

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
EVANGELICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Diplomová práce

Historie sboru Jednoty bratrské v Jablonci nad Nisou do roku 1945

Dagmar Oupická

Katedra:
Vedoucí práce:
Studijní program:
Studijní obor:

Církevní dějiny
Peter Morée
Teologie M6141
Evangelická teologie

Praha 2008

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem Historie sboru Jednoty bratrské v Jablonci nad Nisou do roku 1945 napsala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Jablonci n. N. dne 29.7.2008

Dagmar Oupická

Bibliografická citace

Historie sboru Jednoty bratrské v Jablonci nad Nisou [rukopis] : diplomová práce / Dagmar Oupická ; vedoucí práce: Peter Morée. – Praha, 2008. – 200 s.

Anotace

Tato diplomová práce s názvem Historie sboru Jednoty bratrské v Jablonci nad Nisou do roku 1945 mapuje německou část historie tohoto sboru. Opírá se především o prameny z archivu Ochranného sboru při ČCE v Jablonci nad Nisou. Obsahuje obecné kapitoly o vývoji obnovené Jednoty bratrské v Čechách a na Moravě do roku 1945 a o náboženských poměrech v Jablonci nad Nisou v 1. pol. 20. století. Historie sboru je rozdělena do třech období podle působení jednotlivých farářů, obsahuje též životopisy farářů a pokus o charakterizaci jejich teologického zázemí. Práce se věnuje především konkrétním podobám sborového života, hospodaření sboru a jeho vztahům k ostatním církvím. Zkoumá okolnosti odchodu sboru z Jednoty bratrské v roce 1939. Samostatné kapitoly jsou věnovány křesťanským spolkům působícím při sboru Jednoty bratrské a kazatelským stanicím v Hrádku nad Nisou, Chrastavě a Liberci. Jedna kapitola se dotýká také působení Gruppenbewegung – Oxford Group Franka Buchmana v Sudetech.

Klíčová slova

Jednota bratrská, Jablonec nad Nisou, Oxford Group, církevní dějiny

Summary

This diplom issue has a name „History of the congregation of the Moravian Church in Jablonec nad Nisou till the year 1945“. The issue surveys the german part of history of this congregation. Mainly sources comes from the archiv of the congregation of Moravian Church in Jablonec nad Nisou. It contains common chapters about progress of Renewed Moravian Church in Bohemia and Moravia till the year 1945 and also about religious situation in Jablonec nad Nisou in first half of 20th century. The history of the congregation is divided into three periods according to time of working of individual ministers and includes their biography and theological background. This diplom work follows above all concrete forms of congregational life, economy of the congregation and relationships to another churches. It surveys also factors of separation of the congregation from the Moravian Church in the year 1939.

Special chapter follows christian associations belong to the congregation and its worship stations in Hrádek nad Nisou, Chrastava and Liberec. One chapter talks about the work of Oxford Group of Frank Buchman in Sudetenland.

Keywords

Moravian Church, Jablonec nad Nisou, Oxford Group, Church history

Poděkování

Děkuji vedoucímu své diplomové práce Dr. Peteru Morée za podporu a cenné rady. Dále děkuji Karlu E. Langerfeldovi za zapůjčení práce Konrada Burckhardta a několika ročníků Böhmisch-Mährische Blätter. Můj dík patří též historičce Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou paní Janě Nové za dodání odvahy zvláště v počátcích práce a za upozornění na vhodnou literaturu. Děkuji také Erice Schulz a všem pracovníkům Unitätsarchiv Herrnhut za trpělivost a ochotu. Děkuji Jiřímu Svobodovi za připomínky a chválu. A konečně děkuji rodině, příteli a svým spolubydlícím, že se mi snažili práci ulehčovat, podporovali mě a měli se mnou trpělivost.

Obsah

ÚVOD	13
1. ČESKÉ DÍLO JEDNOTY BRATRSKÉ 1862-1945	16
1.1. Jednota bratrská v Evropě v 2. pol. 19. a v 1. pol. 20. století	17
1.1.1. Význam jednotlivých provincií pro Českomoravské dílo	17
1.1.2. Zbožnost a teologie	18
1.1.3. Proměna Ortsgemeine	19
1.1.4. Školství, hospodaření, misie. Éra nacionálního socialismu	20
1.1.5. Důsledky pro ČMD	21
1.2. České dílo do roku 1918	21
1.2.1. Historický přehled	21
1.2.2. Zbožnost Jednoty bratrské v Čechách a na Moravě	25
1.2.3. Konflikty s ostatními církvemi, finance	29
1.2.4. Jednota bratrská a nacionalismus	29
1.3. Jednota bratrská v 1. Československé republice	31
2. CÍRKEVNÍ A NÁBOŽENSKÉ POMĚRY V JABLONCI NAD NISOU V 1. POL. 20. STOLETÍ	35
2.1. Charakter města Jablonce	35
2.2. Církev a náboženské společnosti v Jablonci n. N.	37
2.3. Německý evangelický sbor a.v. v Jablonci nad Nisou	38
2.3.1. Němečtí luteráni v Čechách a na Moravě	38
2.3.2. Stručná historie evangelického sboru a.v. v Jablonci	41
2.3.3. Erich Wehrefennig	45
2.3.4. Jablonecký evangelický sbor a politické události od roku 1938	46
2.3.5. Seznam duchovních německého evangelického sboru v Jablonci	48
3. SBOR JEDNOTY BRATRSKÉ V JABLONCI 1896-1925	49
3.1. Počátky (do roku 1900)	49
3.1.1. Počátky v Jablonci 1896-1900	50
3.1.2. Osudy prvních členů manželů Friedrichových	51

3.2. Johannes Schiller	52
3.2.1. Životopis Johannese Schillera	52
3.2.2. Schillerova zbožnost a teologie	56
3.2.4. Schiller a ekumena	58
3.2.6. Schiller a přednáškové cesty	60
3.3. Život sboru 1900-1910	61
3.3.1. Statistika	61
3.3.2. Počátek Schillerovy činnosti	61
3.3.3. Bohoslužby. Biblické hodiny	62
3.3.4. Výuka dětí i dospělých	63
3.3.5. Pastorate	64
3.3.6. Další sborové aktivity	65
3.2.7. Koupě sborového domu	65
3.4. Život sboru 1910-1925	67
3.3.1. Statistika	67
3.3.2. Osamostatnění sboru	68
3.3.2. Sbor do války	70
3.3.3. Sbor v 1. světové válce	71
3.3.4. Sbor po válce	72
4. SPOLKY PŘI SBORU JEDNOTY BRATRSKÉ V JABLONCI	74
4.1. Christlicher Verein junger Männer	74
4.1.1. Vznik a stanovy	74
4.1.2. Činnost a vývoj	76
4.2. Christlicher Verein junger Mädchen a Frauenverein	78
4.3. Kirchenbauvereien	82
4.4. Wanderbund „Heimat“	84
5. KAZATELSKÉ STANICE JABLONECKÉHO SBORU	86
5.1. Hrádek nad Nisou (Grottau)	86
5.2. Chrastava (Kratzau)	90
5.3. Liberec (Reichenberg)	93
5.3.1. Za Johannese Schillera	93
5.3.2. Za Gottfrieda Schmidta	96

5.3.3. Za Joachima Voelkla 98

6. SBOR JEDNOTY BRATRSKÉ 1925-1935 101

6.1. Gottfried E. Schmidt 101

- 6.1.1. Životopis Gottfrieda E. Schmidta 101
- 6.1.2. Gottfried Schmidt a ekumena 103
- 6.1.3. „Probuzenecká“ ekumena a teologický profil G. Schmidta 107
- 6.1.4. Schmidt a nacionalismus. Vztah k českým kolegům 108
- 6.1.5. Schmidt a hospodářská situace v Jablonci 111
- 6.1.7. Přednáškové cesty 112
- 6.1.8. Co všechno dělal Gottfried Schmidt 114

6.2. Život sboru 1925-1935 115

- 6.2.1. Statistika 115
- 6.2.2. Bohoslužby. Biblické hodiny 115
- 6.2.3. Dětské bohoslužby. Náboženství. Konfirmační výuka 116
- 6.2.4. Další sborové aktivity 117
- 6.2.5. Pastorate 118
- 6.2.5. Kontakty s JB ve světě, zvláště v Německu 119
- 6.2.6. Hospodaření a sborový dům 120

7. A. PRÄGER A SUDETONĚMECKÉ GRUPPENBEWEGUNG 122

7.1. Alfred Präger 122

- 7.1.1. Životopis (dle jeho vlastního životopisu) 122
- 7.1.2. Konflikt v německém evangelickém sboru Podmokly 1931/32 123
- 7.1.3. Učení a názory Alfreda Prägra 126

7.2. Sudetoněmecké Gruppenbewegung 129

- 7.2.1. Oxforder Gruppenbewegung – Oxford Group 129
- 7.2.2. Gruppenbewegung v Československu 131
- 7.2.3. Sjezdy sudetoněmeckého Gruppenbewegung 132
- 7.2.4. Smysl a průběh sjezdu podle Prägra 134
- 7.2.5. Maxičky 1938 - Příklad týdenního programu sjezdu 135
- 7.2.6. Kamenická Stráň 1935 – Příklad jednoho dne sjezdu 136

7.3. Alfred Präger a Jednota bratrská 138

- 7.3.1. Přístup Alfreda Prägra k Jednotě bratrské 138
- 7.3.2. Prägrovy představy o církvi a úloze JB z hlediska tradic JB 140
- 7.3.3. Vývoj v něm. větvi JB od 1935 z hlediska ČMK a U.D. 141
- 7.3.4. Vývoj v něm. větvi JB v ČSR od 1935 z hlediska Prägra a spol. 143

8. JABLONECKÝ SBOR 1935 - 1945	146
8.1. Sbor mezi odchodem Schmidta a příchodem Voelkla	146
8.1.1. Jablonec a Gruppenbewegung za Schmidta	146
8.1.2. 1935/36 Diez Reichel v Jablonci	149
8.1.3. Červen až srpen 1936, Ehrenfried Keller v Jablonci	151
8.2. Joachim Voelkel	153
8.2.1. Voelklův životopis dle jeho vlastních životopisů	153
8.2.2. Voelkel jako učitel v pedagogiu v Nieském	155
8.2.3. Voelkel jako vikář v Podmoklech podle svých zápisků 1939	156
8.2.4. Voelklova role ve vývoji v německé větvi JB v ČSR od 1935	156
8.2.5. Voelklův vnitřní rozchod s Ochranovem	159
8.2.6. Voelklův styl práce	160
6.2.7. Voelkel a ekumena	160
8.3. Rozchod sboru s Ochranovem a hledání právního zaštitění	161
8.3.1. Informace a stanoviska sboru k vývoji v JB v ČSR 1937 a 38	161
8.3.2. Jednání s D.U.D. od října 1938	164
8.3.3. Rozhodnutí RS a SR sboru Jablonec nepřipojit se k JB	166
8.3.4. Pokus o připojení k Evangelickému reformovanému svazu	169
8.3.5. Spolupráce s metodisty 1940-1942	172
8.3.6. Spojení s Evangelicko-luterskou církví Pruska	173
8.4. Sbor Jablonec a Gruppenbewegung za Voelkla	174
8.4.1. Setkání kruhu pomocníků (Gruppe)	174
8.4.2. Rekreace v Pelíkovcích 1937	176
8.4.3. Rekreace na Krömerbaude 1940	177
8.5. Život sboru 1936-1945	179
8.5.1. Statistika	179
8.5.2. Bohoslužby	179
8.5.3. Biblické hodiny	180
8.5.4. Dětské bohoslužby. Výuka náboženství	182
8.5.5. Konfirmační cvičení. Mládež	182
8.5.6. Další sborové aktivity	183
8.5.7. Pastorage	184
8.5.8. Hospodaření. Sborový dům	185
8.5.9. Válka	186
8.5.10. Po válce	188
ZÁVĚR	190

SEZNAM ZKRATEK	193
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	194

Úvod

Od sklonku roku 2006 bydlím ve sborovém domě Ochranovského sboru při ČCE v Jablonci nad Nisou. Seznámila jsem se s místním sborovým „archivem“, v té době celkem čerstvě přestěhovaným z jedné místnosti do jiné. Obsahoval knihy, časopisy, množství spíše neutříděných než utříděných papírů, česky psané promíchané s německými, a to vše na hromadách a ve velkých krabicích. Postupně jsem zjistila, že archiv obsahuje celkem slušné množství materiálu pro zpracování sborové historie, že dokumenty v archivu za posledních možná i sedmdesát let neprošly žádnou rozsáhlejší čistkou, z německé éry že v archivu zřejmě zůstalo téměř vše, co tu muselo po 2. světové válce být zanecháno a co převzal český správce, kazatel Vladimír Habr. Nakonec jsem dospěla k rozhodnutí prokousat se málo utěšeným stavem sborového archivu a pokusit se zpracovat německou část dějin místního sboru Jednoty bratrské v Jablonci nad Nisou, tedy léta 1896-1945.

Na systematické archivní uspořádání alespoň německé části materiálu jsem nenašla čas, sílu ani odvalu. Protože jsem s ním však sdílela nějaký čas „stůl a lože“, byla by škoda tuto důvěrnou známost nedotáhnout do konce. Snad tedy i na to uspořádání v dohledné době dojde. Abych mohla tuto práci napsat, musela jsem si samoucky osvojit novou dovednost, totiž čtení kurentu. Naučila jsem se také trochu luštit pro mě opravdu velmi těžko čitelný rukopis faráře Johannese Schillera. Jen obsah těsnopisných poznámek, jichž se v pramenech nachází slušná řádka, mi zůstal a zůstane tajemstvím.

Snažila jsem se především využít co nejvíce sborový archiv. Zavítala jsem i do Státního okresního archivu v Jablonci, abych zběžně zjistila, co tam vlastně o jabloneckých církvích mají. Některé kousky týkající se např. jabloneckého evangelického sboru jsou velice zajímavé. Souvisely s mým tématem jen okrajově, proto jsem se jimi nezabývala hlouběji. Navštívila jsem několikrát i Unitätsarchiv v Ochranově. Ten obsahuje k dějinám jabloneckého sboru mnoho materiálu. Z časových a finančních důvodů jsem ale pro svoji práci z ochranovského archivu čerpala jen málo. Takže opakuji: vlastní zpracování jablonecké sborové historie v letech 1896-1945 (a také kapitoly o Gruppenbewegung a Alfredu Prägovi) stojí na materiálech z jabloneckého sborového archivu. Doplnují je informace především z časopisů Böhmisches-Mährische Blätter, Herrnhut, Der Ruf (a to hlavně ty ročníky a čísla, která jsem našla ve sborovém archivu). Pro kapitolu o jabloneckých církevních dějinách jsem využila knihovnu Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou. V ní se nachází např. kniha Arthura Schmidta Das Evangelium in Gablonz und Umgebung, na kterou jsem jinak nenarazila v žádném jiném knihovním katalogu. Pěkná sudetika týkající se církevních dějin se dají též objevit v Krajské vědecké knihovně v Liberci.

První dvě obecné kapitoly vznikly nejdříve a to v době, kdy jsem ještě příliš nevěděla, jak se vyvine část o vlastní sborové historii. Proto se s následujícími kapitolami poněkud mívám. Úvodní dvě kapitoly vznikly v nemalé míře proto, abych se sama zorientovala, na jaké půdě se to vlastně pohybuji jak v Jablonci nad Nisou, tak v rámci Jednoty bratrské. Snad tedy poslouží k základní orientaci i čtenáři. Zaujal mě evangelický sbor a.v. v Jablonci, věnovala jsem mu proto více místa.

A nyní již ke koncepci vlastního tématu práce. Nepřístupovala jsem k archivnímu materiálu předem s žádnými konkrétními otázkami. Nejdříve jsem se seznámila s celou šíří a pestrostí dostupných zdrojů a posléze jsem se snažila, aby se tato šíře odrazila v rámci možností i v práci. Téma i obor práce přirozeně vedly k určité selekci. Sborový archiv by konec konců umožňoval analyzovat např. vztah státní správy v 1. pol. 20. stol. k farním úřadům jakožto matričním úřadům.

Rozfázovat vývoj sboru Jednoty bratrské v Jablonci nad Nisou do roku 1945 podle období působení jednotlivých kazatelů se nabízelo od začátku. Seznámení s terénem potvrdilo, že to je cesta smysluplná. Část materiálu sice má charakter průběžný a zahrnuje celé období historie sboru do roku 1945, tak např. protokoly z jednání sborové rady, velká část materiálu je ale rozfázována právě podle období působení jednotlivých kazatelů, např. korespondence. Navíc množství materiálu pro jednotlivá období se liší. Nejméně je ho pro dobu působení Johannese Schillera a nejvíce a také nejrozmanitějšího pro dobu působení Joachima Voelkla. Zdá se mi, že právě jednotliví kazatelé rozhodujícím způsobem ovlivňovali život ve sboru. Také většina archivního materiálu buď pochází přímo z pera kazatelů nebo jde o písemnosti jim určené. Poskytují tedy z velké části pohled na dění právě očima kazatelů. Proto jsem zvolila jakousi biografickou metodu. Na začátku jednotlivých období zařazuji oddíl věnovaný životopisu a snaže o charakterizaci jednotlivých kazatelů a specifických aspektů jejich působení. Pak mluvím o životě ve sboru v daném období. Rozdělení není důsledné, obě linie se hodně prolínají.

Částečně biografický charakter má i kapitola o Gruppenbewegung a o Alfredu Prágrovi, o muži, který sice kazatelem jabloneckého sboru na plný úvazek nebyl, jeho vývoj ale výrazně ovlivnil. Tuto kapitolu jsem zařadila a věnovala jsem jí tolik prostoru z toho důvodu, že se domnívám, že jablonecký archiv k ní poskytuje z části unikátní materiál. Z podobného důvodu jsem věnovala hodně místa a pozornosti např. pokusu sborů Jablonec a Podmokly o připojení k Evangelickému reformovanému svazu v oddíle 8.3.4. a dalším tématům.

Za nejdůkladněji zpracované považuji právě poslední období 1935-1945, poměrně slušně je snad podchyceno i období 1925-1935. Naproti tomu zpracování let působení Johannese Schillera je spíše orientační a jeho hlubší

průzkum bude vyžadovat užití pramenů z ochranovského archivu Jednoty a pokud možno i z archivu sboru Dubá, zachoval-li se. Kapitoly o spolcích a kazatelských stanicích narušují postup podle období působení jednotlivých kazatelů a líčí vývoj spolků a kazatelských stanic kontinuálně, od začátku do konce.

Postupně vykryštovala témata, která se mi jevila jako důležitá a na něž jsem se více zaměřovala v celém sledovaném období a jež bych ráda shrnula v závěru práce. Jsou to tato:

- postavení sboru Jednoty bratrské v rámci církevní nabídky v Jablonci a jeho ekumenické aspekty
- náboženské základy vzniku a zdůvodnění existence sboru a jejich vztah k jeho hospodářské (ne)soběstačnosti
- konkrétní podoby sborového života a jejich vývoj
- vztah k Jednotě bratrské

Používala jsem důsledně jméno církve Jednota bratrská, aby bylo jasné, že jde stále o jednu církev. Protože církev byla dvojjazyčná, snažila jsem se používat české verze zkratk a názvů orgánů církve, např. ČMK. Tam kde tyto české verze neexistovaly či je neznám, jsem zvolila variantu německou např. D.U.D. či U.D. U jiných cizojazyčných názvů jsem postupovala různě, snad ne příliš matoucím způsobem. U jmen obcí nacházejících se na území dnešní České republiky jsem se snažila důsledně užívat českých jmen, často s německým označením v závorce, a to i u obcí zaniklých, např. Herčivald. U místních názvů zahraničních jsem se snažila používat česká označení, pokud jsou dostatečně vžitá, např. Ochanov.

1. České dílo Jednoty bratrské 1862-1945

„Böhmen und Mähren ist unser Stammland. Der Zusammenhang ist dreifacher:

1. Mährische Exulanten haben die Kolonie Herrnhut angelegt; dies ist der Anfang der Brüder-Gemeine.
2. Das Bischoftum der alten Brüderkirche ist auf die Brüder-Gemeine übergegangen, uns so ist sie zur erneuerten Brüderkirche geworden.
3. Unsere besonderen kirchlichen Ordnungen sind durch die Erinnerung an die Kirchen-Ordnungen der alten Brüderkirche hervorgerufen und ihnen zum Teil nachgebildet, zum Teil direkt von ihnen entlehnt.“¹

Tento citát pochází z první stránky příručky o dějinách, účelu a podstatě Jednoty bratrské pro výuku německé sborové mládeže z roku 1889. Je celkem příznačný. Větší či menší povědomí a přesvědčení o původu jejich církve v Čechách a na Moravě, v tamní reformaci, konkrétně v staré Jednotě bratrské, najdeme u členů Jednoty bratrské po celém světě i dnes. Konec konců ani nelze jinak, vždyť se církev jmenuje anglicky Moravian Church a španělsky Iglesia Morava. Rozhodnutí aktivně působit a pomáhat v „zemi otců“, jakmile to rakouské zákony dovolily, vyplynulo a bylo neseno právě tímto vědomím návaznosti a snahou „splatit dluh“. Evangelizační ambice Jednoty bratrské se nevztahovaly na celé Rakousko-Uhersko, nýbrž právě výslovně na Čechy a Moravu. Jinak tomu bylo u amerických kongregacionalistů a nejspíš i dalších u nás zakotvivších misijně aktivních církví a společenství. Jak vypravuje Alois Adlof „5. října 1872 odpluli Adamsovi a Clarkovi z Nového Yorku na lodi Australie nevědouce, kde se usadí, zda v Pešti či ve Vídni, či v Praze. Teprv v Londýně kabelogram jim zvěstoval, že cílem jejich je Praha“². Tam rozhodovala tedy spíše souhra okolností, zatímco v Jednotě jako rozhodující faktor působilo po generace pěstované a udržované vědomí historických souvislostí.

Samozřejmě, nebyl to jediný motiv. Vznik díla v Čechách a na Moravě se opíral i o zkušenosti z misie a z diasporní práce, a jak původní projekt pomoci evangelickým církvím v Čechách a na Moravě, tak projekt evangelizace mezi katolíky, byly neseny touhou přivádět lidi ke Spasiteli, pěstovat společenství

¹ Leitfaden zum Unterricht für die Gemein-Jugend über Geschichte, Zweck und Wesen der Brüder-Gemeine str. 3 (Čechy a Morava jsou naši rodnou zemí. Souvislost je trojí. 1. Moravští exulanti založili osadu Herrnhut; to je počátek Jednoty bratrské. 2. Na Jednotu bratrskou přešlo biskupství staré bratrské církve, tak se stala obnovenou bratrskou církví. 3. Naše zvláštní církevní řády povstaly skrze vzpomínku na církevní řády staré bratrské církve, jsou jim z části připodobněny, z části z nich přejaty.)

² Adlof, Alois. Nástin dějin kap. V.

probuzených a sloužit druhým lidem dle možností charismaty Bohem Jednotě bratrské svěřenými.

Bylo by jistě nesmírně zajímavé sledovat, jak se toto dvojí „věno“ české Jednoty bratrské, věrnost Kristu a věrnost odkazu otců (kteří usilovali o věrnost Kristu) uplatňovalo v reflexi a praxi církve za dobu již bez mála 150letého trvání. To ovšem není cílem mé práce. Ale třeba i ona přispěje svou troškou do mlýna. Je ovšem pravdou, že mezi českými Němci neměla připomínka staré Jednoty bratrské valného ohlasu. K ocenění historických tradic a charismat Jednoty bratrské museli být postupně vychováváni.

1.1. Jednota bratrská v Evropě v 2. pol. 19. a v 1. pol. 20. století³

1.1.1. Význam jednotlivých provincií pro Českomoravské dílo

Od roku 1857 se Jednota bratrská rozdělila na tři, posléze čtyři samostatné provincie: německou,⁴ britskou, severní americkou a jižní americkou. Zástupci všech čtyř provincií se scházeli jednou za 10 let na Generálním synodu. Českomoravské dílo (Böhmisch-mährisches Werk, ČMD) podle rozhodnutí Generálního synodu 1869 bylo dílem celé Jednoty bratrské, všech čtyř provincií. Největší díl péče o dílo ovšem nesla na svých bedrech provincie německá, resp. evropská kontinentální. Vývoj Českomoravského díla tedy také nejvíce ovlivňovala. Vliv britské a amerických provincií spočíval, domnívám se, hlavně v zasilání finanční podpory, ve sporadických návštěvách, dále se uplatňoval při rozhodování Generálního synodu, který hlavně díky britské a americkým provinciím pravidelně schvaloval větší a odvážnější rozsah práce v Čechách a na Moravě a větší míru samostatnosti díla proti střízlivějším a opatrnějším vizím německých bratří. Z českých bohoslovců, pokud je mi známo, studoval do 1. světové války v Británii nebo v USA jenom Václav Vančura, (1872-1892), syn boleslavského kazatele Václava Vančury, konkrétně na bratrském semináři v Betlehemu v Pensylvánii, jenže ten od roku 1922 působil jako kazatel metodistický, takže své zkušenosti z Jednoty v USA v Jednotě české příliš neuplatnil. Na britskou a americké provincie se obraceli čeští kazatelé po vzniku Československa při úsilí o osamostatnění od ochranovského vedení. Značná úloha připadla ostatním provinciím Jednoty bratrské při řešení krizí v československé Jednotě v 30. letech 20. století.

³ V této kapitole se opírám především o knihu Dietricha Meyera.

⁴ Jak se vyvíjelo oficiální názvosloví, jsem plně nepochopila a nevyzkoumala. Dnes používaný název Europäisch-Festländische Provinz zřejmě existuje teprve relativně krátce. Když píšu Německá provincie, mlčky předpokládám i existenci sboru a societ Jednoty v Dánsku, Holandsku, Švýcarsku atd.

Z evropské kontinentální Jednoty pocházel dlouho největší díl finanční podpory pro Českomoravské dílo, v Ochranově sídlilo Českomoravské komité (Böhmisch-mährisches Komitee, dále ČMK), vedení ČMD, v komité zasedali vesměs Němci, z evropské kontinentální Jednoty vyšli první pracovníci (do německých sborů v Čechách a na Moravě vesměs i ti následující), zde se též vzdělávala většina pozdějších pracovníků v díle. Německé sbory Jednoty v Čechách a na Moravě měly k Jednotě v Německu ještě o hodný kus blíže než české. Právě proto se pokouším o následující náčrt situace v evropské kontinentální provincii ve zkoumaném období.

1.1.2. Zbožnost a teologie

Z hlediska teologie a žité zbožnosti znamenala 2. polovina 19. století období vcelku živé a plodné. Jednotou procházela postupně vlna zkušenosti probuzení nejprve v Německu, posléze i v Anglii a Americe. Probuzení začalo mezi studenty pedagogia v Nieském v roce 1841, přeneslo se také do teologického semináře Jednoty v Gnadenfeld. Půdu mu připravil ve 30. letech mimo jiné Friedrich Emanuel Kleinschmidt, který prožil v Anglii obrácení. Teologicky probuzení podchytil Hermann Plitt, od roku 1847 docent gnadenfeldského semináře. Jeho ambicí bylo, podobně jako před 100 lety Spangenberg, interpretovat pro svou církev a svou dobu i pod vlivem probuzení nově otevřené porozumění Písmu. Významnou osobností probuzení je také Theobald Wunderling, kazatel v Nieském a Gnadenfrei. Upozorňuji, že jména Wunderling a Kleinschmidt jsou úzce spojena s počátky práce v Čechách a na Moravě, což napovídá, že i ta patří k plodům probuzení, stejně jako zvýšená horlivost v misii a vznik nových misijních polí, konkrétně v Tibetu, na Aljašce, v Nyassa a Unyamwezi, dvou oblastech v dnešní Tanzanii (tehdy Deutsch Ost Afrika).⁵

Na druhou stranu se vědecky prohlubovalo vzdělávání bratrských teologů a nemohlo zůstat neovlivněno soudobou historicko-kritickou teologií. Střety v semináři přerůstaly v celoprovinciální diskuse o smyslu a cíli semináře a hlavně o podstatě Jednoty bratrské vůbec. Spisy docentů semináře často pohoršovaly konzervativně-probuzenecké kruhy. O teologických otázkách pravidelně jednal synod, napětí mezi teologickými proudy v Jednotě se však zrušit nedařilo, zmírnilo se poněkud s příchodem dialektické teologie, která ovlivnila a inspirovala i teology Jednoty. Před první světovou válkou se v Jednotě bratrské prosadila proti tradičnímu patrioticky konzervativnímu postoji vůči pořádkům ve světě podpora mírového hnutí.⁶

⁵ Meyer D., Zinzendorf str. 95ff

⁶ Tamtéž, str. 100ff

Pro všechny čtyři kazatele Jednoty v Jablonci platí, že je teologicky velkou měrou formovalo prostředí v Jednotě bratrské v Německu, nakolik to platí o kazatelích českých sborů, nevím. Tam možná více působil vliv domácích spřízněných evangelických církevních kruhů a křesťanských sdružení.

1.1.3. Proměna Ortsgemeine

Velké sousto musela Jednota bratrská v Německu zpracovat v důsledku krize tzv. „Orstgemeine“. Jde o uspořádání, kdy je politická obec (vesnice, městečko, čtvrť) zároveň totožná s křesťanským sborem, s církevním společenstvím, takže vedení místní církve, místního sboru je zároveň vedením politické obce. Ortsgemeine dlouho vlastně představovala základní organizační jednotku Jednoty bratrské. Malebné kouzlo, světla i stíny Ortsgemeine líčí mile Hans-Walter Erbe v přednášce *Die Auswärtigen* vydané roku 1938. Ortsgemeine představovala svět sám pro sebe. Fungovala do 70. let obstojně jako hospodářský subjekt, kvetlo v ní řemeslo, manufaktury i obchod, umožňovala finanční soběstačnost sborů i misijního díla. Plnila také společenské a duchovní funkce. Duchovní péči zajišťoval kazatel, často i druhý kazatel. Chórové domy, v nichž společně bydleli příslušníci jednoho chóru (tedy skupiny členů sboru stejného pohlaví a stejné životní etapy), svobodné sestry, svobodní bratři či vdovy, měly jednak představeného zodpovědného za hospodaření, jednak tzv. Brüderpflegera, pastoračního pracovníka. Tyto chórové domy vykazovaly značnou přitažlivost, netrpěly nedostatkem osazenstva, nacházel se v nich dostatek vhodných lidí jak pro řemeslo a obchod, tak pro misii a diasporní službu. I školství se dařilo a těšilo se popularitě u lidí zvenku. Hlavně byla ovšem Ortsgemeine s velkou samozřejmostí proycena zbožností Jednoty. „Die Verbindung mit dem Heiland gehört zum Wesen der Gemeinde,“⁷ píše Erbe o staré dobré Ortsgemeine.

Ortsgemeine se musela postupně přizpůsobit státnímu zákonodárství, umožnit usazování a podnikání lidí bez vazby na církve, postupně oddělit obecní a církevní vedení, určit, co patří jednotlivým sborům, co celé Jednotě atd. Na Ortsgemeine dolehl také nápor industrializace a kapitalismu. Z části dokázaly místní hospodářské podniky udržet krok a konkurenceschopnost, z části ale nikoli, hospodářská stabilita církve byla tak jako tak narušena. Další problém spočíval v tom, že z Ortsgemeine začali mizet lidé, mnozí se stěhovali pryč, zvláště mladí za vzděláním a prací. Církve začala hledat cesty, jak s těmito lidmi udržet spojení.

Úhrnem: Ortsgemeine, která vznikla z ducha rané obnovené Jednoty, sekundárně sama ducha církve spoluurčovala a umožňovala velký výkon malé

⁷ Erbe H.W., *Die Auswärtigen* str. 5 (Spojení se Spasitelem patří k podstatě obce)

Jednoty na různých polích, zvláště misijním, vlivem proměn okolního světa zkrátka už jen těžko mohla tuto svou dosavadní úlohu plnit.

1.1.4. Školství, hospodaření, misie. Éra nacionálního socialismu

Velké změny prodělaly od pol. 19. století výchovné ústavy a školy německé Jednoty. Státní zákonodárství a dozor nad školami donutily Jednotu k restrukturalizaci školství. Založila vlastní učitelské semináře, přesto panoval trvalý nedostatek kvalifikovaných učitelů, snažila se zajistit svým školám právo konat státem uznané zkoušky. Cílem vzdělávacích institucí Jednoty byla dosud především křesťanská formace žáků, v nových poměrech se ale tento záměr těžko naplňoval.⁸

Na Jednotu v Čechách a na Moravě, závislou na darech ze světové Jednoty, dlouhodobě vykazující malou schopnost postavit se na vlastní nohy, měly významný vliv finanční problémy v německé Jednotě a následná úsporná opatření. Problémy tohoto druhu se začaly objevovat ve zvýšené míře od začátku 20. století. 1909 přišla do té doby největší krize financování misie. Válka tyto problémy ještě prohloubila a inflace v roce 1923 znamenala pro hospodaření německé provincie přímo katastrofu, ztráta se pohybovala v řádu několika milionů marek. Naštěstí pomohly v těchto krizových časech ostatní provincie. Následná světová hospodářská krize kritickou situaci ještě zesílila. Úsporná opatření spočívala v snižování počtu kazatelů, misionářů, v rušení některých vzdělávacích ústavů, snižovaly se platy atd. Na druhou stranu finanční potíže učily členy církve a sbory vynalézavosti.⁹

Dále bych ráda zmínila, že velký zlom ve vlivu německé provincie na misii znamenala 1. světová válka, přerušila spojení ochranovského misijního vedení s misijními poli, kterých se ujaly ostatní provincie, misionáři německé národnosti byli vyhoštěni či internováni. Po válce zůstal evropské kontinentální provincii v péči jen Surinam a od roku 1922 Jižní Afrika.¹⁰

Nástup NSDAP k moci v souladu s obecnou náladou také Jednota bratrská uvítala, i ona sdílela obavy z šíření komunismu a bolševismu. Hospodářské poměry se vskutku zlepšily, jak bylo slibováno. Ve školách Jednoty, mezi žactvem i učiteli panovala z počátku vůči režimu otevřenost, nacionální socialismus se zdál s křesťanstvím slučitelný. Právě tuhle dobu zažil v pedagogiu v Nieském Joachim Voelkel, pozdější jablonecký kazatel. Nadšení postupně vyprchalo, víc a víc se ukazovala pravá tvář režimu. Velká část škol německé provincie byla během války zrušena či zestátněna. V rámci Kirchenkampfu se snažilo vedení Jednoty bratrské zůstat neutrální. Deutsche

⁸ Meyer, str. 105f

⁹ Tamtéž, str. 124ff

¹⁰ Schulze, 200 Jahre, str. 615ff

Christen našli jistý ohlas jen v Gnadenfrei, na úrovni sborů a jednotlivců zjevně existovaly sympatie k Bekennende Kirche i četné kontakty s ní.¹¹

1.1.5. Důsledky pro ČMD

Německá Jednota bratrská celkem úspěšně žila až do 70. let 19. století dle vzorců a pořádků, které se ustavily v základních rysech už v době Zinzendorfově. Když vznikalo Českomoravské dílo, byla poměrně konsolidovaná a silná finančně i personálně (neměla problém najít lidi pro četné a různorodé úkoly v církvi). Od konce 70. let ale musela reagovat na politické, hospodářské, společenské změny v Německu a v celé Evropě, musela nově hledat svou identitu.¹² Domnívám se, že tento vývoj v kontinentální provincii musel komplikovat i stabilitu a hledání identity a poslání mladého a nezralého díla Jednoty v Čechách a na Moravě. Obzvláště problémy hospodářské a nemožnost ze strany světové Jednoty bratrské dlouhou dobu nesoběstačně ČMD plně finančně zabezpečit, často komplikovaly i vnitřní stabilitu, zvláště protože snadno vyvolávaly konflikty. Českomoravskému dílu myslím také nesvědčil rozklad jednotné teologické linie v německé JB. Pro malou církev je možná lepší vymaňovat se pozvolna z unifikčního tlaku zahraniční centrály, než se příliš brzy octnout na nejisté půdě a muset si hledat vlastní cestu.

1.2. České dílo do roku 1918¹³

1.2.1. Historický přehled

Roku 1861 vyšel v Rakousku tzv. protestantský císařský patent. Zrovnoprávnil evangelíky augsburského i helvétského vyznání před zákonem, zrušil dosavadní omezení pro nekatolíky. Dovolil také evangelíkům zakládat spolky a pěstovat kontakty s podobnými spolky v zahraničí. Tím se otevřela cesta pro působení menších evangelických církví na rakouském území, tak i pro obnovenou Jednotu bratrskou

Existence a práce Jednoty v Německu působila svým vlivem přes hranice již před rokem 1861, v době toleranční. Drobnými svědectvím o tom je třeba vlastní životopis Marie Lydie Szalatnayové (1826-1888). Vnučka Jana Szalatnaye a Petera Sikory, z Maďarska příšedších tolerančních kazatelů, dcera evangelického faráře v Chlebích Josefa Szalatnaye, vypravuje, že měla kolem roku 1836 nastoupit do bratrského dívčího ústavu v Gnadenfrei, nestalo se tak kvůli smrti jejího otce. Líčí přátelské vztahy k Ochranovu a Jednotě bratrské už

¹¹ Meyer, str. 138f

¹² Uttendörfer, die Lage, str. 1

¹³ V této kapitole čerpám především z článku Adolfa Vacovského uveřejňovaných v Jednotě bratrské.

u svých prarodičů. Sikora postrádal v Čechách kontakt s evangelickými teology, doslechl se o kazatelské konferenci v Ochranově a začal ji pravidelně navštěvovat. Prý tenkrát prohlásil: Wir haben nicht Menschen, sondern Engel gefunden.¹⁴ Marie Lydie později Ochranov několikrát navštívila a natolik si ho zamilovala, že se tam přestěhovala a v roce 1850 byla do Jednoty přijata. Už před rokem 1861 tedy existovaly kontakty s českými a moravskými evangelíky.

Nejen takto „pasivně“, prostou existencí působila Jednota bratrská na českomoravský prostor. Kupříkladu ještě v roce 1860 byli v Děčíně (Tetschen) uvězněni ochranovský diasporní kazatel Wedemann a kolportér Ohmann ze Seifhennersdorfu.¹⁵

Rok 1861 otevřel ale dveře aktivnímu a legálnímu působení Jednoty bratrské na území Čech a Moravy. O možnostech této práce jednal hned v roce 1862 synod německé provincie v Ochranově. To, co bylo schváleno, navazuje na tradici diasporní práce. Jednota vysílala diasporní kazatele, kteří měli na starost určitý region, v němž navštěvovali nejen případné mimo sbory žijící členy¹⁶, ale také přátele Jednoty bratrské, konali shromáždění a pobožnosti, vedli pastorační rozhovory. Takto sloužili i členům zemských církví, kteří by jinak zůstali bez duchovní péče, nebo alespoň bez náležitě zbožné duchovní péče, aniž by docházelo k jakémukoliv tlaku, aby dotyční přestupovali k Jednotě. Smyslem diasporní práce bylo řekněme pěstovat společenství probuzených a poskytovat jim pastorační péči bez ohledu na církevní příslušnost.¹⁷

Podobně měla teď Jednota vyslat pracovníky do Čech a na Moravu, aby vyhledávali evangelíky obou konfesí, bydlící daleko od svých sborů, a poskytovali jim všestrannou duchovní péči. Vyslání měli být cestující kazatelé, podpory se dostalo též kolportáži Biblí a další křesťanské literatury. Smyslem toho všeho byla pomoc evangelické církvi a.v. i h.v. v Čechách a na Moravě, také snaha pomoci probouzet živou, na Krista orientovanou zbožnost, nikoliv zakládat vlastní sbory. Finančně měla dílo nést kontinentální provincie, k jeho správě bylo zvoleno tzv. Českomoravské komité. První komité tvořili Theophilus Reichel, Heinrich Levin Reichel, Gustav Müller a Theobald Wunderling.¹⁸

1862-1869 konal své cesty po Čechách a Moravě kazatel Jednoty Friedrich Emanuel Kleinschmidt, navštěvoval evangelické faráře a učitele a mapoval situaci jejich sborů. Dále byli na počátku roku 1863 jako diasporní pracovníci

¹⁴ Szalatnay, Marie Lydie. Lebenslauf. Nachrichten aus der Brüder Gemeinde 72 (1890), 2. Heft, str. 144 (Nenašli jsme lidi, nýbrž anděle)

¹⁵ Mitteilungen 1913, str. 520

¹⁶ Ostatně původně kdo se vystěhoval mimo Ortsgemeine, přestal být členem církve

¹⁷ O vzniku diasporní práce v Jednotě bratrské viz Meyer, Zinzendorf, str. 71f

¹⁸ Jednota bratrská 36 (1959), str. 26f

vyslání Andreas Köther a Wilhelm Hartwig Zvlášť druhý jmenovaný je pro české dílo velmi významnou postavou. Nejprve působil mezi Němci, ale chtěl oslovit i Čechy. Proto se naučil česky, nakonec se usadil v Horní Čermné. Pro německé evangelíky ve vsi Čenkovice zařídil stavbu reformované školy, do níž byl povolán jako učitel Friedrich David Peter, původem ze Švýcarska. Hartwig se v těžkých časech po prusko-rakouské válce ujal několika osiřelých chlapců. Tak postupně vznikl sirotčinec, budova pro něj byla zakoupena roku 1870. Péči o české osiřelé chlapce se Hartwig věnoval až do smrti. Péče o sirotky se stala pro českou Jednotu příznačnou, neboť do roku 1908 vznikl ještě sirotčinec pro české dívky v Potštejně a dva sirotčince pro německé děti v Dubé. V osadě Růžová (Rosendorf) na česko-saském pomezí pečoval 1863-1876 o německou skupinu čerstvých konvertitů k evangelickému luterskému sboru v Habřině bratrský kazatel Konrad Beck.¹⁹ Otto Bernhard pomáhal v německé diaspoře sboru krabčického. Pro kolportážní práci na Poorlicku získal Hartwig Karla Motla (ten se později připojil k svobodné církvi reformované) a Václava Lochmanna. Při kolportážní a evangelizační práci byl zvláštní zájem věnován místům, kde působila stará Jednota bratrská ve snaze nalézt a oživit „skryté semeno“ české reformace mezi katolíky.²⁰

Zlomem ve vývoji ČMD se stal Generální synod Jednoty bratrské v Ochranově v roce 1869. K dílu dosud konanému německou provincií se přiznaly i ostatní provincie, zavázaly se tak i k finanční podpoře díla. Podobný status díla celé Jednoty mělo také celé dílo misijní a útulek pro malomocné v Jeruzalémě. Zvlášť americké provincie žádaly, aby se v Čechách a na Moravě více usilovalo o zakládání vlastních sborů. Svou roli sehrála jistě i malá znalost poměrů v Rakousku a úplně jiná církevní situace panující v USA. Němečtí bratři byli vesměs proti, nicméně návrh byl schválen. Kde se již pomáhalo v rámci evangelických církví, mělo se v tom pokračovat. Kdyby přišla odněkud z českomoravského prostoru žádost o duchovní péči, má se jí vyhovět. Tak rozhodl synod.²¹

Taková prosba přišla v roce 1870 z Potštejna (přijato 27 duší) a 1872 z okolí Dubé (přijato 29 duší), kde kontakty s Ochranovem a JB existovaly již od 40. let 19. stol. Oběma žádostem bylo přes určité pochybnosti vyhověno. Do Potštejna byl povolán o dva roky později jako kazatel Eugen Schmidt. Aby mohl sloužit v českém sboru, musel se naučit česky. Kazatelem v Dubé se stal Karl Otto Bernhard, před působením v ČMD kazatel v Basileji, sboreček byl německý. Situace obou sborů byla svízelná v tom, že Jednota neměla v Rakousku státního uznání, což s sebou neslo řadu obtíží a omezení pro členy i vlastní sborový život. O dosažení státního uznání se církev snažila od roku

¹⁹ Tamtéž str. 28f

²⁰ Jednota bratrská 36 (1959), str.62

²¹ Tamtéž str. 88f

1874, kdy vznikl zákon uznání umožňující, dostalo se jí ho 30. března 1880 pod jménem Evangelická církev bratrská.²²

Sbory se postupně rozrůstaly, na mnoha místech v jejich okolí vznikaly díky kolportážní a evangelizační práci kazatelské stanice, později i samostatné místní skupiny s vlastním pracovníkem. Geografická rozlehlost sborů se stupňovala i stěhováním členů. O osamostatňování větších skupin a vznik nových farních sborů se začalo usilovat teprve na začátku 20. století. Pokusným králikem se stal český sbor v Praze, patřící dosud pod sbor potštejnský. Jednání se státními úřady se náležitě táhla, ale na začátku roku 1902 přišlo vyrozumění, že se žádosti vyhovuje a sbor Jednoty bratrské v Praze se uznává za samostatný farní sbor. Do začátku 1. světové války následovaly Praha sbory Ústí nad Orlicí - Lanškroun (1905), Mladá Boleslav (1907), Jablonec nad Nisou (1910). Počet členů církve do roku 1918 narůstal zvolna, ale jistě. V roce 1880 činil 247 členů, 1891 381 členů, 1900 691 členů, 1910 1201 členů.

Za pomoci Brüder-Kalendar pro rok 1914 nabízím přehled situace v tomto konkrétním roce, přehled sborů, počtu jejich členů, pracovníků na nich působících a kazatelských stanic v té době obsluhovaných.²³

²² Tamtéž 37 (1960) str. 102f

²³ Brüder-Kalender 21 (1914), str. 108-114

Sbor	Počet členů	Místní skupiny	Pracovníci	Kazatelské stanice
Dubá	240	Dubá	farář Eugen Schmidt, vikář Theodor Peper	Česká Lípa, Pavlička, Varnsdorf
		Duchcov	evangelista Antonín Vančura	Osek, Nová Ves u Duchcova, Ledvice, Dolní Jiřetín, Dřevčice
Jablonec nad Nisou	152		farář Johannes Schiller	Hrádek nad Nisou, Liberec
Mladá Boleslav	250		administrátor Th. Reichel	
		Mladá Boleslav	kazatel Václav Vančura	Bělá pod Bezdězem, Sobotka, Kolín
		Turnov	kazatel W. Gideon Hartwig	Rovensko, Plavy
		Nová Paka		
Potštejn	200		farář Josef Mikuláščík	Rychnov nad Kněžnou, Vamberk, Pěčín
Praha	145		farář Theophilus Reichel	
Ústí nad Orlicí - Lanškroun	264		administrátor Th. Reichel, vikář Josef Sequens, vikář Gottfried Schmidt	
		Ústí nad Orlicí		
		Horní Čermná		
		Lanškroun		
		Čenkovice		
		Herčivald		Karlovec

1.2.2. Zbožnost Jednoty bratrské v Čechách a na Moravě

Ráda bych se dotkla otázky, kam zařadit Jednotu bratrskou v Čechách, co se týče teologie, zbožnosti a sborové praxe. Na evangelické scéně českých zemí

v 2. pol. 19. století najdeme především evangelickou církev h.v. a a.v. V toleranční době v nich teologicky vládl racionalismus. Za dědice racionalismu můžeme považovat teologický liberalismus, který měl v obou evangelických církvích též celkem silné postavení. Po roce 1861 zakotvují pod vlivem evangelické ciziny v evangelických církvích také prvky probuzenectví, ale především konfesionalismus, uvědomělé akceptování reformačního odkazu luterské či reformované provenience. Představiteli konfesionalismu jsou např. Jan Karafiát či Karel Eduard Lány.

Jednota bratrská patří v obraze tehdejšího českého protestantismu po bok menších církví, které začaly v českomoravském prostoru působit po roce 1861, jde především o svobodnou církev reformovanou, spojivší v jeden organizační celek východočeské písmácké hnutí Jana Balcara a plody kongregacionalistické misie z USA, a o baptisty.²⁴

Vacovský píše, že sbory českomoravské měly logicky jiný charakter než tradiční sbory Jednoty na evropském kontinentě. Vybudovat v Čechách něco na způsob Ortsgemeine nebylo jednoduše možné.²⁵ Sbory Jednoty se podle Vacovského blížily spíše reformovaným, případně svobodně reformovaným vzorům. Je otázka, v jaké míře to platí i o německých sborech Jednoty v Čechách a na Moravě, jež více obklopovalo evangelictví luterské a jimž neexistence jazykové bariéry umožňovala živější kontakt s Jednotou bratrskou v Německu. V českých i německých sborech každopádně kandidáti členství byli důkladně prověřováni a vyučováni. Kazatelé a rady starších se snažili důsledně praktikovat církevní kázeň, včetně vylučování od Večeře Páně a případně i vylučování ze sboru. Také práce Jednoty byla nesena na probuzenecké vlně. Kládl se důraz na obrácení, osobní vztah ke Kristu, odraz přijetí Krista v každodenním životě. Probuzenecká podpora diakonického díla se projevila v založení sirotčinců. I v české Jednotě se celkem záhy objevila nedělní škola či sdružení mládeže. Biblické hodiny patřily od začátku nedílně k práci Jednoty. Informování o misii a její podpora patřily už vzhledem k nemalému misijnímu dílu církve ve světě k české Jednotě bratrské též nedílně. Domnívám se, že Jednota bratrská mezi menšími evangelickými církvemi jevila největší míru tolerance k běžné podobě evangelictví a že zároveň nejméně dbala o precizaci vlastních věroučných východisek.

Ostatně dvě snad nejvýznamnější osobnosti počátků ČMD byli teologičtí autodidakti. Vilém Hartwig (1830-1904) pocházel z katolické rodiny z Kladska, vyučil se truhlářem, obrátil se v Kasselu, zmiňuje se o četbě Jung-Stillinga, Kohlbrügga či Augustina. Jeho kontakty s Jednotou byly až do roku 1859, kdy se přestěhoval do Gnadenfrei a stal se členem, spíše sporadické.

²⁴ Viz Filipi, Die Erweckungsbewegung, Pitismus, Band 3, str. 365

²⁵ Eugen Schmidt v Potštejně přece jen krátký neúspěšný pokus vytvořit bratrskou čtvrt' podnikl. Viz Vacovský, Jednota bratrská, 38(1961), str. 11.

Hartwig tedy představuje osobnost teologicky vyloženě samorostlou, lidi získával svým osobním nasazením, opravdovostí a žhavou zbožností.²⁶

Albert Eugen Edmund Schmidt (1844-1914), kazatel v Potštejně a v Dubé, se zase vyučil polnímu hospodářství a jakožto hospodářský správce i nějaký čas působil. Roku 1862 byl povolán jako učitel do Gnadenfrei, 1871 přišlo losem potvrzené povolání do Potštejna. Schmidt si prožil v mládí pochybnosti o křesťanství, ale po zkušenosti, kdy se mu „zjevil Bůh“, již nikdy o jeho existenci nepochyboval. Následně si prošel také zápasem o ujištění o vlastní spáse. V době, kdy odcházel do Potštejna, byl Schmidt znám zálibou v proctví a apokalyptice.²⁷ Tato inklinace měla ale nejspíše přechodný ráz.

Kazatelé Jednoty v Čechách pocházeli z rozmanitého zázemí. Z evangelického prostředí vyšel Václav Betka, také Václav Vančura, nejvýznamnější postava pro práci Jednoty bratrské mezi Čechy od 90. let 19. století. Vančurovo vzdělání se ostatně také omezilo na čáslavský učitelský ústav, kde jej zásadně ovlivnil Jan Karafiát. Josef Sequens byl konvertovavším katolickým knězem. Josefa Mikuláštika či Františka Chlebouna přivedla do Jednoty touha stát se misionářem, v Chlebounově případě se i naplnila.

Charakter obnovené Jednoty bratrské v „zemi otců“ formovalo velmi mnoho faktorů. Byl tu vliv kontinentální provincie Jednoty, dalších provincií, domácích evangelických církví, vliv probuzenecké misie, svou roli sehrály konfrontace s katolickou církví, na Turnovsku a Novopacku také se spiritismem, vypořádávání se s novodobým nacionalismem, s národnostní nehomogeností vlastní církve, samozřejmě obrovskou výzvou představovaly politické, společenské a hospodářské zvraty. Které z těchto faktorů se prokázaly jako nejsilnější, nechávám otevřené.

Při pročitání pramenů mě zaujala otázka, jaký byl rozdíl mezi Čechy a Němci v Čechách a na Moravě, co se týče rozšíření právě probuzeneckého typu evangelictví. Zasloužilo by si to samozřejmě mnohem hlubšího zkoumání, ale zdá se, že mezi Čechy zaznamenalo o dost většího rozšíření a začalo působit dříve. V *Böhmisch-Mährische Blätter* se nachází kupříkladu zpráva, že Ch. Phildius ze Ženevy, činovník „des Internationalen Jünglingsvereinskomitee“ (mezinárodního výboru chlapeckých spolků), procestoval na konci roku 1899 Rakousko, podnítil vznik 20 nových spolků, z toho 5 v Čechách. 2 z těchto nových spolků v Čechách jsou prvními německými v zemi, zatímco českých už je kolem 60.²⁸

Dalším takový signál nacházím ve zprávě Otto Bernharda o sboru Dubá za rok 1888. V souvislosti se zprávou o kolportážní a evangelizační činnosti sboru

²⁶ BMB 1905

²⁷ *Mitteilungen, Lebenslauf von Albert Eugen Edmund Schmidt*, 1915, str. 58-74

²⁸ BMB 1900, č.26, str. 10

konstatuje, že i mezi Němci v Čechách a na Moravě rozšíří ročně kolportéři Britské biblické společnosti mnoho Biblí. Bernhard se ale ptá: Co je to platné, když se kupcům Biblí už pak nikdo nevěnuje, nikdo je neuvede do četby? Tito lidé přece potřebují péči, zvláště ti, které četba Bible osloví a nakloní evangeliu. Potřebují křesťanské společenství. A Bernhard o poskytování takového společenství konstatuje:

„Leider bieten ihnen die evangelischen deutschen Gemeinen weder in ihren Gliedern, noch in ihren Geistlichen solche dar, indem auch bei letzteren bei aller Rechtgläubigkeit, in der ja die meisten stehen, fast nirgends auch nur eine Spur von Verständnis dafür zu finden ist, was erweckten Seelen, namentlich in Bezug auf Gemeinschaft für Bedürfnisse haben. In dieser Beziehung hat unsere Gemeinde Dauba trotz aller ihrer Mangelhaftigkeit und Kleinheit eine wichtige Aufgabe, indem sie die einzige Stätte in Deutsch-Böhmen ist, wo gegenwärtig (früher geschah es doch auch in Rosendorf und in Leitmeritz) Gemeinschaftsleben gepflegt wird, und von wo aus an der Evangelisation gearbeitet wird.“²⁹

Neznám sice hlouběji konkrétní pozadí těchto poněkud radikálně znějících výroků, dovolím si je přesto interpretovat takto: To, co Bernhard jako správný člen Jednoty pokládá za naprosto nutné a přirozené, tj. diasporní práce, v Německu a i jinde v Evropě dávno propagovaná a praktikovaná i probuzenectvím ovlivněnými kruhy všeho druhu a již i zemskými církvemi samými, nemá podle jeho zkušeností mezi německými evangelíky v Čechách žádné řádné zastoupení ani podporu.

Na druhou stranu, práce baptistů v zemi započala právě mezi českými Němci již v roce 1858.³⁰ V pohraničních oblastech s německou obcovací řečí navíc, domnívám se, musely velmi snadno přeskakoval jiskry nejrozmanitějších proudů z Německa. Je snad možné, že se mezi českými Němci dařilo spíše mírně „podzemnímu“ proudění, průniku mainstreamového proudu probuzenectví ve sborových centrech bránil někde liberální a nacionální, jinde konzervativně luterský duch evangelictví českých Němců. Nevím. Těším se, že se dožiji zpracování náboženských dějin českých Němců v té míře, aby se nadhozená otázka dala náležitě zodpovědět.

²⁹ BERNHARD, O., Bericht, *Brüder-Bote* 27 (1889), str. 85f (Bohužel jim evangelické německé sbory takové (společenství) neposkytují ani ve svých členech, ani v duchovních., tím že také u posledně jmenovaných při vši pravověrnosti, jež je přece většině z nich vlastní, téměř nikde není k nalezení byt' i jen stopa porozumění pro to, jaké mají probuzené duše potřeby, jmenovitě vzhledem ke společenství. V tomto ohledu má náš sbor Dubá přes svou nedostatečnost a nepatrnost důležitou úlohu, v tom že je jediným místem v Deutsch-Böhmen, kde se v současné době (dříve se to přece jen dělo také v Růžové a Litoměřicích) pěstuje živé společenství a odkud se pracuje na evangelizaci.)

³⁰ Aspoň tedy baptisté letos slaví 150 let

1.2.3. Konflikty s ostatními církvemi, finance

Jednotě komplikovaly život různorodé problémy. Ohrožení z vnějšku představovala především nepřízeň ostatních církví a nepřízeň úřadů pod jejich vlivem stojících. Samozřejmě hlavním protivníkem byla katolická církev a katolíci. Členové Jednoty, zvláště ze začátku a zvláště ve východních Čechách, byli vystaveni ze strany katolických spoluobčanů posměchu, ústrkům a šikanám. Téměř sportem zřejmě bylo podávání žalob, kdekoliv někdo získal dojem, že Jednota porušuje zákony týkající se náboženství. Úřady ztrpčovaly církvi život průtahy při schvalování různých žádostí, při udělování rakouského státního občanství pracovníkům atd.

I s okolními evangelíky ale docházelo sem tam ke sporům. Jednota bratrská měla sice dobrý záměr působit jen tam, kde jiná evangelická církev nepůsobí a zaměřovat se na evangelizaci mezi katolíky, přesto občas k přestupům z obou evangelických církví do Jednoty docházelo, ať už z důvodu, že sbor Jednoty byl geograficky blíže a nabízel lepší obsluhu, ať už kvůli více vyhovující zbožnosti a praxi.³¹ Určitě ale platí, že kazatelé Jednoty od takových přestupů spíše odrazovali, než že by k nim přemlouvali. Členům, kteří se odstěhovali mimo dosah sborů Jednoty, bylo doporučováno, aby vstoupili do nejbližšího evangelického sboru, tito členové to ale často odmítali. V evangelických církvích existovaly také kruhy, které chovaly vůči Jednotě značný odstup, podezřívavost, případně i otevřené nepřátelství.³²

Trvalým problémem zůstávaly finanční otázky. Většina členů, zvláště ze začátku, byla velmi chudá. Situaci také komplikovalo, že v katolické církvi lidé pravidelné příspěvky platit nemuseli a těžko si na to zvykali. Sbírký a příspěvky sborů v Čechách a na Moravě tvořily dlouho nepatrnou část celkových nákladů. Závislost na sbírkách ve prospěch díla ve světové Jednotě byla tedy obrovská. Dle představy Českomoravského komitě i kazatelů díla pocházejících z Německa musí samostatnost správní být provázena relativní samostatností finanční. Naneštěstí před první světovou válkou se finanční situace nevyvíjela zrovna dobře. Českomoravské dílo se zadlužilo v důsledku větších investic do nákupu a staveb sborových budov. Rozpočty navíc zůstávaly chronicky schodkové, protože se výnos sbírek ve prospěch ČMD snižoval a náklady neustále stoupaly.

1.2.4. Jednota bratrská a nacionalismus

Období 2. pol. 19. století a počátek 20. století, o němž je zde řeč, představuje etapu, kdy se čím dál více problematizoval a komplikoval vztah mezi Čechy a Němci v českých zemích. Češi postupně dohnali hospodářský, sociální a kulturní náskok českých Němců. Němci ale přesto až do konce trvání

³¹ Viz např. Jednota bratrská 37 (1960), str. 86

³² Viz např. Mitteilungen 1908, str. 302

habsburské monarchie tvořili skupinu sociálně zvýhodněnou, české menšině se příliš nedařilo domoci se rovných práv.³³ Politické cíle českých Němců a Čechů se dostaly do těžko překonatelného protikladu. Němci se obávali možnosti, že by se stali menšinou v samosprávném českém státě a všemi prostředky proti tomu bojovali. Na tomto pozadí se oba národy, samy sebe již téměř výlučně chápající ve smyslu moderního, jazykově vymezeného nacionalismu, čím dál více odcizovaly, namnoze se objevoval vyložené nepřátelský, nenávislný postoj k druhému národu. Obě národní skupiny se uzavíraly do sebe. „Válčily“ spolu na poli politiky, kultury, vzdělání, hospodářství atd. Vrchol vzájemných konfliktů představují 90. léta 19. století.³⁴

Jednota bratrská v Rakousku zvládala do roku 1918 skutečnost, že v jejích řadách jsou v rámci jedné organizační struktury Češi i Němci, celkem důstojně. Nenarazila jsem při pročitání zpráv (pravda, vesměs německé provenience) na zmínku o nějakém výraznějším konfliktu.³⁵ Ano, v 90. letech se např. ukázalo, že kvůli vzniklým nacionálním náladám nelze působit v jazykově smíšených místech mezi Čechy i Němci zároveň. Německy se proto přestalo kázat v Praze a v Duchcově.³⁶ A to i přesto, že se OČMK v roce 1894 usnesla, že bratrské sbory se nemají dělit podle národnosti. To ale spíše odráží skutečnost, že nacionalismus ve společnosti je Jednotou registrován, brán v potaz jakožto realita, která má své důsledky pro evangelizační práci. Předpokládá se ovšem, že žádný výraznější nacionalismus v církvi samé není a že tam také nemá co dělat. V soudobých tiskovinách se najde slušné množství článků a črt, jež mají doložit, že co se církve týče: „Hier ist kein Jude noch Grieche, kein Deutscher noch Tscheche; sie sind allzumal einer in Christo Jesu!“³⁷

Na konci 19. století se přihlásilo o slovo hnutí „Los von Rom“, mezi českými Němci mělo značný ohlas, do evangelických řad přestoupily tisíce lidí, s překvapivou rychlostí začaly na mnoha místech vyrůstat nové evangelické kostely. Česká Jednota, resp. její němečtí kazatelé, se k hnutí nestavěla odmítavě, ale přesto opatrně. Řečnění na shromážděních hnutí nebylo odmítáno, ale kazatelé Jednoty se snažili objasňovat pravou podstatu evangelictví a přes spíše politické hnutí ukazovat cestu ke Kristu. Kdyby tehdy zodpovědné síly v českých německých sborech byly ochotny povolit přísná pravidla přijímání do sborů a svoji rétoriku trochu nacionalizovat, dožily by se

³³ Viz Kořalka, Češi v Habsburské říši, str. 138

³⁴ Viz. Bělina, Pokorný, Dějiny zemí Koruny české, str. 128f

³⁵ Vacovský zmiňuje, že německá skupina v Lanškrouně příliš zdůrazňovala své němectví, čímž se dostávala do konfliktu s českými skupinami. Viz. Jednota bratrská 37 (1960), str. 152

³⁶ A to i přesto, že se OČMK v roce 1894 usnesla, že bratrské sbory se nemají dělit podle národnosti. Totot usnesení platilo ale především pro sbory složené z místních skupin českých i německých. Viz ASJBJ, Beschlüsse der B.M.Arbeiterkonferenzen und der A.B.M. Konferenz aus den Jahren 1875-1911

³⁷ BMB 1900, č.25, str.11 (Neníť ani Žid ani Řek, ani Němec, ani Čech, všichni jsou jedno v Kristu Ježíši! – parafráze Gal 3,29)

tyto sbory nejspíš slušného růstu. Pro zodpovědné síly to byl ovšem postup naprosto nepřijatelný a nepředstavitelný.

Na začátku 20. století se už Němci nezadržitelně v rámci české Jednoty stávali vůči Čechům menšinou. Práce mezi Čechy byla z vícero příčin úspěšnější, zvláště ale proto, že je více oslovovala reminiscence na starou Jednotu bratrskou. Nechme na závěr tohoto tématu i celé kapitoly 1.2. slovo autoru zprávy o Jednotě v Čechách a na Moravě za rok 1910, snad je tímto autorem Eugen Schmidt, aby nám vysvětlil, proč má radost z osamostatnění sboru v Jablonci, které podle něj znamená jakés takés vyrovnání sil mezi Čechy a Němci v české Jednotě.

„...es war Gefahr, daß das Werk je länger je mehr ein rein tschechische Gepräge bekommen hätte. Wir würden das für einen Schaden halten. Nicht aus deutsch-nationalen Empfinden heraus. Die Brüdergemeine, die im Neger den Bruder zu einer Zeit suchte, wo man in ihm noch keinen Menschen sah, die ihre Provinzen in Ländern der verschiedensten Sprache und ihre Arbeitsgebiete unter den mannigfaltigen Nationen hat, wird nicht durch solche Empfindungen geleitet. Wir sehen in Tschechen ebenso den Bruder wie unsere Väter sie in den böhmischen Emigranten sahen, weil es uns das echt Brüderische erscheint, über die Schranken der Nationalität hinweg den an Christus Glaubenden die Bruderhand zu reichen., würden wir es bedauern, wenn das gleichberechtigte Nebeneinander der beiden Nationalitäten in unserem böhmischen Werk unter dem Zwang der Verhältnisse einmal verloren ginge. Und darum freuen wir uns, daß durch die Gemeinde Gablonz die deutsche Seite gestärkt wird. Mögen die beiden im böhmischen Werk verbundenen Volksstämme unter einander wetteifern in allen christlichen Tugenden, die sie schöpfen aus der gleichen Quelle: Christus.“³⁸

1.3. Jednota bratrská v 1. Československé republice

Konrad Burckhardt, z jehož práce jsem čerpala informace v této kapitole, sleduje vývoj vzájemného vztahu českých a německých sborů a jejich představitelů v rámci Jednoty bratrské v Československu po roce 1918. Zvláště ho zajímají snahy o organizační změny, na nichž by se mohli Češi a Němci shodnout, dále pak důvody, proč tyto pokusy selhaly, takže se nakonec české a

³⁸ Jahresbericht des Böhmisches Werks für das Jahr 1910, *Mitteilungen* 1911, str.302f (...bylo nebezpečí, že dílo by čím dál tím víc získávalo čistě český charakter. Považovali bychom to za ztrátu. Nikoli kvůli německo-nacionálnímu citění. Jednota bratrská, která hledala bratra v černochovi v době, kdy ještě nebyl považován za člověka, která má své provincie v zemích nejrůznějších jazyků a pracovní pole mezi rozmanitými národy, není vedena takovýmto citěním. Vidíme v Čechovi stejně tak bratra, jako jej viděli naši otcové v českých emigrantech, právě proto že se nám jeví jako typicky bratrské, podávat bratrskou ruku věřícím v Krista přes hranice národností, litovali bychom, kdyby se někdy pod tlakem okolností mělo ztratit rovnoprávné spolubytí obou národností v našem českém díle. A proto máme radost, že skrze sbor Jablonce je posílána německá strana. Kéž oba v českém díle spojené národní kmeney závodí mezi sebou ve všech křesťanských ctnostech, jež čerpají z téhož pramene: z Krista.)

německé sbory roku 1934 rozešly a vytvořily dva oddělené celky. Stručně se pokusím shrnout jeho závěry.

Vznik Československé republiky v roce 1918 znamenal pro Čechy uskutečnění jejich národních aspirací, z českých Němců udělal nespokojenou trpěnou menšinu. Podobně to vypadalo i v rámci Jednoty bratrské. Čeští členové a kazatelé propadli euforii, povedlo se jim 1921 získat úřední název „Jednota bratrská“, díky českému přestupovému hnutí „Pryč od Říma“ vznikly sbory Železný Brod, Dobřív, Ujkovice a významně vzrostl počet členů.³⁹ Roku 1914 jich bylo něco přes 1200, roku 1925 celých 6942, z toho 1359 komunikantů, 2123 dětí.⁴⁰ Německé sbory se, stejně jako německá menšina, ocitly v defenzivě, se vznikem ČSR nesouhlasily, vůči Čechům a konec konců i vůči českým bratřím panovaly pocity strachu a nedůvěry. Není divu, že se upínaly k Ochránovu, k ČMK a německé Jednotě a o větší samostatnost Českomoravského díla nestály. Zvláště odmítaly demokratické, reálným počtům Čechů a Němců v církvi odpovídající zastoupení českých a německých kazatelů v Úzké radě, nejvyšším orgánu Jednoty bratrské v ČSR, prozatím podřízeném ČMK.⁴¹

Po vzniku ČSR se na nějaký čas silně ztížila komunikace s Ochránovem a ČMK. V nacionálně rozjitřené náladě znamenalo pro postavení Jednoty bratrské v ČSR handicap, že měla vedení v Německu a že některé sbory byly národnostně smíšené, např. k německému sboru Dubá patřila česká skupina v Duchcově. Čeští kazatelé podnikali hned po vzniku ČSR bez konzultace s ČMK kroky, které měly tyto „nedostatky“ odstranit.⁴² Proběhla také neúspěšná jednání o sjednocení s jinými církvemi. Neúspěšná i proto, že čeští kazatelé chtěli zachovat napojení na světovou Unitas fratrum a přese všechno nadále udržet i spolubytí českých a německých sborů Jednoty v ČSR v rámci jedné organizační struktury. Až do roku 1925 existovaly dvě Uží rady, česká a německá, scházeli se odděleně ke konferencím, šlo ovšem stále ještě svým způsobem o provizorium nezakotvené v církevním zřízení, o němž se zdoluhavě jednalo právě až do zmíněného roku. Konflikty ovšem nešly jen po linii nacionální, měly podle Burckhardta také osobní rozměr, takže občas názorové tábory nekopírovaly nacionální. Syn Eugena Schmidta, Walther Eugen Schmidt si jako rakouský a posléze československý státní občan a jako Němec znalý češtiny, získal v ČMD až příliš silné postavení. Byl členem ČMK, jež zastupoval v jednání s československým státem, a zároveň i Úzké rady. Mezi ním a vedoucími českými kazateli té doby, Jindřichem Schillerem

³⁹ Jednota bratrská, Unitas fratrum, str. 23

⁴⁰ Herrnhut 59 (1926), str. 239

⁴¹ Burckhardt, str. 40ff A. Schröter dokonce přišel s návrhem na přičlenění německých sborů Jednoty k DEKiBMS. Viz ASJBJ, Schröterova korespondence se Schmidtem 1924 a 25

⁴² Burckhardt, str. 28 ff

a Bohumilem Vančurou panovala vzájemná antipatie. Když v roce 1924 vyplula na povrch finanční pochybení a problémy s účetnictvím u Schillera, ale zvláště u Bohumila Vančury v souvislosti se stavbou modlitebny v Železném Brodě, Vančura a Schiller ustoupili. Úsilí o osamostatnění Jednoty bratrské v ČSR na pár let ztratilo na intenzitě. ČMK prosadilo obnovení správního systému z roku 1914 založeného na rozhodnutích posledního Generálního synodu, tedy jedna čtyřčlenná Úzká rada, 3 členové voleni OČMK a jeden dosazený ČMK.⁴³ Gottfried E. Schmidt to označuje jako „wunderbare Einmütigung“ českých a německých sborů na „Unitätsgedanken“⁴⁴, je ovšem otázka, zda to podobně vnímali i čeští představitelé, zda události neviděli také trochu jako porážku a mocenský zásah ČMK.

Hospodářská krize zasáhla silně jak německé tak české sbory. Krize postihla ale také celou světovou Jednotu bratrskou, platy kazatelů v ČSR byly kráceny, občas panovala nejistota, zda se vůbec nějaké peníze na platy najdou.⁴⁵ 1931 zasedal v Ochranově Generální synod, který se měl zabývat i Českomoravským dílem. Britská a americké provincie podporovaly co nejvyšší možnou míru samostatnosti díla, což souznělo s přáním většiny českých kazatelů a sborů. Synod prohlásil Českomoravské dílo za „werdende Provinz“⁴⁶ přenesl kompetence z ČMK na Úzkou radu. V Ochranově nadále měla sídlit tzv. Direktion der Brüder-Unität in der ČSR (ředitelství JB v ČSR), jejím úkolem bylo ale už jen sbírat peníze z celé Jednoty a rozdělovat je.⁴⁷ S realizací usnesení synodu to ovšem bylo složité, německé sbory, kazatelé i nově ustavená direkce v čele s W.E. Schmidtem se pustili do boje proti synodem schváleným ustanovením. Češi sestavili tzv. „Blaubuch“, sbírku dokumentů o marných pokusech realizovat usnesení synodu a obrátili se přímo na britskou a americké provincie. Situace nazrávala k rozdělení, ke vzniku samostatného vedení českých a německých sborů. Na řešení krize se rozhodujícím způsobem podíleli i zástupci světové Jednoty Britové C.H. Shawe a J.N. Libbey. Rozdělení a nové uspořádání vešlo v platnost 1. ledna 1935.

Pohledy Čechů a Němců v Jednotě v ČSR na situaci byly od počátku jen obtížně smířitelné a slučitelné. Přesto se Češi i Němci pokoušeli o soužití a nalezení nějakého konsensu a správy vyhovující oběma národnostem. Důvodem, že spolu v rámci ČSR Češi a Němci 16 let vydrželi, byl jistě i ideál církve, v níž víra v Krista překonává nacionální rozdíly, jak byl naznačen v předchozím oddíle. Rozchod českých a německých sborů Jednoty v ČSR

⁴³ Tamtéž, str. 39f

⁴⁴ Herrnhut, 59 (1926), str. 51, (zázračné sjednocení na myšlenkách Jednoty)

⁴⁵ Tamtéž, str. 58

⁴⁶ (nastávající či budoucí provincie)

⁴⁷ Tamtéž, str. 61

urychlilo, když do hry vstoupil hráč, kterému byl ideál mezinárodní Jednoty cizí, naopak zdůrazňoval neslučitelnou odlišnost národnostních skupin v ČSR a jejich různé potřeby. Mluvím o Alfredu Prägerovi, původně kazateli DEKiBMS, který po konfliktech se staršovstvem a svým církevním vedením přivedl do Jednoty část sboru Německé evangelické církve v Podmoklech (Bodenbach). Přijetí sboru do Jednoty bratrské se uskutečnilo roku 1932. Sbor měl přes 700 členů a tendenci k růstu, německá část Jednoty v ČSR viděla v získání sboru Podmokly do svých řad posílení svých pozic a také šanci k duchovnímu oživení sborů. Nový sbor navíc imponoval svou finanční soběstačností.⁴⁸

O působení Alfreda Prägera ještě uslyšíme, protože mělo na jablonecký sbor nemalý vliv. Na tomto místě povězte, že Präger byl sice charismatická, ovšem dosti problematická osobnost, na tradice se neohlížel, vůči těm, kteří s ním nesouhlasili, používal velmi nevybíravých metod. Německá část Jednoty bratrské v ČSR se kvůli tomu rozpadla na dvě části. Sbor Podmokly byl z Jednoty bratrské vyloučen, kvůli věrnosti sboru podmokelskému se od Jednoty oddělil i sbor jablonecký. Sbory Dubá, Herčivald a Hranice u Aše (Roßbach) se po připojení Sudet k Říši staly součástí Německé provincie.⁴⁹

Česká část Jednoty bratrské v ČSR prokázala, že skutečně již natolik dospěla, že se dokáže sama spravovat. Prokazovala to ovšem ve velmi složitých časech. Bohumil Vančura se angažoval v Lize proti antisemitismu, posléze včas emigroval do Velké Británie a působil zde jako zaměstnanec exilové vlády. V rámci odboje v Protektorátu Čechy a Morava se angažovalo i mnoho členů Jednoty bratrské, někteří i za cenu života. Po válce, v roce 1946 dostala Jednota bratrská v Československu svého prvního biskupa v osobě Václava Vančury. „Werdende Provinz“ se změnila ve skutečnou provincii v roce 1957.⁵⁰

⁴⁸ Tamtéž, str. 75f

⁴⁹ Burckhardt, str. 75ff

⁵⁰ Jednota bratrská, Unitas fratrum, str. 23f

2. Církevní a náboženské poměry v Jablonci nad Nisou v 1. pol. 20. století

K jabloneckému sboru Jednoty bratrské náležely také skupiny v Hrádku nad Nisou, v Chrastavě a Liberci, měla bych tedy možná věnovat pozornost i těmto městům. Snad postačí, když shrnu, že jmenovaná čtyři místa spojuje městskost, případně příměstskost, (část členů bydlela v okrajových čtvrtích či ve vsích, které postupně s Libercem a Jabloncem splývaly), industrializace, rozvinutý kapitalismus. V Hrádku najdeme mezi členy sboru hlavně kvalifikované tovární dělníky a tovární úředníky, v Chrastavě nekvalifikované tovární dělníky, opravdový proletariát, v Jablonci vesměs řemeslníky, zvláště pasíře, v Liberci, jako ve správném velkoměstě, se mezi členy setkáváme s různorodými způsoby obživy, ale i zde většina členů náležela k sociálně spíše nižší až střední sociální vrstvě. Všechny čtyři obce spojuje též většinové osídlení obyvateli německy mluvícími.

2.1. Charakter města Jablonce

První zmínka o Jablonci pochází z roku 1356. Dlouho zůstal malou, nevýznamnou a chudou osadou, která navíc v polovině 15. století na pár desetiletí zanikla. Znovu osídlena byla v souvislosti s rozvojem sklářství v kraji evangelickým německým obyvatelstvem. Jablonec se začal více rozvíjet v 2. polovině 17. století, v 80. letech tohoto století byl postaven kamenný kostel zasvěcený sv. Anně. Vesnice Jablonec byla povýšena na městys v roce 1808. Na začátku 19. století to chvíli vypadalo, že nad sklářstvím zvítězí soukenictví, ale od 20. let se opět vydatně rozvíjela sklářská a bižuterní výroba. Roku 1850 byl Jablonec spojen silnicí s Libercem. Počet jeho obyvatel rychle stoupal. Roku 1848 zanikla vrchnostenská správa. Jablonec patřil do té doby k panství maloskalskému. V čele první obecní správy stanul starosta Josef Pfeiffer. V 50. letech byla vybudována železniční trať Pardubice-Liberec, Jablonec se musel spokojit se zastávkou v Rychnově. 28.3.1866 došlo k vytouženému povýšení Jablonce na město. V letech 1867-1869 vyrostla první jablonecká radnice. Po roce 1871 nastala zlatá éra jabloneckého podnikání. Místní obchodníci pronikli se svým sklářským a bižuterním zbožím na světové trhy. V roce 1890 žilo ve městě již více jak čtrnáct a půl tisíce obyvatel. Obchod s bižuterním zbožím vyžadoval kontakty s celým světem, neustálé sledování sebemenšího hnutí ve světě módy, otevřenost novému. Otevřenost panovala i vůči různým náboženským proudům, vůči nim zároveň panovala tolerance.⁵¹

⁵¹ Kašpar, Jablonec nad Nisou, str. 10ff

Také Jablonec odmítl vznik československé republiky. Chtěl být součástí vznikajícího Rakouska v rámci plánované německé provincie Deutschböhmen. V prosinci 1918 obsadilo Jablonec československé vojsko. Nový stát podporoval v pohraničí české školství, tak i v Jablonci. O masivnějším či dokonce násilném počesťování města se podle Jana Kašpara ale mluvit nedá, německý život ve městě a německé školství fungovaly i dále bez omezení. Vznik Československa poznamenal jablonecký průmysl. Některé trhy byly ztraceny, v Evropě narostly hranice a s nimi i celní bariéry. Z hospodářské konjunktury v pol. dvacátých let ale opět mohl profitovat i Jablonec. Přítrž tomu učinila hospodářská krize. Na místní sklářství a bižuterii dopadla krize zvláště tvrdě. Zoufalé situaci se město snažilo čelit i stavbou dvou dominant města, katolického kostela Nejsvatějšího Srdce Ježíšova na Horním náměstí a nové radnice. Obtížné poměry radikalizovaly Jablonecko politicky.⁵² Jablonec ostatně patřil po celou dobu existence 1. Československé republiky (vlastně už i za Rakouska) k baštám nacionálních stran, DNP pravidelně vítězila ve volbách do zastupitelstva města. V roce 1931 na jablonecké radnici DNP a DNSAP dohromady obsadily zhruba 60% křesel.⁵³ SdP pak v Jablonci ve volbách 1935 získala téměř 70% hlasů (z hlasů Němců i Čechů). 1938 následovalo za nadšení místního německého obyvatelstva začlenění Sudet do Hitlerovy Třetí říše, pak přišla 2. světová válka a následné nucené vystěhování většiny německého obyvatelstva.

Jablonec můžeme tedy v 2. pol. 19. století a v 1. pol. 20. století označit za město obchodu a průmyslu. Exportní domy vyvážely jablonecké zboží doslova do celého světa. Jak píše Gustav Leutelt: „Der sanfte Inder, der Neger Afrikas, der Papua wie die russische Bäuerin trägt den Gablonzer Glasschmuck.“⁵⁴ Místní sklářský a bižuterní průmysl byl ovšem silně ovlivňován různými módními vlnami, proto se období konjunktury střídala s obdobími propadu.⁵⁵ Udržovat jablonecký průmysl na světové úrovni pomáhalo odborné školství. S obchodováním se přirozeně pojilo cestování a kontakty s cizinci. I na Jablonecku se nacházelo poměrně dost továren, jablonecké zboží vznikalo ovšem spíše v domácích dílnách, odkud bylo dodáváno exportním firmám. Jablonecký hospodářský zázrak mimoděk budí úctu, uvědomí-li si člověk, kolik práce, úsilí, píle, vynalézavosti, odvahy, podnikavosti za ním stálo. Nejen podnikáním živ byl tehdejší Jablonec. Také kulturní, vědecké, spolkové, politické dění ve městě dosahovalo značné kvantity i kvality.

⁵² Tamtéž str. 36ff

⁵³ viz Nová, Otcové města, str. 58

⁵⁴ Gablonz an der Neisse, 1930, str. 19 (Mírný Ind, africký černoš, Papuánek i ruská selka nosí jablonecký skleněný šperk)

⁵⁵ Lilie, Der politische Bezirk, str. 159

2.2. Círky a náboženské společnosti v Jablonci n. N.

Dnešní situace v Jablonci nad Nisou je taková, že zde ve městě, v němž žije 44000 lidí, působí 10 církví, o dalších náboženských skupinách nemluvě. V Jablonci před nějakými 80 lety konec konců nevypadala situace o mnoho jinak. Ve městě tehdy působila Katolická církev, Starokatolická církev, Německá evangelická církev, dále zde byla k nalezení Jednota bratrská, baptisté, adventisté, Armáda spásy. Mezi místními Čechy bychom určitě našli i členy Českobratrské církve evangelické a Československé církve husitské, o dalších náboženských sdruženích a spolcích prozatím opět nemluvě. Jen židé jako samostatně se sdružující náboženská skupina asi od té doby z města nenávratně zmizeli.⁵⁶

Samozřejmě vzhledem k historickému vývoji měla dlouho monopolní a posléze dominantní postavení v obci katolická církev. Každopádně dominovala co do počtu věřících. Podle sčítání lidu z roku 1910, po přestupu řady lidí ke starokatolíkům, poté, co do evangelických řad proudy lidí přivedlo hnutí Los von Rom, tvořili ti, kteří patřili k církvím na Římu nezávislým 17,8%.⁵⁷ Je to slušné číslo, nejspíš o dost vyšší než v jiných částech Čech a Moravy obývaných Němci. Ale znamená, když to převrátíme, že ke katolické církvi se přihlásilo při sčítání cca 82% obyvatel, což je podíl nesrovnatelně vyšší. Díky rychlému růstu města kostel sv. Anny dávno na konci 19. století prostorově nepostačoval. Přesto se podařilo vybudovat sakrální stavbu přiměřenou počtu členů a významů katolické církve ve městě a okolí teprve v letech 1930-31.

S rozmachem Jablonce se od poloviny 19. století ve městě začali usazovat také první Židé. Jejich počet zvolna narůstal. Židé patřili nejprve k turnovské židovské obci, od roku 1862 k liberecké, vlastní jablonecká obec byla založena v roce 1893, v jejím čele stanul Daniel Mendel. 1883 bylo založeno pohřební bratrstvo Chevra kadiša, 1885 ženský spolek. V roce 1892 se uskutečnila stavba synagogy v maurském stylu, stála až do „křišťálové noci“ 1938. V roce 1920 se k judaismu hlásilo téměř 900 lidí.

Vyzařováním starokatolické obce ve Varnsdorfu se rozšířilo starokatolictví na Tanvaldsku, hlavně v Desné, později našlo své příznivce i v Jablonci. 1883 v Jablonci přednášel starokatolík německý profesor Friedrich Michelis. 1885 se v evangelickém kostele konala první bohoslužba sloužená Antonem Nittlem. 1887 vznikl Spolek starokatolických přátel pokroku, 1897 se stal Jablonec samostatnou farní obcí. I v starokatolických řadách, tak jako v evangelických, se nacházel dostatek bohatých členů a štědrých dárců, zvláště Josef Scheibler a Daniel Swarowski. 1900-1902 byl vybudován kostel Povýšení sv. Kříže v secesním stylu. Jablonecká obec měla přes 3000 členů.

⁵⁶ Celá tato kapitola Viz. Nová, Otcové města, str. 191-200

⁵⁷ Evangelische Gemeinde A.B., Jahresbericht 1910

Církev adventistů sedmého dne se v Jablonci uchytila v prvním desetiletí 20. století. 1921 měli adventisté 80 členů⁵⁸. 1925 dospěli až ke stavbě vlastního domu s modlitebnou v dnešní Bezručově ulici. V roce 1941 má sbor 116 členů.⁵⁹ Adventisté tehdy ovšem byly ostatními evangelickými církvemi považováni a označováni za sektu, v této době nejspíš oprávněně a to i z hlediska dnešního významu pojmu sekta.

V Jablonci působili i baptisté, jejich počátky souvisí i s počátky sboru Jednoty bratrské. Oporou společenství byli matka a dcera Tischerovy. Jablonečtí členové patřili ke sboru v Görlitz. Po dvě období měl sbor i vlastního kazatele, 1907-1914 Bernarda Peterse a 1939-1941 Reinholda Nischika. Ke konci 2. světové války čítal 69 členů, šlo tedy o malou skupinu, jistě s velmi věrným jádrem.⁶⁰ Svou sociálně-duchovní práci v Jablonci konala Armáda spásy a to až do roku 1939, kdy byla rozpuštěna.⁶¹ O jabloneckém evangelickém sboru bude pojednáno níže.

V Jablonci dále působila slušná řádka náboženských skupin na hranici či za hranicemi křesťanství. Své příznivce tu měl i spiritismus, jehož hlavní baštu představovalo Podkrkonoší. V roce 1904 se ustavil spolek theosofů. 1924 vznikla v Jablonci Jednota chrámu Masdasman, novodobého eklektického hnutí spojujícího prvky křesťanství, hinduismu, poznatky moderní vědy atd. V Jablonci působili i volnomyšlenkáři, narůstal počet osob bez vyznání. Statistiku počtu osob bez vyznání musela nutně zkreslovat skutečnost, že jako „bez vyznání“ byli vedeni i členové státem neuznaných církví. Dle sčítání z roku 1910 se osob bez vyznání v samotném Jablonci nacházelo 242.⁶²

Jablonečtí měli tedy vskutku na výběr. Byť možnost výběru jistě v téhle době byla značně omezena sociálními aspekty. K tématu této kapitoly se budu průběžně vracet v souvislosti s pohledem jabloneckých farářů Jednoty bratrské na církevní a duchovní situaci ve městě a na fungování místní ekumeny, které obzvláště Gottfried Schmidt ve svých každoročních zprávách pojednává celkem obšírně.

2.3. Německý evangelický sbor a.v. v Jablonci nad Nisou

2.3.1. Němečtí luteráni v Čechách a na Moravě

Německé evangelické sbory v Čechách a na Moravě patřily vesměs k evangelické církvi a.v. V prvním desetiletí po vydání Tolerančního patentu vzniklo jen několik německých sborů, např. Heřmanovy Sejfy (Hermannseifen), Habřina (Haber), Holčovice (Hillersdorf) na Bruntálsku,

⁵⁸ Adressbuch 1921, str. 323

⁵⁹ SOK Jablonec nad Nisou, karton 2, Gemeindebuch

⁶⁰ informace mám od současného jabloneckého baptistického kazatele Daniela Kuce

⁶¹ viz ASJBJ, zápis RS 23.10.1939

⁶² Evangel. Gemeinde A.B., Jahresbericht 1910, str. 4

Praha, Brno, atd.⁶³ Specifická situace byla v ašském výběžku, kde se evangelictví udrželo od doby reformace. Počet sborů a věřících v pozdějších letech narůstal, ale nijak dramaticky. Množství německých evangelíků výrazně navýšilo až hnutí Los von Rom.

Dlouho v evangelické církvi a.v. v Čechách a na Moravě spolu koexistovaly v rámci jedné superintendence německé i české sbory, (ašský výběžek měl vlastní superintendenci), což působilo řadu nesnází. Němci podle R. Řičana namnoze zneužívali rovná práva českých souvěrců a češtiny v církvi.⁶⁴ K rozdělení na německou „západní“ a českou „východní“ superintendenci došlo v roce 1901.⁶⁵ Podle Řičana panoval v německých sborech nejprve racionalismus, posléze liberalismus a „kulturní protestantismus“. Německé sbory silně souzněly s nacionalismem svých soukmenovců, politické a národní ohledy často platily více než náboženství, leckde byl domovem, jak píše Řičan, šovinismus.⁶⁶ Výjimku představoval např. sbor v Heřmanových Sejfích, od počátku pietisticky laděný a ovlivňovaný slezskými probuzeneckými kruhy.

V roce 1919 vznikla z těchto německých luterských sborů DEKiBMS – Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien. V roce 1930 měla 132000 členů. Zdůrazňovala, že žije ve dvojí diaspoře, jako součástka německé menšiny v Československu a zároveň jako menšina vůči většinově ke katolické církvi se hlásícím československým Němcům. Církev byla pestrá:

„Da waren seit der Reformation evangelisch gebliebenen Gemeinden um Asch, die Gemeinden um die Gnadenkirche in Teschen und den „Bielietzer Sion“ mit ihrer festen Tradition, dazu die „Los-von-Rom-Gemeinden in Böhmen mit den kleinen Toleranzgemeinden. Unter den Pfarrern orthodoxe Lutheraner, Rationalisten, Gemeinschaftler, Nationale, (...)“⁶⁷

DEKiBMS se profiluje jako církev německá a po celou dobu své existence vybalancovává vztah mezi deutsch a evangelisch. V roce 1931 píše o DEKiBMS Gottfriedu Schmidovi farář JB Honců z Duchcova, tedy z města jazykově smíšeného, kde funguje německý evangelický sbor vzniklý v době Los von Rom, že je přesvědčen, „dass die Deutschevangelische Kirche kaum einen vierten Teil ihrer Mitglieder hätte, wenn sie mehr evangelisch und

⁶³ Viz přehled v Ullrich, Die deutsche evangelische Kirche

⁶⁴ Řičan, Životní dílo, str. 229f

⁶⁵ Tamtéž, str. 331

⁶⁶ Řičan, Mladá léta, str. 134f, v souvislosti s tím, jak Karel Eduard Lány neobdržel místo učitele v německém sboru v Brně kvůli svému českému národovectví

⁶⁷ Sakrausky, Die Deutsche Evangelische Kirche 1919-1921, str. 10 (Byli zde sbory od reformace zůstavší evangelické kolem Aše, sbory kolem kostela milosti v Těšíně a „Bielitzského“ se svými pevnými tradicemi, k tomu Los von Rom sbory v Čechách s malými tolerančními sbory. Mezi faráři ortodoxní luteráni, racionalisté, společenstevníci, nacionálové ...). Gemeinschaftler jsou zřejmě příznivci pietisticky laděného Gemeinschaftsbewegung.

weniger deutschbunderisch wäre.“⁶⁸ Po vzniku Československa přehnala se vlna nacionalismu mezi evangelíky německými i českými. Zdá se ale, že zatímco v českých evangelických kruzích existovaly výrazné tendence vliv nacionalismu umírnující, v německých evangelických kruzích „völkisch“ myšlení a důraz na německví síly. V roce 1935 se sešli čeští a němečtí nekatolíci, aby se pokusili najít společné stanovisko pro mezinárodní fórum o otázce vztahu církve a státu v aktuální světové situaci. DEKiBMS a ČCE se shodli na tom, že církev a stát jsou dvě Bohem chtěné a stvořené veličiny. „Slovanské“ církve ale odmítaly přijmout tezi DEKiBMS, že také národovost (Volkstum) stvořil Bůh.⁶⁹

Z dnešní perspektivy je málo pochopitelné, jak se např. v DEKiBMS mohl těšit takové úctě farář Otto Waitkat (1870-1930), antijudaista odmítající Starý zákon, christologická dogmata, odhalující ve Starém zákoně v kontrastu s židovským zákonictvím nežidovské prorocké prvky odpovídající podle něj germánskému náboženství. Starý zákon chtěl nahradit historií německého národa a jeho velkých mužů. V závěru života se věnoval dosti fantaskním spekulacím, když rozpoznal ve vousaté soše sv. Starosty na Českolipsku boha Thora, dle něj doklad pozůstatků germánského náboženství v Sudetech a zároveň duchovně-náboženský předobraz Krista.⁷⁰ Waitkat vydával také časopis nesoucí od roku 1919 příznačný název „Deutscher Glaube“, který v prvním desetiletí DEKiBMS byl snad jediným jejím periodikem s celocírkevním dosahem a tedy prakticky oficiálním časopisem celé církve.

Waitkat si ale především účtu vysloužil, když před 1. světovou válkou založil domov „Sonnenhof“ v Jestřabí na Českolipsku (Habstein) pro muže z ulice, propuštěné vězně a další těžko přizpůsobivé existence. DEKiBMS provozovala slušnou řádku diakonických děl. Data jejich vzniku též snad napovídají o opožděném vlivu impulsů vzešlých z probuzenectví. Jiné vysvětlení může znít, že se německé sbory a.v. teprve postupně dopracovávaly finanční a personální síly, která by umožnila vznik diakonie. V posledních patnácti letech 19. století vznikly 2 domy diakonek. Další díla, sirotčince, domovy pro děti a mládež, hospic apod. byly založeny až ve 20. století.⁷¹ V čele spolku „Hauptverein für Liebestätigkeit und Pflege des evangelischen

⁶⁸ ASJBJ, Korespondence Schmidt, B. Honců, dopis z 19.7.1931. (že by německá evangelická církev měla sotva čtvrtin členů, kdyby byla víc evangelická a méně německo-svazová)

⁶⁹ Sakrausky, Deutsche Evangelische Kirche 1932-1935 V., str. 124

⁷⁰ Pfeiffer, Die Deutsche Evangelische Kirche str. 42ff

⁷¹ Tamtéž, str. 34ff

Lebens“⁷², který zaštiťoval diakonická díla, stál dlouhá léta Dr. Ernst Veit, lékař židovského původu.⁷³

2.3.2. Stručná historie evangelického sboru a.v. v Jablonci

Sbory Jednoty bratrské žily v Německu obvykle jako sousedé evangelických zemských církví, vůči nim se vymezovaly, ve vztahu k nim hledaly svou identitu, s nimi spolupracovaly a udržovaly kontakty. I pro Jednotu bratrskou v Jablonci do nějaké míry platí, že ze všech místních církví jí byl nejbližší německý evangelický sbor a.v. Bohaté, velké a vlivné evangelické obci samozřejmě maličký a chudý sbor Jednoty nemohl konkurovat, (snad kromě práce s mládeží), reálnými konkurenty mu zvláště za první republiky byly spíše menší církve a náboženské skupiny. Sbor JB bojoval o respekt ze strany evangelíků a šťastnější období vzájemných vztahů umožňovala i náznaky spolupráce. Proto chci věnovat evangelickému sboru samostatnou kapitolu. Prameny, které jsem měla v ruce, se zabývají spíše tím, co kdo, kdy, kde, jak a za co postavil, obstaral do kostela apod. Jaké ale bylo zdejší evangelické křesťanství, co kázali zdejší faráři, jak věřili a svou víru žili jablonečtí evangelíci, to se příliš dočíst nelze.

Počátky evangelického sboru jsou spojeny s ekonomicko-sociálními faktory. Ponejvíce do Liberce přilákala na přelomu 18. a 19. století místní konjunktura jejich oboru saské a lužické soukenické tovaryše, vyznáním evangelíky. V Liberci jim ale soukenický cech nedovoloval stávat se mistry. Proto se začali usazovat v Jablonci. Většinou do kraje přišli svobodní a oženili se s katoličkami.

Jana Nová píše, že právě díky saským evangelíkům se v regionu rozšířily tzv. Saatgängervereine (Spolky rozsévačů), které působily v 1. pol. 19. století a jako svou hlavní akci v čase Velikonoc konali jakýsi průvod do polí za zpěvu náboženských písní. Zjevně se v této slavnosti mísí křesťanství se starými lidovými, řekněme pohanskými zvyky.⁷⁴ Netroufám si z toho ale jednoznačně vyvozovat, že luterství místních evangelíků mělo spíše lidový než uvědoměle vyznavačský charakter. V Lilieho vlastivědě je „Saatgang“ zmiňován, zdá se mi, při líčení katolické lidové zbožnosti a katolických regionálních zvyků.⁷⁵ V Bendovi se mluví v souvislosti se vznikem jabloneckého Spolku rozsévačů o soukenících, aniž by se zmiňovalo jejich náboženské vyznání. Navíc se zde tvrdí, že spolek vznikl jako protiváha spolku střelců, v němž bylo členství pro přivandrovalé soukeníky nedosažitelné, nesl náboženský charakter jen proto, že

⁷² (hlavní spolek pro dobročinnost a pěstování evangelického života)

⁷³ Sakrausky, Die Deutsche Evangelische Kirche 1919-1921, str. 14

⁷⁴ Viz Nová Jana, Otcové města, str. 192f

⁷⁵ Lilie Adolf, Politischer Bezirk Gablonz, str. 109

by jinak neměl šanci na uznání se strany úřadů.⁷⁶ Každopádně tato zajímavá kapitola sociálních a náboženských poměrů na Jablonecku jistě stojí za další zkoumání.⁷⁷

V náboženských poměrech a zákonech v Rakousku panujících se sasští jablonečtí evangelíci zřejmě moc nevyznali. Za svátostmi a duchovní potravou chodili daleko, až do Žitavy nebo do Oldřichova. Konali také modlitební shromáždění v lese s předcítáním kázání, ale ta byla zakázána. Nakonec se protestantů ujala vrchnost a osvícenští katoličtí duchovní, jejich zásluhou se 29.6.1820 uskutečnila první evangelická bohoslužba, sloužil ji v jídelně katolické fary křížlický pastor Jan Molnár, rodák ze Šalkové u Banské Bystrice. Jablonečtí evangelíci dostali povolení ke konání bohoslužeb několikrát ročně. Záhy přišly první úvahy o stavbě vlastní modlitebny, cesta k její stavbě a pak i dostavbě byla ovšem trnitá. Povolení ke stavbě přišlo až roku 1831, 1833 byla stavba zahájena, třikrát přerušena, 1838 dokončena. Obtížně se sháněly peníze, ze sumy 13 a půl tisíce zlatých zaplatili místní jen malou část. Soukenictví totiž neprosperovalo, členové zchudli. Většinu nákladů pokryly dary hlavně z Pruska, ale i z mnoha dalších koutů Evropy. 1836 byl v Jablonci zřízen samostatný pastorát, jeho duchovním pastýřem roku 1836 zvolen, 1838 potvrzen Christian August Molnár,⁷⁸ syn Jana Molnára. Jablonci v dalších letech vydatně pomáhal Gustav Adolf Verein. Bez jeho přispění by se těžko splácel stavební dluh a obtížně by se dával dohromady plat pro pastora.⁷⁹ Roku 1848 Molnár ze sboru odešel pro neshody s představenstvem. Začala těžká léta. Spojení s Gustav Adolf Verein bylo ztraceno, mezi členy panovala lhostejnost ke sboru, dva faráři za sebou si podle Arthura Schmidta v úřadu nevedli dobře (z nich Georg Hölzel po odchodu z Jablonce působil mezi krajany v Brazílii). Nejtěžší rána přišla roku 1862, kdy se osamostatnil liberecký sbor. Počet členů klesl rázem z 1300 na 300, vládla nejistota, zda si takový hlouček může dovolit vlastního duchovního. Nakonec opět pomohl GAV a přistěhování evangelíků z Německa a Švýcarska do Českého Dubu. Situace sboru se zvolna stabilizovala. Počínaje Leopoldem Petrim se v Jablonci objevují schopní faráři, kteří pravda pobudou jen pár let, aby pak někde jinde

⁷⁶ Benda, Geschichte der Stadt, str. 349

⁷⁷ Dle on-line Vademeca se v SOA Jablonce nad Nisou nachází archivní materiály o Saatgängerverein Tanvald, Smržovka, Huť, Lučany. Ty by jistě leccos mohly objasnit.

⁷⁸ Arthura Schmidta a jeho Das Evangelium in Gablonz und Umgebung jsem neměla čas prostudovat důkladněji, právě o Christianu A. Molnárovi se u něj lze dočíst více, kupříkladu, že si odseděl pár dní kvůli vlastnictví a šíření spisů Johannese Ronge, exkomunikovaného katolického kněze, který se pokusil založit „německokatolickou“ církev.. O Rongem se zmiňuje ve svých vzpomínkách i Antal Stašek (STAŠEK, Antal, *Povídky z hor*, Praha : Albatros 1974, str.166), takže zřejmě musel mít ve 40. let v českých příhraničních oblastech značný ohlas.

⁷⁹ SCHMIDT, A., *Evangelium in Gablonz*, str. 62f

budovali „církevní kariéru“ (např. Bernhard Griesshammer se stal superintendantem a církevním radou, s působištem v Míšni, Johann Molin dvorním radou a vrchním církevním radou ve Vídni), ale i tak přináší nové impulzy a zvyšují prestiž obce. Velká část jabloneckých duchovních pocházela ze Saska. Navíc také od 60. let přicházejí ze zahraničí další podnikatelé – evangelíci, kteří podporují rozvoj obce osobním nasazením i kapitálem. Počet členů jabloneckého sboru více než zdvojnásobilo hnutí „Los von Rom“ působící od 2. pol. 90. let 19. století. 1910 se osamostatnila jako samostatná farní obec Smržovka. Nové kostely vyrostly 1903 ve Smržovce, 1909 v Tesařově (Kořenově) a roku 1935 v Nové Vsi nad Nisou.

1861 dostala evangelická modlitebna věž a stala se kostelem, 1864 jest věž osazena zvony, 1862 vznikla evangelická škola, zasloužil se o to továrník Karl Hoffmann původem z Chemnitz. 1866 je postavena budova školy - fara, 1878 získává kostel varhany. Velkými a nákladnými akcemi, na něž se sbíralo po celém městě i v zahraničí, byla přestavba kostela v roce 1892 a stavba nové budovy školy 1903. Na stavbu školy přispěla kupříkladu berlínská firma Klaar 12000 K, jablonecký exportér Georg Klaar 11000, Otec a syn Haasisové 17000, bratři Mahlové dohromady 7000 K. Celkové náklady činily téměř 105000 K.⁸⁰ Sbor, který měl takto štědré a movité členy, by nejspíš byl schopen finanční samostatnosti. Rozsah činnosti, zvláště existence vlastní školy, si ale přece jen žádal i podpory z venku. Například v roce 1912 činil rozpočet sboru 40000 K. Téměř 9000 činil výnos z pronajímání a podobných hospodářských aktivit, něco přes 18000 činily příjmy ze členských příspěvků, sbírek, poplatků, školného. Zbytek tvořily státní a městské dotace pro školu, dary Evangelischer Bund, Gustav-Adolf-Verein a dalších. Provoz sboru stál 14000 K, provoz školy 16400, daně, placení hypoték atd. něco přes 8000 korun.

Ve městě panovala náboženská tolerance, evangelické náboženství nikterak nebránilo svým nositelům v hospodářském a sociálním vzestupu. Kupříkladu poslední rychtář, Peter Sarder, byl evangelík. Další evangelík, exportér Emil Müller (1836-1892), kurátor sboru po dvě volební období, městský radní, to dotáhl na post poslance zemského a říšského sněmu. V Lilieho vlastivědě čteme, že ho do této pozice vyneslo angažmá v německo-nacionálním hnutí.⁸¹ Od roku 1861 stálo (nová struktura a nomenklatura evangelické církevní správy daná Protestantským patentem) v čele sboru presbyterium v čele s kurátorem, později bylo navíc voleno sborové zastupitelstvo. Presbyteri museli mít nad chodem sboru značnou moc nejen pro své hospodářské a sociální postavení ve městě, ale také proto, že zatímco faráři, administrátoři a

⁸⁰ Evangelische Gemeinde A.B., Jahresbericht 1905

⁸¹ Lilie Adolf, Politischer Bezirk Gablonz, str. 246

vikáři se měnili, presbyteri zůstávali. Exportér Richard Haasis senior vykonával (od roku 1869) funkci presbytera a pokladníka přes 50 let! Do sboru patřil kupříkladu i vydavatel Gablonzer Tagblatt Emil Böhme. Kromě něj ve čtyřicetiletém zastupitelstvu z roku 1907 najdeme dva továrníky, jednoho ředitele banky, architekta (Arwed Thamerus), ředitele Obchodní akademie, tři učitele, asi jedenáct exportérů, čtyři právníky, několik pasířů, lékárníka, nadlesního atd.⁸²

Některé náznaky o zbožnosti jabloneckých evangelíků a o teologii jejich duchovních poskytuje Arthur Schmidt. Zmiňuje se kupříkladu, že od dob faráře Petriho se pořádala sbírka ve prospěch misie mezi pohany. O Petrim se dozvídáme od Rudolfa Říčana, že byl „pozitivního směru“, tj. měl blízko k orthodoxii. Dále, že stál ve službě berlínské vnitromisijní společnosti a měl za úkol také pečovat o německou evangelickou diasporu na severu Čech.⁸³ O svém vlastním působení píše Arthur Schmidt, že zavedl dětské bohoslužby, rodinné večery s přednáškami především z církevních dějin, že inicioval zřízení sborové knihovny. Sděluje, že v roce 1867 činil počet členů sboru 300 (150 přímo v Jablonci), návštěva běžných bohoslužeb že činila 30-40, o slavnostech 80-100 návštěvníků. V roce 1893 čítá sbor 1100 členů (600 v Jablonci), návštěva normálních bohoslužeb se pohybuje kolem 100 účastníků, na slavnostní chodí kolem 200 lidí. V důsledku hnutí Los von Rom v roce 1912 čítal sbor 3141 členů, a to ještě musíme zmínit asi 800 lidí, kteří 1910 utvořili sbor ve Smržovce. Svaté Večeře Páně se účastnilo v tomto roce 581 členů.⁸⁴ Počet komunikantů po uklidnění vlny přestupů pozvolna stoupal, domnívám se, že ale 30%, jak to bylo za faráře J. Molina, už sotva kdy dosáhl.⁸⁵ Přestupové hnutí nepochybně znamenalo nemalý pastorační problém. Také značně narostl počet dětí, pro něž musel farní úřad zajistit výuku náboženství. Evangelickou školu v roce 1912 navštěvovalo 274 dětí, celkově ale výuka náboženství náležela 543 dětem, kromě vyšších škol v Jablonci probíhalo vyučování také v následujících lokalitách: Český Dub, Hodkovice, Rychnov, Nová Ves, Mšeno, Kokonín, Proseč, Rádlo, Paseky, Vrkoslavice. Počet členů za dob Československa neustále pozvolna stoupal a to nadále i díky přestupům. Za 2. světové války se vyšplhal až na 5500, v Jablonci samém 4400. V roce 1938 bylo napočítáno v jabloneckém sboru 1000 komunikantů. Vlastní skupinu tvořili evangelíci v Nové Vsi.⁸⁶

⁸² Evang. Gemeinde A.B., Jahresbericht 1907

⁸³ Říčan, životní dílo, str.63. Petri za svého působení v Jablonci tvořil prý s Kupkou a Kutlíkem kroužek podobně smýšlejících farářů

⁸⁴ Evangelische Gemeinde A.B., Jahresbericht 1912

⁸⁵ Viz. Jahresbericht, str. 6

⁸⁶ SOA Jablonec, Zprávy o činnosti evangelického sboru z let 1937-1945

Co se spolkové činnosti týče, od roku 1884 působil Evangelischer Frauenverein, 1902 vznikl Deutsch-evangelischer Jünglingsverein, 1904 založil farář Fränkel Kirchenchor. Farář Wehrenfennig se snažil podchytit i dívky a pořádal pro ně „Mädchenkränzchen“. V Jablonci existovalo místní sdružení spolků GAV a Evangelischer Bund.

Jablonecký evangelický sbor byl zvláště od posledních desetiletí 19. století velkým sborem církve „lidového“ charakteru. Mezi faráři Petri a Wehrenfennig představují prokazatelně vyhraněné zbožné luterství. Mám ovšem podezření, že pro většinu členů hrála mnohem větší roli než vlastní křesťanské obsahy hrdost na kulturní a společenský výkon evangelíků a na německost evangelictví.

2.3.3. Erich Wehrenfennig

Dovolím si věnovat jeden oddíl Erichu Wehrenfennigovi (1872-1968). Už proto, že v jabloneckém německém evangelickém sboru působil dlouhých 36 let, od roku 1911 jako superintendent Iser Seniorats (Jizerského seniorátu) a od roku 1920 jako Kirchenpräsident DEKiBMS, ale také proto, že měl Jednotu bratrskou celkem rád, její zbožnost mu nebyla vzdálená a v rámci možností vystupoval v její prospěch.

O svém vztahu k Jednotě bratrské a dalším evangelickým církvím píše sám Wehrenfennig v dopise, jímž děkuje Radě starších sboru JB v Jablonci za přání požehnání k jeho zvolení seniorem v roce 1911:

„Meine aufrichtige Sympathien für Ihre Kirche resultieren aus der geschichtlichen und lebendig-derzeitlichen Erkenntnis von der Notwendigkeit verschiedener Arten evangelischer Gemeinschaften. Man schädigt niemals die Eigenart religiösen Lebens, indem man die des anderen ehrt und liebt. Niemals ist es Aufgabe der Confessionen, andere in den Schatten zu stellen, sondern mit ihnen zu wetteifern im Dienste für Jesum.“⁸⁷

Erich Wehrenfennig pocházel z rakouské farářské dynastie Wehrenfennigů.⁸⁸ Studoval teologii ve Vídni a v Erlangen. Teologicky byl pevně zakotven v luterství, jeho určitý konfesijní postoj ale neznamenal tvrdé vymezování se a stavění zdí proti jiným proudům v církvi. Jeho pastorační zájem patřil všem.⁸⁹ V letech 1896-1908 působil v Trutnově, sbor byl maličký, chudý a rozptýlený, Wehrenfennig jej vlastně teprve budoval a stavěl na vlastní nohy. Narazil v okolí na zbožné tkalce pocházející z tolerančního sboru

⁸⁷ ASJBJ, Wehrenfennig Radě starších JB Jablonec 23.3.1911 (Moje upřímné sympatie pro Vaši církev vyplývají z historického i z živoucího aktuálního poznání nutnosti různých druhů evangelického společenství. Nikdy neškodíme svérázu náboženského života, když ctíme a milujeme svéráz (náboženského života) jiných. Nikdy není úkolem konfesí, postavit ostatní (konfese) do stínu, nýbrž soupeřit s nimi ve službě pro Ježíše)

⁸⁸ Viz. Barton, P.F., Evangelisch, str. 140

⁸⁹ Sakrausky, Deutsche Evangelische Kirche 1919-1921, str. 10

v Heřmanových Sejfech (Hermannseifen, dnes Rudník), spolu s obchodníky ze Slezska mu byli velkou oporou. 1909 byl zvolen duchovním v Jablonci. Znamenalo to obrovské množství práce. Wehrenfennig se snažil i přes to věrně konat pastorační návštěvy u členů. Jak píše ve svých vzpomínkách: „Die Kreise aus der Übertrittsbewegung hatten mich nicht gewählt und standen mir abwartend gegenüber.“⁹⁰ To je vlastně první zmínka, na níž jsem při svém zkoumání narazila, svědčící o tom, že jablonecký evangelický sbor sdružoval různé zájmové skupiny.⁹¹ O presbyteriu ale vzápětí Wehrenfennig píše, že bylo „einmütig und unternehmungsfreudig“⁹² Vzpomínky z roku 1952 popisují jablonecké působení harmonizujícím způsobem, možná že klid a snaha smířovat jednoduše patřily k Wehrenfennigově povaze. Možná někde zde leží i část odpovědi na otázku, jak se vlastně Wehrenfennig stal nejdůležitější osobou Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. K dalším jeho kvalitám určitě patřil opravdový pastorační příklon ke každému, kdo se na něj obrátil, a také pracovitost.

Ve své církvi Wehrenfennig požíval úcty snad všech, na základě toho, co jsem o něm a od něj četla, jsem neztratila důvod vážit si jej též. Kde přesně se vzal onen jednoznačný příklon prezidenta Wehrenfenniga k Henleinovi a SdP na konci 30. let, jaké přesně měl informace o dění v Německu po roce 1933, co o něm soudil, proč se mu jevila Hitlerova Říše menším zlem než Československo, jaká přesně mu připadla úloha atd., to je třeba důkladně a snad i nemilosrdně zkoumat. Troufám si ale předpokládat, že např. i v roce 1938 jednal Wehrenfennig v rámci možností dle svého nejlepšího vědomí a svědomí. Což jej pravda nezbavuje viny, že přispěl svým malým dílem k realizaci plánů s děsivými důsledky.

2.3.4. Jablonecký evangelický sbor a politické události od roku 1938

Zprávy o činnosti sboru 1937-1945 uložené v Státním okresním archivu v Jablonci nad Nisou nezanechávají žádnou pochybnost o postoji evangelického sboru a jeho představených k politickým událostem. Tyto zprávy psal až do svého odchodu v posledních válečných letech zřejmě vikář Reinisch.⁹³ 14.9.1937 může v souvislosti s úmrtím Masaryka napsat, že si jej

⁹⁰ Wehrenfennig, E., Mein Leben. <http://www.volny.cz/mathesius/052n.shtml> (Kruhy kolem přestupového hnutí mě nevolily a zaujaly vůči mně vyčkávací pozici.)

⁹¹ V SOA Jablonec mají v rámci fondu o evangelickém sboru soubor výročních sborových zpráv. Stihla jsem nahlédnout do zprávy z roku 1894 a ta o existenci různých zájmových skupin ve sboru svědčí výmluvně. Volba faráře byla velmi složitá a kvůli zvolení Johanna Molina za faráře vystoupili z předsednictva sboru tři členové, mezi nimi i vlivný a zastoužilý Heinrich Mahla.

⁹² (svorné a podnikavé)

⁹³ Heine-Propst jmenuje Waltra Reinische jako jednoho z farářů, kteří kvůli německonacionální angažovanosti vystoupili mezi lety 1941-43 z církve, snad jde tedy právě o tohoto

vážili i čeští Němci kvůli jeho o porozumění usilujícímu smýšlení. Výmluvně ovšem hovoří zpráva o 1.5.1938. Evangelíci přesunuli dopolední bohoslužbu na večer. Do města totiž přijel Henlein. Koná se velká manifestace. Wehrenfennig je pozván, strana totiž ví, že o to stojí. Wehrenfennig jde v čele průvodu jako jeden ze čtyř čestných hostů.⁹⁴ Shromáždění se účastnili všichni faráři a funkcionáři sboru. Na faře vlály vlajky SdP. V zářijových dnech 1938 Wehrenfennig pochopitelně odmítá podepsat prohlášení, že je Henlein velezrádce. Pro evangelíky je připojení Sudet k Říši jednoznačně Befreiung – osvobození. Wehrenfennig v září a pak až do konce roku 1938 ležel vážně nemocen, přesto jeho jménem dle Marii Heine Propst je zaslán do Berlína děkovaný telegram. Pak už se lze dočíst, jak adventní slavnost zahajovali Hitlerjugend s vlajkami a jak se 16.4.1939 při bohoslužbách spojených s oslavou Führerových narozenin poprvé objevil v kostele Hitlerův obraz apod. Zároveň ale dopadají na sbor tvrdá opatření režimu. Sbor předává svou chloubu – evangelickou školu – do veřejné správy, prodává městu její budovu. Je rozpuštěn Evangelischer Bund a Frauenverein. Druhému jmenovanému je zabaven majetek a jen na základě složitých jednání aspoň část dostává zpět. V důsledku matričních kompetenčních přesunů ve prospěch civilních úřadů poklesl počet sňatků uzavíraných v církvi apod. O napětí mezi státem a evangelickou církví se mluví výslovně v souvislosti s pastorační péčí v táborech transportů Němců z oblastí připojených k Rusku a z Besarábie. Vypuknuvší válka samozřejmě dopadala na sbor a jeho členy velice tvrdě, přesto se opakuje díky Bohu za vítězství či přesvědčení, že oběti na životech nejsou marné, že jsou „für Volk und Vaterland“, pro národ a vlast, atd.⁹⁵

Tolik pár letmých dojmů z pročitání zpráv uložených v SOA Jablonec nad Nisou. Domnívám se, že představitelé a naprostá většina členů evangelického sboru (a nejspíš téměř celá DEKiBMS) sdíleli zkrátka pohledy a postoje a tedy i osudy většiny svých spoluobčanů. Podporu Henleina a SdP a vnímání připojení k Říši jako osvobození považují za pochopitelné a vysvětlitelné z dobových souvislostí. Sudetští evangelíci navíc měli minimum obranných látek, nechránila je žádná „imunizující“ inklinace např. k socialismu a komunismu, demokracie, a už vůbec ne ta československá, jim k srdci nepřirostla, neutěšené hospodářská situace situaci znatelně přiosvětila. Ostatně i v Německu samém se nenašlo mnoho luteránů, kteří by v Hitlerovi & spol. dokázali rozpoznat vrchnost natolik pervezní a protibožskou, že se jí nelze než vzepřít. Vyčítat německým evangelíkům, že smýšleli, jak smýšleli a jednali, jak jednali, znamená vyčítat jim, že byli omezenými dětmi své doby a svých

Reinische a je tedy třeba v možné budoucí analýze jeho zpráv přihlídnout k jeho církevně-politické orientaci

⁹⁴ Evangelische Pfarrer im völkischen Freiheitskampf, str. 123

⁹⁵ Zprávy o činnosti sboru 1937 – 45 in: Státní okresní archiv v Jablonci nad Nisou

vlastních tradic, nikoliv vizionáři a proroky. Jinou věcí samozřejmě zůstává, do jaké míry tehdejší aktéři posléze byli schopni rozpoznat v celém dosahu, komu že to sedli na lep a hlavně proč. Zda byli schopni rozpoznat právě třeba i ty jim drahé tradice jako spoluviníky svého selhání. Odsun takové účtování zřejmě hodně zkomplikoval.

2.3.5. Seznam duchovních německého evangelického sboru v Jablonci

Na závěr oddílu o německém evangelickém sboru si dovoluji nabídnout seznam evangelických duchovních, kteří působili v Jablonci nad Nisou (v závorce doba jejich působení v Jablonci, podotýkám, že v Jablonci se vedle farářů vystřídal velké množství vikářů):

Christian August Molnar (1838-1848)
Georg Hölzel (1849-1854)
Gottlob Stolze (1854-1862)
Leopold Petri (1863-1867)
Bernhard Grieshammer (1868-1873)
Max Lampadius (1873-1877)
Ernst Hermann Rolle (1877-1881)
Karl Schimek (1882-1883)
Dr. Erich Johanny (1884-1889)
Lic. Th. Arthur Schmidt (1889-1894)
Johann Molin (1894-1902)
Hans Fränkel (1903-1908)
Erich Wehrenfennig (1909-1945)
Vedle Wehrefeniga po roce 1918 působí:
Herrmann Geyer (1921-1925)
Felix Reimann (1925 – ?)
Fritz Klaus (1937 -?)

3. Sbor Jednoty bratrské v Jablonci 1896-1925

3.1. Počátky (do roku 1900)

Historie sboru Jednoty bratrské v Jablonci by správně měla začít předehtou v Hrádku nad Nisou, kde k JB přistoupili první členové již roku 1887 a kde se tedy započala práce JB v severních Čechách. První jablonečtí členové se sice neseznámili s JB přes Hrádek, ale k Hrádku byli přičleněni, z Hrádku, byl-li zrovna obsazen, za nimi přicházel obvykle kazatel, nebyl-li obsazen, pak z Ochranova přes Hrádek. Vývoj v Hrádku jsem se rozhodla navzdory logice časové posloupnosti zařadit do oddílu Kazatelské stanice. Na tomto místě na onu souvislost jen upozorňuji.

Jablonecká skupina patřila až do roku 1910 ke sboru Dubá, jehož farářem byl v celém tomto období Eugen Schmidt. Znamenalo to, že se v Dubé vedly matriky, o jablonecké skupině jednala a rozhodovala dubská Rada starších a tamní Sborová rada. Z Dubé se vyřizovala část korespondence s úřady. Dále se v Jablonci nevedlo samostatné účetnictví, jablonecké finance patřily do účetního přehledu v Dubé.

Sbor v Dubé měl na přelomu 19. a 20. století své členy rozptýleny na velikém území. Patřilo do něj několik místních skupin českých i německých. Konkrétně šlo o Duchcov, vlastní Dubou, Hrádek nad Nisou, Kuřivody (Hühnerwasser), Litoměřicko a Lovosicko (Lobositz), Mladou Boleslav atd. V roce 1897 bydleli členové sboru v 33 obcích a kázalo se na deseti místech.⁹⁶ Teprve postupně se na začátku 20. století jednotlivé skupiny osamostatňovaly.

Na tento obrovský region měl sbor Dubá omezené množství pracovníků, kteří porůznu obsluhovali jednotlivá místa. Část jich uměla česky i německy, a proto sloužili podle potřeby českým i německým skupinám. Na severu Čech často vypomáhali Ochranovští. V roce 1897 sídlil v Dubé Eugen Schmidt, jako kolportéři vypomáhali Wenzel Breuer, Wenzel Linke, František Polívka a Antonín Vančura, otec spisovatele Jiřího Mahena, v Mladé Boleslavi působil Antonínův bratr Václav Vančura, v Hrádku nad Nisou končil svůj pobyt Heinrich Zachert.⁹⁷ Václav Vančura z Mladé Boleslavi zvolna rozjížděl širokou práci ze které vznikly posléze skupiny v Turnově, Nové Pace, Plavech. Na základě řečeného nás proto nepřekvapí, že např. 31.1.1897 sloužil v Jablonci bohoslužby Václav Vančura.⁹⁸

⁹⁶ Schmidt, Fünf Jahre Geschichte, str. 1f

⁹⁷ viz Schmidt, Fünf Jahre Dauba

⁹⁸ ASJBJ, Versammlungsbuch der Predigstation Gablonz

3.1.1. Počátky v Jablonci 1896-1900

10.5.1896 byli do jabloneckého sboru přijati první tři lidé, manželé Eduard a Anna Friedrichovi a jejich neteř Mathilde Kožera, baptisté, kteří v Jablonci neměli šanci na duchovní péči své církve. Dle Schillerova Diaria běh událostí vypadal následovně: Jablonečtí se obrátili písemně do Ochranova, z Ochranova je navštívil pokladník Českomoravského komitě K.H. Feldmann, pak už v Schillerových stručných poznámkách následuje přijetí.⁹⁹ Pokud lze věřit o dost podrobnějšímu líčení faráře Eugena Schmidta a pokud mu dobře rozumím, jablonečtí uchazeči nejdříve sami Ochranov navštívili a navázali tam kontakty. Byli odkázáni a doporučení do Dubé, nejbližšího sboru Jednoty v Čechách. Písemně se do Dubé obrátili na začátku roku 1896, 3. února 1896 přijel do Jablonce dubský farář Eugen Schmidt. Promluvil s probuzenými, udělal pro jejich malý kroužek biblickou hodinu o 2. Korintským 5,14-21. Přijal přihlášku do církve od jednoho muže a čtyř žen. Sice tihle lidé zastávali ještě lečjaké baptistické a separatistické názory, s přináležením k Jednotě bratrské těžko slučitelné, ale vypadalo to tenkrát, že si dají říci, jejich vroucí zbožnost působila velmi dobrým dojmem. V březnu pak do Jablonce přišel dubský kolportér Wenzel Breuer, provozoval několik týdnů svou činnost v Jablonci a okolí, taktéž z toho měl dobré pocity a doporučil z oněch pěti přihlášených tři k brzkému přijetí. Rada starších v Dubé pak dala 29. března svolení, aby tito tři předali své oznámení o vystoupení Okresnímu hejtmanství, a uvolnila částku na nájem sálu v Jablonci. Již zmíněnému slavnostnímu přijetí v květnu 1896 byli přítomni kromě Eugena Schmidta z Dubé i dva zástupci Jednoty z Ochranova a 6 osob z hrádecké skupiny.¹⁰⁰ Jedním z ochranovských byl bratr Feldmann, jedním z hrádeckých Heinrich Zachert.¹⁰¹ Eugen Schmidt promluvil na List Jakubův 1,22-27.¹⁰²

První veřejné shromáždění v Jablonci se konalo 21.6.1896 odpoledne. Vedl je Eugen Schmidt. O pátcích ve 20:00 vedl Eduard Friedrich biblické hodiny. V Jablonci kázal od října 1896 až do 2.5.1897 každých čtrnáct dní reformovaný student teologie Josef Jarschel, původem z obce Chudolazy (německy Chudolas) v okrese Dubá.¹⁰³ Občas jej vystřídal Eugen Schmidt, který v Jablonci vysluhoval pravidelně Večeři Páně, občas Heinrich Zachert a jednou, jak již bylo zmíněno i Václav Vančura. 21.3.1897 měl Jarschel v Jablonci biblickou hodinu, mluvili na ní pan Friedrich, Unger a Zenkner.¹⁰⁴

⁹⁹ ASJBJ, Diarium str. 3

¹⁰⁰ Mitteilungen aus der Brüder-Gemeine 1910, str. 49f

¹⁰¹ ASJBJ, Diarium str. 3

¹⁰² ASJBJ, Versammlungsbuch der Predigtstation Gablonz

¹⁰³ Schmidt, Fünf Jahre Geschichte str. 11

¹⁰⁴ ASJBJ, Versammlungsbuch der Predigtstation Gablonz

Zachert jezdil od května do Jablonce zřejmě jednou až dvakrát do měsíce. Konkrétně tam byl 16.5., 25.7., 8.8., 5.9. a 19.9. 1897. Mezitím snad přicházel Eugen Schmidt, takže se bohoslužby konaly dvakrát do měsíce. Od listopadu 1897 až do listopadu 1898 byl Hrádek neobsazen, obsluhován z Ochranova a Dubé, v Jablonci se konaly bohoslužby jednou do měsíce. Pak nastoupil v Hrádku Johannes Schiller, jezdil do Jablonce opět zpravidla každý druhý týden a to až do září 1899, kdy byl poslán do Duchcova. Následující rok opět o Jablonec pečovali především Ochranovští.¹⁰⁵

Bohoslužby se konaly ve tři hodiny odpoledne v Mozartgasse 27 (dnes Smetanova), v pronajatém sále v domě, v němž bydleli manželé Friedrichovi.. Shromáždění v Jablonci o nedělích, kdy nedorazil žádný kazatel, vedl Eduard Friedrich sám.

3.1.2. Osudy prvních členů manželů Friedrichových

Z Diaria a dalších zmínek se toho docela dost dovídáme o prvních členech, manželech Friedrichových, proto jim chci věnovat samostatnou kapitulu. Anna Friedrich, roz. Förster pocházela z Tanvaldska, Eduard byl rodilý Jablonečák, povoláním strojní zámečnick, oba katolíci, neměli vlastní děti, ale od jisté doby se starali o neteř Mathildu. Brali se v roce 1861, nejdříve bydleli v Jablonci, pak se přestěhovali za prací do Vídně. Zde se Anna dostala do kontaktu s baptisty a „lernte den Herrn Jesus lieben“¹⁰⁶ Tamější shromáždění vedl Edward Millard, vedoucí vídeňské pobočky Britské a zahraniční biblické společnosti. Anna Friedrich se stala členkou, nechala se pokřtít. V rodině kvůli tomu nastaly velké rozbroje. Manžel její krok nechápal, zakazoval jí k baptistům chodit, bil ji dokonce. Anna to trpělivě snášela, až se nakonec k baptistům přiklonil i Eduard. Mezi manželi zavládl mír, oba byli zapálení pro Krista a evangelizaci. Dost se stěhovali, chvíli pobývali v Uhrách, pak na Moravě, všude se snažili navázat kontakt s věřícími kruhy.¹⁰⁷ 18.7.1895 se vrátili zpátky do Jablonce. Eduard Friedrich s neteří se živili v Jablonci smaltováním, Anna nakupovala kávu a cikorku, rozvážela je na vozíku po městě, zároveň při tom neopomíjela zvěstovat evangelium všude, kam se svým zbožím přišla. I v Jablonci začal bratr Friedrich hledat souvěrce. Přes Vídeň k němu přišla informace, že věřící lidé jsou v Ochranově. A tak byl tedy z Jablonce poslán do Ochranova dopis s prosbou o poskytnutí duchovní péče.

Pokud Schillerovým poznámkám dobře rozumím, Eduard Friedrich byl členem rady starších sboru Dubá a to až do 6.10.1901, kdy byl svého úřadu zbaven. 1903 ze sboru vystoupil, resp. byl vyloučen. K baptistům ho v roce

¹⁰⁵ ASJBJ, Gottesdienste in Grottau

¹⁰⁶ ASJBJ, Diarium str. 79 (naučila se mít ráda Pána Ježíše)

¹⁰⁷ tj. zřejmě alespoň s probuzeneckými, jablonecký luterský sbor, jak je zřejmé, každopádně za vhodný nepovažovali

1904 následovalo dalších 7 lidí (Anna Friedrich, Mathilde Kožera, rodina Seidlova ze Mšena,¹⁰⁸ Anna Barton a Franziska Pohl). Připojili se k baptistickému sboru v Görlitz, před státem zůstali bez vyznání. Ovšem Friedrichův styl nesnesli ani baptisté, takže také odtud přišlo vyloučení. V čem spočívala Friedrichova „církevní nesocializovatelnost“, byl-li během pár let vyloučen hned ze dvou církví? „Ein unruhiger Geist mit viel Plänen und Gedanken, voll Begeisterung für die Ausbreitung des Evangeliums, dem es aber manchmal an der rechten Verträglichkeit und Demut fehlte (...).“¹⁰⁹ Tak o něm píše autor zprávy o Českomoravském díle za rok 1912. Schiller zase v Diariu poznamenává: „Sein Art war aber oft recht unangenehm.“¹¹⁰ Zdá se tedy, že i když odchod z Jednoty bratrské zaviniily jistě také věroučné rozpory, hlavní problém přece jen tkvěl v konfliktní osobnosti Eduarda Friedricha.

Po několika letech manželé Friedrichovi kontakt se sborem Jednoty bratrské obnovili. Baptisté odmítli udělit Friedrichových požehnání u příležitosti jejich zlaté svatby. 14.1.1911 přišla paní Friedrichová se stejnou prosbou za Schillerem a 15.1.1911 po bohoslužbách se požehnání manželům v modlitebně Jednoty bratrské uskutečnilo, sešlo se k této příležitosti mnoho hostů.¹¹¹

Ke konci života byli Friedrichovi velmi chudí. Našli asyl v jabloneckém chorobinci (Siechenhaus). Eduard zde zemřel 13.10.1912. Pohřeb vykonal Erich Wehrenfennig, protože Schiller zrovna dlel v zahraničí na přednáškové cestě.¹¹² Anna Friedrich zemřela 22.12.1917, pohřbu se ujal Schiller, vždyť Anna Friedrich, věrná modlitebnice, navštěvovala v posledních letech neděli co neděli shromáždění Jednoty, měla své místo v první lavici na sesterské straně a do posledku se kolem ní shromažďovaly její „děti“, totiž vděčné duše, které získala pro Krista.¹¹³

3.2. Johannes Schiller

3.2.1. Životopis Johannese Schillera

Informace čerpám především z nástinu životopisu sepsaného Schillerovou nejstarší dcerou Metou pro otcův pohřeb v Gnadenfrei 1932. Vlastní životopis dle ochranovské tradice Schiller nenapsal. Johannes Schiller se narodil

¹⁰⁸ Seidlovi se později připojili k adventistům, v Adreßbuch und Wohnungs-Anzeiger für die Stadt Gablonz z roku 1921, str. 323 je jako starší 80 členného adventistického sdružení založeného 1906 zmíněn Eduard Seidl. Zřejmě jde o téhož, který vystoupil z JB, personální propojení počátku Jednoty bratrské, baptistů a adventistů v Jablonci je pozoruhodné.

¹⁰⁹ Mitteilungen aus der Brüdergemeine 1913, str. 528 (Neklidný duch se spoustou plánů a myšlenek, plný nadšení pro rozšiřování evangelia, jemuž ale někdy chybělo na pravé toleranci a pokoře)

¹¹⁰ ASJBJ, Diarium str. 25, (jeho styl ale byl často opravdu nepříjemný)

¹¹¹ ASJBJ, Diarium str. 14

¹¹² ASJBJ, Diarium str. 25

¹¹³ ASJBJ, Diarium str. 79

12.8.1864 v Horním Třešnovci (Ober-Johnsdorf).¹¹⁴ Horní Třešňovec tehdy patřil do okresu Lanškroun (Landskron), v blízkosti tohoto města se také nachází. Kousek cesty je z Horního Třešňovce i do Horní Čermné, daleko nejsou ani Čenkovice a Ústí nad Orlicí. To jen jmenuji místa v okolí, kde měla Jednota bratrská kazatelské stanice sboru Potštejn. Tato oblast byla jazykově smíšená. Schillerovou mateřtinou byla zjevně čeština, němčině se musel učit.

Schillerovým dědečkem byl prý podle informace, kterou získal Joachim Voelkel od K. Preusslera, Josef Šiler, 1853-57 farář v Libštátě a posléze v Čermné.¹¹⁵ Schillerovi rodiče se jmenovali Jan (Johann) Schiller a Rosalie Schillerová. Syn Johannes byl nejstarší, měl ještě dva sourozence, Ludmilu a Bohumila (Gottfrieda). Jakou pravopisnou podobu svého příjmení používali Schillerovi rodiče, se těžko odhaduje. Schillerů bylo v onom kraji velmi mnoho, příjmení se vyskytuje v podobě Schiller, Schiler, Šiller, Šiler, Šilar i Šillar. Schillerovi rodiče patřili k reformované církvi, farní sbor sídlil v Horní Čermné, 1863-1887 zde jako farář působil Čeněk Juren. 1875 ovšem přestoupili k Evangelické církvi bratrské, bylo to tedy ještě v době před státním uznáním JB. Schillerův otec byl dle Mety Schiller „Stellenbesitzer“,¹¹⁶ tedy domkář či zahradník (nebo sedlák), později pracoval jako kolportér Britské a zahraniční biblické společnosti.

Schillerovi rodiče opustili zřejmě reformovanou církev v souvislosti s narůstajícími konflikty mezi farářem Jurenem a lidmi v jeho sboru ovlivněnými Hartwigem a učitelem Davidem Peterem, ale také balcarovským hnutím, kterým nepostačovala tradiční shromáždění mateřského sboru. Juren původně s působením pracovníků z Jednoty ve sboru souhlasil, ba vítal je. V 1. pol. 70.let 19. stol. ale nemohl překousnout, že Jednota začala vlastní práci a také se začal více přiklánět k racionalisticko-nacionalistické linii pražského Benjamina Košuta probuzenecké zbožnosti nepřátelské. Tak došlo k přestupům do Jednoty, nejdřív v Čermné, pak i v Čenkovicích¹¹⁷.

V roce přestupu rodičů, po absolvování prvních několika tříd školní docházky v Horní Čermné, je syn Jan - Johannes poslán ku vzdělání a výchově do bratrského ústavu v Gnadenfrei (Piława Górna) ve Slezsku. Na nějakou další informaci o Schillerových rodičích či sourozencích jsem nenarazila. Předpokládám, že jako většina ostatních z Čermné a Čenkovic se časem do reformované církve vrátili.

¹¹⁴ ASJBJ, Abschrift des Lebenslaufes von Pfarrer Johannes Schiller, seine älteste Tochter schrieb ihn für die Begräbnisfeier

¹¹⁵ ASJBJ, kartička s Voelklovou poznámkou, jak moc důvěryhodná tato informace je, si netroufám soudit, libštátského faráře Šilera znala prý babička manželky br. Preusslera Františky roz. Houžvičkové, která pocházela z reformovaného prostředí

¹¹⁶ Viz <http://boehm-chronik.com/stellenbesitzer.htm> (20.5.2008)

¹¹⁷ Jednota bratrská roč. 37 (1960), 86-87

Obec Gnadenfrei vlastně nebyla od Horního Třešňovce zas až tak vzdálena. Něco přes 100 km. Schiller domov opustil 11.8.1875 a v jeho životě to znamenalo značný zlom. Octl se v německém prostředí. Německy se učil u Berty von Ziemetzké. Na tuto věrnou přítelkyni českého díla vzpomíná v lednu 1913 také Alois Adlof, který byl v Gnadenfrei v tomtéž roce 1875 jako Schiller. Mluvila lámanou češtinou s polským přízvukem. Kromě pomoci s odstraňováním jazykových bariér snažila se tato dáma, aby její čeští chráněnci byli dobře zajištěni i hmotně, Adlof vzpomíná, jak se mu postarala o teplé kalhoty na zimu.¹¹⁸ Dle Mety Schiller její otec „hat später oft voll Dank erzählt, wieviel Verständnis sie ihm stets entgegenbrachte. Ja, sie war ihm eine treu, mütterliche Freundin.“

V Gnadenfrei byl také Schiller o Velikonocích 1879 konfirmován. Pak se vrátil do Čech, navštěvoval (německé) gymnázium v Lanškrouně, kde roku 1886 maturoval. Vzdělávání završil bratrský teologický seminář v Gnadenfeld (dnes Pawłowiczki) ve Slezku. Další Schillerova dráha se zřejmě podobala tradičnímu údělu sborových pracovníků v Jednotě. Nejprve byl v roce 1890 pověřen pedagogickou činností: stal se učitelem v Gnadenfrei. Pak následovaly úkoly už více kazatelsko-pastorační, Schiller byl povolána za „Brüderpflegra“ nejprve v Neudietendorfu, kde byl také ordinován na diakona, pak v Neuwiedu, kde byl tři roky a pak ještě rok plnil tutéž úlohu v Gnadenfrei. Rok 1898 je rokem Schillerova návratu do Čech. Nejprve několik týdnů pomáhá Eugenu Schmidovi v Dubé, pak se stěhuje do Hrádku nad Nisou, odtud jezdí již kázat i do Jablonce. Roku 1898 je povolán do Duchcova.¹¹⁹

V té době nastal čas k ženitbě. 4.10.1899 se Schiller oženil s Clarou Anton. Narodila se 2.12.1870 v Zeistu v Holandsku. Její otec Conrad Wilhelm Anton zde vedl firmu C.W. Anton & Co, kterou snad založil a později předal Jednotě bratrské. Rodné příjmení Clařiny matky Amalie znělo Verbeek. Clara měla sedm sourozenců, z nichž někteří též sloužili v JB. Bertha Amalie se například provdala za kazatele JB Hermanna Martina. Clara pocházela z rodiny po generace náležející k Jednotě bratrské. Její babička byla kupříkladu sestrou Hermanna Plitta zmíněného v kapitole 1.1.2. Její rodina také byla zřejmě relativně bohatá, což mělo určité pozitivní důsledky i pro jablonecký sbor. Clara navštěvovala dívčí školu v Zeistu. V letech 1890-91 dělala vychovatelku v dívčím penzionátu v Neuwiedu.¹²⁰

¹¹⁸ Bratrské listy 19 (1913), 9-10

¹¹⁹ ASJBJ, Lebenslauf von Pfarrer Schiller

¹²⁰ Unitätsarchiv Herrnhut, Dienerblätter. Většina Clařiných předků pocházela z Nizozemí. Opakují se příjmení Verbeek, van Laer a van der Vliet. Její prapředek Jacob Verbeek byl mennonita, některé z jeho dětí se přidali k JB. viz Unitätsarchiv Herrnhut Dienerblätter, www.genlias.nl a <http://people.zeelandnet.nl/vlietcom/index.htm#archieff>

Několik slov o Schillerově krátkém působení v Duchcově: Česko-moravské komitě se rozhodlo, že v Duchcově ustaví kazatele. Jednota tam tehdy měla kolem 30 členů. Volba padla na Johannese Schillera z toho důvodu, že mezi členy byli jak Češi, tak Němci, komitě doufalo, že bude možné navzdory vypjatým nacionálním náladám pracovat s oběma skupinami a Schiller uměl dokonale obě řeči. Do Duchcova přesídlil 6.9.1899. Téměř současně se ale do Duchcova přistěhoval luterský vikář a z luterských kruhů se ozvaly silné protesty proti práci Jednoty.¹²¹ To ale nebylo důvodem brzkého konce mise Johannese Schillera. Zatímco totiž české bohoslužby se těšily celkem dobré návštěvě, německé byly navštěvovány málo. Už po roce vyhlásilo komitě pokus za nezdařený, důvodem neúspěchu je prý právě ta okolnost, „daß Br. Schiller beauftragt war, gleichzeitig unter Deutschen und Tschechen zu wirken. Das hatte erstere von dem Besuch der deutschen Predigt abgehalten“.¹²² Počet českých návštěvníků se sice rozhojňoval, počet vlastních členů ale poklesl v důsledku stěhování. Další kazatelé v Duchcově pokračovali už jen v práci mezi Čechy. Schiller byl 4.11.1900 povolán do Jablonce.

Jablonci Schiller věnoval zbytek své aktivní služby a veškerou svou sílu. Strávil zde 24 let. Na počátku čítal sbor jednu rodinu, když jej Schiller opouštěl, měl již 220 členů. Schiller dále přivedl na svět tři kvetoucí spolky, ve své době byl v Jablonci v oboru křesťanského spolkového života průkopníkem. Stál u koupě sborového domu.

Tvrdou zkoušku přinesla válka. Většina rodin měla co dělat, aby bylo každý den co jíst. Schiller spolupracoval v městském pomocném výboru. V té době býval často skleslý. Silně prožíval vývoj politické situace. Ve sborové práci narážel na spoustu starostí a obtíží. Např. práce s mladými muži se zdála být zničená. Rodina pozorovala ve válečných letech s obavami Schillerovu duševní i tělesnou únavu. On si ale nestěžoval. Že přepínal své síly, ukázala jeho pozdější nemoc.

V roce 1923 Schillera stihla malá mrtvice. Ztratil vládu nad řečí a oslabil se mu paměť. Tři měsíce se léčil v nemocnici v Ochranově, už se ale zcela nezotavil. Následovalo těžké období půldruhého roku. Přestože se celý týden věnoval přípravě kázání, nedokázal pak sboru říci víc než několik opakujících se nesouvislých myšlenek. Lidé ve sboru mu prokazovali velkou lásku a trpělivost až do doby, kdy byl na své přání roku 1925 penzionován.

V Gnadenfrei se uvolnil byt, proto se usadili tam. Schiller rychle zdomácněl, však v Gnadenfrei leccos prožil. Navykl si postupně na tichý pravidelný režim dne, který nerad narušoval. V kontaktu s druhými cítil, že už nezvládne tolik co dříve, proto se stal tichým a chodil rád sám na procházky.

¹²¹ BMB 1900, č.25, 1-2

¹²² Tamtéž 1900 Nr. 30, str. 3-4

Občas v něm znovu propukla stará svěžest a radost. Zemřel v Gnadenfrei 23.6.1932.¹²³

Schillerovi měli čtyři děti. První z dětí, dcera Meta Clara se narodila 20.7.1900 v Duchcově, jako další v pořadí už v Jablonci přišla 24.6.1902 na svět Ruth Marta, 27.4.1904 Max a 27.10.1907 Erika Henriette Schiller. Schillerovi dcery trápily nemoci. Meta pracovala jako učitelka, vyučovala v Gnadau, Kleinwelce, Ebersdorfu a Königsfeldu. Od roku 1927 ji trápily plicní potíže a 1.2.1934 v Königsfeldu zemřela.¹²⁴ Erika Henrietta měla zase potíže se sluchem. Max se věnoval obchodnické dráze, pobýval např. v Paříži. Od roku 1928 se zdržoval v Mexiku. Jednak se zde pracoval v bance, jednak se věnoval evangelizační práci mezi mladými krajany pod záštitou CVJM. V roce 1931 žil Max v Brazílii.¹²⁵ Ještě několik let posílal pravidelně příspěvky příspěvků jabloneckému CVJM.¹²⁶ Zda někdo ze Schillerových dětí založil rodinu, mi není známo. Clara Schiller žila po manželově smrti v Hermsdorfu am Kynast (dnes součást Jelenia Góra), zemřela v září 1945.

3.2.2. Schillerova zbožnost a teologie

Po Schillerovi se v archivu neuchovala žádná kázání. Pokusím se tedy vytáhnout něco z jeho článků a drobných kázání v diariu. Schiller vidí jako svůj úkol přivádět jednotlivé duše k Pánu, aby se stali Božím vlastnictvím.¹²⁷ Metodou k tomu je výuka zprostředkovávající poznání spásných pravd na základě Písma a individuální pastorační vedení umožňující hledajícím mluvit o svých pochybnostech..

Písmo je pro Schillera základem. Bibli zjevně výborně zná a biblickými verši prokládá své písemné projevy. Bible obsahuje pravdy potřebné ke spáse a ke správnému životu. Poznání spásných pravd je zároveň poznání milosti, tak aspoň usuzuji z toho, že Schiller tyto dva obraty používá synonymně. Bůh na lidech pracuje skrze Písmo. Proto je třeba Písmo číst, sám i ve společenství křesťanů, stavět se pod Boží Slovo, nechat Boží Slovo promlouvat v každodenním životě. Bůh prostřednictvím svého Ducha skrze pravidelné obcování s Písmem proměňuje celého člověka. Schiller zřejmě neučil nutnost jednorázového obrácení, určitě ne provázeného nějakými velkolepými emocemi. Také jistě neučil bezhříšnost po obrácení. Vidí, jak jsou lidé nehotoví, jak často selhávají a snadno mohou znovu upadnout. I jemu to hrozí. Pán člověka neustále vychovává. Čím uvědoměleji člověk naslouchá Božimu

¹²³ ASJBJ, Lebenslauf Johannes Schiller

¹²⁴ Unitätsarchiv Herrnhut, Dienerblätter

¹²⁵ ASJBJ, zápis CVJM 26.3.1931

¹²⁶ ASJBJ, dopisy Maxe Schillera z Mexika

¹²⁷ BMB 1905, č. 58 str. 4

hlasu, tím víc přispívá k Boží cti, tím hojnější ovoce nese.¹²⁸ Schiller vidí zbožnost, kterou vštěpuje svému sboru, jako tichou, klidnou, prostou, vytrvalou, jdoucí na hlubinu. A tedy málo přitažlivou pro masy. Schiller také nechce sbor masový, ale působící na okolí jako kvas.¹²⁹

Schiller začínal každou svou výroční zprávu úvahou nad novoročním heslem či heslem roku. Nabízím tedy dále stručný obsah několika takových úvah. V roce 1912 je úvaha založena na Ř 15,33: Bůh pokoje buď se všemi vámi. Schiller ji píše podle svých slov v době vrcholného nepokoje, všude samý boj. Na Balkáně, v politice, v hospodářství. Nikde žádný pokoj, jenom boje. I člověk sám neustále svádí boj se sebou, se starým člověkem v sobě, s jeho žádostmi. Jaký tedy pokoj, když je všude samý boj? Není v tom rozpor? Tak dlouho už je evangelium mezi lidmi, a pořád tytéž boje. Nebylo by lepší uznat, že onen boj je marný? Ovšem podle Bible nevede k pokoji proměna vnějších okolností, ale proměna srdce. V lidském srdci nemůže vládnout Boží pokoj, dokud v něm nezvítězí Ježíšova láska. Ježíš říká svým učedníkům: Pokoj buď s tebou. Patříme-li Kristu, pak můžeme působit proměnu srdce i u ostatních, můžeme šířit pokoj. Ježíš měl na zemi málo viditelného úspěchu. A dnes se před ním sklání tisíce a tisíce. A těm, kteří se mu opravdově vydávají, dává svůj pokoj. A tak pracujme pro Ježíše a jeho věc, i přes zdánlivě malý úspěch. Je-li s námi Bůh pokoje, vítězství je naše!¹³⁰

Podobně jsou strukturovány i další úvahy v diariu. Po vylíčení tragičnosti situace následuje nadějný výhled k Bohu. Snad i Schiller sám osobně zápasil poctivě o naději proti všemu zdání. V roce 1913 vyzývá k vděčnosti, navzdory všem slzám, trápením a nouzím. Boží dobrota převyšuje všechno.¹³¹ V roce 1914 uvažuje Schiller nad apoštolem Pavlem, který zvláště v Ř 8,32-36 obdivuje Boží cesty s lidmi. Věřící vědí, že nakonec všechno musí sloužit Bohu a jeho království. A tak i válka. Ať už způsobuje sebebolestivější rány, všechno nakonec musí sloužit Bohu a otvírat dosud uzavřené cesty jeho království.¹³² V roce 1915 těší Schiller sebe i čtenáře ujištěním, že Bůh nedopouští zkoušky nad lidské síly. I když nerozumíme tomu, co se děje, je důležité plnit svou povinnost, tam kde nás Bůh postavil, a důvěřovat, že splní svá zaslíbení.¹³³ V roce 1918 kraťoučce uvažuje nad Mt 28,20. Je-li Ježíš s námi, pak se nám stane celý současný zlý čas časem požehnání. Neboť čas utrpení je věřícím vždy časem třibení. Když se přidržíme Ježíše, budeme u něj

¹²⁸ BMB 1905, č. 58 str. 3

¹²⁹ BMB 1904, č. 50 str. 9

¹³⁰ ASJBJ, Diarium str. 23f

¹³¹ ASJBJ, Diarium str. 29

¹³² ASJBJ, Diarium str. 34f

¹³³ ASJBJ, Diarium str. 41f

denně hledat v modlitbě sílu, chytíme se ho za ruku, pak nás jeho síla prostoupí a pozdvihne.¹³⁴

Snad nechybím, když připíšu Schillerovi vážnost, poctivost, vnitřní opravdovost. Podle svědectví dcery Mety přes všechnu otevřenost a srdečnost k lidem Schiller přece jen tíhl k introverzi. Až do svatby byl jeho život poměrně osamělý. Sem tam se zmínil o náročných vnitřních bojích, které v mládí podstoupil.¹³⁵ K hlubšímu porozumění zvěsti, kterou Schiller přinášel Jabloneckým, by bylo třeba zkoumat přesněji duchovní zázemí, z něhož vyšel, např. atmosféru v semináři v Gnadenfrei v době jeho studií. Je možné, že bez vlivu nezůstalo reformované prostředí Schillerova dětství.

3.2.4. Schiller a ekumena

Schillerovi byla vlastní ekumenická otevřenost. Nevešly se do ní katolická církev, adventismus, samospravedlivé sektářství všeho druhu a magie. Podle Schillerova pozorování, vládne na Jablonecku mezi prostými lidmi mnoho pověr, věštění, ba kouzelnictví. Skoro na každém prahu se najde podkova, to proti ďáblu. Také je mezi lidmi hodně spiritistické a teosofické filozofie. Pro Schillera jsou to všechno omyly, z nichž je třeba lidi vyvádět a vést je k pravdě evangelia.¹³⁶ O katolické církvi v jednom článku Schiller nepřímo tvrdí, že zakazuje číst Bibli.¹³⁷ Pro Schillera platí nepochybně, že katolická církev učí řadu bludů, nevede lidi ke Kristu a k Bibli. Schillerovo evangelizační úsilí platí katolíkům. V žádném případě nechce přetahovat lidi z evangelické církve.

Vztah Schillera k adventistům se ukázal roku 1922, kdy tito požádali, zda by se nemohli scházet v modlitebně JB. Schiller to odmítá. Považuje adventisty za nebezpečnou sektu. Kdyby se scházeli v modlitebně, určitě by se nezdrželi agitace. A navíc adventisté se nechovali dosud k JB zvlášť přátelsky a považují její členy za neplnohodnotné křesťany. Člen Rady starších sboru JB Alfred Ludwig rezignoval v té souvislosti na svou funkci, protože byl v té době plně přesvědčen o správnosti svěcení soboty. A taková náklonnost k adventismu se podle Schillera pro staršího nehodí. Ve sboru ale Ludwig zůstal.¹³⁸

Dobré vztahy pojily Schillera s představiteli židovské obce. Svědčí o tom snad i členství Daniela Mendela v Kirchenbauverien. Důkazem je též dopis rabína Banetha z roku 1910, v němž Schillerovi gratuluje k presbyterské ordinaci. Vysvětluje ale, že na příslušnou slavnost nepřijde, ač se jinak akcí pořádaných JB rád účastní. Na poslední slavnosti se mluvilo o židech a židovství způsobem, který jej hluboce ranil, a nikoho ani nenapadlo se za to

¹³⁴ ASJBJ, Diarium str. 72

¹³⁵ ASJBJ, Lebenslauf Johannes Schiller

¹³⁶ BMB 1902, č. 39 + 40 str. 19

¹³⁷ BMB 1902, č. 39 + 40 str. 24f

¹³⁸ Unitätsarchiv Herrnhut, BMK 58, zápis RS 16.7.1922

omluvit. Proto dospěl k závěru, že akcí v JB, kde mají mluvit cizí řečníci, se účastnit nebude.¹³⁹

O starokatolicích se Schiller zmiňuje hned v první zprávě o své činnosti v Jablonci. Má s nimi čilý a přátelský styk. Jablonecký duchovní ho několikrát navštívil. Desenský starokatolický farář Johann Marschall Schillera dokonce požádal, aby za něj vykonal pohřeb v Albrechticích. Schiller tak učinil a to prostě, po „bratřsku“, dostal tak šanci svědčit o Kristu před 500 posluchači. Schiller sice má od starokatolíků trochu odstup, zachovali si mši, nemají úplně jasno, kam chtějí směřovat. Zdá se mu ale že u starokatolíků v Rakousku je naděje na vnitřní reformu přibližující je k evangeliu a evangelictví, proto je dobré s nimi spolupracovat.¹⁴⁰

Trvale dobré byly kontakty s Erichem Wehrenfennigem a tedy snad i s luterskou církví. 8.12.1910 se Schiller zúčastnil v Jablonci konference luterských duchovních ze severních Čech. Nejspíš přičiněním Wehrenfenniga, který na konferenci přednášel na téma: Jak můžeme využít pro svou kazatelskou činnost zprávy o misii? Schillera potěšilo, že se na konferenci mluvilo o opravdu centálních otázkách farářské práce. Schiller konstatuje, že vztah JB k jabloneckému luterskému sboru je v roce 1910 lepší než kdy dřív. Je za to Bohu vděčen a věří, že práci JB budou také v Rakousku přátelské vztahy mezi JB a luterány jen ku prospěchu.¹⁴¹ O intenzivnějších kontaktech než dřív píše Schiller opět v roce 1922. Posloužil Wehrenfennigovi překlady českých písemností a domluvili se na trvalejší spolupráci.¹⁴² V tomtéž roce se Schiller zúčastnil biblické konference duchovních DEKiBMS v Jestřabí. V lednu 1923 členové bratrského sboru hojně navštěvovali týden misijních přednášek brandenburgského, kdysi jabloneckého faráře Fränkla v evangelickém kostele.¹⁴³

O Schillerově zkušenostech s darbysty a s Zionsfreunde J. Kellera je řeč v kapitole o Liberci a Chrastavě. Můžeme ještě zmínit, že Johannes Keller měl v jabloneckém sboru v březnu 1921 dokonce přednášku. Podle Schillera byla dobrá, ale mluvil na posluchače moc složitě.¹⁴⁴ Ještě zbývá zmínit, že všechna spolková činnost při sboru JB sdružovala členy různých církví, aniž by z toho plynuly konflikty.

¹³⁹ ASJBJ, Baneth Schillerovi 10.12.1910

¹⁴⁰ BMB 1902, č. 39 + 40 str. 24f

¹⁴¹ ASJBJ, Diarium str. 10

¹⁴² ASJBJ, Diarium str. 115

¹⁴³ ASJBJ, Diarium str. 119

¹⁴⁴ ASJBJ, Diarium str. 105

3.2.6. Schiller a přednáškové cesty

Johannes Schiller podnikal v letech 1906 – 1911 přednáškové cesty (Vortragsreisen) po Německu a Holandsku. Podobně na cesty vyrážel i Schillerův nástupce Gottfried Schmidt. Schmidt tyto výpravy někdy nazývá přímočařeji Kollektenreisen, což můžeme kostrbatě přeložit jako cesta za účelem získání peněžitých darů. A tento název je svým způsobem přesnější, neboť hlavním a prvořadým účelem cest skutečně nebylo vzdělávat či informovat o ČMD v zahraničí, ale získat pro ČMD peníze. Dobrovolné dary ve prospěch ČMD, které přicházely ze všech provincií JB, nedosahovaly potřebné výše. Prvotní zájem o ČMD časem opadal, náklady a dluhy pořad stoupaly, po 1. světové válce k tomu přibyl krizový hospodářský vývoj.

Přednáškové cesty se proto pro kasu ČMD staly důležitým zdrojem příjmů. Měly povzbuzovat zájem o práci v Čechách, podstatné také bylo, že oslovovaly kruhy mimo JB. 1906 navštívil např. Schiller Elberfeld a Barmen. Podobné cesty měly v západní Evropě dlouhou tradici. I evangeličtí církevní pracovníci z českých zemí nesčetněkrát cestovali do evangeličtějších a bohatších zemí, aby vyprávěli o svých sborech, své činnosti, své nouzi a přivázeli zpět do vlasti nějaké ty výnosy sbírek a finanční dary. Pochybuji ale, že bylo mnoho sborů, jejichž farář trávil prakticky každý rok něco přes měsíc na takové cestě, jak tomu bylo v určitých obdobích v JB v Jablonci. Jablonecký sbor byl po celou dobu Schillerova působení finančně nesoběstačný a bez darů se neobešel, stejně jako ostatní sbory JB v ČSR.

Zatímco G. Schmidt si bude tuze stýskat na ničivý dopad přednáškových cest na život sboru, Schiller v roce 1910 soudí, že cesty a nepřítomnost faráře nezpůsobují sboru žádné podstatnější škody.¹⁴⁵ Náboženství v jeho nepřítomnosti učila Clara Schiller, přebírala zodpovědnost i za biblické hodiny žen. Spolek dívek a jeho biblické hodiny bez problémů zvládala Martha Hartig. Bohoslužby zajišťoval Ochranov. Zorganizovat přednáškovou cestu nebylo jednoduché. I když ČMK shromažďovalo informace a zprostředkovávalo kontakty, přece jen příprava vyžadovala spoustu korespondence a úspěch cesty dost ovlivňovaly i těžko předvídatelné faktory. Přibývající kontakty a zkušenosti jistě celou věc usnadňovaly. Schillerův častý pobyt v Porýní, Vestfálsku a Holandsku souvisí s tím, že to byly regiony z hlediska účelu cesty spolehlivé, svou roli jistě sehrálo, že se zde Schiller mohl opřít o sbory JB v Neuwiedu a v Holandsku, kde měl četné příbuzné a známé. Podle svědectví dcery Mety přednáškové cesty přes veškerou svou náročnost Schillera těšily, vracel se sice unavený, ale vnitřně osvěžený a plný nových podnětů k práci.¹⁴⁶ Nabízím seznam termínů a cílů cest Johannese Schillera:

¹⁴⁵ ASJBJ, Diarium str. 10

¹⁴⁶ ASJBJ, Životopis Johannese Schillera

17.9.-31.10.1906	Porýní, Vestfálsko, Holandsko
28.1.-14.10.1908	Německé sbory JB – Niesky, Guben, Neusalz atd.
13.9.-5.11.1908	Porýní, Vestfálsko, Holandsko
5.10.-5.11.1909	Bavorsko, Pfalz
30.1.-24.2.1910	Severní Německo
1.10.-10.11.1910	Porýní, Vestfálsko, Holandsko
15.9.-2.11.1911	Jižní Německo
25.9.-7.11.1912	Porýní, Vestfálsko, Holandsko
18.9.-6.11.1913	Jižní Německo

3.3. Život sboru 1900-1910

3.3.1. Statistika

Mezi lety 1896 a 1909 vstoupilo v samotném Jablonci do sboru 78 lidí. Největší přírůstek zaznamenal sbor v roce 1902 (11) a pak v letech 1908 (20) a 1909 (10). Snad tedy platí, že zakoupení sborového domu v roce 1907 se projevilo příznivě na nárůstu členstva. Vyšší čísla ale zajišťovaly také přestupy rodin s více dětmi.¹⁴⁷ Snad všichni přestupující se narodili jako katolíci a do JB přestoupili z katolické církve. Baptisty byli před vstupem Friedrichovi, luterskou přestupní stanicí prošli všehovšudy Franz Simon s rodinou a Auguste Weiner s dcerou.

Ze sboru opět vystoupilo 12 lidí. Kromě 8 přestoupivších k baptistům, vedla cesta Julia Hübnera a Marthy Richter k luteránům. Frieda Palme se stala katoličkou, do JB vstoupila v Dubé od starokatolíků, šlo tedy zřejmě o dívku prošlou dubským sirotčincem. Julie Prokop se provdala za Arnolda Büchi, proto se zřejmě stala metodistkou a odstěhovala se s manželem do Švýcarska.

Ve zmíněném období se narodilo 18 dětí. Zemřely tři ženy. Konfirmováno bylo 9 mladých lidí, oddáno 7 párů. Do jiných sborů se přestěhovalo 8 lidí.¹⁴⁸ Sbor tedy pomalu a jistě rostl přestupy do JB a narozením slušného množství dětí. Mladé jablonecké společenství proto ve zdraví přežilo i výstupy ze sboru a stěhování členů.

3.3.2. Počátek Schillerovy činnosti

4.11.1900 se konalo první shromáždění po Schillerově povolání do Jablonce a to v novém sále ve Wienerstraße 18 (Pražská), jenž byl tímto slavnostně otevřen. Dále bylo přijato do sboru šesti lidí: manželé Simonovi, Marie Pilz, její syn Wilhelma, Adolf Kirchner a Marie Berndt. Sál ve Wienerstraße byl

¹⁴⁷ ASJBJ, Diarium str. 5

¹⁴⁸ ASJBJ, Diarium str. 6

pronajat z nouze, neboť v Jablonci panoval nedostatek bytů. Jeho nevýhodná poloha a nedostatečná velikost se podepsaly na nízké návštěvě bohoslužeb. 15 příchozích znamenalo slušný úspěch. V květnu 1901 se podařilo získat lépe položený a větší sál v Schulgasse 10 (dnes Protifašistických bojovníků) v domě Gustava Feigla. Tato změna se hned projevila stoupající návštěvou bohoslužeb a biblických hodin.¹⁴⁹

Jinou počáteční obtíž způsobily úřady. Okresní hejtmanství i místodržitelství v Praze odmítly povolit usazení Johannese Schillera v Jablonci jako vikáře Eugena Schmidta. Odůvodnění znělo, že Jablonec se nachází mimo farní obvod sboru Dubá. Eugen Schmidt proto musel napsat na ministerstvo ve Vídni. A to potvrdilo, že bydlí-li v Jablonci členové sboru Dubá, mají nárok na duchovní péči a Schillerovo usazení tudíž musí být povoleno.¹⁵⁰

Kromě nedělního kázání vedl Schiller biblickou hodinu a to každý čtvrtek večer. Ze začátku se konala také shromáždění na konci týdne (Wochenschluß). Schiller se o nich už později nezmiňuje, takže asi tato shromáždění záhy přestala (případně jsem výraz Wochenschluß v diariu špatně pochopila). Vyučoval také dospělé, kteří se hlásili do sboru.¹⁵¹ Spolkům založeným pro mladé muže 1901, pro dívky 1904, pro ženy 1909 a pro stavbu kostela 1905 jsou věnovány samostatné kapitoly.

3.3.3. Bohoslužby. Biblické hodiny

Bohoslužby se konaly v neděli v 9:30. Schiller toto shromáždění nazývá jednoduše Predigt – kázání. Biblickým hodinám patřil čtvrtek od 20:00. Schiller kázal na perikopy, v prvním roce na starocírkevní evangelijní a posléze epištolní perikopy. V roce 1904 kázal na eisenaušské perikopy, nejdříve evangelijní, pak epištolní a posléze i starozákonní. Nejprve se Schillerovi nedařilo nalézt správný tón, postupně ale poznal své posluchače a naučil se mluvit tak, aby mu rozuměli. Posluchačstvo se týden od týdne měnilo, ale někteří se vraceli, našli se postupně i pravidelní návštěvníci.¹⁵² Ačkoliv se k Jednotě bratrské mnoho lidí nepřihlásilo, návštěva shromáždění zůstávala trvale dobrá. Večeře Páně se vysluhovala 4 x do roka a tak to zůstalo po celou německou éru, aniž by to kdokoliv zpochybňoval. Večeři Páně předcházela příprava.

V biblických hodinách probíral Schiller vždycky v pašijní době historii utrpení Páně. Dále např. vykládal podobenství, Desatero, probral praotce či starozákonní postavy. Schillera překvapilo, že na biblické hodiny chodí více

¹⁴⁹ BMB 1902, č. 39 + 40 str. 19

¹⁵⁰ BMB 1901, č. 33 str. 3

¹⁵¹ ASJBJ, Diarium str. 3

¹⁵² BMB 1902, č. 39 + 40 str. 19

lidí než na kázání. Soudí, že snad proto, že večer mohou přijít nepozorováni.¹⁵³ Po určitou dobu Schiller jednou měsíčně místo biblické hodiny zařazoval „misijní hodinu“, v níž vyprávěl o misii, zvláště o misii JB.

Nedělní odpoledne trávil Schiller většinou cestami a shromážděními v kazatelských stanicích. Místa a frekvence bohoslužeb obstarávaných Schillerem se různě měnily. Až do října 1902 měl na starosti Varnsdorf a Hrádek. V roce 1903 jezdil jednou za dva týdny za Čechy do Horního Hamru (Ober Hammer). Tam se také snažil dle možností suplovat výuku náboženství, neboť pravidelná nebyla možná. V roce 1904 jezdil pryč dvakrát do měsíce, jednou do Hamru a jednou do Hrádku. Hamerští Češi byli 1905 definitivně přičleněni ke sboru Mladá Boleslav a Schiller se nadále staral jen o Hrádek, později také o Liberec a o Chrastavu.

Od roku 1906 jezdil Schiller pravidelně na přednáškové cesty. Kázání v té době zajišťovali bratři z Německa, např. H. Glitsch, H.G. Schneider, T. Bechler a mnozí další. Od roku 1909 často zastupoval W.E. Schmidt.¹⁵⁴

3.3.4. Výuka dětí i dospělých

Děti vyučoval Schiller od roku 1902. V Rakousku musela být výuka náboženství oznámena úřadům. Schiller to v roce 1905 neudělal a ředitel jedné školy odmítl nechat napsat známku za náboženství na vysvědčení. Schiller úřední záležitosti doladil a teprve pak byla známka zapsána.¹⁵⁵ Snad Schiller zapomněl, snad se teprve postupně seznamoval s rakouskými předpisy o výuce náboženství. V roce 1904 vyučoval čtyři děti, dvě ze sboru, dvě starokatolické na přání rodičů a se souhlasem starokatolického duchovního.¹⁵⁶ V roce 1905 vyučoval Kuna Porsche, Irmu Seidl, Julianu Porsche a Hugo Rößlera a to se svolením úřadů ve své pracovně.¹⁵⁷ Vzhledem k tomu, že většina vyučovaných dětí byla nízkého věku, vyprávěl jim Schiller biblické příběhy a učil je nazpaměť biblické verše, žalmy a písně.¹⁵⁸ Náboženství pro větší děti se zřejmě v určitém věku plynule měnilo v konfirmační výuku.

S dětskými bohoslužbami, v jabloneckém sboru nazývanými Kinderstunde, se začalo až po zakoupení sborového domu. Pro děti je připravovaly členky Spolku dívek. Z počátku se hodně střídaly. Hlavní zodpovědnost za dětské bohoslužby převzala Anna Sluka. Pomáhaly jí Dora Hartig, Greta Hartig, Gusti Richter, Berta Schneider a další. Děti se učily a zpívaly písně, poslouchaly biblické příběhy a pak si buď hrály nebo naslouchaly nějakému vyprávění. Od

¹⁵³ BMB 1904, č. 50 str. 7

¹⁵⁴ ASJBJ, Versammlungsbuch

¹⁵⁵ BMB 1906, č. 66 str. 6

¹⁵⁶ BMB 1905, č. 58 str. 6

¹⁵⁷ ASJBJ, Eugen Schmidt an k.k. Bezirksschulrat Gablonz 22.11.1905

¹⁵⁸ BMB 1905, č. 58 str. 6

roku 1908 se před Vánocemi každoročně děti dočkaly nadílky, kterou pro ně připravoval především Spolek žen.¹⁵⁹ Později se děti nadto mohly těšit na dětskou slavnost v létě.

Každý dospělý, který chtěl vstoupit do jabloneckého sboru JB, musel nejprve podstoupit vyučování. (U členů spolků stačila někdy jako průprava účast na spolkových biblických hodinách.) Však také Schiller konstatuje, že mnozí katolíci mají nepatrné znalosti o křesťanských pravdách a mnozí nikdy v životě nenahlédli uvědoměle do Bible, tudíž mají takového vyučování velmi zapotřebí. Posléze se našla ale i řada těch, kteří si především z rodinných důvodů nemohli dovolit přestoupit, přesto po podobné výuce, po ucelenějším uvedení do Písma toužili. Schiller se s těmito lidmi setkával po večerech. Rozdělil je do menších skupin, tak aby se nikdo nemusel stydět a mohl otevřeně mluvit o svých pochybnostech a klást otázky, které ho napadaly. Na základě vybraných veršů z Písma se hovořilo o jednotlivých křesťanských pravdách. Většina si této možnosti velmi cenila a podle Schillera mnozí dělali vříchledné pokroky.¹⁶⁰ Tak v roce 1901 vyučoval dvě české dívky, Augustu Kubištovou, která se přihlásila do sboru, přibral k tomu ještě Franzisku Pohl, která se sice nepřihlásila, ale Schiller chtěl zabránit pomluvám.¹⁶¹ Mezi sedmi katolíky vyučovanými v roce 1903, z nichž většina nepřestoupila, byli také Martha a Bertha Hartigovi.

3.3.5. Pastorage

Výuka dospělých zmíněná v předchozím oddíle měla vlastně výrazný pastorační rozměr, aspoň z počátku se dokonce Schillerovi jevila jako vhodnější pastorační nástroj než návštěvy. Brzy totiž zjistil, že návštěvy členů a přátel v Jablonci nejsou zrovna jednoduché. Večery měl záhy obsazeny, takže nemohl chodit na návštěvy večer. Přes den ale zastihl zpravidla lidi při práci a nikdy si nebyl jist, zda neruší. Navštívení se sice vždycky tvářili, že ho rádi vidí, ale Schiller věděl, že rakouská zdvořilost není vždy upřímná. Jak píše, nikde v Německu se mu tolik jako v Jablonci nestavělo do cesty, že čas jsou peníze.¹⁶² Časem ale jistě Jablonecké důkladně poznal a naučil se, kdy je kam vhodné zajít. Jak vzpomíná dcera Meta, vždycky trval na tom, že se práce kvůli němu nesmí přerušovat a usedal k pracujícím.¹⁶³

Spolková i sborová práce měla směřovat k jednotlivci. Šlo o konkrétní jednotlivé lidi, o jejich vedení a doprovázení na cestě k Pánu. Schiller

¹⁵⁹ ASJBJ, Kinderstunde

¹⁶⁰ BMB 1905, č. 58 str. 4f

¹⁶¹ BMB 1902, č. 39 + 40 str. 21

¹⁶² BMB 1902, č. 39 + 40 str. 20

¹⁶³ ASJBJ, Lebenslauf Johannes Schiller

konstatuje, že tento styl nemůže do Jednoty přivést masy. Většina nestojí o žádnou osobně zacílenou pastorační, bere to jako omezení své svobody.

Náročnou zkouškou musel být pro sbor odchod skupiny kolem Friedrichových. Podle Schillera vnášeli do sbora sektářského ducha, nemilosrdné souzení bližních a samospravedlnost. Schillera to vedlo k úvaze, že křesťan nikdy není hotový a stále potřebuje výchovu od Pána.¹⁶⁴

3.3.6. Další sborové aktivity

Během tohoto desetiletí vykrytalizovaly formy sborového a spolkového setkávání a slavnostní dny, z nichž většina se vžila a udržela dlouhé roky. Neujala se například pravidelná misijní slavnost jako v Hrádku. Misijní slavnost se v Jablonci uskutečnila 8.5.1902 v hotelu Geling za účasti K. Becka, M. Waltera a H.G. Schneidra. To samozřejmě neznamenal, že by přestaly návštěvy misionářů. V srpnu 1904 vyprávěl o práci v Surinamu bratr Hasewinkel z Gnadau, v únoru 1906 navštívil sbor misionář Kootz, v březnu 1907 misionář Dahl, oba z Německé východní Afriky. Misijní slavnosti se tu a tam konaly i později.

Do roku 1905 spadá jak první rodinný večer, přátelské odpočinkové setkání sboru a spolků, tak první sborové odpoledne, na němž se řešily otázky týkající se jednak sboru a jeho života, často i osobního charakteru, jednak Jednoty bratrské, její historie, řádů a díla. V roce 1907 došlo na první sborový výlet. Vedl na Malou Skálu a zúčastnilo se ho na 70 lidí. 24.6.1906 navštívil Jablonec císař František Josef I. Schiller mu byl představen spolu s ostatními jabloneckými duchovními. V roce 1908 připravil Spolek dívek první slavnost pro dívky a v srpnu 1910 se konala první sborová slavnost.¹⁶⁵

3.2.7. Koupě sborového domu

Sbor se rozrůstal, spolky se rozrůstaly. Vlastní dům byl potřeba, neboť prostory sálu v Schulgasse již nestačily pojímat návštěvníky, také spolky potřebovaly více místa a hodně je zatěžovala nutnost platit nájem. Fond pro stavbu modlitebny vznikl sice již v roce 1902, po třech letech v něm ale bylo pouhých 400 K. Kirchenbauverein byl ustaven v roce 1905 v naději, že bude mít širší možnosti pro sbírání peněz, které tak budou přibývat rychleji. V Rakousku totiž veřejné sbírky podléhaly přísným předpisům.¹⁶⁶ V polovině roku 1906 byl pro sborový dům vyhlédnut pozemek na rohu dnešních ulic Opletalova a 28. října za 22000 K.¹⁶⁷ Šlo o tak vážný záměr, že dokonce vznikl architektonický návrh budoucího sborového domu vypracovaný firmou Emilian Herbig, který

¹⁶⁴ BMB 1905, č. 58 str. 3

¹⁶⁵ ASJBJ, Diarium str. 4f

¹⁶⁶ BMB 1906, č.66 str. 6

¹⁶⁷ ASJBJ, zápis Kirchenbauverein 13.7.1906

se zachoval až do dnešních dní. V naději na získání tohoto pozemku se Schiller vypravil na svou první přednáškovou cestu. ČMK nechtělo riskovat, považovalo za nezodpovědné dělat další dluhy. Pozemek může být koupen jedině v případě, že Schiller bude mít v ruce závazné písemné prohlášení, že nějaký dárce na to poskytne peníze, i kdyby mezitím měl být pozemek prodán.¹⁶⁸ Ke koupi nedošlo.

Nakonec tedy byl vyhlédnut v roce 1907 objekt v Mühlfeldgasse 29 (dnes Máchova), číslo popisné 766. Jistě určitou roli sehrálo i to, že v blízkosti domu bydlel jednak Franz Simon a to ve Windgasse 10 (Větrná), jednak Adolf a Martha Hartigovi v Mühlfeldgasse 25. Ve Windgasse 12 sídlila dále stavební firma Emilian Herbig, jejíž sousedství s Franzem Simonem snad může vysvětlovat mnohonásobnou spolupráci Johannese Schillera právě s touto firmou.

Dle výpisu z katastru nemovitostí zakoupil 26.6.1877 vlastnictví Gregor Scheibler.¹⁶⁹ Domnívám se, že zakoupil pozemek za účelem stavby a dům tedy postavil on. S jistotou to ale tvrdit nemohu. Dům však jistě musel v nějaké podobě stát roku 1879, v němž se jím poprvé při půjčce od Anny Jahn ve výši 500 zlatých. Půjček ručených domem následovalo ještě mnoho. Od Scheiblera koupil dům a pozemky 30.7.1903 Augustin Reckziegel, ředitel pobočky banky Union ve Vrchlabí. V roce 1894 vznikla na pozemku u domu kůlna.¹⁷⁰ Domek na zahradě do Větrné ulice číslo domu 776a resp. 491 sloužil původně jako sklad dřeva, brzy byl ale uzpůsoben pro bydlení. Přízemí hlavního domu sloužilo jako truhlářská dílna. Využívání domu k pronajímání dokládá sborový archiv od roku 1903, ale samozřejmě je možné, že se dalo už předtím.¹⁷¹ Podle odhadu Emiliana Herbiga z roku 1931 byl dům postaven svépomocí, všude se šetřilo, byly provedeny jen nejnútnejší práce. Dům má dvě patra a přitom je široký jen 6,15m.¹⁷² Původně neměl vůbec chodbu a muselo se procházet z jednoho pokoje do druhého.

Jednota bratrská (tehdy Evangelische Brüderkirche in Österreich) koupila dům v Mühlfeldgasse 29 13.6.1907 za 50000 K. V domě měla být zřízena modlitebna a spolková místnost, byt kazatele a kostelníka, ostatní prostory se měly pronajímat. Hotově bylo třeba zaplatit 8664 K. Zbytek tvořily různé úročené pohledávky Josefa, Gregora, Berty Scheiblerovy, Jablonecké

¹⁶⁸ ASJBJ, A. Christoph Schillerovi 1.8.1906

¹⁶⁹ Výpis z katastru nemovitostí umožňuje náhled do ještě starší doby zástavby a dění na pozemcích dnešního sborového domu a v jeho okolí. Zaznamenává dle smlouvy z 29.9.1854 věcné břemeno užívání vodního zdroje na parcele 1001/5 tím kterým vlastníkem nemovitosti č. 18, která dnes již nestojí

¹⁷⁰ ASJBJ, výpisy z katastru nemovitostí 1907 a 2000

¹⁷¹ ASJBJ, nájemní smlouvy. Jména nájemníků a výše nájmu do práce z oboru církevních dějin jaksí nepatří, jsou ale ve sborovém archivu k dohledání a k dispozici

¹⁷² ASJBJ, Bewertung der Liegenschaft N.C. 766

spořitelny a Sirotčí pokladny.¹⁷³ Nutnou hotovou částku zaplatila pokladna ČMD. Peníze na přestavbu domu si musel sbor se svým kazatelem opatřit sám. Byly zřízeny vchody do modlitebny, zavedeno elektrické osvětlení, odstraněny některé zdi atd. Suma za práce na domě, zřízení modlitebny a daň se vyšplhala na 9216 K. Do konce roku 1907 se podařilo zaplatit 6300 K, 4170 pocházelo z darů německých a holandských přátel, zbytek posbíral sbor.¹⁷⁴ Dluh za přestavbu se zdá se podařilo zcela splatit až někdy koncem roku 1909.

Splácení hypoték se protáhlo na desetiletí. V roce 1919 se podařilo splatit dluh vůči spořitelně ve výši 6336 K. Pohledávky všech tří Scheiblerových ve výši 22000 K odkoupila na konci roku 1909 Clara Schiller. Pravidelně jí pak byli placeny úroky, ale dluh se neamortizoval. V roce 1929 dostala tuto sumu zaplacenou od W.E. Schmidta, tedy nejspíš z pokladny ČMD.¹⁷⁵ Gottfried Schmidt v jednom pozdějším přehledu dluhů oněch 22000 nadále uvádí. Pokladně ČMD nikdy splacen nebyl, stejně tak jako další dluhy vůči pokladně, z nichž se platily úroky až do roku 1934.¹⁷⁶ Na Voelkla tak zbyl již jen mírně umořený dluh vůči sirotčí pokladně. Část byla splacena během následujících deseti let. Domnívám se, že splácení zbytku dluhu v majetkových převratech po 2. světové válce již nebylo vyžadováno.

Ale zpět k příjemnějším stránkám koupě sborového domu. Na 15.9.1907 připadlo slavnostní otevření sborového domu. Slavnosti se zúčastnilo na 200 lidí a do nové modlitebny se ani nevešli. Za německou JB a ČMK dorazili biskup H. Bauer, H. Martin, Th. Bechler a W.E. Schmidt. Z veřejných činitelů byli přítomni okresní hejtman, školní inspektor, městští zastupitelé a rabín. V krásně vyzdobené modlitebně se odehrála slavnostní bohoslužba. A od 19:00 pak radostný a povzbudivý rodinný večer ve spolkové místnosti.¹⁷⁷

3.4. Život sboru 1910-1925

3.3.1. Statistika

Za těchto 15 let života sboru přibylo zhruba něco přes 100 členů. Narodilo se přes 40 dětí. Přes 40 lidí zemřelo, zajisté se v tomto počtu odrazily i dopady války. Do sboru vstoupilo kolem 110 lidí, vystoupilo jich asi 16. Přistěhovalo se něco kolem 40 lidí, ze sboru se odstěhovalo zhruba 25 lidí. Tedy nepřekvapivé zjištění, že počet členů sboru vzrostl přestupy a trochu i přistěhovalectvím.

¹⁷³ ASJBJ, Kaufvertrag

¹⁷⁴ ASJBJ, Rechnung über den Kauf, Umbau und Einrichtung des Gemeinhauses

¹⁷⁵ ASJBJ, Clara Schiller G. Schmidtovi 15.11.1928

¹⁷⁶ ASJBJ, Voelklovy poznámky o vývoji dluhu sborového domu

¹⁷⁷ Ein Festtag in Gablonz, vyšlo jako příloha BMB

Počet aktivních členů v samotném Jablonci se zvýšil zhruba o 30. O nějakých 40 narostl stěhováním i přístupy počet členů v Liberci. Zbytek přibývajících členů připadá zřejmě na Chrastavu a širší kruh. Tento kruh musel být zaveden, když se objevovaly případy lidí, kteří ohlásili svůj přestup úřadům, ale nepodstoupili výuku, jejich vstup neschválila Rada starších a nebyli slavnostně přijati na shromáždění. Většinou o to ani nestáli. Do širšího kruhu (Weiterer Kreis či Äußerer Kreis) patřili také ti, kteří byli ze sboru vyloučení, ale pokud neoznámili úřadům svůj výstup, před státem nadále náleželi k JB. Gottfried Schmidt do vnějšího kruhu zapisoval také Čechy žijící na Jablonecku.

Leckoho z uchazečů o členství ve sboru také Rada starších odmítla, např. protože se neúčastnil shromáždění. V zdůvodněných přestupu v přihláškách se v tomto období kromě sňatků, odhodlaní patřit k téže cítkvi jako rodiče, děti atd. objevuje často odmítnutí katolické církve a naděje, že v JB bude lépe. „Ich habe die Irrtümer der Römisch Katholischen Kirche erkannt und kann darum nicht mehr römisch bleiben,“¹⁷⁸ tak například Franz Mai v roce 1916. Či Rosa Festa, od roku 1924 provdaná Sluka: „Es gefällt mir in der evangelischen Brüderkirche besser als in der röm. kath. Kirche.“¹⁷⁹ Přestupující přicházeli v drtivé většině z katolické církve, od baptistů se do JB vrátila Mtahilde Pilz roz. Kožera s rodinou, ze starokatolické církve pocházeli tu a tam někdejší sirotci z Dubé a přes luterskou přestupní stanici se do JB dostala např. rodina Antona Hiebla z Liberce. Vystupující se většinou vraceli do katolické církve či vystupovali z církve vůbec a nadále byli bez vyznání.

3.3.2. Osamostatnění sboru

Že se má Jablonec stát samostatným farním sborem, rozhodla sborová rada sboru v Dubé 12.9.1909. Posléze to schválila U.D. Ministerstvo kultu a vyučování vyjádřilo svůj souhlas 21.6.1910. Johannes Schiller byl povolán jako farář farního sboru a c.k. místodržitelství v Praze jej v této roli potvrdilo. V prosinci 1910 byl instalován biskupem H.W. Reichlem. Takto došlo ke vzniku samostatného sboru dle církevně správních a právních zvyklostí.

Johannes Schiller měl velké pochybnosti, zda je povznesení sboru na samostatný farní nutné a hlavně rozumné. Jablonecká skupina se mu jeví jako ještě příliš malá, členové jako nedostatečně zralí, také finanční samostatnost je příliš malá. Schiller vidí svůj sbor jako trpasličí. Čítá všeho všudy 114 členů, 72 dospělých a 42 dětí. Schiller se s obavami sám sebe ptá: Jak dlouho bude trvat, než se tenhle hlouček dopracuje k tomu, aby byl opravdu samostatný a aby pokryl své finanční potřeby? ČMK má snad až přílišnou důvěru, když

¹⁷⁸ ASJBJ, Übertrittserklärungen (Poznal jsem omyly římsko-katolické církve a proto nemůžu zůstat římský)

¹⁷⁹ Tamtéž (Líbí se mi v Jednotě bratrské víc než v řim.-kat. církvi)

tomuto hloučku propůjčuje všechny povinnosti a také práva samostatného sboru, právo volit, rozhodovat atd. ČMK a Eugena Schmidta Schillerovy pochybnosti neodradily. A i sám Schiller samozřejmě jejich rozhodnutí akceptuje a je odhodlán vést si se svým sborem s Boží pomocí co nejlépe a jejich důvěru nezklamat. Schiller přece jen nachází na osamostatnění cosi pozitivního: Život Františka Josefa I. se krátí a je tu obava, že by se k moci mohly dostat ultramontánní klerikální kruhy a ohrozit evangelizační práci. Zvěstování Slova Božího ve státěm uznaném samostatným farním sborem se bude i méně přátelsky naladěné vládě narušovat hůře než v pouhé kazatelské stanici.¹⁸⁰

Dnem ustavení sboru se stal 7.8.1910. Slavnost vedl Eugen Schmidt z Dubé. Zúčastnili se jí i zástupci města a jabloneckých nekatolických církví. Téhož dne se konala také první sborová rada. Zúčastnilo se jí 15 z 21 oprávněných hlasových členů. Do staršovstva byli zvoleni Franz Simon, Robert Aupelt sen., Wilhelm Pilz sen. a Karl W. Bernt. Zástupcem sboru na OČMK, tedy konferenci ČMD složenou z farářů a zástupců sborů, se stal Johann Rößler.¹⁸¹ Franz Simon vlastnil pasířskou dílnu, Robert Aupelt byl obráběč železa, u Wilhelma Pilze sen. jsem našla údaje – kameník, strojník, Karl W. Bernt byl dekorační malíř. Pasíř Johann Rößler, pracoval jako vedoucí oddělení v exportní firmě Klaar. Sbor se jistě snažil zvolit ze svého středu nejdůležitější a nejschopnější aktivní členy a složení staršovstva odráží sociální a profesní složení sboru.¹⁸²

Jedním z důsledků osamostatnění sboru bylo, že Johannes Schiller začal psát „Diarium“. Vedení takové knihy záznamů o životě sboru patřilo ke zvyklostem v nově vznikajících sborech JB v Čechách od počátku. Nevím, jakou formu měla starší diaria. Schillerovo obsahuje vedle načrtnutí vývoje sboru do roku 1910 výroční zprávy za roky 1911-1925 spolu se statistikou a personálními změnami ve sboru pro příslušná léta. Podle svého úvodu chtěl Schiller v diariu zaznamenávat významné události a vykreslit zřetelný obraz práce Jednoty bratrské v Jablonci a okolí. Záznamy mají sloužit Bohu k chvále, Schillerovi samému k sebereflexi a jeho případným následovníkům k užítku, mají napomoci vyvarovat se chyb, kterých se Schiller dopustil a ještě dopustí.¹⁸³

Další důsledek osamostatnění sboru představuje účast řádně zvoleného jabloneckého zástupce Johanna Rößlera na OČMK v Praze 13.9.1910. Jablonečtí členové dosud měli kontakt více méně jen s mateřským sborem Dubá, s ostatními sbory v ČMD spíše sporadicky. Ani na slavnost k zahájení

¹⁸⁰ ASJBJ, Diarium str. 7f

¹⁸¹ ASJBJ, zápis SR

¹⁸² Tamtéž

¹⁸³ ASJBJ, Diarium str. 1.

činnosti sborového domu přes pozvání nikdo z ostatních sborů JB nedorazil, jen bratr Václav Vančura zaslal pozdrav. Proto se ke konferenci podle Schillera upínaly velké naděje, že se snad podaří navázat živější vztahy. Rößler mířil na konferenci plný očekávání a s čestnými úmysly. Ale z konference a ze způsobu jednání na ní si přivezl nepříjemné a velmi smíšené dojmy.¹⁸⁴ A nehodlal si to nechat pro sebe, referoval o tom na Radě starších a nepochybně rozvířil i mínění ve sboru. Bohužel se v Schillerově diariu nedočteme, co přesně Johannu Rößlerovi vadilo a co se mu nelíbilo. Proto se velmi těžko určuje, oč přesně v této epizodě šlo. Zdá se mi, jako by Johann Rößler podvědomě testoval své kolegy české národnosti na konferenci a oni v tomto jeho testu neobstáli. Snad tedy Rößlerovo zklamání z konference svědčí o těžko překonatelných obtížích v porozumění mezi českými a německými členy JB.

11.12.1910 byl Johannes Schiller jakožto jablonecký farář instalován a ordinován na presbytera. Odpoledne se v Jablonci poprvé konaly Hody lásky. Do té doby se Schiller této bratrské tradici vyhýbal, měl totiž starost, aby své ovečky neuvedl ve zmatek a aby snad některé nepohoršilo jezení a pití v sále, kde se jinak konají kázání a vysluhuje Večeře Páně.

3.3.2. Sbor do války

Ve sboru se skoro každý den něco dělo. Např. v roce 1913 patřil pondělní večer biblické hodině žen, úterní biblické hodině dívek, středeční biblické hodině CVJM. Čtvrteční večer věnoval Schiller v pašijním období tradičně historii utrpení Páně, jinak dal prostor otázkám, které se nashromáždily ve schránce v modlitebně, kam mohli bratři a sestry vkládat lístečky s otázkami, které je trápily. Probrala se témata: Proč musel Ježíš zemřít, význam proroků, Trojice. V pátek vyučoval Schiller dospělé, uchazeče o členství i hledající duše. Ve středu a v sobotu učil asi 20 školních dětí náboženství ve dvou odděleních. Děti se učily zpaměti písně, biblické verše, žalmy. S mladšími probíral biblické příběhy, se staršími četl Bibli, např. Markovo evangelium, probíral církevní dějiny, dějiny JB, katechismus. V neděli se samozřejmě konaly bohoslužby. Po bohoslužbách dětské bohoslužby, které navštěvovalo 20-70 dětí. Schiller odpoledne odjížděl obvykle sloužit do Hrádku či Liberce. V neděli byly dále organizovány různé výlety, rodinná odpoledne s detailně naplánovaným a připraveným programem, sborová odpoledne či volná družná setkání ve spolkové místnosti. Protože kazatel byl v neděli odpoledne často pryč, vznikl v roce 1912 výbor, který se měl starat o organizaci nedělních setkání.¹⁸⁵ Dopoledne věnoval Schiller přípravám, volná odpoledne návštěvám.¹⁸⁶ V roce

¹⁸⁴ ASJBJ, Diarium str. 9f

¹⁸⁵ ASJBJ, Diarium str. 26

¹⁸⁶ ASJBJ, Diarium str. 29f

1911 se udělala nová podlaha ve spolkové místnosti.¹⁸⁷ V předválečném období sbor tedy sbor zjevně nadějně vzkvétal.

3.3.3. Sbor v 1. světové válce

Válka na Jablonecku měla velmi tvrdé důsledky. Asi jako všude, ale situaci komplikovala závislost obyvatel na místním průmyslu, který se za 1. světové války pochopitelně nacházel v naprostém útlumu. Protože místní byli také závislí na dodávkách potravin, nežili zrovna v kraji úrodném, více jim hrozil nedostatek potravin a hlad. Také uhlí se s pokračující válkou silně nedostávalo. Základní potraviny a palivo se pak musely kupovat za přemrštěné ceny. Válka tedy přinesla opravdovou bídu, zatím přes různé výkyvy místního průmyslu neznámou. Mladíky a muže odvedla do boje. Ženy měly hodně starostí, aby uživily rodiny.¹⁸⁸

Válka odváděla z Jablonce víc a víc členů jabloneckého sboru. V roce 1916 se nacházelo ve válce 29 mužů a 3 ženy jako ošetřovatelky. Dalších 22 sester a bratří opustilo Jablonec, aby se pokusili získat obživu jinde. Dohromady tedy 54 lidí.¹⁸⁹ Ze členů padli či v důsledku válečného nasazení zemřeli Rudolf Max Berndt, Bruno Schneider, Kuno Porsche, Johannes Schneider, Richard Stenzel, Kamill Wawerisch, Rudolf Reischl, Richard Schneider, Robert Urban, Emil Ulbrich. Do války museli postupně i ženatí muži a posléze i ti starší.

Zbytek sboru se o to více sešlo. Některé dřívější sborové aktivity byly ochromeny a ustaly, především CVJM pozastavil svou činnost. Účast na bohoslužbách považoval Schiller vzhledem k okolnostem za dobrou. Místo čtvrtěční biblické hodiny se konaly válečné modlitební hodiny či válečné pobožnosti s výkladem hesel, zprávami o válce, čtením dopisů vojáků, modlitbami apod. Děti se scházely po celou válku k dětským bohoslužbám a výuce náboženství. Také se poměrně dlouho někdy do roku 1916, i během války udržely rodinné večery, sborová odpoledne, výlety. Jen na slavnosti spolky a sbor rezignovaly.¹⁹⁰ Ke konci války se kvůli nedostatku uhlí musely v zimě sborové aktivity organizovat co nejúspěšněji. Výuka náboženství i spolkové biblické hodiny se odehrávaly během jednoho odpoledne a večera. Čtvrtěční setkání odpadlo. Bohoslužby byly přesunuty do spolkové místnosti. Často se odehrávaly v zimě, bez vytápění, protože město zásobuje uhlím kino, ale modlitebny nikoliv, jak konstatuje Schiller.¹⁹¹ Ještě roce 1918 zemřelo 9 lidí, většina z nich zřejmě v důsledku podvýživy. V době konce války vládla na Jablonecku opravdu velká nouze o potraviny, v německé JB byly pořádány

¹⁸⁷ ASJBJ, Diarium str. 17

¹⁸⁸ ASJBJ, Diarium str. 42

¹⁸⁹ ASJBJ, Diarium str. 54f

¹⁹⁰ ASJBJ, Diarium str. 54f

¹⁹¹ ASJBJ, Diarium str. 78

potravinové sbírky zvláště pro Jablonecké a Liberecké.¹⁹² Po smrti Theophila Reichla převzal Schiller administraci sboru v Praze a stal se také členem Úzké rady, což mu jistě přinášelo dost práce. Jezdil jednou za čas v neděli do Prahy a v Jablonci ho zastupoval E. Dahl.¹⁹³ Válka přinesla sboru velké ztráty v podobě padlých a zemřelých. Zvláště ztráta velmi nadějných mladých mužů byla bolestná. Na druhou stranu během války lidé ze sboru téměř nevystupovali, naopak sbor zaznamenával přírůstky a to nejen mezi chrastavskými Čechy, takže celkový počet členů neklesl. Válka proměnila životní podmínky a mentalitu lidí, což mělo zásadní vliv na poválečný vývoj sboru. Také hodně potrápila Johannes Schillera a podlomila jeho síly.

3.3.4. Sbor po válce

Podle Joachima Voelkla a jeho náčrtu vzniku a vývoje jabloneckého sboru přinesla poválečná léta vývoj v mnohém krizový. Kromě válečných ztrát a Schillerovy nemoci podle Voelkla hlavně proto, že na Jablonecku probíhala po válce hluboká náboženská krize. Sbor měl velké problémy sám se sebou, o evangelizaci a vnitřním růstu nemohlo být řeči.¹⁹⁴ Voelklovo hodnocení souvisí s jeho koncepcí, podle níž na předválečné Schillerovo evangelizační dílo navázalo po dlouhém útlumu až oživení pod vlivem Gruppenbewegung v roce 1934. Přesto snad ale Voelklovo hodnocení má reálný základ. Dovolím si spekulovat, že šlo snad hlavně o to, že křesťanské spásné pravdy, které před válkou Schiller vštěpoval svým ovečkám, se v novém světě už nejevily tak pravdivými a také se obtížněji aplikovaly.

Ve zprávě za rok 1921 líčí Schiller neochotu svých součastníků a soukmenovců klást si vážné otázky a hledat Boha, místo toho se ženou za mejetkem, za zábavou a požitky. Jako kdyby neexistovaly odpovědnost a soud. Na zábavu se peníze vždycky najdou, ale na charitu a ve prospěch Božího království nikoliv. Všude kvete sobectví, nenávisť, závist.¹⁹⁵ Ač byl Johannes Schiller původem Čech, smýšlel jako český Němec a se vznikem Československa v daných hranicích rozhodně nesouhlasil. Hospodářství se v severočeském pohraničí z války vzpamatovávalo ještě dlouho po jejím skončení. Ještě i v roce 1922 se v zimě bohoslužby z úsporných důvodů konaly ve spolkové místnosti.¹⁹⁶

Vnějšně sborový život po 1. světové válce nadále fungoval celkem obstojně. Jen práce s mládeží se příliš nadařila, zvláště s tou mužského pohlaví. Proto se těžko posuzuje, jak vážná ona vnitřní krize opravdu byla. Účast na

¹⁹² BMB 1918, č. 3./4. (135./136) str. 29f

¹⁹³ ASJBJ, Versammlungsbuch

¹⁹⁴ ASJBJ, Volklův text Entstehung der Gemeinde Gablonz a další

¹⁹⁵ ASJBJ, Diarium str. 102

¹⁹⁶ ASJBJ, Diarium str. 109

bohoslužbách Schiller označuje jako za vzhledem k poměrům dobrou. Sborová biblická hodina sice nebyla ani po zlepšení zasobování uhlím obnovena, na spolkových biblických hodinách se ale během týdne vystřídalo jistě 40-50 lidí, součet horních hranic účasti udávaných Schillerem v roce 1922 je dokonce 90.¹⁹⁷ Schiller nadále vyučoval náboženství. Dětské bohoslužby vedla Dora Hartig, později Marie Schneider a Ruth Schiller, účastnily se jich z části i katolické děti.¹⁹⁸ Každý rok bylo několik dětí konfirmováno. Jen o výuce dospělých se Schiller zmiňuje spíše výjimečně. O to více ale píše o návštěvách, zvláště u nemocných.

Schillerova nemoc nepochybně krizi ve sboru vyvolala. V době jeho léčení jej zastupoval především W.E. Schmidt. V roce 1924 vydal sbor veliké množství peněz na opravy sborového domu, především se udělala nová fasáda. Náklady činily 25000 korun. Ze zahraničí přišly dary ve výši 9000 Kč, ze sborových rezerv a darů členů se dalo dohromady 6000 Kč. Zbytek zřejmě zapůjčila kasa ČMD a měli jej postupně splácet nájemníci.¹⁹⁹ Sborové rady v roce 1920 se poprvé zúčastnily sestry. Navíc se od roku 1922 volily také dvě sestry, které se účastnily jako poradkyně jednání Rady starších, neměly ale hlasovné právo.²⁰⁰

Johannes Schiller se stal spolu s Alfredem Schröterem a Gottfriedem Schmidtem členem německé Užší rady, zastával předsednický post. Z tohoto titulu se také v roce 1919 zúčastnil audience u Masaryka. Až do své nemoci se podílel na jednáních o novém církevním zřízení JB v ČSR. Jeho jablonecký sbor podobně jako ostatní německé sbory JB v ČSR trval na tom, že jakékoliv vedení JB v ČSR by mělo být podřízeno ČMK. ČMK se hlavně musí nadále starat o finance.²⁰¹ Tedy také jablonecký sbor si nepřál správnou samostatnost JB v ČSR, hlavně kvůli nedůvěře k Čechům.

Tolik jen několik kusých poznámek k vývoji jabloneckého sboru JB po 1. světové válce. Snad se někdy v budoucnu dostanu k hlubšímu zkoumání změn, které přinesla 1. světová válka nejen do života jabloneckého sboru, ale i do náboženských poměrů mezi Němci na severu Čech obecně.

¹⁹⁷ ASJBJ, Diarium str. 110

¹⁹⁸ ASJBJ, Kinderstunde

¹⁹⁹ ASJBJ, Rechnung der Reparaturen am Gablonzer Gemeinhaus im Sommer 1924

²⁰⁰ ASJBJ, zápis SR 11.6.1922

²⁰¹ ASJBJ, Rada starších k podpisu Sborové radě 1.6.1924 (podpisů kolem 60)

4. Spolky při sboru Jednoty bratrské v Jablonci

Spolková činnost na začátku 20. století stále ještě prožívala rozkvět. Prakticky všechny církve v Jablonci měly nějaký ten spolek. Státem neuznané církve pracovaly na spolkové bázi. Spolky pracující při sboru JB v Jablonci měly dva až tři základní úkoly. Jednak poskytovaly právní ochranu pro práci s mládeží, pro vybírání peněz na zakoupení sborového domu atd. Spolek mohl v klidu vykonávat svou ve státem schválených stanovách popsanou činnost a nemusel se obávat žalob apod. Rakouské poměry nutily dávat náboženské práci přesahující rámec sboru spolkovou formu.

Dále byly všechny spolky po celou dobu své existence nadkonfesijní. Vždycky měly ve svých řadách členy jiných církví. Evangelíkům či starokatolíkům umožňovaly spolky podílet na práci konané při sboru Jednoty bratrské, aniž by vystupovali ze své církve. Katolíkům umožňovali spolky totéž. U nich měl farář Johannes Schiller ovšem samozřejmě naději, že v katolické církvi nezůstanou, spolky se jim stanou přestupní stanicí a nakonec skončí v řadách členů sboru JB. Spolková činnost také zajišťovala za Schillera sboru JB známost ve městě a napomáhala jeho dobré pověsti.

4.1. Christlicher Verein junger Männer

4.1.1. Vznik a stanovy

Johannes Schiller rozhodně neměl v plánu začínat hned z počátku v Jablonci práci s mládeží. Avšak někteří mladí muži, pravidelní návštěvníci modlitebny, sami Schillera písemně oslovili, zda by se jich neujal. A Schiller jejich prosbu v červnu 1901 akceptoval. K založení regulérního státem uznaného spolku je podle Schillera donutily rakouské poměry. Stanovy nového spolku schválilo místodržitelství 24.10.1901.²⁰² K prvním členům patřili Franz Simon, Adolf Kirchner, Arnodl Büchi, Wilhelm Pilz, K.W. Bernt, Traugott Heß, Siegfried Sidel, Josef Hirschmann a Wilhelm Schneider.

Traugott Hess, který pocházel z Německa, a snad i další se již ve svém životě setkali s prací mezinárodní sítě spolků křesťanských mladých mužů s anglickou zkratkou YMCA a německou CVJM v zahraničí. Proto nebylo divu, že spolek dostal právě jméno Christlicher Verein junger Männer, tj. Křesťanský spolek mladých mužů, že byl 8.1.1902 přijat za člena „Internationales Central Komitee der Christlichen Vereine junger Männer“²⁰³ se sídlem v Ženevě a že jej 16.3.1902 navštívil sekretář tohoto výboru Ch.

²⁰² BMB 1902, č. 39 a 40 str. 21

²⁰³ (Mezinárodní ústřední výbor křesťanských spolků mladých mužů)

Phildius.²⁰⁴ Někteří členové spolku se hlásili také k organizaci Weisses Kreuz – Bílý kříž, která chtěla podporovat mravnost mladých mužů, v neposlední řadě v sexuální oblasti.

Dle stanov vychází CVJM v Jablonci z tohoto principu:

„Der Christliche Verein junger Männer ist eine Verbindung von jungen Männer aller Stände, die als Christen die Heilige Schrift für die einzige und vollkommene Richtschnur ihres Glaubens und Lebens ansehen. Confessionelle Streitfragen und vollends Politik sind ausgeschlossen.“²⁰⁵

Cílem spolku je, aby se mladí muži všemi prostředky Písmem svatým dovolenými vzájemně posilovali ve víře, povzbuzovali se ke křesťanskému způsobu života a vzájemně si pomáhali k získávání znalostí.

Jako prostředky tomuto cíli sloužící stanovy jmenují společné přemýšlení nad Písmem svatým v biblických hodinách, nácvik zpěvu, vzdělávání se v různých oborech dle přání členů (stenografie, angličtina), družná sejití s přednáškami, tělesné cvičení, společné výlety. K dispozici je též knihovna a dobré časopisy.²⁰⁶

V čele spolku stojí šestičlenné předsednictvo, aspoň třetina jeho členů musí patřit k JB. Členové se rozlišují na činné, přispívající (tj. přátele spolku, kteří se zaváží platit nejméně 4 K ročně) a čestné (tj. takové, kteří se o spolek významně zasloužili a byli proto čestnými členy jmenováni). Jednou ročně se schází valná hromada spolku. Na ní se volí předsednictvo, dále zazní zpráva předsednictva, zpráva o hospodaření a volné návrhy členů.²⁰⁷

Ve stanovách se o tom sice nikde nepíše, ale spolek svým členům zakazoval tanec, resp. účast na tanečních zábavách. Za nedodržování tohoto nepsaného pravidla se vylučovalo, dále se vylučovali členové, kteří neplatili příspěvky či nejevili zájem o spolkový život. Z činných členů se odchodem na praxi, nástupem vojenské služby, ženitbou apod. snadno stávali přispívající. Proto prošli spolkem sice desítky mladíků, ale po rozmachu prvních několika let (spolek dosáhl svého maxima v roce 1905, 48 členů, z toho 5 přispívajících), před 1. světovou válkou nepatřilo ke spolku obvykle víc než 20 až 30 činných členů.

²⁰⁴ ASJBJ, zápis zasedání předsednictva CVJM 23.2.1902

²⁰⁵ Statuten des christlichen Vereines junger Männer in Gablonz str. 3 (Křesťanský spolek mladých mužů je svazek mladých mužů všech stavů, kteří uznávají jako křesťané Písmo svaté za jediné a dokonalé vodítko své víry a života. Konfesijní spory a veškerá politika jsou vyloučeny). Že je spolek určený pro křesťany, potvrdilo rozhodnutí předsednictva z 17.9.1902, dle něžž nebyl přijat do spolku se hlásící žid Otto Steiner viz ASJBJ, zápisy CVJM 1901-1906

²⁰⁶ Statuten, str. 3f

²⁰⁷ Statuten str. 4ff

4.1.2. Činnost a vývoj

Spolek měl ambici vyvíjet činnost všestrannou, aby se mladým mužům v jeho rámci dostalo všestranného vyžití a nemuseli hledat jinde. Na samém počátku v roce 1901 se scházelo 10 mladých mužů v pracovně faráře Schillera v pondělí k biblické hodině, v pátek k zábavnému a čtenářskému večeru.²⁰⁸ Jak členů přibývalo, potřeboval spolek vlastní spolkovou místnost. Nejprve si pronajal spíše nouzově místnost v Schulgasse 10 (dnes Profašistických bojovníků), v domě, v něm měl sbor modlitebnu. Šlo o prostor temný a nepřívětivý, proto mu přezdívali katakomby. Na podzim 1902 se mohl spolek přestěhovat do Windgasse 10 (Větrná), spolkovou místnost mu ve svém domě pronajal Franz Simon, sám člen spolku.²⁰⁹ V roce 1905 nastalo opět stěhování do Gürtlergasse 24 (Pasířská) do domu Johanna Rößlera, bylo potřebné kvůli Spolku dívek, který sdílel s mladými muži spolkové prostory, rozrostl se a místo ve Windgasse už mu nestačilo.²¹⁰ Po zakoupení sborového domu v roce 1907 se samozřejmě spolek scházel v jeho spolkové místnosti.

Za středobod spolkového života považovali ideoví vůdci spolku biblickou hodinu. Jak píše Schiller, cílem spolkové činnosti je přivést mladé lidi do blízkosti Slova Božího, vychovat je pro Pána. Nejen je chránit před špatnými vlivy, ale vychovat z nich křesťanské osobnosti, aby se stali světlem a solí pro své okolí. Schiller chtěl Slovo Boží přinášet mladým lidem takovým způsobem, aby viděli jeho praktický význam ve svém každodenním životě. Biblické hodiny vedl především on. Chtěl mladé lidi naučit Bibli rozumět a používat ji v životě. Proto je zval především k rozhovorům nad Bibli a k vlastní práci s ní.²¹¹ Biblická hodina ale ze všech spolkových aktivit nejméně přitahovala, k velké lítosti těch, kdož jí přikládali tak mimořádný význam. A to byl nejen Schiller, ale zjevně i dlouholetý předseda spolku Karl Wenzel Bernt a nejspíš i jiní. Ve zprávě za rok 1910 se dočteme, že na biblickou hodinu chodí jen 5-10 návštěvníků a že právě kvůli biblické se mladí muži ve městě spolku vyhýbají.²¹² O rok později vypadá situace nadějněji. Důrazem na biblické hodiny se CVJM při JB lišil od spolku mladíků při evangelickém sboru, který vznikl v roce 1902 a nakonec se jeho jméno ustálilo na Deutsch-evangelischer Jugendbund.²¹³ Lišil se jím dle svého přesvědčení také později od organizace

²⁰⁸ BMB 1902, č. 39 a 40 str. 21

²⁰⁹ ASJBJ, zápis zasedání předsednictva CVJM 27.10.1902

²¹⁰ ASJBJ, Diatium str. 4

²¹¹ BMB 1904, č. 50 str. 8f

²¹² ASJBJ, Jahresbericht CVJM 1910

²¹³ (Německo-evangelický svaz mládeže.) V SOA Jablonec nad Nisou se dochovala kniha zápisů ze schůzek z let 1903 až 1907, scházeli se dvakrát týdně, jeden večer patřil zábavě, druhý vážnějším přednáškám, práce s Bibli v této době opravdu do náplně spolku nepatřila, mohlo se to změnit s příchodem E. Wehrenfenniga. Vztahy mezi oběma spolky byly korektní, vzájemně se zvaly na své větší akce.

YMCA v Československu, od níž navíc oddaloval její vyloženě český charakter.²¹⁴

Další okruh činností spolku se vztahoval k rozvoji duševní činnosti a vzdělávání. Původně patřil jeden večer týdně přednáškám a to především takovým, které proslovili mladí muži sami na jimi zvolené téma. Schiller argumentuje, že mladí muži většinou navštěvovali měšťanskou školu a je dobré je povzbudit k duševní práci.²¹⁵ Dále se skutečně realizovaly různé kurzy, např. na podzim 1912 vedl Erich Hartig kurz stenografie.²¹⁶ 1919 uspořádal na žádost členů Johannes Schiller kurz češtiny.²¹⁷

Nedělní odpoledne patřila za dobrého počasí výletům a procházkám, nedělní večery volné zábavě, četbě knih a časopisů, recitaci, společenským hrám apod. Co se týče pěstování hudby, do Jablonce zřejmě přišly dechové nástroje věnované kdysi ochranovskými trubači do Hrádku. V Jablonci byl několikrát učiněn ne příliš úspěšný pokus založit trubačský sbor. Až před 1. světovou válkou se podařilo dát dohromady hudební soubor, který byl schopen přednést hudební čísla a doprovázet zpěv. O tom, že by členové chtěli tělesně cvičit, se pravidelně mluvilo, realizace se ale zřejmě v rámci spolku příliš nedařila. V roce 1913 dostal CVJM od městského výboru pro hry mládeže přidělený prostor, kde pak mladí muži především hráli fotbal.²¹⁸

I když vývoj ve spolku před 1. světovou válkou nebyl vždycky růžový, zvláště proto, že spolek ztrácel schopné mladé muže např. jejich odchodem z města za výdělkem a musel začínat stále znovu, přesto do roku 1914 žil a právě v letech těsně před válkou se práce velmi dařila. Válka ale spolek zcela ochromila, velká část jeho členů narukovala, nemalý počet jich padl, např. Kamill Wawerisch, Kuno Porsche, Bruno Schneider, Erich Hartig, Anton Habel.²¹⁹ V roce 1915 spolek pozastavil svou činnost. Po válce se už nikdy zcela nevzpamatoval. 1. světová válka proměnila životní podmínky i mentalitu mladých mužů. Jestliže pro zásady a aktivity CVJM při sboru JB bylo obtížné získávat chlapce a mladé muže už před válkou, po ní to bylo ještě mnohem obtížnější. A spolek nehodlal ustoupit ze svého důrazu na Bibli a opravdový křesťanský život. Nářky nad povrchností mládeže, její honbou za zábavou, lehkomyšlností, příklonem k materialismu a neochotou klást si hlubší otázky patřily z části ke koloritu spolkových zpráv již před válkou, tím spíše se ozývaly po ní.

²¹⁴ Herrnhut 59 (1926), str. 270f

²¹⁵ BMB 1904, č. 50 str. 8

²¹⁶ ASJBJ, Diarium str. 26

²¹⁷ ASJBJ, Diarium str. 90

²¹⁸ ASJBJ, Diarium str. 31

²¹⁹ viz ASJBJ, Zahlungsliste des CVJM

V roce 1920 se scházel modlitební kroužek ve složení K.W. Bernt, Kajetan Zochler, Franz Scholz, Richard Sluka, Josef Elger, Alfred Ludwig.²²⁰ Pod 30 let bylo v tomto modlitebním kroužku CVJM jen Richardu Slukovi. To ostatně patřilo k závažným překážkám práce CVJM po roce 1918. Na jeho trvání měla zájem především stará předválečná garda, ty mladší se nedařilo zapojit a zaujmout. Činnost spolku se po válce omezovala více méně na pravidelné biblické hodiny. Biblická hodina spolku CVJM se v roce 1928 kvůli slabé účasti změnila na sborovu. V roce 1926 se podařilo uspořádat slavnost k 25. výročí existence spolku. Výrazně ji oživila přítomnost studentů a pedagogů biblické a misijní školy z Ochranova. Promluvil na ní i E. Wehrenfennig.²²¹ Poslední větší akcí spolku byla účast v červnu 1930 na jabloneckém Slezském kulturním týdnu (Schlesische Kulturwoche), v jehož rámci se konal také den mládeže. Karl Wenzel Bernt pozval všechny spřízněné spolky z blízkého Němcka. A z Ochranova a Görlitz skutečně řada hostů přišla, takže CVJM měl mezi mládežnickými organizacemi města na akci pomalu největší zastoupení.²²²

Někdy od roku 1932 existoval spolek již jen na papíře. Joachim Voelkel, farář od roku 1936, se díval na spolky jako na přežitky. Ty nefunkční či málo funkční proto navrhl zrušit, čímž je ale na druhou stranu uchránil před zrušením likvidačním komisařem v roce 1939. Christlicher Verein junger Männer v Jablonci usnesl své rozpuštění na valné hromadě 17.3.1937.²²³ Pro kdysi průkopnické dílo Johanneše Schillera, pro první křesťanský spolek pro mladé lidi v Jablonci, už v novém světě nebylo místa.

4.2. Christlicher Verein junger Mädchen a Frauenverein²²⁴

Když vznikl CVJM, přirozeně se nabízelo začít se věnovat také dívkám. V roce 1901 sdružovala dívky ve středu večer k večírku, při němž se šilo (Nähkränzchen) Clara Schiller.²²⁵ V Jablonci pracovala spousta dívek jako služky, prodavačky, kancelářské síly atd. Nebydlely u rodičů, neměly nad sebou tedy kontrolu, přitom pobíraly slušné příjmy a tak na ně samozřejmě cíhaly všechny možné svody světa. Těmto mladým ženám především chtěl

²²⁰ ASJBJ, Eintragsbüchlein des Gebetsbundes des CVJM

²²¹ Herrnhut 59 (1926), str. 270f

²²² viz ASJBJ, korespondence C.W.Bernta z roku 1930

²²³ ASJBJ, zápis valné hromady CVJM 17.3.1937

²²⁴ Zatímco po CVJM a Kirchenbauverein u zbylo ve sborovém archivu poměrně mnoho materiálu, včetně zápisů ze zasedání předsednictev + valných hromad a seznamů členů, v případě Spolku žen a dívek se toho ve sborovém archivu nachází méně, zřejmě měly část materiálů vedoucí členky u sebe doma. Čerpala jsem tedy především ze sborových zpráv, článků a toho, co jsem ve sborovém archivu přece jen našla.

²²⁵ BMB 1902, č. 39 a 40, str.21

rodící se spolek poskytovat společenství. V roce 1903 se nabídly Martha a Bertha Hartigovy, manželky Adolfa a Josefa Hartigových, první evangelička, druhá starokatolička, že se spolu se Schillerem pustí do práce mezi dívkami. Ženy a dívky se sešly koncem roku k vánoční slavnosti ve spolkové místnosti CVJM ve Windgasse, a vznikl zde výbor pro vypracování stanov budoucího spolku.²²⁶

Spolek dostal jméno Christlicher Verein junger Mädchen „Luise“, křesťanský spolek mladých dívek „Luise“. Nikde jsem se nedočetla, kde se vzalo ono Luise v názvu, resp. zda se jednalo o nějakou konkrétní Luise. Stanovy byly schváleny 12.3.1904. Inspirovaly se v hojně míře stanovami CVJM. Také Spolek dívek je sdružením mladých dívek všech stavů, které považují jako křesťanky Písmo svaté za jediné vodítko svého života. Také dívky se mají vzájemně posilovat ve víře, pomáhat si vést správný křesťanský život, pomáhat si získat vědění a dovednosti. Mezi prostředky k dosažení tohoto cíle chybí jen tělesné cvičení a jako vhodné kurzy se nabízí například výuka etikety a ženských prací. Čestným předsedou spolku je momentální kazatel sboru JB. Kromě něj je voleno valnou hromadou na rok šestičlenné předsednictvo. Také tento spolek rozlišuje členy na činné, přispívající a čestné.²²⁷

V roce 1904 patřilo ke spolku 22 členek. Jejich spolková biblická hodina se konala v úterý večer a měla vést dívky k aktivnímu přístupu k Bibli. Každou druhou neděli se dívky setkávaly k společnému volnému odpolední, k odpočinku a k zábavě. Protože nájmy v Jablonci byly neobyčejně vysoké, nezbylo než aby Spolek dívek sdílel s CVJM společné spolkové prostory.²²⁸

CVJM a Spolek dívek začaly společně pořádat rodinné večery, první se uskutečnil 10.9.1905. Byly otevřeny všem členům spolků i všem členům sboru JB a přátelům. Později jim patřil pravidelně jednou měsíčně nedělní večer. Náležel k nim zpěv, krátký duchovní úvod a přednáška. Větší slavnosti se dále neobešly bez hudebních čísel, recitace, veselých výstupů atd. K jejich přípravě se scházeli delegáti jednotlivých spolků a také zástupci sboru.

Počet členů Spolku dívek rychle narůstal. Brzy jich bylo 50 a spolek se v roce 1906 rozdělil do dvou oddělení, jednoho pro dívky, druhého pro ženy. Schillerovi tak přibyla další biblická hodina a to právě pro ženy. Postupně vznikla tradice vánoční slavnosti Spolku dívek a také ještě jedné velké spolkové slavnosti během léta. První se konala 14.6.1908.²²⁹ I spolek mladých dívek se snažil o kontakt s organizacemi pracujícími s dívkami ve světě, např. 27.2.1911 navštívily Jablonec Ethel Knight z Londýna a paní Pfeiffer z Vídně

²²⁶ BMB 1904, č.50 str. 9

²²⁷ Satzungen des Christlichen Vereins junger Mädchen „Luise“

²²⁸ BMB 1905, č.58 str. 8f

²²⁹ ASJBJ, Diarium str. 4

z YWCA.²³⁰ 5.6.1913 navštívila Jablonec dokonce sama Frieda Ufer z Barmen, proslulá vydavatelka časopisu Frau und Mutter.²³¹ Podobných návštěv z kruhů německé JB i z kruhů organizací pro práci s dívkami zažil spolek mnoho. O tom, že založení dívčího spolku představovalo v regionu ještě průkopničtější čin než vznik CVJM svědčí mimo jiné skutečnost, že v evangelickém sboru v Jablonci se konfirmované ženské mládeže ujal po svém nástupu až E. Wehrenfennig. Požehnané působení dívčího spolku při sboru JB ocenil v tomto roce zřejmě z jeho podnětu Evangelischer Bund darem ve výši 50 marek.²³² Ostatně zatímco mladým mužům se otvírala široká paleta nejrůznějších „světských“ spolků, dívkám se toho ve spolkové oblasti až zase tolik nenabízelo. Spolek dívek „Luise“ lépe prosperoval také proto, že dívky méně často opouštěly město a spolek tak méně než CVJM tímto způsobem ztrácel členky. V rámci spolku se utvořil také tzv. „Martha-Bund“. Jeho členky se dobrovolně vzdávaly tance a vůbec byly odhodlány vést příkladný křesťanský život. Scházely se ke společným modlitbám.

Roku 1909 se ženské oddělení Spolku dívek osamostatnilo a vznikl samostatný Christlicher Frauenverein, tedy Křesťanský spolek žen. Kromě setkání spojeného s biblickou hodinou myslel hodně na děti. Podílel se na dětské vánoční slavnosti, zajišťoval pro děti z nedělní školy vánoční nadílku. Stanovy tohoto spolku byly schváleny 19.3.1909. Opět je určen ženám všem stavů, které považují za jediné vodítko v životě Písmo svaté. Ženy se mají vzájemně posilovat ve víře. Kde je ve stanovách mladých mužů a dívek řeč o poznání a vzdělání, tam je v případě žen řeč o tom, že si mají vzájemně „zur gewissenhaften Erfüllung ihrer Frauen- und Mutterpflichten behilflich zu sein“.²³³ Podoby práce spolku jsou podle stanov společné přemýšlení nad Slovem Božím v biblických hodinách, péče o chudé děti, potřebné a nemocné a to návštěvami a poskytováním pomoci tak, jak postačí čas, prostředky a síly členek, dále přednášky, knihovna a dobré časopisy, družná setkání a společné výlety. Vedení spolku a rozdělení členstva je stejné jako u Spolku dívek.

Spolek dívek vedla až do roku 1922, kdy se po smrti manžela přestěhovala k dceři do Brna, Martha Hartig. Jen za války se chvíli spolkového života neúčastnila, když se vyrovnávala se smrtí syna Ericha.²³⁴ Na spolek měla méně času i v poválečných letech, kdy byla zvolena do městského zastupitelstva na

²³⁰ ASJBJ, Diarium str. 15

²³¹ ASJBJ, Diarium str. 31

²³² Evangelische Gemeinde A.B., Jahresbericht 1910

²³³ Satzungen Christlicher Frauenverein (být nápomocny k svědomitému plnění svých ženských a mateřských povinností)

²³⁴ ASJBJ, Diarium str. 56

kandidátce DNP.²³⁵ Počet členek spolku dívek se v roce 1914 vyšplhal na 100. Biblické hodiny se jich účastnilo 30-40.²³⁶ Za války muselo hodně dívek Jablonec opustit, protože místní průmysl se ocitl na bodu mrazu. Po odchodu Marthy Hartig závisel stav spolku hodně na momentálním předsednictvu a předsedkyni, na jejich akceschopnosti. Do roku 1925 držely spolek dcery faráře Schillera a Schillerových služebná Selma Porsche, předsedkyní byla Marie Erben. V roce 1925 spolek kvetl, měl 50 členek, pořádal kurzy šití.²³⁷ S odchodem Schillerových bylo obtížné najít dobré vedení. V letech 1927 a 1928 zažil spolek opět rozkvět, ale poté se práce dařila méně a méně. V roce 1929 měl spolek 47 členek, z toho 4 čestné a 19 přispívajících. Ke sboru JB patřilo asi 22 z celkového počtu členek.²³⁸ Spolková biblická hodina bojovala o přežití, trpěla častou nepřítomností faráře Gottfrieda Schmidta, Diez Reichel ji zrušil. Joachim Voelkel našel spolek nefunkční. A tak se také křesťanský spolek mladých dívek „Luise“ rozpustil na své valné hromadě 24.3.1937.²³⁹

Spolek žen měl v roce 1914 30 členek, na biblických se jich scházelo 15 až 20. Jako jediný ze spolků za války rozkvétal. Společné starosti ženy sbližovaly. Vládla velká nouze. Mnohé ženy ztratily někoho z rodiny. Vedle biblických hodin pořádaly jednou za dva týdny odpolední setkání, kde se podávala káva, kam mohly přijít ženy i s dětmi. Scházelo se jich až 50 plus děti. Začínalo se modlitbou a zpěvem, pak se četlo nějaké vhodné vyprávění. Na konec patřila opět modlitba a zpěv.²⁴⁰ Později se tyto dva druhy setkávání spojily v jednom setkání týdně, v roce 1920 se konalo ve středu od 16 do 18 hodin. Ženy se obíraly ručními pracemi, zpívaly, naslouchaly vyprávěním. V 17:30 přicházel farář a setkání zakončoval pobožností. Spolku žen se dařilo i ve 20. a 30. letech. Lépe snášel častou nepřítomnost Gottfrieda Schmidta. Počet členek rostl. V roce 1927 byla zavedena oslava Dne matek, která se pak vždy těšila hojně účasti. Vánoční slavnost spolku v roce 1928 zažila rekordní účast 57 žen.²⁴¹ Ještě v roce 1937 měl spolek přes 30 aktivních členek, z nichž patřila do sboru JB pouhá čtvrtina.²⁴² Spolek žen tedy jako jediný z jabloneckých spolků při sboru JB padl za oběť likvidačnímu komisaři, který zrušil v roce 1939 velkou část spolků v Sudetech. Jmění spolku, 14 RM v hotovosti a 3000 Kč

²³⁵ podobně jako Emilian Herbig či starosta Karl R. Fischer. Na kandidátce DNSAP se stal zastupitelem také starší sboru JB Johann Rößler, pracoval ve výboru pro chudé a to už za války, čímž se také snad vysvětluje, jak se k spolupráci s výborem za války dostal Johannes Schiller. viz Adressbuch und Wohnungsanzeiger für die Stadt Gablonz 1921

²³⁶ ASJBJ, Diarium str. 38

²³⁷ ASJBJ, Jahresbericht 1925

²³⁸ ASJBJ, seznam členek

²³⁹ ASJBJ, Voelkel an die Redaktion des Amtsblattes 25.3.1937

²⁴⁰ BMB 1916, č.2 str. 21f

²⁴¹ ASJBJ, Jahresbericht 1928

²⁴² ASJBJ, Besuchsliste 1937

uložených na úču, bylo převedeno říšské organizaci NS Frauenschaft.²⁴³ Ženy se ve sboru scházely ještě několik měsíců po zrušení spolku. V roce 1942 líčí Lotte Voelkel v dopise manželovi průběh adventního sejití sester (nejspíš především z někdejšího spolku) u Marie Pilz. Sešlo se jich 20.²⁴⁴ Lotte se sice nudila, ale vesměs starší dámy určitě potěšilo.

4.3. Kirchenbauvereien

Jablonecký Kirchenbauverein vznikl v červnu 1905. Jeho stanovy byly schváleny místordžitelstvím v Praze 15.5.1905.²⁴⁵ Jméno spolku se snad dá přeložit jako Spolek pro stavbu kostela či Spolek pro církevní stavitelství. Obnovená Jednota bratrská v Čechách a na Moravě skutečně několik kostelů a kostelíků postavila, v Potštejně, Herčivaldě či v Železném Brodě. Jméno tedy zřejmě vyjadřuje touhu zakladatelů po vlastní stavbě kostelního typu v Jablonci, je možné, že se nějak podobně jmenovala za Rakouska většina podobných spolků.²⁴⁶

Kirchenbauverein měl při svém vzniku asi celkem velké ambice, vyvíjel ale nakonec minimální činnost. Dle stanov je cílem spolku:

„Die Aufbringung der nötigen Mittel zum Bau einer Brüderkirche und eines Gemeinhauses in Gablonz a.N., deren Aufbau und innere Vollendung in würdigem und gefälligem Stille nach Bestimmung der Brüdergemeinmitglieder in Gablonz a.N. und deren weitere Instandhaltung.“²⁴⁷

Jako prostředky k dosažení tohoto cíle vidí stanovy pravidelné platby a příspěvky členů, pořádání slavností, rodinných večerů atd., sbírání dobrovolných darů, dary z poslední vůle atd.

Spolek rozlišuje členy zakládající (ti poskytnou spolku příspěvek minimálně 200 K), členy přispívající (ti pravidelně přispívají minimálně 2 K ročně), činné (zavazují se být aktivní ve prospěch spolku a přispívat libovolnou částkou) a čestné (zvláště zasloužilé). Spolek vede devítičlenné předsednictvo volené

²⁴³ ASJBJ, oznámení Reichskommissar für die sudetendeutsche Gebiete 22.3.1939

²⁴⁴ ASJBJ, Lotte Voelkel Joachimovi Voelklovi 3.12.1942

²⁴⁵ Satzungen des Kirchenbauvereines

²⁴⁶ Spolek pro výstavbu katolického kostela se jmenoval Katholischer Kirchenbau-Hilfsverein für Gablonz a.N. und Umgebung a jeho stanovy byly schváleny 11.6.1907 viz Satzungen tohoto spolku. Katolický spolek měl v roce 1921 1172 členů a dárců viz Adressbuch 1921

²⁴⁷ Satzungen des Kirchenbauvereines. (Opatření potřebných prostředků pro stavbu bratrského kostela a sborového domu v Jablonci n. N., jejich výstavba a vnitřní dokončení v důstojném a příjemném stylu dle určení členů sboru Jednoty Jablonci n. N. a jejich další udržování.)

z mužských členů. Tři z nich musí patřit k JB.²⁴⁸ K jednání předsednictva ale byla zvána též zástupkyně dam ve spolku.

První aktivity spolku spočívaly v opatření různých spolkových náležitostí. Byla pořízena kniha na seznam členů, účetní knihy, dopisní papíry a obálky s hlavičkou spolku atd. Došlo na vytištění stanov spolku, jejichž tuze nadsazený počet 1000 kusů ukazuje, že spolek měl o své budoucí činnosti příliš velkorysé představy.²⁴⁹

K zakládajícím členům spolku kromě členů JB, např. Franze Simona, Wilhelma Pilze, Josefa Hirschmanna či Alfreda Ludwiga patřili také nečlenové bratři Josef a Adolf Hartigovi, u druhého jmenovaného v Mühlfeldgasse 25 (dnes Máchova) se předsednictvo spolku v prvních letech většinou scházelo. Ke spolku náleželi i další lidé mimo JB, např. pasíři Josef Maisel, Julius Fleischer, obchodník Paul Heidrich, ale také třeba předseda židovské náboženské obce Daniel Mendel. V letech 1909-1937 platil členský příspěvek též městský stavitel Emilian Herbig, jehož firma realizovala ve své době velkou část staveb v Jablonci, také přestavbu sborového domu 1907.²⁵⁰ Spolek čítal během svého trvání obvykle něco přes 30 členů.

Co se týče aktivní činnosti, na konci roku 1906 se ve spolkové kase nacházelo 201,55 K, což opravdu nebylo mnoho. Členové se aktivizovali v roce 1907, když se kupoval a přestavoval sborový dům. Vybírali drobné příspěvky od spoluobčanů, oslovovali firmy a majetné obyvatele města, otvírali i vlastní peněženky takže během tohoto roku předali faráři Schillerovi 1799 K.²⁵¹ Od 720 dárců mimo sbor se přitom posbíralo ve prospěch sborového domu vybrat téměř 1300 K. 100 K daroval Richard Haasis, po 50 K Max Buttig a firma Elektrizitätswerk N.H. & Co. Svými 5 korunami přispěl i starosta A.H. Posselt. Většina příspěvků se pohybovala maximálně do 5 K, velká část přispěvatelů obětovala minimální příspěvek 20 haléřů.²⁵² V dalších letech spolek vybral za rok obvykle 150 K, po 1. světové válce kolem 250 Kč ročně na příspěvcích a darech, z nichž každoročně velkou část předal faráři ve prospěch sborového domu.

Ačkoliv si spolek nechal v roce 1936 vytisknout 350 kusů členských karet, tedy asi nemyslel na ukončení své činnosti, rozpustil se z podnětu faráře Voelkla na valné hromadě 21.3.1937. Zbylé jmění spolku 223,17 Kč připadlo dle stanov sboru Jednoty bratrské v Jablonci.²⁵³

²⁴⁸ Satzungen des Kirchenbauvereines der evangelischen Brüderkirche für Gablonz a. N. und Umgebung

²⁴⁹ ASJBJ, zápis Kirchenbauverein 7.7.1905

²⁵⁰ viz ASJBJ, Mitgliederbuch des Kirchenbauvereins

²⁵¹ ASJBJ, účetní kniha Kirchenbauvereien

²⁵² ASJBJ, Spenderverzeichnis

²⁵³ ASJBJ, zápis valné hromady Kirchenbauvereinu 21.3.1937

4.4. Wanderbund „Heimat“

V roce 1920 vznikl v Jablonci spolek Landfahrer Wanderbund. V jeho čele stál Ernst Schütky. V roce 1921 měl 150 členů.²⁵⁴ Patřil do širokého proudu Jugendbewegung, vzniklého v Německu. Landfahrer Wanderbund sdružoval desítku místních skupin včetně jabloneckých skautů a jablonecké pobočky Wandervogel. Takovou skupinu v rámci Wanderbund Landfahrer tvořil i Deutscher Wanderbund „Heimat“ des C.V.J.M. in Gablonz a. N., tedy Německý vandrovnický svaz „Domovina“, který vznikl při Spolku křesťanských mladých mužů při sboru JB v Jablonci nad Nisou.

„Ideové“ zázemí Wanderbund Landfahrer nazančuje dopis vedení svazu z května 1922. Koketování s germánskou symbolikou dosvědčuje hákový kříž ve znaku v záhlaví dopisu. Výraz Landfahrer by snad autor dovolil přeložit jako poutník či tulák. Dopis mluví o právech a povinnostech Landfahrera. Má právo hledat odpočinek ve volné přírodě. Má povinnost pracovat, neboť jen práce dává právo k existenci na zemi. Dále má povinnost chránit přírodu. A konečně má povinnost být bojovníkem, konkrétně v německo-árijském boji v Čechách, což znamená chránit se před vším brakem v kultuře, před alkoholem a nikotinem atd. Je třeba cvičit se pro chvíli, kdy bude třeba hotových mužů a žen, pro velký boj německého lidu za svobodu a udržení německých škol, německých mravů a způsobů, za právo na sebeurčení.²⁵⁵

Členové Wanderbund „Heimat“ nežili teoretizováním ani ideologickými boji, prostě se scházeli, vyráželi společně na výlety a bavili se, jak uměli. S výše naznačeným myšlenkovým zázemím se ale nejspíš v prostředí mládeže setkávali a žili v něm. Konkrétní aktivity Wanderbund Landfahrer spočívaly v občasných společných setkáních všech skupin v přírodě, např. na Smrku, se soutěží ve zpěvu lidových písní, také se pořádaly různé exkurze, slavnosti apod.

Wanderbund „Heimat“ při CVJM v Jablonci musel vzniknout někdy mezi lety 1921-22, archiv dokládá aktivní činnost spolku v letech 1923-1928. Dochovalo se hned několik verzí Podmínek (Bedingungen) svazu. V konečné podobě je určen pro chlapce a dívky od 14 let a jeho účelem jsou vandry (Wanderungen), které mají sblížit členy. Dále chce pěstovat hudbu a lidovou píseň. Wandebund vede šestičlenné předsednictvo v čele s předsedou (Obmann). Wanderbund vysílal dva zástupce na shromáždění delegátů, kteří

²⁵⁴ Adressbuch und Wohnungsanzeiger Gablonz 1921

²⁵⁵ ASJBJ, Landfahrer Wanderbund 1. Brief, 3.5.1922

připravovali rodinné večery a další společné aktivity všech spolků a sboru JB.²⁵⁶

Wanderbund byl tedy volně přiřčen ke sboru JB, jeho činnost neměla žádný explicitní duchovní obsah. Na jeho práci se nijak nepodílel farář ani jiný „dospělý“. Svaz hlavně pořádal výlety, a to z části i pro sbor a spolky. Šlo o výlety většinou celodenní, někdy dvoudenní. Např. 31.7.1927 uspořádal Wanderbund pro sbor pěveckou slavnost v přírodě, na lesní louce. Náboženské písně se střídaly s lidovými. Mladí předvedli také poučnou scénku.²⁵⁷ Wanderbund se dále scházel jednou týdně k tzv. Nestabende, tedy večerům v hnízdě, výraz je převzat z terminologie hnutí Wandervogel. V těchto večerech se zpívalo a muzicírovalo, hrály se hry, četlo se, vyprávělo, rukama tvořilo, domlouvali se výlety atd. Na večerech se setkávalo 15-20 lidí, zhruba ze třetiny patřili do sboru JB. Hodně se zřejmě ve Wanderbundu angažoval Max Schiller. Když pobýval v roce 1927 v Jablonci, převzal od Gustava Porsche vedení.²⁵⁸ Z účastníků vzešly minimálně tři manželské páry: Dora Jentschek – Gustav Porsche, Bruno Hübner – Marie Frost, Lydie Porsche – Robert Lahmer. Lidé spojení s Wanderbund nepatřili zrovna k těm, které oslovilo Gruppenbewegung. Ti, kteří patřili ke sboru či do něj vstoupili, se od něj nedistancovali, ale nepatřili v pozdějších letech k jeho oporám. Někteří také proto, že nežili v Jablonci.

²⁵⁶ ASJBJ, Bedingungen des Deutschen Wanderbund „Heimat“. V jiných návrzích Podmínek se objevuje např. že Wandergruppe se skládá z členů CVJM a „Luise“ a jejich přátel. vedoucí skupiny se v jednom návrhu označuje Führer apod.

²⁵⁷ Herrnhut 60 (1927), str. 338

²⁵⁸ ASJBJ, sešit Unsere Nestabende

5. Kazatelské stanice jabloneckého sboru

5.1. Hrádek nad Nisou (Grottau)

Přijetí prvních pěti členů Jednoty bratrské v Hrádku nad Nisou se konalo 7.8.1887. Z těchto pěti umím na základě mně dostupných pramenů jmenovat s jistotou tři: Josef Koch, Veronika Koch roz. Linke a Marie Würfel roz. Vietze. Čtvrtým nejspíše byl Josef Koch, syn Josefa a Veroniky.

Tomuto přijetí ovšem leccos předcházelo. V Hrádku působili značným náboženským vlivem obchodníci z Porýní, zvláště z Elberfeldu, kteří na Hrádecku zakládali a vedli filiálky porýnských podniků. Přišli ze silné průmyslové aglomerace, v níž zároveň byla domovem probuzenecká zbožnost. Pod tímto vlivem jistý mladý katolický obchodník²⁵⁹ navázal spojení se Svobodným reformovaným sborem v Görlitz (dnešní Evangelisch-reformierte Gemeinde Görlitz), stal se členem, šířil literaturu, kterou z Görlitz přinášel, a shromáždil kolem sebe kroužek lidí, jejichž setkání měla volný „vzdělavatelný“ charakter. Byla ovšem zakázána jako nezákonná. Také docházelo k žalobám kvůli rozšiřování spisů.

Do Hrádku se v té době přistěhovalo několik katolíků z Polesí (Finkendorf) u Rynoltic (Ringelshain) v Podještědí, kteří si k hrádeckému kroužku našli cestu. Ty už v 70. letech navštěvoval kazatel Bernhard, znali tedy Jednotu bratrskou i jejího dubského kazatele. Tak se zrodil nápad, zaštitit hrádecký kroužek prostřednictvím Jednoty bratrské. Když pak několik lidí k Jednotě přestoupilo, když se stali členy sboru Dubá, mohli se bez problémů scházet a mohli je také navštěvovat kazatelé. Shromáždění se v Hrádku konala dvakrát měsíčně, obstarávali je bratři z Ochranova, v prvních letech hlavně Theophilus Reichel jr., Johannes Bauer a R.Reichel. Kazatel z Dubé přicházel 4 x ročně posloužit svátostmi.²⁶⁰

Část členů skupiny v Hrádku tvořili lidé, kteří zůstali v Polesí a okolí. Od roku 1891 se také v tomto místě konala zhruba každých 6 týdnů shromáždění. Žaloba rynoltického kněze proti tomu nic nezmožila.²⁶¹ V roce 1892 patří k hrádecké skupině 24 lidí oproti 14 v roce 1889. Bohoslužby se těšily velmi dobře návštěvě, takže se najala větší místnost. 15.5.1892 se v Hrádku konala první misijní slavnost. Byla tak zahájena tradice, která vydržela poměrně dlouho, zřejmě až do 1. světové války. První slavnost se konala v městském

²⁵⁹ Jméno tohoto mladého muže není uvedeno. 1898 byl v Hrádku do Jednoty přijat jistý Richard Stenzel s rodinou, který dříve patřil ke svobodným reformovaným, dokonce se v Görlitz narodil. S jistou pravděpodobností by on mohl být někdejší zakladatelem hrádecké skupiny.

²⁶⁰ Schmidt, Die ersten zwanzig Jahre str. 27

²⁶¹ Tamtéž, str. 35

koncertním sále. Sešly se stovky hostů, také okolní luteráni, posloužili trubači z Ochranova. Dokonce do Hrádku darovali starší nástroje, aby tam mohl vzniknout trubačský sbor, tento záměr ale jaksi nebyl korunován úspěchem.²⁶² V pozdějších letech kupříkladu 19.5.1895 misijní slavnost přivítala tyto hosty: o práci v Jižní Africe Východ mluvil bratr Padel, o Jižní Africe Západ br. Hettasch, o Tibetu br. Rechler a o Pobřeží moskytů (Moskitoküste, Nicaragua) br. Martin. Slavnosti v roce 1896 se účastnil také evangelický farář Havelka z Libštátu.²⁶³ 1893 zvolen do staršovstva sboru Dubá za Hrádek Eduard Ebert.

Situace v Hrádku se vyvíjela slibně a tak se sem v říjnu 1893 přistěhoval penzionovaný misionář v Jižní Africe Heinrich Zachert (1841-1918) s rodinou.²⁶⁴ V Jednotě to tak chodilo, že když nějaký misionář většinou ze zdravotních důvodů už nemohl pracovat přímo v misii, dostal úkol v rodné provincii, buď se stal misijním agentem nebo kazatelem apod. Proti Zachertově práci se opět zvedly žaloby. Také ze strany libereckého luterského faráře Ergenzingera. Menší přízeň německých luteránů k JB podle Eugena Schmidta vycházela z toho, že Jednota bratrská v Rakousku nevystupovala jednoznačně jako blízká luteránům jako v Německu, ale že se pohybovala spíše někdy mezi reformovanými a luterány, jako stará JB, jak dodává Schmidt.²⁶⁵ V žalobách šlo mimo jiné o otázku státní příslušnosti. Zachert usiloval získat rakouské občanství, rakouský stát mu je ale zřejmě odepřel, což se snad stalo důvodem konce Zachertovy služby v Hrádku. Mladší členy sboru ovlivňoval socialismus, pár jich kvůli tomu vystoupilo z církve. Za Zacherta se konala shromáždění v Rynolticích jednou měsíčně. Poslední bohoslužby Zachert sloužil 14.11.1897.²⁶⁶ Po Zachertově odchodu je Hrádek znovu obsluhován z Ochranova.

Od listopadu 1898 působí v Hrádku Johannes Schiller. Kromě bohoslužeb pořádá biblické hodiny a přednášky (témata např. zničení Jeruzaléma 70 př. Kr., islám, orientální pohádkářství, Francie – hugenoti, metodismus – John Wesley, koptská církev, evangelizace v Itálii atd.), také čtení, hlavně o misii. Od května vyučuje uchazečku o členství Mathildu Jackmann. V Polesí a okolí už Schiller shromáždění nekonal, jezdil do Jablonce, Varnsdorfu, občas do Turnova, jednou, dvakrát také do Žitavy, Kuřivod, Horního Hamru, Tanvaldu,

²⁶² Brüder-Bote 1893, str. 78

²⁶³ ASJBJ, Gottesdienste in Grottau

²⁶⁴ Heinrich Zachert se narodil 12.3.1841 ve Wittembergu. V Gnadenfrei se vyučil truhlářem, 1862-71 byl učitelem v Neudietendorf. Od roku 1871 působil jako učitel v Gnadenthal v Jižní Africe. 1890 se brátil do Německa, 1893-97 byl v Hrádku, 1897-1903 cestoval jako misijní agent ČMK, do roku 1903 byl kazatelem v Drážďanech. Zemřel 30.1.1918 v Gnadenberg. 15.5.1874 se oženil s Lydií Elisabeth Kühn. viz Unitätsarchiv Herrnhut, Dienerblätter

²⁶⁵ Schmidt, Fünf Jahre Geschichte str. 4

²⁶⁶ Schmidt, Fünf Jahre str. 9f

Duchcova či Podmokol.²⁶⁷ Ve Varnsdorfu se konala shromáždění od roku 1897, hlavním podnětem k tomu asi byl Wenzel Linke, původem z Podlesí, který se zřejmě do Varnsdorfu přestěhoval. U něj se také shromáždění nějaký čas konala. 1910 byla pronajata modlitebna. Ale brzy poté počet členů ve Varnsdorfu poklesl natolik, že modlitebna byla opět vzdána. Pro zbylé členy se konaly občasné biblické hodiny.²⁶⁸

Schillerovo odvolání do Duchcova v září 1899 v Hrádku vyvolalo samozřejmě značnou lítost. Českomoravské komité se sice snažilo někoho do Hrádku najít, ale to se nedařilo. Od té doby už Hrádek v místě sídlícího pracovníka nedostal. Počet vlastních členů se postupně víc a víc snižoval. Svou roli asi při rezignaci Jednoty na výraznější působení ve městě sehrálo, že díky přestupovému hnutí vznikl v Hrádku relativně silný luterský sbor, který si mohl dovolit (s pomocí GAV a další podpory ze zahraničí) postavit v letech 1900-1901 vlastní novogotický kostel. Když se ČMK rozhodlo povolát Johanneše Schillera do Jablonce, svým způsobem tím odsoudilo hrádeckou skupinu k ne sice nutnému, ale pravděpodobnému postupnému zániku. Snad usoudilo, že Jablonec snese působení JB vedle luteránů spíše než Hrádek, snad se v Jablonci prostě oproti Hrádku jevila větší naděje na vznik a růst dostatečně silné skupiny.

Johannes Schiller jezdil z Jablonce do Hrádku jednou za dva týdny. V roce 1901 má hrádecká skupina 20 členů, z toho 5 dětí. Bratři a sestry věrně chodí na bohoslužby, ale málo kdy se objeví někdo cizí. Proto vidí Schiller práci v Hrádku jako málo nadějnou.²⁶⁹ V roce 1903 nejezdil do Hrádku vůbec, ten byl tedy zřejmě zabezpečován z Ochranova. V roce 1904 jezdí Schiller do Hrádku jednou měsíčně, střídá se s Ochranovskými, takže je nadále zajištěna periodicitu bohoslužeb v Hrádku jednou za dva týdny. Z Ochranova v roce 1904 a 1905 přijíždí do Hrádku např. bratři Bechler, Th. Marx, Fürstenberger, Alfr. Schmidt atd.²⁷⁰ 1906 opět jezdí Schiller do Hrádku každé dva týdny a tak to zůstalo až doroku 1913.²⁷¹ V roce 1910 napočítal Schiller v Hrádku ještě 12 členů a to jsou snad tyto: čtyřčlenná rodina továrního knihaře Richarda Stenzla, Veronika Koch, Marie Reischl, tovární úředník Rudolf Reischl, Marie Würfel, tovární knihař a obchodník Eduard Ebert, Mathilde Jackmann, tkadlec a kolportér Wenzel Linke, Marie Linke. V roce 1911 se káže v Hrádku každou 1. a 3. neděli a to v pronajatém sále ve Wenzelgasse 13. V tomtéž roce si hrádecký evangelický farář Günther stěžuje Schillerovi na jistého pana Scheuflera, člena svobodného reformovaného sboru v Görlitz. Scheuflerův

²⁶⁷ ASJBJ, Gottesdienste in Grottau

²⁶⁸ Jednota bratrská 38 (1961), str. 46

²⁶⁹ BMB 1902, č. 39. + 40., str. 23

²⁷⁰ ASJBJ, kartičky s rozpisem bohoslužeb

²⁷¹ ASJBJ, Versammlungsbuch der Predigtstation Gablonz

švagr začal v Hrádku konat biblické hodiny, chodí na ně i řada hrádeckých luteránů. Dokonce Scheuflerovi v neděli dopoledne konají bohoslužby ve stejném čase, kdy jsou luterské bohoslužby. Podobně pořádají shromáždění pro děti. Günther zvažuje žalobu. Schiller mu radí pokusit se o tom s Scheuflerem promluvit, hlavně zbytečně nezavdávat podnět k vytváření mučednických legend.²⁷² V tomto roce také zemřela Veronika Koch (1826-1911), byla mezi prvními přestoupivšími v roce 1887, matka pěti dětí.²⁷³ O misijní slavnosti v roce 1912 se dozvídáme, že se konala 16.6. v evangelickém kostele společně s evangelickým sborem. Dva z odpoledních řečníků byli misionáři z Unyamwesi z německé Východní Afriky, jeden ze Surinamu a další bývalý misionář v Jižní Africe. Sběrka vynesla po odečtení cestovních nákladů 39 marek.²⁷⁴

Od srpna 1913 se už v Hrádku káže jen jednou měsíčně a sice 1. neděli v měsíci. 6.2.1913 byla pohřbena v Rynolticích Marie Čtvrtníček, která sice patřila do sboru Dubá, ale účastnila se života hrádecké skupiny od samého začátku, i když to znamenalo podniknout dvouhodinovou pěší cestu.²⁷⁵

V roce 1914 čítá hrádecká skupina už jen 8 členů. Ztrácí vlastní pronajatý sál, už si jej nelze finančně dovolit.²⁷⁶ V roce 1916 už v Hrádku ze členů téměř nikdo nebydlí, Eduard Ebert a Rudolf Reischl jsou ve válce (Reischl v ní padl, resp. byl prohlášen za mrtvého), Stenzlovi se odstěhovali, protože firma, u níž byl Stenzel zaměstnán, se rozpustila, Karolina Quaiser žije v Žitavě. Přímo v Hrádku tak vlastně bydlí jen sestra Marie Reischl, Schiller navštěvuje Hrádek stále jednou za měsíc, koná u sestry Reischl biblickou hodinu.²⁷⁷ 1917 musel narukovat Richard Stenzel, onemocněl a zemřel. Vdova s dětmi se odstěhovala na Oybin k Richardovým rodičům. Stále ještě Schiller každou první neděli v měsíci odpoledne koná u sestry Reischel biblickou hodinu. Počet členů reálně se v Hrádku a okolí vyskytujících činí 4.²⁷⁸ Po válce návštěvy v Hrádku hluboko do roku 1919 komplikovalo omezené vlakové spojení.²⁷⁹ V době Schillerovy nemoci nejspíš Hrádek zůstal stranou. V roce 1924 stále ještě Schiller pamatuje na všechny členy v Hrádku i v Žitavě, Eduard Ebert a Marie Reischl se účastní sborového života místních evangelíků, Schiller je navštěvuje jednou za čtvrt roku.²⁸⁰

²⁷² ASJBJ, Diarium str. 15

²⁷³ ASJBJ, Diarium str. 16

²⁷⁴ ASJBJ, Diarium str. 27

²⁷⁵ ASJBJ, Diarium str. 32

²⁷⁶ ASJBJ, Diarium str. 39

²⁷⁷ ASJBJ, Diarium str. 58

²⁷⁸ ASJBJ, Diarium str. 70

²⁷⁹ ASJBJ, Diarium str. 97

²⁸⁰ ASJBJ, Diarium str. 125

Farář Gottfried Schmidt pokračuje v čtvrtletních návštěvách Hrádku. V roce 1926 zmiňuje, že v Hrádku jsou už jen tři členové. 1928 umírá Eduard Ebert v 63 letech na rakovinu žaludku, pohřbil ho farář Günther.²⁸¹ Schmidt už ve svých dalších zprávách po roce 1928 o Hrádku více méně mlčí. Ani na korespondenci s nikým z roztroušených členů jsem nenarazila.

Farář Joachim Voelkel, když dával dohromady kartotéku a zjišťoval, kdo je kdo, zajímal se i o osudy lidí z Hrádecka, kteří ještě zbyli v seznamu členů jabloneckého sboru. Dopátral se pořádně jen pobytu Marie Reischl (narozena 1862), ta žila u své neteře Friederike Pietsch v Ochranově, do tamního sboru byla tedy roku 1938 přepsána.

Kdysi nadějná práce Jednoty bratrské v Hrádku nad Nisou tedy postupně odumřela. Vzhledem k omezeným finančním prostředkům a omezenému počtu pracovníků takto ovšem skončila práce Jednoty bratrské na více místech. V 19. století Jednota bratrská v Čechách a na Moravě jednoduše sloužila tam, kde viděla zájem, a příliš nekalkulovala o možnostech úspěchu. Zasívala bez ohledu na to, jak moc budou viditelné plody tohoto úsilí a kdy a kdo bude sklízet. Určitá část hrádecké sklizně nejspíš připadla tamním luteránům. Také je ale vidět, která uměla být Jednota věrna svým členům a oni jí až do konce.

5.2. Chrastava (Kratzau)

19.1.1913 byli v Plavech do Jednoty bratrské přijati Bedřich (Friedrich) Vojtíšek s manželkou Theresií a dcerami Annou a Josefinou. Rodina bydlela v Dolní Smržovce, živila ji práce v továrně. V roce 1913 se tato rodina přestěhovala do Dolní Chrastavy, i zde se její členové živilo jako tovární dělníci. A tak byli Vojtíškoví přepsáni ze sboru Mladá Boleslav do sboru Jablonec. V roce 1914 se k JB v Chrastavě hlásí 7 lidí. K JB se totiž mezitím připojil další Bedřichův potomek Karel a také Bedřichova sestra Františka provdaná Urbanová s manželem. Josef Urban byl od roku 1907 bez vyznání, ostatní přestoupili z katolické církve. Širší rodina Vojtíškových měla tendenci sestěhovat se do Chrastavy a také se hromadně hlásit do Jednoty bratrské. V roce 1915 se k JB v Chrastavě hlásí tudíž již 12 lidí a o rok později 15. Synovec Terezie Vojtíškové Rudolf Pavlata se narodil v Lipsku a v Německu zřejmě delší čas žil. Do Jednoty bratrské vstoupil mimo jiné proto, aby se mohl oženit s chrastavskou Němkou Bertou Mischek a legitimizovat tak nemanželského syna Rudolfa.

Johannes Schiller se tohoto hloučku ujal. Vzhledem ke složitým nacionálním poměrům je ale upozornil, že veřejná shromáždění, např. pohřby, bude konat německy, aby nevzbudil pohoršení. Na vlastních shromážděních

²⁸¹ ASJBJ, Jahresbericht 1928

samozřejmě Schiller mluvil k chrastavským a s chrastavskými česky. Tak se tedy octli v plně německém sboru čeští bratři a sestry.²⁸² Jablonecká rada starších proti tomu neměla námitek. Jen na zasedání 19.4.1914 zdůraznila, že tím sbor rozhodně nevyjadřuje podporu českého elementu v německé jazykové oblasti, že jde čistě o náboženskou péči.²⁸³

Biblické hodiny v Chrastavě se konaly každou první neděli v měsíci v sedm hodin večer u Urbanových, Schiller se v Chrastavě zastavoval na zpáteční cestě z Hrádku. Zřejmě díky přijetí Berthy Mischek vznikla v roce 1915 na těchto biblických hodinách zvláštní situace. Část přítomných umí jen česky a část jen německy. Většina přítomných jsou ale Češi, kteří německy rozumí. A tak Schiller část hodiny mluví německy, část česky. Komentuje to takto: „In dieser Zeit der schweren nationalen Gegensätze ist diese Bibelstunde in dieser Art eine eigentümliche Erscheinung und ist nur darum möglich, weil man sich unter den Hellen des Evangeliums stellt.“²⁸⁴ V roce 1915 se v Chrastavě jednou slavila též Večeře Páně. Chrastavští dle možnosti navštěvují shromáždění v Liberci.

Za války není situace pro chrastavské Čechy vůbec růžová. Z šesti mužů náležejících k JB jsou čtyři v poli, konkrétně Rudolf Pavlata, Bedřich Kazivras²⁸⁵, Bedřich Vojtíšek a Josef Urban. Všichni válku přežili. I na Chrastavské dolehla tvrdě bída válečných let, továrny pracují jen několik dní v týdnu. Vnitřní stav tamních členů není podle Schillera moc dobrý. Přičítá to tomu, že přestoupili z katolické církve teprve nedávno. Prý ale vnitřně rostou.²⁸⁶ Chrastavští nedělali Schillerovi zrovna radost. Nemanželské děti, soužití bez sňatku, rozvody u nich nebyly ničím neobvyklým. Schiller ale dlouho neochvějně doufal v moc Kristovu na nich pracující. V roce 1917 píše: „Die Geschwister dort sind ja noch schwach im Glauben aber der Geist Gottes arbeitet sichtlich an ihrem Segen und sie wachsen sichtlich in der Erkenntnis der Gnade.“²⁸⁷

Ke konci války a po vále se zhořilo vlakové spojení a s ním i možnost navštěvovat chrastavské členy. Navíc počet členů pozvolna klesal, protože se některé rodiny odstěhovaly do českého vnitrozemí a Rudolf Pavlata s rodinou přesídlil do Růžodolu (Rosenthal) u Liberce.²⁸⁸

²⁸² ASJBJ, Diarium str. 40

²⁸³ Unitätsarchiv Herrnhut, BMK 58, zápisy RS 1914

²⁸⁴ ASJBJ, Diarium str. 45 (V tomto čase těžkých nacionálních rozporů je tato biblická hodina v této podobě zvláštním zjevem a je možná jen proto, že se lidé staví do světla evangelia.)

²⁸⁵ či Kaziwas

²⁸⁶ ASJBJ, Diarium str. 58

²⁸⁷ ASJBJ, Diarium str. 71 (Bratři a sestry tam jsou ještě slabí ve víře, ale Duch Boží pracuje viditelně k jejich požehnání a viditelně rostou v poznání milosti.)

²⁸⁸ ASJBJ, Diarium str. 82

Po válce jezdí Schiller do Chrastavy nadále jednou měsíčně za pěti zbylými českými členy. Navíc ale navázal kontakt s tzv. Zionsfreunde. Podle Schillera přijímali učení Američana Dowieho o posvěcení. Hlavně byli ale zřejmě navázáni na Johannese Kellera z Berlína. Ten v mládí při pobytu v USA nasál fundamentalistické a apokalyptické představy. Prohlásil se za proroka posledního času a vytvořil vlastní učení.²⁸⁹ Měl zřejmě v Zawidówě (Seidenberg) tchána a skupinu svých přívrženců. Chrastavští Zionsfreunde byli ve spojení právě se Zawidówem. Když nebylo možné dostat se přes hranice, cítili se tito osamělí a požádali proto o službu Schillera. Po české biblické hodině tedy měl ještě německou právě pro Zionsfreunde. V roce 1919 a 1920 se jich scházelo asi 10-15. Někteří bydleli i ve Stráži nad Nisou (Habendorf). Shromáždění vedená Schillerem se konala i tam, zvláště když se zkomplikovalo vlakové spojení s Chrastavou.²⁹⁰ Kontakt s Kellerovými lidmi se za německé éry jabloneckého sboru nikdy nevytratil zcela. Nadále měli svou baštu ve Stráži nad Nisou. Gottfried Schmidt se zmiňuje v roce 1926, že pro jednu libereckou rodinu patřící k JB je tato skupina přitažlivá.²⁹¹ Josef Legler pak někdy kolem roku 1934 začal dělat ve Stráži pro Kellerovce biblickou hodinu. 13.2.1940 navštívil farář Joachim Voelkel ve Stráži starou slečnu Julii Beck. Občas se objevila na setkáních v Liberci. Ta právě patřila už po léta k věrným přívržencům Kellerovým. Voelkel z ní má velmi dobrý dojem, cítí z ní sílu víru. Kellerovy výklady Zjevení sice považuje za nedovolené, ale ze sestry Beck necítí žádnou sektářskou křečovitost a obdivuje její připravenost na to, že by Ježíš mohl ihned znovu přijít.²⁹²

Leč zpět k chrastavským Čechům. V roce 1920 a 21 se koná shromáždění v Chrastavě odpoledne u Urbanových každou třetí neděli v měsíci.²⁹³ 1921 přestupuje k Jednotě bratrské z katolické církve česká rodina Grossova bydlící v Chrastavě, čímž se počet členů opět poněkud zvyšuje. V roce 1924 jezdí Schiller do Chrastavy čtvrtletně.²⁹⁴

Schmidt se zřejmě snažil na začátku svého působení Chrastavské podchytit, všechny je navštívit. V roce 1926 za nimi jezdí též jen jednou za čtvrtletí. Ve zprávě za tento rok se Schmidt zmiňuje, že mu Schiller radil práci mezi chrastavskými Čechy vůbec znovu nezačínat a dává nyní této Schillerově radě za pravdu.²⁹⁵ O chrastavské Čechy se zřejmě starali příležitostně čeští kazatelé z JB či ČCE. Mirko Grosse narozeného v roce 1929 pokřtil například v Liberci

²⁸⁹ Deutsche Bibliographische Encyklopädie, heslo Johannes Keller

²⁹⁰ ASJBJ, Diarium str. 91

²⁹¹ ASJBJ, Jahresbericht 1926

²⁹² ASJBJ, Voelklovy zápisy Reichenberg

²⁹³ ASJBJ, Diarium str. 97

²⁹⁴ ASJBJ, Diarium str. 124

²⁹⁵ ASJBJ, Jahresbericht 1926

libštátský farář Kučera. Pohřeb Bedřicha Vojtíška vykonal v roce 1934 ovšem Gottfried Schmidt.²⁹⁶

Voelkel se 1937 zmiňuje, že s chrastavskými Čechy nemá jablonecký sbor vůbec žádný kontakt.²⁹⁷ Všichni Češi zřejmě po připojení Sudet k Říši Chrastavu opustili a odešli do vnitrozemí. Joachim Voelkel se postaral, aby byli přepraveni do příslušných českých sborů JB.

V kazatelské stanici Chrastava mohl teoreticky jablonecký sbor získat partnera k praktickému ozkoušení východiska, že víra překonává nacionální rozdíly. Chrastavská z části sotva gramotná proletářská skupinka ale nebyla stvořena k utužování dobrých vztahů mezi Čechy a Němci. A tak je krátké období existence kazatelské stanice Chrastava při sboru JB Jablonec spíše ukázkou praktických důsledků koexistence Čechů a Němců v rámci jedné církve.

5.3. Liberec (Reichenberg)

5.3.1. Za Johannese Schillera

Příležitostné bohoslužby pro členy a přátele v Liberci se konaly již od roku 1897. Když tudy projížděl Václav Vančura, kázal zde česky.²⁹⁸ V období od února do září 1897 sloužil v Liberci čtyřikrát německy Heinrich Zachert.²⁹⁹ Snad v září 1896 se do Liberce totiž přistěhovala z Lanškrounska početná česká rodina kolportéra Johanna Langhammera. Usadili se v Růžodole.

V roce 1901 Johannes Schiller velmi myslí na to, jak započít evangelizační a kazatelskou práci v Liberci. Město je větší než Jablonec a je tam tedy dost místa vedle luteránů. Langhammerovi, ač je to rodina v lecčems příkladná, nevidí Schiller jako dobrý výchozí bod pro práci v německém Liberci. Bydlí totiž ve vesnici Růžodole mezi Čechy a stýkají se výhradně s Čechy. Schiller zkoušel v Růžodole kázat německy, ale vždycky se objevili jen reformovaní Češi, kteří moc německy neumí. A kdyby tam i zavítal nějaký Němec, necítil by se dobře a podruhé by nepřišel. Schiller nekáže v Růžodole česky, protože za panujících nacionálních poměrů by si tím zcela uzavřel cestu k Němcům. A tak jsou Langhammerovi pro práci v německém Liberci spíše překážkou než odrazovým můstkem. Schiller chce čekat, zda Pán pro práci v Liberci nepřipraví nějakou jinou cestu.³⁰⁰

Schiller tedy nadále jezdí kázat do Liberce spíše zřídka. Snad se v Růžodole občas objevil někdo z českých kazatelů a kolportérů. Někdy kolem roku 1906

²⁹⁶ ASJBJ, viz korespondence Schmidt Kazivrasovi 1934

²⁹⁷ ASJBJ, Voelkel Prágrovi 28.1.1937

²⁹⁸ Schmidt, Fünf Jahre str. 10

²⁹⁹ ASJBJ, Gottesdienste in Grottau

³⁰⁰ BMB 1902, č. 39.+40., str.23f

se do Liberce přistěhoval elektrotechnik Immanuel Schneider s rodinou, syn Immanuela Gottloba Schneidera, misionáře Jednoty bratrské v Grónsku. Někdy před rokem 1910 v okolí Liberce, konkrétně ve Starých Pavlovicích, přibyla další rodina patřící do Jednoty bratrské a sice Wottawovi z Lanškrounska, rodina asi více méně německá, byť snad s částečně českými kořeny. Také se od roku 1908 počet Schillerem v Liberci konaných shromáždění množí. Jezdí tam zhruba jednou do měsíce. V roce 1910 má liberecká skupina Jednoty bratrské 19 členů, jde o tři zmíněné rodiny se všemi dětmi.

Od roku 1911 se v Liberci káže každou 2. a 4. neděli odpoledne od tří hodin v pronajatém sále ve Wassergasse 12, v domě, kde bydlí Schneiderovi. V průběhu roku se ke skupině připojilo sedm lidí a narodily se dvě děti, takže počet členů liberecké skupiny stoupl na 26.³⁰¹

Od roku 1912 vyučuje Schiller v Liberci náboženství. U Langhammerů to nešlo, nikdy tam nebyl klid. Když ale nyní je vlastní sál, může se v něm každou 2. a 4. neděli od 14:00-15:00 náboženství vyučovat. V tomto roce potkalo Liberec pozhnutí v podobě přistěhování Petera Edmunda Dahla s rodinou, ten dosud sídlil v České Lípě. Šlo o bývalého misionáře, nyní misijního agenta.³⁰² Dalo se očekávat, že Dahl nebude mít mnoho času na výpomoc ve sboru, ale přece jen byla naděje, že Dahlovi libereckou skupinu stmelí.³⁰³ Však je také v roce 1913 bratr Dahl téměř neustále na cestách, ale na druhou stranu sestra Dahl kolem sebe ve středu shromažďuje děti.³⁰⁴

Liberečtí členové bydleli roztoušeni v Liberci a ve vsích kolem Liberce, v Harcově, Pavlovicích, ve Vesci, v Rochlici atd. Proto se hůře udržovaly vzájemné vztahy a lidé se ze sboru snáze ztráceli. V Liberci samém bydleli v roce 1915 vlastně jen Schneiderovi a sloužili tak jako důvěrníci a informátoři. V roce 1915 se Dahlovi přestěhovali z Liberce do Kleinwelky, protože samozřejmě na přednášky o misii nebylo za války zrovna pomyšlení, v roce 1916 se ale opět vrátili. V Liberci a okolí se nachází v té době 36 členů.³⁰⁵

I mezi libereckými mnozí muži byli povoláni za války do zbraně. Tak Franz Bartsch, Gottfried Häusler, Johann Leden, Gustav Piro, Oswald Richter, zdá se, že nikdo z nich nepadl.³⁰⁶ V roce 1917 povzbudila libereckou skupinu přítomnost městského misionáře z Berlína a libereckého rodáka pana Preißlera, ve městě si odbýval vojenskou službu. Začal pořádat u Langhammerů hojně

³⁰¹ ASJBJ, Diarium str. 17

³⁰² Peter Edmund Dahl se narodil 29.7.1867 v Paramarimbu, v Surinamu. Působil jako misionář v Německé Východní Africe. Zemřel 23.09.1930 v Osterbitz. 14.9.1897 se v Kleinwelce oženil s Marthou Lücke. viz Unitätsarchiv Herrnhut, Dienerblätter

³⁰³ ASJBJ, Diarium str. 27f

³⁰⁴ ASJBJ, Diarium str. 32

³⁰⁵ ASJBJ, Diarium str. 45

³⁰⁶ ASJBJ, Diarium str. 60

navštívené biblické hodiny. Podílel se na nich i na kazatelské povolání se připravující svobodný reformovaný Beneš. Bratr Dahl měl v modlitebně několik přednášek o misii. To všechno se projevilo pozitivně v nárůstu účastníků na bohoslužbách.³⁰⁷ V Jablonci má sbor ke konci roku 1917 84 osob, liberecká skupina čítá 45 členů.

Čas po 1. světové válce přinesl JB v Liberci mnohé novinky a také zkoušky. V roce 1918 dostal sbor výpověď ze sálu ve Wassergasse, musel hledat nový v době, kdy se očekávalo, že se Liberec stane hlavním městem provincie Deutschböhmen a ceny bytů se proto velice zvýšily. Nakonec je pronajat byt v Mongasse 5. V Liberci a Rochlicích vyučuje Schiller náboženství každý čtvrtek.³⁰⁸ V roce 1919 je učiněn pokus když už je Schiller ve čtvrtek v Liberci pořádat v tento den biblickou hodinu. Koná se od 20:00 u Fiebigerů, Schiller se sice dostává domů až po půlnoci, ale tuto oběť je ochoten přinášet.³⁰⁹ 1920 je vypovězena modlitebna v Mondgasse a nedělní shromáždění se od té doby konají ve třídě ve Viertler Schule.

V roce 1921 libereckou skupinu rozpoltil Johann Langhammer. Johann Langhammer měl v Rochlici krámeček s náboženskou literaturou. Muž to byl Jednotě bratrské i Kristu oddaný a oběma věrně sloužící, ale zřejmě mu chyběl cit pro správnou, rozumnou míru a takt, často někoho urazil či se vměšoval do věcí, do kterých mu až zas tak moc nebylo.³¹⁰ Ve zmíněném roce byl přistižen ve svém krámku v situaci, která se dala vyložit též jako nemravná. Hájil se, že šlo o shodu náhod, že je v tom nevinně, někteří liberečtí bratři se za něj postavili a jablonecká Rada starších jeho vysvětlení akceptovala. Přesto jej na čas vyloučila od Večeře Páně kvůli veřejnému skandálu, který způsobil.³¹¹ Někteří Liberečtí si ale o Langhammerově vině zřejmě mysleli své a od sboru se odvrátili.

V roce 1922 Peter Edmund Dahl definitivně opustil Liberec. Odešel do Ochranova. Schillera leckdy zastupoval a v liberecké práci v mnohém prospěl. Také v německém evangelickém sboru vydatně pomáhal, podle Schillera zastal práce skoro jako vikář.³¹²

V témže roce 1922 nabraly pozoruhodný směr též biblické hodiny. Konaly se v té době u katolické slečny Fedra. Pak se ale ona a ještě další dámy zúčastnily biblického kurzu darbystů u Kolína nad Rýnem. Tam jim naznačili, že by poslali člověka, který by biblické hodiny převzal. O Schillerovu službu náhle nebyl zájem. Schiller slyšel, že onen pán byl později z Liberce vykázán,

³⁰⁷ ASJBJ, Diarium str. 69f

³⁰⁸ ASJBJ, Diarium str. 81f

³⁰⁹ ASJBJ, Diarium str. 90f

³¹⁰ O jeho zbožnosti svědčí i skutečnost, že celý život šetřil, aby se pak ve věku 69 let mohl vypravit v červenci a srpnu 1930 do Palestiny viz. Herrnhut 63 (1930), str. 406

³¹¹ Unitätsarchiv Herrnhut, BMK 58, zápisy RS 1921

³¹² ASJBJ, Diarium str. 112

současný stav nezná. A tak působí v Liberci, kde se čile mají k světu adventisté, ještě i darbysté.³¹³

V roce 1924 se stále káže v Liberci dvakrát do měsíce ve školní třídě, vyučuje se náboženství. Na kázání přichází 20 až 30 posluchačů a liberecká skupina má kolem 55 členů.³¹⁴

5.3.2. Za Gottfrieda Schmidta

V tomto stavu přebírá libereckou skupinu v roce 1925 Gottfried Schmidt. Průměrná účast na shromážděních se pohybuje kolem 20. Náboženství vyučuje v Liberci čtyři děti. Výuka silně trpí jeho častou nepřítomností. Dorozumění je složité a tak často vyučuje třeba jen jedno dítě. Je třeba Liberecké navštěvovat a znovu v nich vzbudit chuť ke společným shromážděním.³¹⁵

Gottfried Schmidt zavádí novinku v podobě výletů, při jejichž organizaci myslí i na Liberecké a na výlety je zve. Schmidtovi vůbec liberecká práce hodně leží na srdci i na myslí a snaží se ji v rámci možností pozvednout. V roce 1926 přednáší i v Liberci misionář Siegfried Beck o Surinamu. V té souvislosti se v Liberci uskutečnil prodej předmětů ze Surinamu, jehož výtěžek šel na renovaci jablonecké modlitebny. Schmidt se pokoušel vzkřísit biblickou hodinu, zavedl ji ve čtvrtek večer u sestry Schneider, ale kvůli nízké účasti je opět zrušena. Liberečtí sami Schmidta přesvědčují, že langhammerovská aféra sbor beznadějně rozštěpila. Schmidt to ale považuje za výmluvu.³¹⁶

Na tomto místě jen pár slov o učiteli Josefu Leglerovi, jedné z výrazných postav sboru. Narodil se 22.6.1882 v Novém Městě po Smrkem. Do jabloneckého sboru vstoupil v roce 1912. Učitelské vzdělání získal v v Liberci. 1903 až 1913 učil ve Vysokém (Hohenwald), Dětrichově (Dittersbach), Kunraticích (Kunnersdorf) a Ludvíkově pod Smrkem (Lusdorf). Chtěl se stát misionářem a byl 1913 skutečně povolán. 1914-15 se zatímto účelem vzdělával v Hamburku. Do Afriky ale neodcestoval kvůli válce i svému zdravotnímu stavu. 1916-1919 je učitelem v Kleinwelce, 1916 se zde žení s Elisabeth Dorotheou Wiemann, narozenou 17.4.1887 v Kleinwelce. Od roku 1919 učiteluje Habarticích (Ebersdorf bei Seidenberg) asi do 1920, pak v Háji (Göhe) na Frýdlantsku (asi do 1927), následně v Arnotlicích (Arnsdorf) zhruba do roku 1931, pak až do odsunu v Proseči nad Nisou (Proschwitz). Snažil se své působíště přiblížit k Liberci, kde chtěl pomáhat jablonecké JB. Později zasáhl do vývoje jabloneckého sboru svým příklonem k Alfredu Prägrovi.³¹⁷

³¹³ ASJBJ, Diarium str. 117

³¹⁴ ASJBJ, Diarium str. 124

³¹⁵ ASJBJ, Jahresbericht 1925

³¹⁶ ASJBJ, Jahresbericht 1926

³¹⁷ Unitätsarchiv Herrnhut, Dienerblätter + ASJBJ, korespondence Leglera se Schmidtem

A právě Josefa Leglera Gottfried Schmidt požádal, aby od počátku listopadu vedl v Liberci u sestry Schneider biblické hodiny o nedělních odpolednech, kdy nejsou bohoslužby. Scházelo se na nich 5 až 10 lidí, vesměs Leglerových přátel.³¹⁸

V roce 1928 se Schmidtovi podařilo, na co už myslel delší čas. Soudil, že aby práce v Liberci mohla někam pokročit, potřebuje vlastní sál a shromáždění konaná v neděli dopoledne, nikoliv odpoledne. Konečně se mu o tom podařilo přesvědčit i Ochranovské. Město k tomuto účelu propůjčilo sál v Reichenberger Hof, kam Jednota bratrská umístila harmonium. V Liberci se mělo nadále kázat každé dva týdny. Schmidt se tamních bohoslužeb ujímal jednou za šest týdnů, v mezíchase sloužili bratři z Ochranova. I když chodilo jen málo cizích lidí, účast na bohoslužbách se zvolna zvyšovala.³¹⁹ I v roce 1929 vidí Schmidt dopolední bohoslužby v Liberci jako dobrou věc. Vlastní členové se objevují častěji, ale i cizí posluchači se občas objevují a dokonce se vracejí, takže účast stále stoupá. Schmidt sám je ovšem s libereckými členy méně v kontaktu, čemuž se dle možností snaží odpomoci návštěvami.³²⁰

V roce 1931 zorganizoval Schmidt dokonce velkou misijní akci: Týden přednášek misijního ředitele Vogta z Ochranova s vyloženě evangelizačními tématy. Např. Můžeme ještě věřit v Boha? Kde je nepřítel? Bohem chtěný převrat atd.³²¹ Touto cestou byl navázán kontakt se skupinou hledajících přátel. V květnu a červnu pro ně Schmidt vedl biblickou hodinu. Doufal, že práci převezme Legler, ale ten ze zdravotních důvodů nemohl. Proto Schmidt dále jezdil jednou za dva týdny do Liberce vést tyto biblické hodiny, byť to ještě více zatížilo jeho již tak velmi náročný program. Alespoň že tito noví přátelé hradí cestovní výlohy.³²²

I v roce 1932 Schmidt pilně pracoval na pozdvihnutí liberecké práce. V důsledku nezaměstnanosti se dva bratři uvolili, že si spolu se Schmidtem rozdělí liberecké členy a všechny je navštíví. Liberecká biblická hodina nabrala nečekaný obrat. Když byl Schmidt na přednáškové cestě, vedl ji za něj Legler, návštěva ale stejně obecně ochabovala. Jeden z účastníků, správce domova pro postižené Lehmann, se dostal do dle Schmidta již vícekráté pro dílo JB v Liberce neblaze zapůsobivšího vlivu vrchního učitele Franka, darbysty. Na evangelické fáře přednášel evangelista Triebe z Jesenice a tu libereckého evangelického faráře Pietsche napadlo, že by se ony biblické hodiny mohly konat na evangelické fáře a kroužek probuzených přátel k tomu přitakal.. Přesto prosil Schmidta, aby se nezdráhal vést biblické hodiny na evangelické

³¹⁸ ASJBJ, Jahresbericht 1926

³¹⁹ ASJBJ, Jahresbericht 1928

³²⁰ ASJBJ, Jahresbericht 1929

³²¹ ASJBJ, pozvánka Religiöse Vorträge Br. Vogt

³²² ASJBJ, Jahresbericht 1931

faře a on nakonec přivolil. Tito přátelé tedy částečně navštěvují liberecké bohoslužby JB, platí určité příspěvky jabloneckému sboru, ale přejí si zůstat v evangelické církvi. Takže se evangelizační pokus proměnil v diasporní práci. Schmidt je s tím smířen, ale přece jen si říká, že kdyby nebyl na jaře tak dlouho na cestách, mohlo se to vyvinout jinak.³²³ Mezi klíčové osoby v kroužku patřily manželé Tielovi a evangelická učitelka Frieda Osborne.

V roce 1934 má dobrou vůli Schmidtovi s Libercem pomáhat jablonecká Gruppe, vzniklá pod vlivem sjezdu pořádaného podmokelským Gruppenbewegung v Kamenické Stráni. Chtějí navštěvovat liberecké členy apod. Např. v červenci 1934 se ve vegetariánské jídelně ve Wienerstraße uskutečnilo setkání jabloneckých a libereckých bratří a sester. Franz Sluka na něm vyprávěl o sjezdu v Kamenické Stráni a Otto Zochler mluvil o přátelství a svědčil o své osobní cestě ke Kristu.³²⁴

Schmidt nikde výslovně neříká, že by cílem jeho snah byl vznik samostatného německého sboru JB v Liberci. Pokud ale k tak vysokému cíli směřoval, musel ke konci svého farárování v Jablonci jasně vidět, že není realistický. Liberecká skupina se po Schmidtově odchodu záhy opět rychle rozklížila, což ukazuje, na jak vratkých základech stála. Někteří liberečtí členové se sboru úplně odcizili, ani ti ostatní se spolu zřejmě příliš nestýkali a pokud ano, hrozilo, že se rozhádají. A minimum z libereckých členů mělo pocit odpovědnosti za libereckou práci a chtělo v její prospěch uvědoměle pracovat. A nové lidi, nové sloupy, se získat nepodařilo.

5.3.3. Za Joachima Voelkla

I Joachim Voelkel se snažil o práci v Liberci pečovat co nejlépe a co nejsmysluplněji. Nejdříve se ale musel pokusit napravit, co se pokazilo během roku a půl od odchodu Gottfrieda Schmidta.

Během působení Dieze Reichla v Jablonci se bohoslužby v Liberci konaly jen dvakrát, o Velikonocích a Svatodušních svátcích. V druhém případě se díky omylu v novinách sešla jen hrstka posluchačů. Liberečtí, kteří potřebovali bohoslužby k životu, si zvykli chodit do DEKiBMS, ojediněle tam dokonce platili příspěvky. Děti posílali liberečtí členové na evangelickou výuku náboženství.³²⁵ V červenci 1935 vystoupila rodina úředníka Antona Hiebla, patřila do sboru od roku 1913. Jako důvod udává Hiebel, že jej Langhammer písemně urazil, zaséval do jeho rodiny nepokoj a vměšoval se do rodinných záležitostí. Hieblovi se beztak již nějaký čas kvůli Johannu Langhammerovi bohoslužeb v Liberci stranili.³²⁶

³²³ ASJBJ, Jahresbericht 1932

³²⁴ ASJBJ, Gruppenabende

³²⁵ ASJBJ, Jahresbericht 1936

³²⁶ ASJBJ, Anton Hiebel Radě starších Jablonec 3.8.1935

Voelkel se v září pokusil zajistit pro liberecké děti výuku náboženství. Příslušné úřady náboženství JB v Liberci i povolily. Voelkel ale narazil na neochotu rodičů tam své děti posílat, prý už si zvykly na evangelické. Členové ale podle Voelkla dosud v jiných kruzích nezdомácněli. Začal se tedy s libereckými členy a přáteli seznamovat prostřednictvím návštěv. Zvláště u mladší generace se setkal s nezájmem o JB. 13.12.1936 se pak uskutečnilo adventní rodinné odpoledne ve vegetariánské jídelně ve Wienerstraße 14. Sešlo se 30 hostů, šest z Jablonce. Prostřední to bylo příjemné. Voelkel vyprávěl o Podmoklech a o výpravě s podmokelskými chlapci do Berlína během olympiády.³²⁷

V tomto duchu se v Liberci pokračovalo i nadále. Prozatím se nemyslelo na obnovení bohoslužeb, volná přátelská setkání se pro tuto chvíli jevila jako vhodný prostředek k budování vzájemných vztahů mezi Jabloncem a Libercem, i mezi Libereckými navzájem. Také Voelkel pokračoval v tradici výletů společně s Libereckými. Tradičním a oblíbeným cílem byla návštěva manželů Habelových ve Vesci.³²⁸

V roce 1937 se uskutečnilo pět setkání v neděli odpoledne s průměrnou účastí 24 lidí. Hodně se na nich zpívalo, většinou měl hlavní slovo farář, vyložil nějaký biblický text, vyrávil o něčem zajímavém. Vždycky ale zůstal prostor pro volné rozhovory. Johann Rößler, věrný jablonecký člen, se po smrti své ženy Berty roz. Nosswitz podruhé oženil s Elisabeth Annou Irrgang z Gnadenfrei. Měli spolu dceru Christu. Když zemřel, přestěhovala se Elisabeth s Christou do Ruprechtic a obě pak patřily k oporám libereckého kroužku. Pravidelně dále chodily na setkání členové rodiny Langhammerovi, Fiebigerovi, Hartigovi z Rochlice, Leglerovi atd. Prostřednictvím Leglerových do sboru vstoupily tři rodiny z Proseče. Ty se pak scházely zhruba každé dva týdny. Prosečtí stáli na půl cesty mezi Libercem a Jabloncem, ale tamní sestry a bratři měli blíže spíš k jabloneckému houfci.

Na libereckých setkáních se objevovali i přátelé z různých kruhů. Také z adventistických a darbystických. Langhammer měl např. přátele mezi adventisty a příležitost si nenechal ujít vrchní učitel Frank. Voelkel neviděl přítomnost těchto lidí rád. Nechtěl jim sice účast zakazovat, ale doufal, že sami odpadnou, což se také stalo. Sektářsky ladění jedinci totiž podle něj chtěli strhávat pozornost na sebe a narušovali tak dobrou atmosféru. Naproti tomu např. evangelickou učitelku Friedu Osborne či sestru Beck ze Stráže na setkáních vítal.

Někteří z Liberce se snažili navštěvovat bohoslužby v Jablonci, někteří se zúčastnili různých akcí Gruppenbewegung, někteří mladí se účastnili jabloneckých konfirmačních hodin či setkání mládeže. V roce 1938 politické

³²⁷ ASJBJ, sešit Reichenberg

³²⁸ ASJBJ, Jahresbericht 1936

události narušily pravidelnost setkání v Liberci, která se ze začátku roku konala každý měsíc. I tak se ale přes léto vypravili někteří z Liberce např. na rekreace v Jindřichově a i na společné výlety si našli čas.

V roce 1939 se dařilo setkávat se každý měsíc, s pauzou v létě, účast od 11 do 30 lidí. Často se účastnili i někteří z Jablonce. Scházeli se jednak ve Wienerstraße 6 u Schöffllů, dvakrát také v Ruprechticích u Elisabeth Rößler. V adventu se na setkání slavila Večeře Páně, první v Liberci od Voelklova příchodu. V roce 1940 se konalo 12 setkání + výlet do Vesce s průměrnou účastí kolem 20 osob.³²⁹ Jednou se objevil i evangelík Ing. Röhlich, který v březnu 1942 do jabloneckého sboru přestoupil, leč již v roce 1943 zemřel ve věku 70 let.

Po Voelkově povolání k Wehrmachtu sejití v Liberci nezanikla 1941 a do poloviny 1942 se v Liberci spolupracovalo s metodisty. V září 1941 metodista Gläser žádá jménem své církve o povolení setkání ve Wienerstraße 6. Dvakrát se stalo, že Gläser kázal v Jablonci, odpoledne tedy zřejmě vedl setkání v Liberci.³³⁰ Jinak setkání vedli také například Legler či Kasper. V roce 1942 se v organizaci a realizaci setkání více angažuje Präger. Účast celkem narůstá. Sejití v Liberci přestávají být během roku nazývána setkáními, ale označují se jako bohoslužby. Asi tedy setkání nabyla bohoslužebného charakteru. Našla jsem pozvánku na září 1942. Zve ke dvěma evangelicko-svobodně církevním bohoslužbám v Liberci ve Wienerstraße 6. 6.9. v 9:30 má jednu vést Kl. Gläser, téma zní Uzdravení na těle a duši. Na 20.9. v 15:30 je inzerován A. Präger a téma zní: Cesta ke svobodě!³³¹ V průběhu roku 1942 začala spolupráce s metodisty váznout, zároveň se na jeho konci otevřela možnost pořádat bohoslužby v zámecké kapli. Od začátku roku 1943 se už pod hlavičkou evangelicko-luterské církve tedy konají bohoslužby na tomto místě. Poprvé 4.4.1943. Od 6.6.1943 dokonce v 9:30. Většinou je slouží Präger, jednou spolu s Voelklem, jednou Garms. Účast není špatná. 11.7.1943 se vyšplhala dokonce na 60.³³² Na začátku roku 1943 si jablonecký sbor pro libereckou kapli pronajímá od firmy Klavierhaus Linhart harmonium.³³³ 11.9.1945 sbor smlouvu o pronájmu nástroje ukončuje.³³⁴

³²⁹ ASJBJ, sešit Reichenberg

³³⁰ ASJBJ, sešit bohoslužby 1939-1943

³³¹ ASJBJ, Freundliche Einladung zu den Evangelisch-Freikirchl. Gottesdiensten

³³² ASJBJ, sešit bohoslužby 1939-1943

³³³ ASJBJ, Klavierhaus Linhart Evangelicko-luterské církvi v Jablonci 23.1.1943

³³⁴ ASJBJ, Farní úřad evangelicko-luterské církve Klavierhausu Linhart, 11.9.1945

6. Sbor Jednoty bratrské 1925-1935

6.1. Gottfried E. Schmidt

6.1.1. Životopis Gottfrieda E. Schmidta

Gottfried Schmidt se narodil 1.7.1886 v Potštejně jako syn kazatele Eugena Schmidta a jeho manželky Friedy Dorothey rozené Schneider.³³⁵ Pocházel tedy po otci i po matce z rodů původem z Čech a Moravy, jeho předci se přestěhovali do Ochranova v prvních desetiletích existence obce.³³⁶ Gottfried byl zřejmě ze Schmidtových dětí nejmladší. Dvanáct let jej dělilo od jeho bratra Walthera Eugena, který byl zmíněn v kapitole 1.3. jakožto jedna z klíčových postav české Jednoty bratrské v prvních třech desetiletích 20. století. V dětských letech mohl i Gottfried E. Schmidt zažít návštěvy Tomáše Garrigue Masaryka v Potštejně u Eugena Schmidta, ale vzhledem k nízkému věku těžko mohly být položeny základy pro přátelský vztah, jaký poutal k Masarykovi jeho bratra Walthera Eugena.³³⁷ Gottfried Schmidt stejně jako jeho bratr ovládal češtinu.

V letech 1896-1906 navštěvoval Gottfried nižší ročníky v chlapeckém ústavu v Nieském, posléze studoval na pedagogiu tamtéž. 1906-1909 následovalo vzdělávání na teologickém semináři Jednoty v Gnadenfeld. 1909-1913 vyučoval v chlapeckém ústavu v Königsfeldu. V roce 1913 strávil jeden semestr na univerzitě v Berlíně a stal se vikářem ve sboru v Ústí nad Orlicí vedle Josefa Sequense.³³⁸ 20.11.1914 se oženil s Hannou Theresou Tietzen, narozenou 3.10.1889 v Brémách, dcerou Hermanna Theodora Tietzena (1845-1922), pracovníka Jednoty v Livonsku, pak v brémské societě a od roku 1896 sekretáře misijního oddělení v Berthelsdorfu. Gottfried s Hannou měli spolu 3 děti, všechny se narodily v Herčivaldě. Jejich jména (a data narození): Herbert Theodor (16.3.1919), Ilse Hildegard (25.12.1920), Erdmuth Renate (9.11.1922).

Od roku 1917 je farářem národnostně smíšeného sboru Ústí nad Orlicí-Lanškroun, 1918-1925 kazatelem v Herčivaldu (Hezogwald). V roce 1919 se stává členem německé Úzké rady, v tomtéž roce administruje též evangelický sbor v Kuttelbergu (nyní Spálené, část obce Holčovice) ve Slezsku. 1921 se mu dostává presbyterské ordinace. Členové sboru Herčivald patřili původně k luterské církvi, měli však četné kontakty na Jednotu bratrskou ve Slezsku, její

³³⁵ Unitätsarchiv Herrnhut, Dienerblätter

³³⁶ Rod Friedy Dorothey pocházel ze Suchdolu nad Odrou, Schmidtův prapředek Christoph emigroval kolem roku 1670 do Meffersorfu na česko-slezsko-saském pomezí. Jeho vnuk se přestěhoval 1743 do Ochranova. Viz Moelcher, Alte Herrnhuter Familien.

³³⁷ Burckhardt, Die Brüder-Unität, str. 26

³³⁸ Viz Dienerblätter

zbožnost je oslovovala, chtěli proto patřit k Jednotě. Rozhodování ČMK ovlivnila i skutečnost, že v Herčivaldě získala „Moravská církev“ sbor na Moravě. Ustavil se roku 1891. 1900 se podařilo postavit vlastní kostel.³³⁹ Svou práci v Herčivaldě líčí Schmidt roku 1924 v dopise pro Scripture Gift Mission. Zdůrazňuje, že pracuje mezi Němci. V Herčivaldě má Jednota 80 členů, dále ke sboru patří 25členná skupina v Lanškrouně a 29členná v Čenkovicích. Kromě toho jednou za čas navštěvuje několik přátel Jednoty bratrské z luterské církve, kteří mají hlubší náboženské potřeby. Dále má asi rok kontakt se skupinou katolíků z Rýmařova (Römerstadt), kteří propadli spiritismu. V Herčivaldě kromě nedělních bohoslužeb a nedělní školy koná v zimě (jen v tomto období mají sedláci čas) v týdnu dvě biblické hodiny a v sobotu večer shromáždění k závěru týdne s modlitbou. Herčivald se nachází v silně katolické oblasti. Pracovat mezi československými Němci je těžké. Část jich po válce ztratila víru v Boha a propadla materialismu. Katolická církev se navíc snaží přesvědčit československé Němce, že „deutsch sein, heißt katholisch sein und katholisch sein heißt deutsch sein“.³⁴⁰ V Herčivaldě Schmidt pracoval ve venkovském zemědělském a od dění v okolním světě dost odřízlém prostředí. 1925 odchází Schmidt do Jablonce, do úřadu je uveden 19.7.1925, následujících deset let ale nadále sbor herčivaldský administruje, jednou až dvakrát ročně jej navštěvuje, vede matriky, stará se o účetnictví a o styk s úřady.³⁴¹

V letech 1935-45 Schmidt působil ve sboru Jednoty v Gnadenbergu. 1937 mění československé státní občanství za německé. Od roku 1945 je farářem v Hainersdorfu ve službě zemské církve v Thüringen. 1955 odchází do důchodu, bydlí v Schöngleina u Jeny, i zde se ale stará o sbor. 1958 navštívil (nejspíš poprvé nejméně od odsunu z Pruského Slezska) Československo. Na sborovém večeru v Praze nejprve promluvil česky a pak německy kázal. Druhý den pak navštívil řadu sborů Jednoty včetně Jablonce.³⁴² Do definitivního důchodu odchází v roce 1960, bydlí v Beutnitz u Jeny. 1967 se stěhuje do Zella Mehlis k dceři Renatě. Umírá 1.7.1974 při návštěvě dcery v Ochranově. Jeho žena Hanna zemřela v Zella Mehlis 8.12.1973.³⁴³

³³⁹ Vacovský, Dějiny Jednoty bratrské v Herčivaldě

³⁴⁰ Dopis G. Schmidta z 11.7.1927. (Být Němcem znamená být katolíkem a být katolíkem znamená být Němcem.)

³⁴¹ Herčivaldský kazatel Otto Staude během oné doby napsal G. Schmidtovi nesčíslně dopisů. Mohou snad tak alespoň částečně pro tuto dobu nahradit po 2. světové válce zničený herčivaldský archiv.

³⁴² Jednota bratrská, 35 (1958), str. 128

³⁴³ Tamtéž

6.1.2. Gottfried Schmidt a ekumena

Farář Gottfried Schmidt se jeví jako přirozeně ekumenicky založený křesťan, což konec konců souzní s ekumenickou povahou a otevřeností Jednoty bratrské. Už někdy kolem roku 1918 se s ohledem na svou znalost češtiny podjal úkolu zpravodaje o církevních poměrech v Československé republice. Někdy od poloviny 20. let podával každý měsíc vedení DEKiBMS písemnou zprávu o církevních poměrech v zemi. Jeho články o těchto věcech se pravidelně objevovaly v časopise *Deutscher Glaube* a dalších.³⁴⁴ Jak se k tomu dostal a co ho k tomu přesně vedlo, není mi známo. Snad vedle opravdového vlastního zájmu o téma a upřímné snahy být takto prospěšný německé církevní veřejnosti v Československu a případně i za jeho hranicemi, mohl z toho mít profit v podobě kontaktů a určité známosti své osoby (a potažmo i Jednoty bratrské) v kruzích DEKiBMS. Za své služby dostával honorář a roční paušální příspěvek na úhradu českých církevních časopisů.³⁴⁵ Tento zpravodajský úkol nevzdával, ať byl sebevíc vytižen různými úkoly ve sboru a své církvi, musel tedy pro něj mít značnou důležitost. Zřejmě šlo o úlohu jemu opravdu bytostně vlastní, protože ještě i v roce 1958 se dočteme v časopise *Jednota bratrská*, že Gottfried Schmidt „díky své znalosti jazyka českého slouží československému protestantismu jako spolehlivý informátor o našich věcech v NDR.“³⁴⁶

Schmidt měl nejspíš i díky roli informátora dobrý přehled o ekumenických snahách celosvětových i na československé úrovni. Podporoval vznik Svazu evangelických církví v Československu roku 1927 a vstup Jednoty bratrské do něj. Litoval, že DEKiBMS se rozhodla do Svazu nevstoupit.³⁴⁷ Ve dnech 24.-30.8.1928 se zúčastnil světové konference „The world alliance for promoting international friendship through the churches“ v Praze.³⁴⁸ V tomtéž roce na začátku července navštívil také Kongres evangelických církví v Bratislavě. Jeho dojem z obou akcí: spousta pěkných slov, málo činů.³⁴⁹ Schmidt spolu s prezidentem Wehrenfennigem asi patřil k hlavním iniciátorům pravidelného ekumenického pracovního setkávání v Jablonci nad Nisou, zřejmě v rámci Evangelické (evangelikální) aliance. První schůzka se konala 23.10.1931 na evangelické faře. Zúčastnili se jí zástupci německých evangelíků, starokatolíků, Jednoty bratrské, Armády spásy a baptistů. Chtěli se scházet

³⁴⁴ ASJBJ, dopis G. Schmidta an Synodalrat der altkatholischen Kirche in Warnsdorf z 14.11.1931

³⁴⁵ ASJBJ, korespondence s vedením DEKiBMS

³⁴⁶ *Jednota bratrská*, 35 (1958), str. 128. Tato věta je poněkud nejednoznačná, i na základě *Dienerblätter* (Schmidt pořizuje překlady z časopisu *Jednota bratrská* do němčiny) usuzují, že chce říci, že Schmidt informuje v NDR o československém protestantismu.

³⁴⁷ ASJBJ, *Jahresbericht* 1926

³⁴⁸ Ve sborovém archivu se zachovala Schmidtova vstupenka, byl na konferenci jako „visitor“, nemusel tedy platit 5 dolarů.

³⁴⁹ ASJBJ, *Jahresbericht* 1928

zhruba jednou za tři týdny, měly zaznívat různé referáty. Shodli se na společném boji proti Svědkům Jehovovým. 8.1.1932 se konala společná prosebná bohoslužba v evangelickém kostele, při níž promluvil Erich Wehrenfennig, Schmidt a kapitán Armády spásy.³⁵⁰ Leč alianční práce záhy skončila. Podepsala se na tom podle Schmidta jeho a Wehrenfennigova nepřítomnost. Na setkání 12.2.1932, kterého se Schmidt kvůli přednáškové cestě neúčastnil, kapitán Armády spásy urazil některé přítomné. Navíc se stáhl starokatolický farář, na jehož spolupráci si jeho sbor stěžoval u biskupa. Další setkání už se nekonala. Schmidt toho lituje, ale je vděčný alespoň za tu dobu, kdy se dařilo.³⁵¹

Schmidtův ekumenismus důkladně prověřovaly implicitně (často i explicitně) konkurenční mezicírkevní vztahy v Jablonci. Církve tu jednoduše musely bojovat o pozornost veřejnosti a věrnosti vlastních členů. Jednota bratrská měla obtížnou pozici. Musela se snažit, aby se o jejím malém sboru mezi lidmi vůbec vědělo, případně aby ji lidé byli schopni odlišit od jiných církví. Přitom se ale sebepropagace ve větším stylu tradici Jednoty bratrské spíše přičila. Trvalý problém představovaly peníze. Schmidt v jedné zprávě o sboru vyslovuje domněnku, že Jednota ze všech církví a náboženských společenství ve městě musí pracovat s nejmenšími finančními prostředky.³⁵² Dále se ve sboru nedostávalo pomocníků, protože vesměs chudí členové téměř veškerý svůj čas museli věnovat získávání obživy. O propagaci sboru se tedy snažil především Schmidt sám a výsledky často neodpovídaly vynaložené námaze. Na větší akce ve sboru upozorňovaly inzeráty v tisku. Schmidt pořádal různé přednášky. V naději na větší publicitu se stal dokonce členem Evangelischer Bund. V roce 1928 např. věnoval mnoho energie na přípravu veřejné přednášky o výchově v Jednotě bratrské s diapozitivy, ale lidí bohužel mnoho nepřišlo. V tomtéž roce sbor opatřil budovu velkým nápisem „Evangelische Brüdergemeinde“.³⁵³

V souvislosti s židovskou obcí se v korespondenci z Schmidtova období nachází vyjádření soustrasti nad úmrtím rabína Dr. Hermanna Banetha, který v mnoha případech projevil sboru JB své přátelství, čehož si tento vždy cenil.³⁵⁴ Za projevenou účast následně představenstvo židovské obce děkuje.³⁵⁵ Do sboru přišla dále pozvánka od židovské obce na slavnost ke cti 80.

³⁵⁰ ASJBJ, Jahresbericht 1931

³⁵¹ ASJBJ, Jahresbericht 1932

³⁵² ASJBJ, Jahresbericht 1928

³⁵³ Tamtéž

³⁵⁴ ASJBJ, Pfarramt und Kirchenvorstand der evangel. Brüderkirche an den ehrwürdigen Vorstand der israelitischen Kultusgemeinde in Gablonz 1926

³⁵⁵ ASJBJ, Vorstand der isr. Kultusgemeinde farnímu úřadu JB 25.11.1926

narozenin TGM a zároveň k instalaci nového rabína Dr. Georga Vida konané dne 9.3.1930.³⁵⁶

O katolické církvi v Jablonci Schmidt píše v roce 1928, že i ona začala pilně pracovat na své propagaci. Úspěšně působí již deset let jezuita Dr. Zingel. Katolíci založili různé spolky, také fond na stavbu kostela. Se stavbou už se má brzy začít a kostel se stane nepřehlédnutelnou dominantou města. Katolíci také zaměstnali sestru z vídeňské charity.³⁵⁷ Schmidtův vztah ke katolické církvi vyjadřuje jeho povzdech v jedné zprávě, týkající se právě nového katolického kostela. Věž mocného římsko-katolického kostela se podle Schmidta vzdorovitě dívá do oken prosté fary JB s malou, nízkou modlitebnou. A co teprve, když se rozezní mocné zvony! „Ja, Rom ist hier stark, Rom verfügt über ungeheure Mittel.“³⁵⁸

Vztahy se starokatolíky se utvářely korektně a přátelsky. Na začátku 30. let si Gottfried Schmidt vyměnil několik málo dopisů s biskupem Aloisem Paschkem z Warnsdorfu. Schmidt chtěl jakožto zpravodaj o na Římu nezávislých církvích v Československu přímo od zdroje získávat informace o starokatolické církvi. V listopadu 1931 na své přání obdržel čísla počtu členů starokatolické církve v jednotlivých sborech. V červnu 1933 biskup Paschek sděluje, že zařídí, aby byl Schmidtovi zdarma zasílán starokatolický časopis, a obšírně líčí okolnosti vystoupení starokatolického chorvatského biskupa Marko Kalogjery z církve. Několik dopisů zaslaných Schmidtovi jabloneckým starokatolickým duchovním Hermannem Merzem svědčí o přátelském vztahu mezi nimi.³⁵⁹ Merz navštívil (na rozdíl od evangelických duchovních) Schmidtovu přednášku konanou 25. března 1928 v modlitebně Jednoty bratrské. Lidé ze sboru Jednoty se zase zúčastnili koncertu v starokatolickém kostele na Velký pátek a svěcení nových zvonů. Na menší ze zvonů se sbíralo po celém městě, o celé akci hojně informoval tisk, i Jednota přispěla.³⁶⁰ Hermann Merz se ke konci svého působení v Jablonci zhroutil z přemíry práce. Dopisem ze začátku roku 1932 s ohledem na svůj zdravotní stav odmítá promluvit zřejmě na ekumenické bohoslužbě.

V německém evangelickém sboru asi panoval v různých kruzích k Jednotě bratrské různý vztah. Erich Wehrenfennig jistě patřil k lidem Jednotě přátelsky nakloněným. Některé dobré kontakty existovaly díky spolkům. Jiní se ale dívali na Jednotu nevraživě a neměli žádný zájem, napomáhat jí ve veřejné prezentaci. Snad tu hrálo roli malé porozumění teologicky liberálních kruhů

³⁵⁶ ASJBJ, Isr. Kultusgemeinde an die löbliche Evangelische Brüderkirche 1.3.1930

³⁵⁷ Jahresbericht 1928

³⁵⁸ Herrnhut 66 (1933), str. 320 (Ano, Řím je tu silný, Řím disponuje obrovskými prostředky)

³⁵⁹ ASJBJ, korespondence G. Schmidta

³⁶⁰ ASJBJ, Jahresbericht 1927 a 1928

vůči pietistické a probuzenecké zbožnosti. Díky Wehrenfennigově přímlyvě dostal jablonecký sbor JB několikrát finanční podporu od GAV v Lipsku. V roce 1925 se Schmidt ve zprávě zmiňuje o novém faráři evangelické církve (Felix Reimann³⁶¹), jehož kázání lidé prý poslouchají ještě raději než prezidenta Wehrenfenniga. Schmidt nevidí rád, že někteří členové jeho sboru zdůrazňují rozdílnost a protikladnost mezi DEKiBMS a vlastní církví. O akcích konaných německým evangelickým sborem ví celý Jablonec. Propagační nástroje evangelického sboru vidí Schmidt jako účinné. K DEKiBMS patří kupříkladu vydavatel novin Gablonzer Tagblattn Emil Böhme. Adventní slavnost roku 1928 se konala v největším sále ve městě a ten praskal ve švech. Pohřeb zástupce starosty a zároveň vrchního církevního rady Camilla Plischke se stal událostí pro široké okolí.³⁶²

Kritický postoj má Schmidt k adventistům. Adventistická kaple vyrostla kousek od modlitebny Jednoty a lidé si Jednotu s adventisty často pletou. Adventisté se chovají podle Schmidta nekolegiálně. Vadí mu „americký“ dryáčnický styl adventistické evangelizace. Adventisté masivně pracují s reklamou, mají plakáty, inzeráty v novinách, propagační centrála církve vydává pro evangelizační účely knihy a brožury, všechno je hrazeno z amerických peněz. V neděli večer pořádají přednášky s atraktivními tématy a s diapozitivy, např. Byl Ježíš árijského či židovského původu? či Sedm pečeti ve Zjevení. Přednášky jsou podle Schmidta americky povrchní a těžko si z nich lze odnést nějaký hlubší podnět, ale přesto je na nich plno. Ve prospěch adventismu pracují v Jablonci také kolportéři a pečovatelky.³⁶³

Armáda spásy rozšířila v roce 1926 samostatnou práci z Liberce také do Jablonce. Schmidt to nevidí zvláště rád, stejně jako znovuoživení práce baptistů. Jen se tím podle něj zvyšuje církevní zmatek v relativně malém Jablonci. Přesto k těmto skupinám má Schmidt lepší vztah než k adventistům. Jejich metody práce a evangelizace jsou mu sympatičtější. Armádě spásy na její prosbu propůjčila Jednota svůj sál.³⁶⁴ Kapitán Armády spásy Claudi z Liberce měl v roce 1928 v Jednotě bratrské přednášku o své práci. V Jablonci má Armáda spásy tři důstojníky a pronajala si velký byt na dnešním Mírovém náměstí, v něm zřídila modlitebnu a dům pro muže. Často pořádá shromáždění přímo na náměstí.³⁶⁵

Také další jablonecké náboženské společnosti v Jablonci se aktivně činí ve snaze upozornit na sebe. Stoupenci Masdasnan uspořádali v roce 1928 výstavu obrazů vytvořených v transu. Mnozí ji navštívili. Theosofové zase do Jablonce

³⁶¹ Sakrausky, 1922-1925, str. 103

³⁶² ASJBJ, Jahresbericht 1928

³⁶³ ASJBJ, Jahresbericht 1928

³⁶⁴ ASBIB, Jahresbericht 1925

³⁶⁵ ASJBJ, Jahresbericht 1928

pozvali jako hosta prince Maxe von Sachsen. Příznivci zmíněných dvou společností také nejvíc navštěvovali vegetariánskou kuchyni zřízenou sestrou Annou Herbich v spolkové místnosti sborového domu Jednoty bratrské.

6.1.3. „Probuzenecká“ ekumena a teologický profil G. Schmidta

V DEKiBMS představovaly tedy dva nejsilnější proudy jednak konzervativní orthodoxní luterství, jednak liberalistické a nacionalistické tendence. Vedle toho existoval v církvi, jak píše Sakrausky, také „*pietistisch-gemeinschaftschristliche Richtung*“.³⁶⁶ Německé Gemeinschaftsbewegung se formovalo od pol. 19. stol. K jeho kořenům patří pietismus i probuzenectví. Vedlo k vytváření malých společenství, skupin v rámci sborů. Hnutí spojoval důraz na osobní obrácení, proměnu života, koncentrace na modlitbu a studium Bible. Kázání, pastorece a evangelizace jsou úlohou všech křesťanů, hnutí aktivizuje laiky.³⁶⁷ Sakrausky má k tomuto proudu v DEKiBMS nedůvěru, připadá mu, že snadno sklouzává k sektářství.³⁶⁸ Jeho obavy se v prostředí německých evangelíků v Československu potvrzují přinejmenším tím, že tento proud ovlivnil Alfreda Prägra, jehož působení opravdu mělo sektářské rysy. Hlavní postavou tohoto proudu v DEKiBMS byl farář Walter Reinhard, zakladatel dětského domova v Hořovičkách (Deutsch-Horschowitz) a domu pro padlé dívky „*Heimat für Heimatlose*“ v Jesenici (Jechnitz), který sloužil také pro opuštěné kojence. Od roku 1921 pořádal v Jesenici pravidelně o letnicích sjezd.³⁶⁹

Z toho, co jsem o tomto proudu v DEKiBMS pověděla, je zřejmé, že k němu Jednota bratrská musela mít nejbliže. A opravdu se sjezdů v Jesenici účastnil také farář JB z Dubé Alfred Schröter. Gottfried Schmidt na setkání do Jesenice zavítal v roce 1928. Srovnává tamní sjezd s velkými konferencemi v Praze a Bratislavě, jichž se zúčastnil v tomtéž roce. V Jesenici se sice sešlo v prostých a jednoduchých podmínkách mnohem méně lidí, zato se ale snažili udělat kus práce pro Boží království. Někdy v té době vznikla v Jesenici Evangelische Gesellschaft (Evangelická společnost), která měla sloužit především evangelizaci. Schmidt do ni vstoupil. Doufal, že z jesenických kontaktů bude mít duchovní prospěch i jeho sbor.³⁷⁰

³⁶⁶ Sakrausky, *Die Deutsche Evangelische Kirche 1932-1935 V.*, str. 10 (pietisticko-společenstevně-křesťanský směr)

³⁶⁷ viz článek *Gemeinschaftsbewegung* na wikipedii <http://de.wikipedia.org/wiki/Gemeinschaftsbewegung> (25.6.2008)

³⁶⁸ Sakrausky, *Die Deutsche Evangelische Kirche 1922 – 1925*, str. 23

³⁶⁹ V některých letech se zjevně v tomtéž termínu konalo zároveň setkání farářů. viz Sakrausky 1922-25, str. 65f. Nevím, zda šlo zkrátka o výjimečně vhodný termín, či zda se jednalo z jedné nebo druhé strany o vědomou konkurenci.

³⁷⁰ ASJBJ, *Jahresbericht 1928*

Schmidt o Evangelische Gesellschaft píše, že to je „der kleine, bescheidene Anfang einer „Gemeinschaftsbewegung“ unter den Deutschen unseres Landes.“³⁷¹ Společnost zaměstnávala do roku 1932 cestujícího misionáře Wilhelma Triebe. Objížděl s evangelizačními přednáškami asi především sbory DEKiBMS. V roce 1930 promluvil i v jabloneckém sboru JB.

Po Gottfriedu Schmidovi nezůstala v jabloneckém sborovém archivu žádná kázání, ani žádné jiné zřetelnější „vyznání víry“. Jeho dopisy a zprávy jsou co do přítomnosti „zbožných výlevů“ velmi střídmé. A tak na otázku, jaké teologické postoje zaujímal a jaká zbožnost mu byla blízká, odpovídají spíš Schmidovy činy. Diasporní práce v Herčivaldě, účast v Jesenici, podpora jesenické „Evangelische Gesellschaft“, organizace evangelizačního týdne v Liberci, biblické hodiny v kroužku „probuzených“ v Liberci. To všechno napovídá, že se hlásil k pietisticko-probuzeneckým tradicím Jednoty bratrské a snažil se působit v jejich smyslu.

Že Schmidt nesnášel povrchnost a usiloval o hloubku, tak se snad dá vyložit naděje vyslovená v souvislosti s adventisty a konkureční církevní situací v Jablonci, že Pán na JB upozorní ty „feiner Empfindende und tiefer Verlangte.“³⁷² 18.3.1935 zase na posledním večeru Gruppe, jehož byl Schmidt účasten, kladl podle zápisu přítomným na srdce, aby víc a víc vrůstali do Bible, aby ji dobře znali, aby našli v každé životní situaci, ať už v radosti či v žalu, ta správná slova. Pomůže jim to k stále většímu vnitřnímu pokoji. Bible je knihou života, lékárníčkou na všechna duševní poranění. Ale také písně a zpěv pomáhají. A tohle poznání je třeba předávat i dětem.³⁷³ Jinde charakterizuje úkol JB takto: „Das ist unsere Aufgabe, den armen, in Unglauben und Aberglauben lebenden Leuten in diesem Lande den Heiland, den Erlöser zu verkündigen.“³⁷⁴

Schmidt se tedy hlásil k christocentrismu a věrnosti Bibli, evangelizaci viděl jako nutnou. Zdá se mi ale, že nebyl stvořen k tomu, aby získával ve větší míře nové lidi. Byl spíše údržbář a snad i v rámci možností dobrý pastýř.

6.1.4. Schmidt a nacionalismus. Vztah k českým kolegům

V prostředí DEKiBMS neměla myšlenka, že by úkolem církví a křesťanů v Českoslovenku mohlo být také hledání cesty k usmíření mezi různými národy v zemi a nikoli jen utvrzování národního vědomí vlastní skupiny, valné živné půdy. K tradici obnovené Jednoty bratrské i k dědictví po zakladatelích

³⁷¹ Herrnhut 63 (1930), str. 406. (malý, skromný začátek „hnutí za společenství“ mezi Němci naší země)

³⁷² ASJBJ, Jahresbericht 1929 (jemněji cítící a toužící po hlubším)

³⁷³ ASJBJ, Gruppenabende

³⁷⁴ Herrnhut 66 (1933), str. 320 (To je naše úloha, zvěstovat chudým, v nevěře a pověře žijícím lidem v naší zemi Spasitele, Vykupitele.)

ČMD patřila naopak nedílně idea víry překonávající národnostní rozpory. Praktická realizace a hlavně ovlivnění smýšlení a citění jednotlivců, přirozeně žijících uprostřed své národnostní skupiny a vrostlých do jejího ovzduší a jejích stereotypů, za ideálem silně pokulhávaly.

Tak i Schmidt měl korektní vztahy se svými českými kolegy, tu a tam je dokonce přesvědčil, aby jej zastoupili v Jablonci, poskytoval bez problémů dle potřeby a poptávky duchovní péči Čechům žijícím na Jablonecku a Liberecku, zprostředkoval pobyty českých dětí v německých rodinách a naopak. Byl si vědom, že existují důležitější aspekty než národnostní příslušnost a že nacionální agitace do církve nepatří. Přesto ale neměl k Československu a Čechům o mnoho příznivější postoje než jeho soukmenovci. V roce 1920 zaznamenal Th. Bechler z Ochranova při návštěvě Herčivaldu, že tam ve Schmidtově sboru vládne německo-nacionální duch. A v roce 1923 nedovolil Gottfried Schmidt (nejspíš z ohledu na vlastní německé členy i německé okolí), aby se v Lanškrouně v pronajatém sále německé skupiny JB konaly také české bohoslužby JB.³⁷⁵

V jednom dopise píše Wehrenfennigovi, že stojí za tezemi DEKiBMS o vztahu církve a národa, jak je prezentovala 1934 v Praze. Domnívá se, že čeští evangelíci nemají nárok za ně německé evangelíky příliš kritizovat, vždyť: „Wie vergöttern die Tschechen ihr Volkstum und spielen nun mit einem Male die Entrüstenen!“³⁷⁶ V dopise správci sirotčinců v Dubé Bayerovi zase líčí situaci dětí z rodiny Hartigovy z Rochlice hodně z nacionálního hlediska. Franz Hartig se oženil v roce 1927 s Češkou. Protože zatímco on byl nezaměstnaný, ona něco vydělávala a čeští příbuzní si počínali velmi energicky, umí jejich tři děti víc česky než německy. Matka náhle zemřela a otec by byl rád, kdyby se děti poněmčily, čemuž by napomohl pobyt v sirotčinci v Dubé. Schmidt se přimlouvá u Bayera za přijetí dětí, kvůli tragédii v rodině, protože rodina patří k JB a také „dass es ein Dienst am eigenen Volk wäre“.³⁷⁷ V době krize se ve Schmidtových textech pravidelně objevuje tvrzení, že česká vláda dělá málo, aby zmírnila utrpení Němců v pohraničí.³⁷⁸

Z těchto střípků se těžko dává dohromady ucelenější obrázek. Soudím, že Schmidt osobně neinklinoval k nijak extrémním postojům, ale na druhou stranu ani k nijak zvlášť smířlivým postojům vůči Čechům a Československu, z titulu svého úřadu a z věrnosti ideálu Jednotě bratrské ale smírné postoje hledal a udržoval si odstup od radikálnějšího národovectví.

³⁷⁵ Burckhardt, Die Brüder Unität str. 47

³⁷⁶ ASJBJ, Gottfried Schmidt Wehrenfennigovi 14.4.1934. (Jak češi zbožšťují svoji národnost a najednou hrají pobouřené!)

³⁷⁷ ASJBJ, Gottfried Schmidt vedení sirotčinců v Dubé snad v roce 1934 (protože by to byla služba na vlastním lidu).

³⁷⁸ viz např. ASJBJ, leták Hilfe für eine sudetendeutsche Auslandsgemeinde!

S českými kolegy kazateli Gottfried Schmidt korespondoval především kvůli matričním záležitostem a kvůli účetnictví. Několik let měl totiž Gottfried Schmidt po velkých problémech s finančním hospodařením v díle jakýsi vrchní dohled nad účetnictvím všech sborů JB v ČSR. Jemu kolegové posílali roční účetní přehledy a návrhy rozpočtů. Na něj se měli obracet, kdyby nastaly v této oblasti nějaké problémy. Čeští kazatelé se pravidelně omlouvají, že posílají materiály pozdě, nestihli je včas vyhotovit. Těžké to měl Schmidt s kazateli pokročilejšího věku, hlavně s Václavem Vančurou a Josefem Sequensem. Nerozumí často tomu, co po nich Schmidt chce, Sequens reaguje velmi přecitlivěle na náznaky kritiky, např. se jej velmi dotklo, když mu Schmidt napsal, že jeho účetnictví je nepřehledné.³⁷⁹

Na doklady nějaké spolupráce jabloneckého s českými sbory, na nějaké společné aktivity, jsem nenarazila. Kontakt jabloneckých členů s českými souvěrci se zřejmě omezoval na účast delegáta sboru na OČMK. V březnu 1928 kázal v Jablonci Jindřich Schiller, kazatel z Prahy,³⁸⁰ v září 1929 pronesl v Jablonci své první německé kázání v životě Ladislav Šklíba z Turnova.³⁸¹ 8.7.1929 oddal jablonecký pár Lydia Porsche - Robert Lahmer kazatel Bohumil Vančura z Železného Brodu.³⁸² V roce 1930 měl v Jablonci přednášku misionář František Chleboun.³⁸³

Nadstandardně přátelský tón vládne v korespondenci Gottfrieda Schmidta a Pavla Glose, kazatele v Turnově. Po dvakráte byla v létě u Glosových Schmidtova dcera Ilse, zřejmě aby se učila česky.³⁸⁴ Za tímto účelem se v roce 1929 v Turnově ocitl také Otto Zochler z jabloneckého sboru.³⁸⁵ Dobré Glosovo mínění ukazuje kompliment, který Schmidtovi složil po obdržení článku jabloneckého faráře o církevních poměrech v ČSR: „Jest to jistě velice dobrá informace o českém protestantismu. Myslím, že nikdo jiný nemohl by to lépe nestranně, ale zároveň promyšleně napsati. – Obyčejně co vychází od jiných než českých autorů, snad pro neznalost bývá velice povrchně

³⁷⁹ ASJBJ, Sequens G. Schmidtovi 25.6.1928

³⁸⁰ ASJBJ, Versammlungsbuch Gablonz, angefangen 30.11.1919

³⁸¹ ASJBJ, L. Šklíba Schmidtovi 7.11.1929

³⁸² ASJBJ B. Vančura Schmidtovi 2.7.1929. Schmidt Vančuru dále žádal, aby se ujal vedení slavnosti dívčího spolku. To Vančura odmítá slovy: „Nur das Mädchenfest erschreckt mich. Bitte, verlange das nicht von mir, wenn Du es irgendwie einrichten kannst. (...) Ich möchte Dir nicht absagen, aber werde Dir sehr dankbar sein, wenn Du diesen Kelch von mir nehmen willst.“ (Jen ta dívčí slavnost mě děsí. Prosím, nežádej to ode mě, pokud to můžeš nějak zařídit. (...) Nechci Ti odříkávat, ale budu Ti velmi vděčný, když ode mě tento kalich odejmeš.)

³⁸³ Co se týče kontaktů jabloneckých členů s českými sbory JB, chodili např. Gustav Porsche a Johann Langhammer jr. během svého pobytu v Praze do pražského sboru JB.

³⁸⁴ viz. ASJBJ, Glos G. Schmidtovi 15.6.1934

³⁸⁵ ASJBJ, L. Šklíb G. Schmidtovi 10.7.1929

zpracováno, ba zkresleno.³⁸⁶ Gottfried Schmidt se zúčastnil v červnu 1929 Sängerbahrt – zpěvnické cesty po německých sborech spolu se „zpívajícími bratry“, s mužským kvartetem kazatelů JB, které se dalo dohromady improvizovaně a náhodou, a pak už nemohlo přestat zpívat.³⁸⁷ Zpívající bratři měli získat sympatie pro ČMD a povzbudit obětavost v jeho prospěch, neboť finanční situace se nevyvíjela dobře.

Gottfried Schmidt byl od roku 1926 členem Úzké rady. Spolupracoval v ní s Bohumilem Vančurou, Jindřichem Schillerem a se svým bratrem W.E. Schmidtem. Jaké mezi nimi panovaly vztahy a jaké názory Gottfried Schmidt v Úzké radě prosazoval, to už je nad rámec této práce a nemám k tomu ani řádné podklady.

6.1.5. Schmidt a hospodářská situace v Jablonci

Gottfried Schmidt se dívá na Jablonec samozřejmě z hlediska své služby a z hlediska dopadu situace ve městě a v místním průmyslu na nemajetné členy svého sboru. Na jednu stranu si samozřejmě přeje, aby jablonecký průmysl co nejlépe prosperoval, aby členové sboru měli dobré výděly a mohly také v rámci možností co nejvíc podpořit sborové hospodaření. Na druhou stranu vidí, že v čase konjunktury členové dnem nocí pracují, zanedbávají sborová shromáždění a všechno zůstává na faráři, protože členové jednoduše nemají čas. Jeden bratr prý řekl a Schmidt s tím nejspíš souhlasí: „Das hat der Teufel eingerichtet, dass wir in Gablonz so arbeiten und Geld verdienen müssen, dass wir für religiöse Dinge kaum Zeit und Ruhe haben.“³⁸⁸

Během deseti Schmidtových let v Jablonci se konjunktura ovšem týkala jen druhé poloviny roku 1927 a roku následujícího. Schmidt v tom vidí cosi nezdravého, že se ve městě tak střídají období nezaměstnanosti a přílišné zaměstnanosti. Lidé jsou pak nervózní, snadno mohou honbě za ziskem propadnout. Vydělávání peněz hraje zkrátka v Jablonci příliš velkou úlohu. Pasíř a sborový varhaník Alfred Ludwig sedí třeba často až do pěti hodin do rána u práce, při hraní v nedělním shromáždění se mu klepou ruce. Přitom ví, že bude muset pracovat zase až do noci.³⁸⁹

Život v Jablonci je ke všemu drahý a pořád se zdražuje. V roce 1928 museli lidé ve sboru hledat více způsobů obživy, navzájem je kombinovat, využít každou možnost, aby se užívali. Např. bratr Zochler chodí po celodenní

³⁸⁶ ASJBJ, Pavel Glos Joachimovi Voelklovi 21.5.1931

³⁸⁷ jednalo se o Otto Mikuláštku, Karla Reichla, Bohumila Honců, Rudolfa Günthera, B. Vwančuru, Ladislava Šklíbu, W.E. Schmidta a J. Schillera. viz. ASJBJ, Jindřich Schiller W.E.Schmidtovi 6.3.1929

³⁸⁸ ASJBJ, Jahresbericht 1929 (To nastrojil ďábel, že my v Jablonci musíme tak pracovat a vydělávat peníze, že nemáme skoro žádný čas a klid na náboženské záležitosti.)

³⁸⁹ ASJBJ, jahrsbericht 1927

pasířské práci ještě do knihařství a jeho žena provozuje v jejich bytě „pohostinství“.³⁹⁰

Od roku 1929 až do konce Schmidtova působení panuje ovšem v Jablonci krize. Schmidt sám měl velké problémy, aby uživil rodinu a děti na studiu. Od roku 1932 kryly prostředky z kasy ČMD sotva třetinu nákladů na plat a výdaje faráře. Zbytek si musel nějak obstarat Schmidt sám. Činil tak kromě přednáškových cest, dopisů s prosbou o pomoc do všech stran a půjček dokonce snahou o prodej jabloneckého zboží ve sborech v Německu. Už dříve se Schmidt stal bezmála profesionálem ve vyprošování darů pro ČMD, tím spíše nyní. Přesto asi nepřehání, když Jablonecko a severní Čechy v době krize označuje za jednu z nejpostiženějších oblastí v Evropě, Jablonec za „sterbende Stadt“ – vymírající město³⁹¹ a Jablonecko za „Hungergebiet“ – hladovou oblast.³⁹² Jablonecký průmysl se octl zcela na kolenou. Mnozí členové sboru přišli o práci či mají jen minimální výdělky. Stát se o své nezaměstnané příliš nestará, podpora v nezaměstnanosti je absolutně nedostačující.³⁹³

Schmidt líčí namnoze velmi tvrdou situaci svých lidí. Vyučený knihař Bernt se živí podomním prodejem mýdla. Franz Sluka, nedávno dobře placený mistr v brusičské dílně, je nezaměstnaný, musel se přestěhovat do vesnice vzdálené od Jablonce hodinu cesty (Nová Ves nad Nisou). Jeho žena prodává 12 hodin denně v mlékárně mléko a máslo, za což dostává mléko, máslo a velmi nízkou mzdu. Je pak samozřejmě velice vyčerpaná a proto musela vzdát předsednictví ve Spolku dívek.³⁹⁴ Někteří ze sboru se pomalu stydí chodit do shormáždění, protože nemají jediné celé kalhoty a boty. Jedna rodina bydlí v rozpadajícím se domě s poškozenou střechou, protože nemůže platit nájem. A jeden extrémně drastický příklad: 30 letý bratr (Bruno Hübner) tak těžce nesl situaci nezaměstnanosti a neschopnosti uživit rodinu, až se z toho nervově zhroutil, musel být převezen do léčebny a zde zemřel. Zanechal po sobě dvě malé děti.³⁹⁵

6.1.7. Přednáškové cesty

Schmidt podnikal během svého pobytu v Jablonci přednáškovou cestu téměř každý rok. Bral to jako svou povinnost vzhledem k neutěšeným finančním poměrům v ČMD a měl za zlé českým kazatelům, že jsou málo připraveni dělat totéž. Z počátku se zřejmě peníze Schmidtem získané přerozdělovaly pro celé

³⁹⁰ ASJBJ, Jahresbericht 1928

³⁹¹ Herrnhut 67 (1934), str. 333

³⁹² Herrnhut 66 (1933), str. 320

³⁹³ Herrnhut 65 (1932), str. 327

³⁹⁴ Herrnhut 67 (1934), str. 157

³⁹⁵ Herrnhut 66 (1933), str. 320

ČMD, přičemž ten, kdo je do kasy ČMD přinesl, měl nárok na určitý podíl z nich. Ke konci ale sbíral Schmidt vyloženě pro svůj sbor a pro vlastní obživu.

Ve zprávách Schmidt opakovaně nařiká, jak přednáškové cesty, které trvaly kolem měsíce, narušují a komplikují sborový život. Spolkové biblické hodiny i celá sborová práce se ze Schmidtovy nepřítomnosti vzpamatovávaly obvykle čtvrt roku. V roce 1928 na přednáškové cestě nebyl a pochvaluje si, jak se méně cestování projevilo příznivě na návštěvě spolkových setkání. Pravidelnost je základem úspěchu, soudí.³⁹⁶ Ovšem hned následující rok se vyvinul z tohoto hlediska velmi nepříhodně. Počátkem roku si W.E. Schmidt zlomil nohu a jeho bratr za něj převzal již naplánovanou cestu do Holandska. Vzhledem ke kritické finanční situaci v ČMD se pak uvolil ještě k v dubnu k dvoutýdenní cestě po jižním a středním Německu, v červnu se konala již zmíněná Sängerbahrt. V květnu navíc strávil téměř dva týdny v Herčivaldu. Mělo to pro sbor velmi nemilé následky, zvláště když se mu nedostalo v dostatečné míře informace, proč tolik cestování.³⁹⁷

Schmidt objížděl jednak sbory JB, v Holandsku byl několikrát. V JB se mohl vesměs spolehnout na příznivé přijetí a zájem. Protože sbory JB sbíraly na ČMD i bez přednáškových cest, snažil se navštěvovat hlavně sbory a skupiny zemských církví. Navštívil například sever Bádenska, Porúří, Porýní, Vestfálsko, Východní Prusko. Během necelých deseti let procestoval s přednáškami velkou část protestantského Německa. Německo na tom ovšem po 1. světové válce samo nebylo hospodářsky nejlépe a v době hospodářské krize trpěla celá Evropa. V prostředí zemských církví se tak setkával i s nepříznivými reakcemi, ony samy trpí nouzí a Schmidt z nich ještě tahá peníze pro udržení neživotaschopně malých sborů JB.³⁹⁸ V roce 1934 navíc lidi v zemských církvích natolik pohltil církevní boj, že Schmidt dostával téměř samá odmítnutí. K tomu se ještě přidružovaly komplikace s převáděním peněz z Německa do Československa. V souvislosti s odchodem W.E. Schmidta do Švýcarska se v roce 1934 stalo, že dary určené pro Jablonec byly použity na jiné účely, což pro jablonecký sbor i Schmidta osobně znamenalo nemalou komplikaci.³⁹⁹

Schmidt jistě během let nasbíral v oboru přednáškových cest nasbírat velké zkušenosti a stát se téměř profesionálem. Jezdil s diapozitivy o JB v ČSR, s důrazem na jablonecký sbor. Diapozitivy dle možností a potřeby různě obměňoval, získával nové od českých i německých kolegů. Existovaly i série sestavené speciálně pro podobné účely, které si mezi sebou kazatelé v ČMD půjčovali. Např. v sérii, s níž Schmidt navštívil Holandsko a západ Německa,

³⁹⁶ ASJBJ, Jahresbericht 1928

³⁹⁷ ASJBJ, Jahresbericht 1929

³⁹⁸ ASJBJ, Jahresbericht 1932

³⁹⁹ ASJBJ, Gottfried Schmidt německým kazatelům 16.9.1934

prvních 15 snímků zobrazuje místa spojená se starou JB (včetně Kalicha), dalších 10 snímků patří současnosti ČMD, 20 jich je věnováno Herčivaldu a zbylých 40 Jablonci. Kromě sborového života se jablonecké snímky týkají také krajiny a místního průmyslu.⁴⁰⁰ Vedle přednášek Schmidt na cestách často také kázal.

Samozřejmě zůstává otázkou, jestli by, pokud by Schmidt věnoval energii vloženou do přednáškových cest raději sboru, neměla jablonecká skupina JB šanci na růst a zvyšující se míru hospodářské soběstačnosti. Nutnost zajistit v těžkých časech prostředky pro sbor a pro jeho rodinu ale sotva mohla Schmidtovi dovolit v podobném smyslu experimentovat.

6.1.8. Co všechno dělal Gottfried Schmidt

Ráda bych jen shrnula obrovské množství práce, které musel Gottfried Schmidt zvládat. Také Johannes Schiller a Joachim Voelkel byli velice pracovití, většinu energie ale mohli věnovat sboru (až na některá období). Schmidt měl vedle sborové práce další náročné úkoly.

Tak tedy Gottfried Schmidt pracoval ve svém sboru. Znamenalo to jedno nedělní shromáždění týdně v Jablonci a dvakrát do měsíce odpoledne v Liberci, k tomu tři až čtyři biblické hodiny týdně. Stál dle stanov v čele spolků jako čestný předseda a dle možností se tedy účastnil zasedání předsednictev spolků. Náboženství vyučoval v Jablonci, v Liberci a Kokoníně. Vyučoval konfirmandy. Podílel se na rodinných večerech. Přednášel několikrát do roka na nejrůznější témata. Chodil, jak jen čas dovozoval, na pastorační návštěvy. Vyřizoval korespondenci, věnoval se administrativě, vedl účetnictví a do značné míry se staral i o správu domu.

Dále Schmidt administroval Herčivald, jednou až dvakrát ročně jezdil na vícedenní návštěvy Herčivaldu, Lanškrouna a Čenkovic. Měl na starosti herčivaldské účetnictví, matriku, atd.

Zhruba jednou ročně jezdil na přednáškovou cestou trvajícím průměrně jeden měsíc. Samozřejmě příprava cesty a následné vyúčtování a děkovné dopisy stály úsilí a čas. Dále Schmidt podával vedení DEKiBMS zprávy o církevních poměrech v ČSR a psal články do různých časopisů.

Gottfried Schmidt byl také členem Úzké rady. Např. v roce 1928 to znamenalo absolvovat pět 2-3 denních zasedání, udělat účetní uzávěrku v Železném Brodě, blíže nespecifikované úkoly v Mladé Boleslavi atd..⁴⁰¹ Jakožto osoba zodpovědná za finance kontroloval účetní přehledy a návrhy rozpočtů všech sborů. Samozřejmě se také účastnil OČMK, kazatelských konferencí a nadto občas zasedání rozpočtového výboru ČMK.

⁴⁰⁰ ASJBJ, Vortragsreisen, Lichtbilder für Vorträge in Holland und Norddeutschland

⁴⁰¹ ASJBJ, Jahresbericht 1928

6.2. Život sboru 1925-1935

6.1.1. Statistika

Statistiku nebude příliš přesná, protože údaje z roku 1925, kdy došlo k výměně farářů, z části chybí, z části nejsou zrovna přehledné. V době nemoci a posledních měsíců Johannese Schillera v úřadu došlo k větším výstupům ze sboru, za Schmidta počet členů narůstal až do roku 1931, zvýšil se zhruba o 30 členů na číslo 246. Od roku 1931 počet členů stagnuje. Počet komunikantů v tomto období zůstává zhruba stejný, pohybuje se od 154 do 158. Počet nekomunikantů naopak vzrostl. Děti se v tomto období narodilo asi 27, počet úmrtí je zhruba 26. Přestupů do sboru jsem napočítala kolem 34, přičemž víc než třetina přestupujících je zapsána do vnějšího kruhu sboru, výstupů 22. Do sboru se přistěhovalo z jiných sborů JB 20 lidí, vystěhovalo se jich zhruba 14. Jakkoliv jsou tato čísla jen přibližná, je zřejmé, že sbor se mírně rozrůstal především přestupy ke sboru a přistěhováním.⁴⁰² Naprostá většina přestupů je nadále z římsko-katolické církve, občas z evangelické či ze stavu bez vyznání, jeden dokonce ze židovství. Většina přestupů se odehrála kvůli sňatkům. Do JB vstoupili někteří z těch, kdo pojali za muže či ženu někoho z jabloneckého sboru JB. Také ale tu a tam vstoupili do JB budoucí manželé, u nichž by sňatek v katolické církvi provázely komplikace. K několika přestupům z přesvědčení, bez rodinných důvodů došlo hlavně v Liberci.⁴⁰³

6.2.2. Bohoslužby. Biblické hodiny

Bohoslužebný život za Schmidta nepřinesl žádné zvraty. Shromáždění se nadále konala v létě od 9:00, v zimě od 9:30. I v zimě se odehrávala v modlitebně a nikoliv z úsporných důvodů ve spolkové místnosti. Účast kolísala, pohybovala se průměrně kolem čísla 50. 19.7.1925 uvedl Schmidt do úřadu Theodor Bechler.⁴⁰⁴ Sborová slavnost se nadále konala každoročně v polovině srpna a Večeře Páně byla vysluhována 3 x až 4 x ročně a to na Zelený čtvrtek, při sborové slavnosti, v adventu a na konci června s konfirmandy, pokud v tom daném roce nějakí byli. Svatá Večeře Páně se jednou za čas vysluhovala i v Kokoníně. Ve zprávě 1928 Schmidt zmiňuje, že jeho žena spoluvysluhuje Večeři Páně v tradičním šátku a čepci, jaké nosívaly v JB sestry ze sesterského chóru a jak se dodnes v Ochranově používají. Schmidt káže většinou na novo zákonní texty, ze starozákonních hodně na žalmy.

⁴⁰² viz ASBJB, statistiky

⁴⁰³ viz ASJBJ, přihlášky k JB

⁴⁰⁴ ASJBJ, Jahresbericht 1925

V biblické hodině Spolku dívek a Spolku žen probírá Schmidt většinou totéž. Např. vděčné téma ženy v Bibli. Sborové biblické hodiny se zřejmě většinou konaly jen když se Schmidt vyskytoval v Jablonci. Probral List Jakubův, Desatero, podobenství z evangelií, Zjevení, List Římanům, 1. a 2. Korintským, začal Markovo evangelium. Jeden čas se také četla jakási kniha. Dvakrát či třikrát biblická hodina odpadla pro nízkou účast.⁴⁰⁵

6.2.3. Dětské bohoslužby. Náboženství. Konfirmační výuka

Dětské bohoslužby se nadále konaly po nedělním shromáždění. Od roku 1925 je vedla Margarete Lehmann. Střídala se s Rosou Wagner. Obě patřily ke Spolku dívek. Učily děti písně, vyprávěly nějaký příběh z Bible, často z evangelií, pak nastal čas pro hry. Dětská slavnost se konala v září a o Vánocích, druhá samozřejmě s dárky.⁴⁰⁶ Počet dětí velmi kolísal a víc než z poloviny šlo o děti mimosborové.⁴⁰⁷

V roce 1927 se M. Lehmann práce s dětmi vzdala a převzala ji Marie Schneider. Podle Schmidta se sice hodně snaží, přesto ale neumí děti tak zaujmout a shromáždit kolem sebe. V roce 1928 se hodně změnily podmínky v tom, že dětské bohoslužby téměř přestaly navštěvovat cizí děti. Katolická církev žádá, aby děti přesně a pravidelně navštěvovaly mši. Evangelický vikář kontroluje, zda evangelické děti navštěvují evangelické dětské bohoslužby. Armáda spásy pořádá velmi atraktivní shromáždění pro děti. Schmidt proto věnoval dětským bohoslužbám v roce 1928 velkou péči a odměnou byla přítomnost 35 dětí na vánoční slavnosti. Děti dostávaly prémie za pravidelnou účast a za to, když přivedly cizí děti. Marie Schneider se navíc nabídla, že bude hlídat děti během setkání Spolku žen.⁴⁰⁸ V roce 1931 pomáhají Marii Schneider v práci s dětmi čtyři členky Spolku dívek.⁴⁰⁹ O dalším vývoji mi není nic známo. Zřejmě ale nebyl zrovna ideální, jak dokládá stav dětských bohoslužeb za Joachima Voelkla.

Jablonecký sbor JB neměl nikdy přehnané množství školou povinných dětí, proto co se týče výuky náboženství neustále bojoval se státními předpisy o minimálním počtu dětí nutných ke schválení výuky náboženství a také k hrazení cestovních nákladů vyučujícímu ze strany státu. Schmidt vyučoval v Jablonci, v Liberci, od roku 1927 také v Kokoníně. V roce 1931 přibyla také hodina v Proseči.⁴¹⁰ To už ale mohl vypomoci Josef Legler. A to zvláště, když

⁴⁰⁵ ASJBJ, Versammlungsbuch 1919-1935

⁴⁰⁶ ASJBJ, Kinderstunde 1907-1926

⁴⁰⁷ ASJBJ, Jahresbericht 1925

⁴⁰⁸ ASJBJ, Jahresbericht 1928

⁴⁰⁹ ASJBJ, Jahresbericht 1931

⁴¹⁰ 1933 učil Schmidt snad také jednou za dva týdny na Bedřichově děti původem ze Semil. Že si takto přiděloval práci, si vysvětluju tím, že stát neplatil za výuku náboženství až zase tak

byl Schmidt na cestách. Předtím totiž výuka náboženství velice trpěla Schmidtovými cestami. Schmidt u dětí pozoruje oproti tristním začátkům velké pokroky a snahu.⁴¹¹

Podle rozpisu učební látky pro nižší třídy patřil 1. až 3. rok biblickým příběhům. Ježíšovým příběhům, příběhům praoteckým a o vyvedení z Egypta. Od 4. roku se probírají „církevní dějiny“ a to od stvoření světa přes Mojžíše, soudce, krále, protoky, babylónské zajetí až k Makabejským a Palestině novozákonní doby. V 5. a 6. roce se postupně probírá Marek 1-15, v 7. roce církevní dějiny od Skutků přes Konstantina, papežství, Valenského, Husa, JB, Luthera, Kalvína, Zwingliho, protireformaci až k pietismu a vnitřní a vnější misii. Do 8. roku patří dějiny staré i obnovené JB, Desatero a řady JB.⁴¹²

Co se týče konfirmace, zavedlo se za Schmidta oddělení konfirmační zkoušky a konfirmační slavnosti. Počet konfirmandů v těchto letech byl velmi nízký, obvykle jen jeden či dva, někdy také žádný. Až v roce 1934 přišly ke slovu silnější poválečné ročníky, napočítala jsem šest konfirmandů. V roce 1929 konfirmoval Schmidt německy též Češku Marii Císařovou.

6.2.4. Další sborové aktivity

Vedle dosud zmíněných aktivit se jednou za čas v neděli konaly sborové výlety, sborové večery (Geschwisterabend nebo Gemeinschaftsabend) či rodinné večery. Sborové výlety měly rozmanité cíle, pokud možno ne příliš vzdálené, aby se mohli zúčastnit i starší lidé. Preferované byly také výlety příhodné pro Liberecké. K oblíbeným cílům patřil Bramberk, Milíře (Kohlstadt), Trniště (Dornst) či Vesec (Dörfel), kde se v roce 1932 uskutečnila dokonce i evangelizace, na níž promluvil cestující kazatel JB Bintz a bratr Tiel z Liberce. O jednom výletu se Schmidt zmiňuje, že se jej zúčastnilo 60 lidí.

Na sborové večery patřila především témata, která se týkala Jednoty bratrské či jabloneckého sboru a jeho aktuálních problémů a otázek, kdežto rodinné večery spolupořádaly spolky a měl zřejmě „zábavnější“ charakter. Jak moc se od sebe oba typy setkání lišily, mi není zřejmé. V rámci sborových večerů přednášel Schmidt např. v roce 1932 několikrát o dějinách JB, o staré i obnovené Jednotě až do své doby. V rodinných večerech zněly přednášky Schmidta či hostů a mládež často předvedla nějaký menší divadelní kousek. Za pomoci diapozitivů vyprávěl Schmidt např. o zlatých dolech v Nikaragui, o Švýcarsku, o práci Jednoty bratrské v Čechách a na Moravě v minulosti i přítomnosti atd. Schmidt také pravidelně referoval o svých přednáškových

málo a tudíž znamenala zdroj příjmů. Viz Bezirkschulassung Reichenberg-Land farnímu úřadu JB 4.3.1933

⁴¹¹ ASJBJ, Jahresbericht 1927

⁴¹² ASJBJ, Stoffverteilung für den Religionsunterricht.

cestách. O pobytu na Spiši mluvil jednou Gustav Porsche, Johann Langhammer vyprávěl o své výpravě do Palestiny.

Z hostů mimo Jednotu bratrskou navštívil sbor např. Dr. Kieser, vedoucí zemského ústavu pro mentálně postižené ve Štětíně či farář Knapp z Reutlingen, jehož místní skupina Evangelischer Bund převzala nad Jabloncem „kmotrovství“ a pravidelně na Jablonec sbírala peníze. V roce 1932 přednášel své verše na rodinném večeru jablonecký učitel a básník Wildner, o týden později exportér Kislat mluvil o německé víře (Deutschgläubigkeit).

Vedle mnoha dalších akcí zmíním ještě Daubauer Tag – Dubský den v roce 1930. Sešlo se na něm na 30 těch, kteří pobývali v sirotčinci v Dubé. Jablonec jej hostil, neboť v jeho okolí mnoho těchto lidí bydlelo. Také patřilo k dobré tradici, že v předvečer sňatku se pro snoubence pořádal tzv. Polterabend. Ve sboru také chvíli existoval pěvecký sbor a později zde zkoušela tzv. Singgemeinde, zřejmě ekumenický pěvecký sbor.⁴¹³

6.2.5. Pastorate

Na pastorači kladl Schmidt veliký důraz a snažil se členy a přátele navštěvovat, jak jen čas dovoloval. A při Schmidtově vytíženosti dovoloval samozřejmě mnohem méně, než jak by bylo potřeba a jak si Schmidt přál. Pastorači považoval za důležitý úkol už proto, že sbor JB mohl kvůli svému rodinnému charakteru a nevelikosti dělat v tomto ohledu víc než velké sbory ve městě.⁴¹⁴

Ve sboru převážně chudších a chudých, navíc v letech krize, se Schmidt v řadách svých členů setkával často s různými sociálně krizovými jevy. Jeden zvláště těžký případ se udál mezi členy v Liberci. Šestnáctiletý syn jedné rodiny opakovaně zpronevěřil peníze a skončil ve vězení. Rodiče se s tím neuměli vyrovnat. Muž pro stoupající nervozitu přišel o práci průvodčího. Napětí v rodině dostoupilo takových rozměrů, že se zoufalá matka mladíka polila lihem, zapálila se, strávila pak s popáleninami několik měsíců v nemocnici. Schmidt zařídil mladíkovi po propuštění pobyt v Jestřábí na Českolipsku (Habstein), který v této době pečoval o obtížně vychovatelné chlapce.⁴¹⁵

V případě již zmíněných manželů Hartigových z Rochlice zemřela Marie roz. Fantová na následky nelegálního přerušení těhotenství. S důvěřivou prostoduchostí se Franz Hartig obrátil na faráře, že je jeho žena po čtvrté během šesti let těhotná a že se rozhodli pro potrat a zda by jim na to Schmidt

⁴¹³ Přehlednější a podrobnější výčet všech aktivit jabloneckého sboru a v jabloneckém sboru za Schmidta poskytnou laskavému čtenáři Schmidtovy sborové zprávy, články v časopise Herrnhut či Versammlungsbuch.

⁴¹⁴ ASJBJ, Jahresbericht 1929

⁴¹⁵ ASJBJ, Jahresbericht 1929

nepůjčil peníze.⁴¹⁶ Schmidt samozřejmě odmítá, upozorňuje ho na nezákonnost, rizika a také hříšnost podobného jednání.⁴¹⁷ Marně.

Těžké nemoci a předčasná úmrtí byly v jabloneckém sboru téměř na denním pořádku. Nemocné se Schmidt snažil hojně navštěvovat, což vděčně přijímali. Také dělal, co mohl, aby pomohl alespoň trochu těm nejchudším ve sboru. Obcházel po městě peněžní instituce a prosil o pomoc pro chudé.⁴¹⁸

Schmidt narážel rovněž na velkou rozdílnost lidí ve sboru, různost jejich zájmů, z části také na často chybějící pocit sounáležitosti se sborem. Když do Jablonce přišel, našel sbor poněkud rozklížený z doby Schillerovy nemoci.⁴¹⁹ A musel i později často zažehnávat různé konflikty a různá napětí.

Schmidt také udržoval písemný a občasný osobní styk se členy, kteří bydleli daleko od sboru. Tak s Leglerovými, než se přestěhovali do Proseče, s rodinou Hermanna Gellera, syna kazatele JB v Německu Johanna Friedricha Gellera, který zastával vysoký post v továrně v Horním Adršpachu (Ober Adersbach), či s libereckou Marií Schneider, vdovou po Immanuelu Schneiderovi, pobývajícím ve 30. letech u dcery ve Vídni. Schmidt také korespondoval s lidmi z herčivaldského sboru, např. s Friedrichem Weilerem z Kerhartic (Gersdorf) či s Franzem Schillerem z Čenkovic.

6.2.5. Kontakty s JB ve světě, zvláště v Německu

V tomto období mělo spojení s JB ve světě, zvláště v Německu, velmi intenzivní charakter. Už proto, že Schmidta musel při jeho časté nepřítomnosti v neděli někdo zastupovat. Ale také přicházelo mnoho dalších návštěv. Někteří členové též pobývali určitý čas ve sborech JB v Německu či Holandsku. Jablonečtí také příležitostně navštěvovali sbory JB za hranicemi. Několik se jich zúčastnilo např. pohřbu Johannese Schillra v Gnadenfrei v roce 1932. Vzájemné spojení utužoval konec konců i Gottfried Schmidt při přednáškových cestách, ve sborech JB, např. v Neuwiedu či Zeistu, mluvil a kázal Schmidt při svých cestách často a rád, protože ho rádi viděli a vždycky i přispěli.

Z britské provincie navštívil sbor biskup Shawe a ředitel teologického semináře ve Fairfield Mac Leavy, z amerických Gutensohn z Edmontnu v Kanadě. Z aktivních i bývalých misionářů zavítal do Jablonce Theodor Tietzen z Východní Afriky, dále Siegfried Beck ze Surinamu, ve sboru přednášeli bratři H. Ruffer, E. Förster, J. Vogt či sestra Kücherer. O relativně častých návštěvách studentů ochranovské Biblické a misijní školy již jsem se zmínila v oddílu o CVJM. Také Jablonec navštívili studenti Teologického

⁴¹⁶ ASJBJ, Franz Hartig Gottfriedu Schmidtovi 27.3.1933

⁴¹⁷ ASJBJ, G. Schmidt Franz Hartigovi 30.3.1933

⁴¹⁸ ASJBJ, Jahresbericht 1928

⁴¹⁹ ASJBJ, Jahresbericht 1925

semináře v Ochranově. Kázáním v Jablonci posloužili bratři z německé Jednoty Theo Marx, Henry Roy, Theodor Bechler, W.S. Reichel, W.E. Schmidt, Theo Günther, Werner Kessler a mnozí, mnozí další.⁴²⁰

Se Schillerovými do Gnadefrei odešla Selma Porsche, Jablonec samozřejmě občasnavštěvovala, stejně jako Schillerovi potomci. Marianne Lehmann pobývala kolem roku 1927 v Haarlem v Holandsku. Našla tam svůj druhý domov, takže sňatek s jabloneckým majitelem obchodu se zdravou výživou (Reformhaus) Hansem Wormem slavila v roce 1929 právě v JB v Haarlemu.⁴²¹ Když Gustav Porsche studoval v Jeně, přirozeně vyhledal tamní členy JB a např. se zúčastnil slavnosti ke 150 letům kostela v Neudietendorfu.⁴²²

Spojení s JB za hranicemi bylo tedy za Schmidta velmi čilé. O to více překvapí, jak se tyto svazky později narušily.

6.2.6. Hospodaření a sborový dům

O sborovém hospodaření už leccos napověděly předchozí oddíly. Schmidt dosvědčuje, že členové sboru dávají, kolik mohou, alespoň ti aktivní jsou velice obětaví. (Např. v době krize jeden kuřák slíbil, že přestěna kouřit a ušetřené peníze dá sboru. Zda slib dodržel, o tom se nic nedozvídáme.⁴²³) Přesto by příjmy z příspěvků a sbírek pokryly sotva čtvrtinu farářova platu. Sbor se v tomto období v žádném případě nemohl obejít bez darů z ciziny.

K tomu se v tomto období vyvíjelo trvale ztrátově hospodaření domu. Zákon na ochranu nájemníků neumožňoval zvýšení nájmu. Ve 30. let stát zvyšoval daňovou zátěž. Stále se musely splácet hypotéky. V roce 1934 tak vybrané nájemné nestačilo ani na pokrytí pojištění, daní a hypotéčních úroků.⁴²⁴ Na náklady na provoz domu či nějaké opravy nezbylo nic. Po celou dobu vylepšovaly situaci sborového domu příspěvky z kasy ČMD.

V domě často praskaly trubky. A to i v létě v důsledku vysokého tlaku vody v městském vodovodu. Tradičně trápila voda ve sklepě. Za Schmidta se neuskutečnily žádné větší opravy. Inicioval ale renovaci sálu v roce 1927. Její náklady se pohybovaly kolem 6000 Kč. Přispěl GAV, něco se získalo prodejem předmětů ze Surinamu, něco prodejem jabloneckého zboží v zahraničí. Modlitebna se dočkala dřevěného obložení a vylepšení svítidel. Velkou část práce udělali sami členové.⁴²⁵

⁴²⁰ viz ASJBJ, Jahresberichte + Versammlungsbuch

⁴²¹ ASJBJ, Jahresbericht 1929

⁴²² ASJBJ? Gustav Porsche Gottfriedu Schmidtovi 30.11.1931

⁴²³ ASJBJ, Hilfe für eine dudetendeutsche Auslandsgemeinde!

⁴²⁴ Herrnhut 67 (1934), str. 334

⁴²⁵ ASJBJ, Jahresbericht 1927

V roce 1928 dovolila Rada starších sestře Anně Herbich provozovat přes poledne ve spolkové místnosti vegetariánskou jídelnu. Anna nechala místnost vymalovat, byl v ní umístěn plynový sporák, plyn byl zaveden i do 1. patra.⁴²⁶ Vegetariánská jídelna fungovala ve sborovém domě přibližně čtyři nebo pět let. Peníze, které za to sestra Anna dávala sboru, se velmi hodily Joachimmu Voelklovi, když neměl z čeho zaplatit velké výdaje na domě v době svého příchodu na sbor.

Celých deset let ztrpčovaly Schmidtovy při správě sborového domu život časté konflikty s domovníkem a kostelníkem (Kirchendiener) Robertem Aupeltem jr. Jeho otec Robert Aupelt vstoupil do sboru roku 1906, od roku 1910 až do své smrti 1921 byl v Radě starších, tedy jistě vážený muž. Od roku 1908 bydlel ve sborovém domě. Jeho syn ale sboru příliš prospěchu nepřinesl.

Na podzim 1925, když byl Robert Aupelt domovníckými a kostelníckými povinnostmi pověřen, nedošlo k uzavření řádné písemné smlouvy. Už záhy Schmidt konstatuje, že Robert asi není správným člověkem pro svěřené úkoly. Najít za něj ale náhradu vidí jako nesnadné.⁴²⁷ Aupelt zřejmě nedělal nebo odmítal dělat řadu věcí, které podle Schmidta patřily k Aupeltovým povinnostem. Spory se často vedly o to, kdo má odstraňovat vodu ze sklepa.

Vztahy se vyhroutil v roce 1929. Podle Schmidtova líčení Aupelt v době farářovy přednáškové cesty vzal do domu sestru katolické charity, aby se starala o Aupeltovu nemocnou ženu. Když se Schmidt vrátil, dalo mu dost práce, aby sestru z domu opět dostal pryč. Aupeltova rodina šířila po městě pomluvy a obviňovala Schmidta z netolerance. Ve sboru vznikl neklid a opozice proti Radě starších. Když pak byl Schmidt na dovolené, dopustil se Aupelt blíže nespecifikovaného násilí vůči farářově rodině. Nebylo jednoduché sboru vysvětlit průběh událostí, prokázat, že vinen je Aupelt, nikoli Schmidt a sbor znovu uklidnit. Schmidt sepsal smlouvu s vypsáním všech povinností a práv kostelníka. Aupelt odmítal podepsat, ale nakonec se podvolil.⁴²⁸

K 1.1.1931 dostal Robert Aupelt od Rady starších výpověď z bytu. Prohlásil, že se chce vystěhovat v pokoji a že odejde, jakmile jen najde vhodný byt. Byt ale příliš intenzivně nehledal a v roce 1934 stále ještě bydlel ve sborovém domě. Na konci roku 1934 vyšlo najevo, že se Aupelt dopustil vážného porušení Desatera. Znovu dostal důraznou výpověď a pro jistotu i soudní výpověď.⁴²⁹

⁴²⁶ ASJBJ, Jahresbericht 1928

⁴²⁷ ASJBJ, Jahresbericht 1926

⁴²⁸ ASJBJ, Jahresbericht 1929

⁴²⁹ ASJBJ, dopis Schmidta Aupeltovi z 27.12.1934

7. A. Präger a sudetoněmecké Gruppenbewegung

7.1. Alfred Präger

7.1.1. Životopis (dle jeho vlastního životopisu)

Alfred Präger se narodil 9.7.1902 v Nejdku u Karlových Varů. Otec byl přednostou stanice. Rodiče Präger ztratil za války, musel proto přerušit studium na reálném gymnáziu. Octl se jako šestnáctiletý mezi vojáky a zaměstnanci zbrojního průmyslu, vedl kartotéku ve vídeňské zbrojnici (Arsenal). Po válce se vrátil do Sudet, získal stipendium a studoval na vyšším reálném gymnáziu v Kadani. Setkání s činným křesťanem jej přivedlo k rozhodnutí studovat teologii. Dohnal řečtinu, odmaturoval jako externista na chebském humanitním gymnáziu.

Podle svých slov byl už od počátku teologického studia pod živoucím vlivem osobnosti Ježíše Krista. Teologii si osvojoval v letech 1922-1927 v Greifswaldu, Lipsku, Erlangen, Basileji a ve Vídni. 1927 po první teologické zkoušce nastoupil jako vikář u církevního prezidenta DEKiBMS Wehrenfenniga v Jablonci nad Nisou. Po dvouletém vikariátu a složení druhé zkoušky byl po prudkém volebním klání zvolen 1928 za faráře v německém evangelickém sboru v Podmoklech (Bodenbach), v únoru 1929 se ujal úřadu. 1932 se s probuzenou částí sboru připojil k Jednotě bratrské. Oženil se s Waltraut Strache, v roce 1940 mají čtyři děti jménem Christliebe, Christhard, Christof a Christhold.⁴³⁰

Tyto údaje jsem čerpala z Prägerova vlastního životopisu sepsaného jako příloha k žádosti o připojení sborů Jablonec a Podmokly k Bund der evangelisch-reformierten Kirchen Deutschlands. Präger proto zdůrazňuje svou blízkost reformovanému protestantismu. V Erlangen, jak píše, poslouchal reformovaného Müllera, ve Vídni Bohatce, reformovanou Basilej netřeba zmiňovat. Právě v Basileji poprvé kázal a soustavněji vyučoval náboženství. Odpuzovalo ho luterství, jak bylo prezentováno v Erlangen, stěžoval si na to i profesoru Althausovi, který prý svým studentům říkal, že řadu Lutharových důrazů lépe uchopil Kalvín než běžné luterství.⁴³¹ Jak moc upřímně Präger své příznání k reformovanému protestantismu míní, se neodvažuji soudit. Těžko lze ovšem přehlédnout, že v letácích a časopisecké tvorbě soustavně zmiňuje a cituje Martina Luthera.

Řadu důležitých otázek nechává Präger nezodpovězených. Z životopisu není zcela jasné, zda pocházel z evangelické rodiny, je to ovšem velmi pravděpodobné. Přes halasné hlášení se k reformovanému protestantismu,

⁴³⁰ S největší pravděpodobností další z Prägerových dětí, syn Christfried Präger (1943-2002) stal se sochařem. viz <http://www.dafacto.de/artikel/kk/00995/> (4.6.2008).

⁴³¹ An den Bund evangelisch reformierten Kirchen Deutschlands, 4.9.1940, Anlage VI – Lebenslauf des Pfarrer Alfred Präger Bodenbach.

zůstává otevřené, jaké teologické vlivy doopravdy Praha formovaly. V časopise *Der Ruf* uveřejňoval kázání jistého Haberla z Vídně. Jde zřejmě o Gottharda Johannese Haberla (1868-1928), reformovaného faráře a učitele ve Vídni, angažujícího se v práci s mládeží a v misii židů.⁴³² V jednom čísle se také zmiňuje, že ho velmi ovlivnil evangelický farář Reinhardt z Jesenice, tehdy politický okres Podbořany. Reinhardt snad je oním křesťanem, který přivedl Prahu k rozhodnutí studovat teologii. Práger totiž v článku v *Der Ruf*, v němž obhajuje Reinhardta proti nařčení ze zneužití dětí a zpronevěry v dětském domově v Jesenici, píše, že zná Reinhardta 30 let a „er war der erste evangelische Pfarrer in meinem Leben, der mir durch sein Tatchristentum Respekt abnötigt hat!“⁴³³ V roce 1928 se Práger prokazatelně zúčastnil svatodušní konference v Jesenici, možná i v jiných letech.⁴³⁴ Na základě materiálů, které mám k dispozici, je těžko zodpověditelná otázka, zda Práger vstupoval do služby DEKiBMS už s radikálními názory na lidovou církev, jaké zastával jako farář v Podmoklech. Pokud ano, proč vůbec chtěl působit v této církvi, kde nemohl než narazit? S oxfordským *Gruppenbewegung* se Práger setkal prostřednictvím psaných materiálů v roce 1931, osobně 1933. Z toho si troufám vyvodit, že spory s představenstvem v Podmoklech nemohl mít ve větší míře na svědomí Prágerův příklon ke *Gruppenbewegung*.

Osudy Alfreda Prahy po roce 1945 mi nejsou známy.⁴³⁵

7.1.2. Konflikt v německém evangelickém sboru Podmokly 1931/32

Na základě letáků a materiálů z krizového roku 1932 jsem si o sporu mezi Alfredem Prahem a církevním představenstvem sboru udělala následující obrázek: V Podmoklech-Děčíně, v postupně splývajícím industriálním dvojměstí, nalézáme velký německý evangelický sbor, v lecčems bez pochyby podobný sboru jabloneckému. Vznikl roku 1852 jako filiálka sboru Habřina, roku 1874 se stal samostatným farním sborem. V roce 1913 již měl 3200 členů.⁴³⁶ V představenstvu sboru působilo několik továrníků. Snad i zde hnutí *Los von Rom* mělo značný ohlas. Podmokelský sbor nejspíš tedy byl celkem typickým městským sborem Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, ovlivněný ponejvíce liberalismem a někdejšími kulturními protestantismem.

⁴³² Viz *Deutsche Biographische Enzyklopädie der Theologie und Kirche*

⁴³³ *Der Ruf* 3 (1939, č. 7, str. 6 (on byl první evangelický farář v mém životě, který si u mě svým činným křesťanstvím vynutil respekt!))

⁴³⁴ ASJBJ, Jahresbericht 1928

⁴³⁵ Až na ústní vyprávění, za jehož spolehlivost neručím, že se totiž Alfred Práger po 2. světové válce ucházel o práci v německé Jednotě bratrské, ale byl pochopitelně odmítnut.

⁴³⁶ *Šematismus* 1913, str. 46

A do tohoto prostředí přichází nekompromisní Alfred Präger, který má svou představu o výzvách doby a pravém církevnictví. O výzvách doby píše ve sborové zprávě za rok 1931 s odvoláním na Oswalda Spenglera: „Ob wirtschaftlich, kulturell, politisch, sozial, geistig oder religiös: das bisherige System gerät in Verfall! Wir stehen in einer totalen Revolution!“⁴³⁷ Oním hroutícím se systémem je liberalismus. Uhníždil se všude a všude způsobil spoušť. Z církve udělal poušť. Ale už začal boj „des Alten mit dem Jungen“⁴³⁸ Tak se i v podmokelském sboru podle Prägra vytvořily dvě fronty, narazily tu na sebe dva světy, dvě různé doby.

Svou vizi pravého rozhodného křesťanství Präger prosazuje v souladu se svou osobností celkem bezohledně. Je mnohem spíš válečník než celosborový pastýř. Ve sboru podle něj vypukl „ein Kampf zwischen alten Geplogenheiten, alten Traditionen, einer herkömmlichen Art Christentum und einer neuen Sehnsucht, einem neuen Willen nach einer lebendigen evangelischen Gemeinde.“⁴³⁹ Prägrův styl a jeho zvěst nezůstává bez ohlasu, má svou přitažlivost, návštěva bohoslužeb stoupá, také návštěva biblických hodin narůstá.⁴⁴⁰ Präger odstartovává nové podoby práce, zakládá „Männerkampfbund“, co nejlépe se snaží organizovat práci s mládeží. Na tradiční spolkovou činnost (GAV, Evang. Bund, Luthervereien, Frauenvereinigung) se dívá skrz prsty.

Představenstvo má ve sboru silné postavení. Silné představenstvo a nepoddajná osobnost faráře těžko mohou účinně spolupracovat, spíše vedou neustálé kompetenční spory. Není divu, že právě u některých členů představenstva, ztělesňujících dosavadního ducha sboru, naráží styl a teologie Alfreda Prägra na rozhodný odpor. Určitě má alespoň ze začátku v představenstvu ale i zastánce a přímluvce, jinak by těžko vůbec byl zvolen. Po zkušenostech s Prägrem nakonec představenstvo od podzimu 1931 usiluje o jeho odvolání. Dobrovolně odejít Präger odmítá, protože se cítí být do Podmokel povolán Bohem.

Konec jara a léto 1932 přináší pak snahu Prägrových příznivců o novou volbu představenstva, přestupy do Jednoty bratrské, sesazení Alfreda Prägra, vznik „Evangelische Brüdergemeinde Bodenbach-Tetschen“ a nepěknou letákovou válku ohledně přesného průběhu událostí kolem onoho sesazení.

⁴³⁷ Die Lage unserer Gemeinde. Ein Jahresbericht über das Jahr 1931, erstattet von Pfarrer Präger in der Gemeindevertretungssitzung am 26. April 1932. (Ať už hospodářsky, kulturně, politicky, sociálně, duchovně nebo nábožensky: dosavadní systém se ocitá v rozkladu! Prožíváme totální revoluci!)

⁴³⁸ Tamtéž. (starého s mladým)

⁴³⁹ Tamtéž. (boj mezi starými obyčeji, starými tradicemi, tradičním typem křesťanství a novou touhou, novou vůlí po živém evangelickém sboru)

⁴⁴⁰ Ostatně zbourání zdi za účelem zvětšení místnosti pro biblickou hodinu se stává poslední kapkou v napjatém vztahu farář-představenstvo.

Značnou roli v tomto procesu sehrál i církevní prezident Wehrenfennig. Präger a jeho věrní se Wehrenfenniga neustále dovolávají jako svého příznivce. A je zřejmě skutečností, že Wehrenfennig měl pro Prägra a jeho rozhodné křesťanství větší sympatie a porozumění než jiní v DEKiBMS a neztratil je zcela ani po vyličených událostech.

Představenstvo se snažilo především ukázat, že hlavním problémem je Prägrova problematická osobnost, jeho „sektenhafte Einstellung“⁴⁴¹, vyvolávání atmosféry nenávisi a rozkolu ve sboru, pastorační péči jen o malou část sboru, a sice tu, která akceptuje jeho náboženská stanoviska. Jeho počínání vidí představenstvo jako zneužití úřadu. Spolupráci ztěžoval představenstvu „die Art des Umganges und Benehmes von Pfarrer Präger. Das schroffe, zurückstossende Verhalten des Pfarrers hat ungünstige Auswirkungen gehabt.“⁴⁴²

Präger opravdu také hned v následném letáku reaguje velmi ostře, málo věcně, ke slovu přichází i rozmanitá obvinění proti představenstvu, od tvrzení, že představa představenstva o ideálním faráři odpovídá biblickému popisu falešného proroka, až po obvinění z finančních machinací. Způsob, kterým Präger napadá představenstvo, jeho sociální složení, církevní daň vybíranou za pomoci světských orgánů a vymáhanou prý dokonce pomocí exekuce, napovídá, že Prägra na jeho životní dráze ovlivnil také socialismus.⁴⁴³ Prezident Wehrenfennig označil Prägrovo hnutí za „religiös-radikalen Bewegung mit sozialistischem Unterton“.⁴⁴⁴

Z mého podání je asi zřetelné, že dávám podmokelskému představenstvu i na základě povědomí o pozdějších událostech více méně za pravdu. Poměry v podmokelském sboru a jeho představenstvu neznám a možná nebyly radostné. Prägrovo působení přitáhlo ke Kristu a ke křesťanství zástupy lidí, kteří byli tradičním křesťanstvím neoslovitelní. Poskytlo mnohým životní orientaci. Jenže: Proč kolem Prägra nacházíme neustále těžko průhledné, podivnými zbraněmi a často na veřejnosti vedené spory a útoky? Präger by řekl, že to nutně vyplývá z podstaty hlásání evangelia. Pochybují o tom, že to je vysvětlení dostatečné.

Mluvím a ještě budu mluvit především o Alfredu Prägrovi, on ale, ač zřetelně dominoval, samozřejmě nebyl sám. Měl vedle sebe osobnosti svých

⁴⁴¹ Deutsche Evangelische Gemeinde Bodenbach-Tetschen, An die Glaubensgenossen unserer Deutschen Evangelischen Gemeinde! Juni 1932 (sektářský postoj)

⁴⁴² Tamtéž. (styl jednání a chování faráře Prägra. Příkré a odpuzující počínání faráře mělo nepříznivé účinky)

⁴⁴³ Der Wahrheit eine Gasse! Eine Antwort dem evangelischen Kirchenvorstand Bodenbach-Tetschen gegeben von Pfarrer Alfred Präger.

⁴⁴⁴ Sakrausky, Die Deutsche Evangelische Kirche 1932-35 V., str. 26. (nábožensko-radikální hnutí se socialistickým podtónem). Tak to aspoň reprodukuje ve zprávě o 4. Kirchentagu DEKiBMS Johannes Pfeiffer z Berlina.

spolupracovníků a příznivců, posléze také vikáře z Jednoty bratrské (Reichel, Voelkel, Bachmann), kteří nemohli nemít vlastní názory a do nějaké míry dění aktivně ovlivňovali. Jde například o architekta Ernsta Wutschke, dále o Rudolfa Theinera, bývalého katolíka, podle všeho až do rozpuštění strany člena DNSAP⁴⁴⁵, v prvním vedení německé větve Jednoty bratrské v Československu se staral o finance. Prägrovým příznivcem byl i továrník Christians Garms, zemřel ale již 18.6.1933.⁴⁴⁶

7.1.3. Učení a názory Alfreda Prägra

Už bylo naznačeno, že Alfred Präger považoval podobně jako mnoho jeho současníků dobu, v níž žil, za krizovou a zlomovou. Tento motiv se vrací v mnoha obměnách. V roce 1932 mluví o rozkladu dosavadního systému. 1933 v Die kommende Gemeinde líčí Alfred Präger krizi moderního lidstva. Chtělo si vystavět babylónskou věž hospodářského blahobytu a na nikom nezávislé osobní svobody. Tato věž se zhroutila. Hospodářství je v troskách, technika člověka zotročila, všude strašná duševní zpuštělost. Dnešním člověkem zmítá strach a prázdnota.⁴⁴⁷ V roce 1935 líčí zase Präger barvitě ve veřejné přednášce v souvislosti s napadením Habeše Itálií bouřlivý stav světa a předpovídá vypuknutí války barevných proti bílým, válku ras.⁴⁴⁸ 1937 v čísle Der Ruf věnovanému probuzení mezi sudetoněmeckou mládeží načrtává Präger zlomovost doby z hlediska mládeže. Mládež prožívá zklamání nad dědictvím starší generace. Je kritická a radikální.⁴⁴⁹

Krise má ale řešení! Je jím Kristus. „Das was die ganze Welt heute aus ihrer Not, aus ihrem Chaos, aus ihrem Zerfall retten, allein, ganz allein retten kann, ist die Revolution aus dem Evangelium.“⁴⁵⁰ Jen Kristus může uzdravit lidstvo, nemocné já každého jednotlivce. Ježíš Kristus je zachránce Západu. V čísle věnovaném mládeži najdeme četná svědectví, jak Kristus proměnil životy mladých lidí.⁴⁵¹

Präger používá velmi často bojovou a válečnickou rétoriku. Jednak o prožívané době podle něj platí: „Es ist Frontzeit! Wir stehen im Zeichen der totalen Mobilmachung der Armee unseres Feldherrn Christus, der die Quelle

⁴⁴⁵ Gill, Benigna, str. 12. a pozn. 5. na str. 28. Gill píše NSDAP, soudím, že se jedná o překlep či o omyl

⁴⁴⁶ Die kommende Kirche 1 (1933), č. 2, str. 14

⁴⁴⁷ Die kommende Kirche, 1 (1933), č. 2, str. 1f

⁴⁴⁸ Der Ruf, 1 (1935), č. 3, str. 4f

⁴⁴⁹ Der Ruf, 3 (1937), č. 3, str. 2

⁴⁵⁰ Die kommende Kirche 1 (1933), č. 2, str. 2 (To, co může dnes zachránit z jeho bídy, z jeho chaosu, z jeho rozkladu, zachránit může jenom, pouze a jenom, revoluce skrze evangelium).

⁴⁵¹ Der Ruf, 3 (1937), č. 3

der Lebenserneuerung ist (...)“⁴⁵² Je to doba, v níž otázka zní: „Für oder wider Christus!“⁴⁵³ Je to doba boje Krista s Antikristem. Jednak podle Pražského evangelium není žádná poduška ani prášek na spaní. „Die Botschaft des Evangeliums ist anstößig.“⁴⁵⁴ Proto vyvolává konflikty. Ježíš řekl, že nepřišel přinést pokoj, ale meč. Co tím míní? Ne válku pomocí zbraní, ale „Kampf der Geister! Einen geistigen Pazifismus, der das Ringen um die Wahrheit lähmt, hat Jesus völlig abgelehnt.“⁴⁵⁵

Proti komu a čemu je třeba bojovat? Pražského nepřátelství platí zdá se především tomu, co nazývá „landläufiges Christentum“⁴⁵⁶ Myslí i na katolicismus, ten ale asi nijak zvlášť důkladně nezná. Kritizuje katolickou církev převážně v souvislosti s politickými událostmi, s válkou v Habeši a ve Španělsku. Ponejvíce se strefuje do běžného protestantismu, tedy do toho, co zažil v DEKiBMS a co jí přičítá. Nejostřeji se vyjadřuje asi v článku o „nesmrtelném Jidášovi“: „Es muß ganz klar gesagt werden; das landläufige Christentum ist der heutige Judas, der Verräter des echten Christus!“⁴⁵⁷ Jidášovi byla věc Ježíšova prostředkem k účelu, šlo mu o moc, slávu, peníze. Uzavřel smlouvu se Zlým a tvářil se, že jde s Kristem. Následuje kritika katolické církve za postoje ohledně války v Habeši. O DEKiBMS Pražer píše: „was im Sudetendeutschtum unter der Flagge des landläufigen Protestantismus, unter dem Namen der protestantischen Kirche geht, hat allermeist mit echter Kirche im ursprünglichen Christussinn gar nichts zu tun!“⁴⁵⁸ V tomto protestantismu jde podle něj o taktiku, diplomacii, vnější zdání, nikoli o proroctví, zvěstování, následování a vyznávání. Novogermánskou religiozitu Pražer odmítá, je to lidský produkt, který se nutně musí profilovat antikřesťansky. Navíc teprve křesťanství udělalo z germánských kmenů národ. Taktéž sektářství Pražer odmítá.⁴⁵⁹

V tom případě ale nelze než se ptát, jak tedy vypadá podle Pražer pravá církev, pravé Kristovo společenství a kde ji lze v sudetoněmeckém prostoru nalézt? Pravou církev si vzbuzuje sám Kristus. Pravá církev rodí a vychovává nové lidstvo pro nový svět, pro království Boží. Je živá, živoucí a trvale

⁴⁵² Der Ruf, 2 (1936), č. 5, str. 4. (Je to doba čelního střetu! Prožíváme znamení totální mobilizace armády našeho vojevůdce Krista, který je zdrojem obnovy života ...)

⁴⁵³ Der Ruf, 3 (1937), č. 3, str. 2. (Pro Krista nebo proti němu!)

⁴⁵⁴ Der Wahrheit eine Gasse. (Zvěst evangelia je pohoršlivá.)

⁴⁵⁵ Der Ruf, 2 (1936), č. 11/12, str. 5 (Boj duchů! Duchovní pacifismus, který ochromuje zápas o pravdu, Ježíš zcela odmítl.)

⁴⁵⁶ (obvyklé, běžné křesťanství)

⁴⁵⁷ Der Ruf, 2 (1936), č. 4, str. 5ff (Musí to být zcela jasně řečeno; běžné křesťanství je dnešní Jidáš, zrádce pravého Krista!)

⁴⁵⁸ Der Ruf 3 (1937), č. 1/2, str. 10 (to, co kráčí mezi sudetskými Němci pod vlajkou běžného protestantismu, pod jménem protestantské církve, nemá vesměs s pravou církví v původním Kristově smyslu vůbec nic společného!)

⁴⁵⁹ Tamtéž str. 8

znepokojuje starý svět. Pravá církev dává lidem domov, útočiště, společenství. Pravá církev, společenství živoucího Krista, je jediné řešení krize společnosti, jediná možná cesta mezi liberalistickým individualismem a socialistickým rozplynutím se v mase. Jen ona ukončí osamělost lidí. To vše dokáže, protože není lidským dílem.⁴⁶⁰ A takovou církev daroval Bůh sudetským Němcům v „evangelische Brüderkirche“.⁴⁶¹ Prágerovo přesvědčení o vyvolenosti jeho skupiny a její jedinečné, spásné úloze v sudetoněmeckém národě, se objevuje opakovaně a celkem zřetelně.

Z Praha číší silné „sudetoněmecké“ uvědomění a vlastenectví, obrací se vyloženě na svoji národnostní skupinu, vyslovuje se četně o lásce k ní, o pocitu až posedlé zodpovědnosti za národ. Národ a rasu považuje za Bohem stvořené řády. Odmítá ale zbožšťování národa. Odmítá z národa dělat článek víry a modlu.⁴⁶²

Jak už jsem se zmínila, co se týče politických názorů naznačených v Der Ruf, Práger jednoznačně odmítá útok Itálie proti Habeši. Ve Španělsku viní z občanské války především katolickou církev, na druhém místě liberalismus, pro španělskou levici má pochopení.⁴⁶³ Der Ruf se nevyjadřuje přehnaně o nebezpečí bolševismu. Toto téma se vyskytuje jen sporadicky. V článku o Sovětském svazu a šíření evangelia v něm se ale pochopitelně o bezbožném systému i o bolševismu vyslovuje negativně. A socialistický kolektivismus podle Praha není přijatelná náhrada za odumírající individualismu liberalismu.⁴⁶⁴ Přes militaristickou rétoriku se Práger staví negativně také k možnosti vzniku nové světové války. Milovat svůj národ vůbec neznamená toužit žhavě po nové světové válce.⁴⁶⁵

O vztahu k Československému státu a Čechům Der Ruf v mně dostupných číslech mlčí. Je ale pravda, že v 5. čísle 2. ročníku tři čtvrtě stránky vyškrtla cenzura. Až v prvním a možná jediném čísle vyšlém v roce 1939 se Práger vyslovuje otevřeně i o Čechách a Československu a o událostech roku 1938, tedy o připojení Sudet k Říši. Ony události jsou podle něj Božím soudem nad Čechy. Československo bylo vystavěno na lži, podvodu, krádeži, utlačování jiných národů. Na tom se trvale stát budovat nedá. Sudetští Němci naopak připojením k Říši prožili „freundlichen Zugriff Gottes“.⁴⁶⁶ Bůh seslal polomrtvým, mezi loupežníky padlým sudetským Němcům pomoc prostřednictvím milosrdného Samaritána Adolfa Hitlera. I takový pěkný

⁴⁶⁰ Die kommende Kirche 1 (1933), č.1 str. 7

⁴⁶¹ Der Ruf 2 (1936), č. 3, str. 5f

⁴⁶² Der Ruf 2 (1936), č.6, str. 3. Na několika místech právě zbožšťování národa připisuje DEKiBMS.

⁴⁶³ Der Ruf 2 (1936), č. 11/12, str. 6-13 + 3 (1937), č. 1/2, str. 13-17

⁴⁶⁴ Die kommende Gemeinde 1 (1933), č.1. str. 6

⁴⁶⁵ Der Ruf 2 (1936), č. 11/12, str. 4

⁴⁶⁶ Der Ruf 4 (1939), č. 1, str. 4 (přátelský Boží zásah)

biblický obraz Präger pro charakterizaci událostí používá. Rovněž vznik velké německé Říše s 80 milióny obyvatel Präger srdečně vítá. Dále dodává, že jeho evangelische Brüderkirche k událostem radostně přitakává, že právě ona bojovala proti Čechům víc než jiné církve v Sudetech, a proto také od nich mnoho vytrpěla. Trvá nadále na tom, že jedině Kristus je zdrojem obnovy, a vyjadřuje naději, že i v nových poměrech bude jeho církev moci nasazovat své síly ve zvěstování Krista a v pravé pastýřské péči o duši národa.

7.2. Sudetoněmecké Gruppenbewegung

7.2.1. Oxforder Gruppenbewegung – Oxford Group

Hnutí Gruppenbewegung, anglicky Oxford-Group, vzniklo ve 20. letech 20. století působením Franka Buchmana mezi studenty ve Velké Británii. Zřejmě rezonovalo s duchem a potřebami doby, neboť se poměrně rychle rozšířilo nejen v Evropě.

Luterský farář německo-švýcarského původu Frank Buchman se narodil 1878 v Pennsburgu, v Pensylvánii v USA. Ve Filadelfii vedl domov pro opuštěné chlapce. V roce 1908 pobýval v Anglii, zúčastnil se evangelikálního shromáždění v Keswicku, kde prožil zásadní zkušenost proměny svého života.⁴⁶⁷ Do roku 1915 působil jako pastor na státní univerzitě v Pensylvánii. Po roce 1915 podnikal misijně a pastoračně laděné cesty. Postupně vyvinul formu intenzivního křesťanského setkávání a sdílení v menších skupinách v podobě tzv. house parties. V roce 1921 pořádal s velkým úspěchem house party pro studenty v Cambridge, jiskra záhy přeskočila i na Oxford. A hnutí bylo na světě. Sešlosti hnutí ovšem nabývaly také podoby vyškoleným týmem pořádaného, několikadenního sjezdu (Tagung), jehož se účastnily často i stovky až tisíce lidí ze všech společenských vrstev, většinou včetně prominentů. 1938 se hnutí přejmenovalo na Moralische Ausrüstung (moral re-armament).

Gruppenbewegung není spojeno s žádnou zvlášť hlubokou teologickou reflexí.⁴⁶⁸ A nepřináší ani vzhledem k jiným probuzeneckým a rozhodně křesťanským proudům nic zas až tak zvlášť nového a objevného. Spíše dokázalo být účinnou aplikací modifikovaného probuzeneckého stylu pro svou dobu. Velký prostor v něm měla osobní svědectví. Hnutí chtělo sloužit stávajícím církvím, nikoliv zakládat novou církev.

Hnutí volá v návaznosti na Kázání na hoře k bezpodmínečné čistotě (Reinheit), čestnosti (Ehrlichkeit), obětavosti (Selbstlosigkeit) a lásce (Liebe). Na praxi orientované učení hnutí shrnuje Th. Haug do pěti bodů:

⁴⁶⁷ Haug, Die deutsche Gruppenbewegung, str. 4f

⁴⁶⁸ Emil Brunner nazval členy hnutí „theologische Zigeuner“ viz Haug, str. 25

- křesťan si má každý den najít chvíli ke ztišení (Stille), naslouchání Bohu, hnutí praktikuje také společné mlčení ve skupině
- při tomto ztišení člověk přijímá od Boha vyjevení jeho vůle a podrobuje se Božímu vedení (Führung)
- naslouchání Bohu vede k poznání vlastní hříšnosti, i v maličkostech, hřích je třeba vyznat před druhými
- hřích je třeba napravit
- své síly je třeba nasadit pro Krista, je třeba s nimi ale také zodpovědně nakládat (zásada se shrnovala pod pojem správcovství – Haushalterschaft)

Hnutí se především zaměřovalo na proměnu jednotlivce, postupně se ale začal objevovat i důraz na proměnu celých lidských společenství, celých národů, jež se počíná v proměně jednotlivce skrze Krista. Hnutí samo sebe a svou praxi začíná vnímat jako jeden z Božích instrumentů k řešení světové krize. Svědčí o tom alespoň část řeči Franka Buchmana z roku 1935 v Dánsku, jak ji přináší Der Ruf:

„Gottes Führung muß eine ganz normale Erfahrung im Leben gewöhnlichr Frauen und Männer werden! Jeder kann Gottes Botschaft empfangen, wenn er sich innerlich bereit dazu macht. Der Geist kann dem Geiste des Menschen genaue, sichere, praktische Anweisungen geben. Ein geistiger Durchbruch muß kommen, der die Menschennatur umwandelt und Männer und Völker erneuert. Es muß eine solche göttliche Autorität über uns kommen, daß sie überall und von jedem angenommen wird. Nur so kann in das Chaos der nationaler und übernationalen Dinge Ordnung kommen.“⁴⁶⁹

Gruppenbewegung našlo značný ohlas ve Švýcarsku. Oslovilo na počátku 30. let přes počáteční nedůvěru a trvalou opatrnost a kritičnost i teologa Emila Brunnera. V pol. 30. let se cítil být tlumočником mezi teology a představiteli církvi na jedné straně a Gruppenbewegung na straně druhé.⁴⁷⁰ Na hnutí oceňuje kupříkladu, že v jeho centru vlastně stojí pastorační péče o jednotlivce. Buchmanův vyškolený organizační tým označuje opatrně dokonce jako „einen reisenden Seelsorgerorden“.⁴⁷¹

⁴⁶⁹ Der Ruf 2 (1936), č.5, str. 2 (Boží vedení se musí stát úplně normální zkušeností běžných mužů a žen! Každý může přijímat Boží poselství, když se na to vnitřně připraví. Duch může dávat lidskému duchu přesné, jisté, praktické instrukce. Musí přijít duchovní průlom, který promění lidskou přirozenost a obnoví muže i národy. Musí nad námi vzejít taková božská autorita, že bude přijímána všude a všemi. Jen tak může vstoupit řád do chaosu národních a nadnárodních záležitostí.)

⁴⁷⁰ Viz Brunner, Die Kirchen, Die Gruppenbewegung und die Kirche Jesu Christi str. 8

⁴⁷¹ Brunner, Meine Begegnung, str. 11 (cestující řád pastorů). Není bez zajímavosti, že hnutím prošli i zakladatelé Anonymních alkoholiků.

7.2.2. Gruppenbewegung v Československu

V Československu se ke Gruppenbewegung hlásil asi jen Alfred Präger a ti, které pro ně získal. Další zmínka o kontaktu mezi Gruppenbewegung a Československem, na kterou jsem narazila, je z článku v *Deutsche Bohemia Zeitung* uveřejněného u příležitosti velkého mezinárodního sjezdu Gruppenbewegung v Československu v Podmoklech v grandhotelu Töpfer. Podle ní v září 1935 pozval Edvard Beneš v Ženevě jako ministr zahraničí členy hnutí na oběd.

V tomtéž článku se dozvídáme i o průběhu příklonu Alfreda Prägra k hnutí První písemné materiály o Gruppenbewegung se mu dostaly do rukou v roce 1931. V roce 1933 se seznámil se členy hnutí v západním Německu a v září téhož roku se zúčastnil sjezdu Gruppenbewegung v Bad Homburg von der Höhe, na němž byl přítomen i Frank Buchman.⁴⁷² Alfred Präger hnutí okamžitě přijal za své. První větší jím pořádaná akce v duchu hnutí, o níž vím, se konala ani ne do roka, o letnicích 1934.

Alfred Präger podle všeho dospěl k relativně uceleným osobním teologickým postojům už před setkáním s Gruppenbewegung. Nakolik jej učení a praxe hnutí osobně zasáhly a proměnily jeho názory, je těžké vysledovat. Nabízí se i podezření, že Präger přijal hnutí a jeho metody především jako účinný evangelizační nástroj, který měl přivádět jeho sboru a církvi nové lidi. Na druhou stranu jablonecký archiv dosvědčuje, že hlavní prvky Gruppenbewegung v jabloneckém sboru opravdu zdomácněly a v základních rysech nebyly nikdy opuštěny. Navíc je dost dobře možné, že jednoduché zásady Gruppenbewegung formovaly lidi mnohem víc než Prägrovy teologicko-sociologické konstrukce.

Není snadné určit, jaká úloha náležela Gruppenbewegung v Prägrových plánech jednak v jednotlivých německých sborech JB v ČSR, jednak v rámci sudetoněmecké Jednoty bratrské jako celku, jednak při prezentaci na veřejnosti.

Co se týče Jednoty bratrské, je nápadné, jak málo přichází Gruppenbewegung ke slovu v časopise *Der Ruf*, vydávaném v letech 1935-1939 podmokelským vedením německé větve JB v ČSR, tedy v oficiálním periodiku německé větve JB v ČSR. I když se sem tam v *Der Ruf* objeví nějaká narážka v duchu hnutí, Gruppenbewegung není jmenováno. A připadá mi zvláštní, že *Der Ruf* vůbec neinformuje o sjezdech Gruppenbewegung v ČSR. Vysvětlit si to moc neumím. Snad se Präger snažil důsledně dodržovat

⁴⁷² Oxfordgruppen-Bewegung kommt in die ČSR, in: *Deutsche Zeitung Bohemia*, 18. Oktober 1936

neexistenci rovnítka mezi sudetoněmeckým Gruppenbewegung a sudetoněmeckou JB.

Fungování Gruppenbewegung v jednotlivém sboru ještě budeme sledovat na příkladu Jablonce. Na tomto místě jen mé shrnující pozorování, že v Jablonci v duchu Gruppenbewegung byl veden a vzděláván především relativně úzký kruh „jádra“ sboru, aktivních pomocníků, u nichž se zároveň předpokládalo, že jde o lidi duchovně nejpokročilejší a usilující o duchovní zralost. Ani mezi Gruppenbewegung a sborem tedy neexistovalo rovnítko. Nemohu to sice doložit jednoznačným důkazem, ale domnívám se, že např. ticho patřilo do večerů Gruppe, ale nikoliv např. na biblické hodiny. Samozřejmě lidé ovlivnění hnutím, onen kroužek pomocníků, ovlivňovali v duchu hnutí i ostatní členy sbory, měli působit především pastoračně. Celý proces zřejmě směřoval k tomu, aby se nejen kruh pomocníků, ale postupně celý sbor stal funkční a akční misijní jednotkou.

Článek v Deutsche Zeitung Bohemia napovídá, že Präger se snažil Gruppenbewegung prezentovat a přibližovat i československé německé veřejnosti. Ostatně snaha byla na sjezdy Gruppenbewegung zvat pokud možno také lidi z venku, mimo Jednotu bratrskou. Ti by pozvání těžko přijali, kdyby vůbec netušili, oč jde.

Zdá se, že spojení sudetoněmeckého Gruppenbewegung se světovým se postupně ztrácelo. Nejspíš to souvisí s proměnami v hnutí samém a také se skutečností, že hnutí nemělo v nacistickém Německu zrovna na růžích ustláno.

7.2.3. Sjezdy sudetoněmeckého Gruppenbewegung

Nejnápadnější a snad i hlavní aktivitou Gruppenbewegung byly sjezdy (Tagungen). I v sudetoněmecké verzi hnutí hrály klíčovou roli. Sešli-li se na sjezdu lidé hnutím dosud nezasažení, měl výrazně evangelizační charakter. Sešli-li se převážně lidé zásady hnutí akceptující, již obrácení, pak mohl mít sjezd charakter spíše školící, utvrzující, prohlubující. Standardně trval sjezd zhruba jeden týden. Protože ale týden volna představoval pro řadu lidí v zaměstnaneckém poměru těžko uskutečnitelnou záležitost, sjezdy byly často kratší či bylo možné zúčastnit se jen jejich části. Podmokolští pořádali jednu až dvě takové akce ročně. Tradiční termín pro ně představovaly svatodušní svátky. Jablonečtí pořádali svůj sjezd v letech 1937, 1938 a 1940 v tzv. Urlaubswoche, v týdnu v červenci, kdy dostávali týdenní dovolenou zaměstnanci všech podniků a obchodů v Jablonci.⁴⁷³

Sjezdy se zpravidla konaly na venkově, daleko od městských center. Sbor Podmokly si brzy po svém ustavení pronajal opuštěný statek v Kamenické Stráni (Kamnitz-Leithen). Konaly se tam různé akce, setkání mládeže, od roku

⁴⁷³ Viz ASJBJ, Voelkel, Von unserer Gablonzer Urlaubswoche.

1933 dětský tábor a v prvních letech také sjezdy.⁴⁷⁴ V pozdějších letech se místo označení Tagung, což překládám sjezd, volilo spíše označení Freizeit či Urlaub, tedy rekreace či dovolená, ačkoliv průběh se výrazně nelišil.

Pokusila jsem se dát z různých poznámek dohromady termíny a místa sjezdů pořádaných z Podmokel, jeho přesnost a úplnost nezaručuji.

- Letnice 1934 Kamenická Stráň
- 10.-18.6.1935 Kamenická Stráň
- 2.-6.6. 1936 Jetřichovice (Dittersbach)
- 17.-24.10. 1936 Podmokly, grandhotel Töpfer
- 17.-22.5.1937 Jetřichovice
- 6.-11.6.1938 Maxičky (Waldbad Maxdorf)
- 14.-18.8. 1938 Kamenická Stráň
- 4.-5.2. 1939 Podmokly
- Letnice 1940 Chlumec (Kolmen)

Jablonecký sbor uspořádal čtyři takové akce:

- 25.-27.8.1934 Lukášov (Luxdorf)
- 5.-10.7.1937 Pelkovic (Pelkowitz)
- 4.-9.7.1938 Jindřichov (Hennersdorf)
- 21.-25.7.1940 Krömerbäude

V rámci této kapitoly bych se chtěla blíže zmínit o sjezdu v Podmoklech 17.-4.10.1936 v grandhotelu Töpfer. Mnoho toho o jeho průběhu a obsahu nevím, má ale zvláštní důležitost v tom, že se jedná o jediný velký mezinárodní sjezd Gruppenbewegung uskutečněný v Českoslovenku a zúčastnila se ho slušná řádka prominentních hostů. Na seznamu účastníků najdeme kolem 300 jmen. Mezi nimi např. hraběte Johna Bentincka z Amorongen v Nizozemí, příbuzného britského vyslance v Praze hraběte Karla Bentincka. Dále hraběnkou Ursulu Bentinck z Londýna⁴⁷⁵, baronku Gusti Malzan z Mecklenburgu či vysokoškolského profesora Willi Neussera z Drážďan.

Téma sjezdu znělo: Halt dem Chaos! Durch neue Menschen zu einer neuen Welt.⁴⁷⁶ Je tedy blízko jak vizím Alfreda Prägra, tak Franka Buchmana, jak jsem je citovala v kapitole 7.2.1. Účastníků z Německa, Holandska, Velké Británie, Dánska a Kanady do Podmokel nedorazilo málo. Většinu přesto tvořili lidé z Podmokel, Děčína a okolí. Na sjezd se nepochybně podařilo

⁴⁷⁴ Die kommende Kirche 1 (1933), č.2. str.15

⁴⁷⁵ Viz Deutsche Zeitung Bohemia z 18. Oktober 1936

⁴⁷⁶ Viz ASJBJ, Voeklovy Notitzen Bodenbach-Töpfer Oktober 1936 (Stop chaosu! Skrze nové lidi k novému světu)

pozvat řadu osob, které neměli s Jednotou bratrskou nic společného. Z Jablonce například přijeli Martl Kretschmer, Anna Herbich, Josef Dörner a farář Voelkel, ale také další 4 lidé ke sboru nepatřící, mezi nimi např. paní majorová Gertrude Knopp-Holey. Není zřejmé, zda byl Alfred Präger hlavním organizátorem, spoluorganizátorem či zda jen poskytl zázemí zahraničnímu organizačnímu týmu.

7.2.4. Smysl a průběh sjezdu podle Prägra

Před sjezdem pořádaným Jabloneckými v Pelikovicích se Voelkel snažil spoluorganizátory ze svého sboru co nejlépe vyzbrojit. 5.6.1937 proto na Voelklovu žádost Alfred Präger v Jablonci udělal školení, s hlavním důrazem na pastorační rozhovory během sjezdu. Voelkel si dělal čitelné a relativně ucelené poznámky, z nichž čerpám následující informace.

Podle Prägra je smyslem sjezdu „Menschen mit Christus, mit dem lebendigen Gott in persönliche Berührung bringen. Nicht: Idee Gottes, religiöses Wissen vermitteln.“⁴⁷⁷ Aby někdo navázal spojení se zdrojem života, to samozřejmě nelze zařídit lidským úsilím, jde o zázrak z Boží strany. Organizátoři ale musí do akce vstupovat s očekáváním, že Kristus zvítězí, že sjezd povede, pozve správné lidi, udělá ze spolupracovníků tým.

Dále Präger líčí, jak má sjezd probíhat, aby mohli být pro Krista získáni návštěvníci „ze světa“. Na začátku je důležité, aby se tihle lidé na sjezdu cítili příjemně, aby jim prostředí nepřipadalo zbožné, aby vládla přirozená, radostná a otevřená atmosféra. Musí se cítit akceptováni takoví, jací jsou, nesmí cítit žádný zbožný tlak. V průběhu sjezdu musí hosté vnímat, že nejde o propagandu, ale že jde o ně osobně, je třeba je vnitřně zasáhnout, oslovit, probudit v nich touhu po změně. Organizátoři mají velkou zodpovědnost, na sjezdu se rozhoduje o životě a smrti! Průběh jednotlivých dní je třeba přizpůsobit zákonitosti, že napětí by mělo střídát uvolnění a že lidé jsou během dne různě vnímaví. Účastní-li se lidé „z venku“, pak není dobré začínat hned s Biblií a modlitbou, ani Ježíš to nedělal. S Biblií stačí přijít až 4. den.⁴⁷⁸

Jako vidno, jsou tyto instrukce silně zaměřeny na evangelizaci. Pro hosty mají být odstraněny všechny překážky, které by působily rušivě a odváděly by od toho hlavního „vyrušení“, o něž na sjezdu jde, totiž od setkání s Kristem.

Další Prägrovy instrukce se týkají pastoračních rozhovorů během sjezdu. Ty jsou tím nejdůležitějším na sjezdu, ne přednášky. Z Voelklových zápisků vybírám: Skoro každý člověk je zraněný životem. Každý má v sobě zraněné

⁴⁷⁷ ASJBJ, Voelklovy zápisky, Seelsorgerliches und Technisches über das Halten einer Tagung. (Uvést lidi do osobního kontaktu s Kristem, s živým Bohem. Nikoli: Zprostředkovat ideu Boha, náboženské vědění)

⁴⁷⁸ ASJBJ, Voelklovy zápisky Seelsorgerliches und Technisches über das Halten einer Tagung

dítě. V pastoraci jde o zkušenost uzdravení. Nejprve je třeba stanovit diagnózu. Každý člověk sténá po Bohu. A každý člověk utíká před Bohem. Pastorec znamená: dodat odvalu skoncovat s tímto útekem, přivádět k rozhodnutí. Lidé chtějí skoncovat se svou rebelií, chtějí říci Ano novému životu. V pastoračním rozhovoru nejde o diskutování, je třeba lidi přivádět od stanovisek a myšlenek na rovinu života. Sdílení srdcí, ne hlav. Důležité je naslouchání. Naslouchání podle Pragra znamená: nevloupávat se do cizích dveří, nybrž udělat si svoje dveře a druhé jimi vpustit. Když druhý není připraven mluvit, nenutit ho, můžu vyprávět ze svého života. Pastorec znamená jít společně k Spasiteli. Atd.⁴⁷⁹

Vidím to tak, že pastorec v rámci sjezdů je hodně podřízena evangelizačnímu úsilí. Pastorec se vlastně stává hlavní metodou evangelizace. Proto také podle mě musela neustále balancovat na hraně manipulace. Hranice mezi doprovázením k setkání s živým Bohem a mezi dotlačováním k témuž vidění světa a vlastní situace, dotlačování k týmž zkušenostem s Bohem, jako má doprovázející, je zřejmě tenká. Nakolik Präger a jeho odchovanci na sjezdech a ve sborovém životě tuto hranici překračovali, se s odstupem desítek let a na základě kusých písemných materiálů těžko určuje.

7.2.5. Maxičky 1938 - Příklad týdenního programu sjezdu

Sjezd v Maxičkách (Maxdorf) 6.-11.6.1938 v pensionu u lesního koupaliště pořádali Podmokelští. Téma znělo: „Die Entdeckung des dramatisch-schönen Lebens“ - Odhalování dramaticky krásného života.

Sjezd začal v pondělí 6.6. Zahajovacího večera se účastnilo 100 lidí, jejich složení bylo opravdu pestré. Všichni se představili, zapomnělo se ovšem na připojení otázky, proč přijeli. Večer došlo na několik svědectví, pak na písně.

V úterý zazněl Prägrův úvodní referát na téma sjezdu *Objevování dramaticky krásného života* uzavřený krátkou skicou *Ježíš jako znalec života*. Po polední pauze následoval krátký referát *Život bez štvání (ticho)* a na něj navazující pestrá svědectví o tichu. Další krátký referát nesl název *Život beze strachu* a opět po něm následovala svědectví o strachu, mezi nimi např. svědectví Gareisovo, psychoanalytik jej zbavil strachu ze strážníků, psychoanalytik dokáže ale uzdravit jen akutní speciální případy, pouze Kristus zcela odnímá strach.

Ve středu se důkladně praktikovalo ticho a to nad třemi otázkami: Žiju ve vědomém hluku? Kde vězí moje starost a můj strach? Jsem odhodlaný chopit se nového života? Následoval Voelkův referát: *Život bez únavy*. Odpolední referát: *4 nepodmíněné (požadavky)*. Večer patřil tématu: *Nový život v mládí, manželství, rodině* s různými živými svědectvími, došlo také na písně.

⁴⁷⁹ Tamtéž.

Ve čtvrtek dopoledne se drželo ticho o 4 nepomíněných požadavcích, dále Práger mluvil na téma: *Život bez křečovitosti*. Odpoledne zněly referáty na téma *Život pod vedením (geführtes Leben)* a *Správcovství (Haushalterschaft)* opět s návaznými pestrými a dobře vybranými svědectvími. Večer se konala dětská hodina (Kinderstunde) s velmi moderním příběhem.

V pátek dopoledne se referovalo o *Odevzdání se (Hingabe)*, pak dostalo prostor krátké ticho nad otázkami: Je něco, na co se vědomě upínám? Jsem připravený se odpoutat? Odpolední referáty se týkaly témat *Budující život, Společenství, Čtení Bible*. Večer znějí svědectví a to i na sjezdu nových lidí.

V sobotu ráno slavilo 48 účastníků Večeři Páně. Nebylo to v plánu, stalo se tak na návrh jednoho z účastníků, průběh byl podle Voelkla důstojný.⁴⁸⁰ Pak se zřejmě účastníci rozjeli domů.

7.2.6. Kamenická Stráň 1935 – Příklad jednoho dne sjezdu

Sjezd v Kamenické Stráni 10.6.-18.6..1935 patří nejspíš ještě do fáze, kdy se tvar sjezdů teprve ustaloval. Zajímavé je, že tým na něm tvořili faráři a vikáři německé větve Jednoty bratrské v ČSR, zatímco později v týmu laici obvykle měli převahu. (Laici samozřejmě během sjezdu přicházeli často ke slovu i v Kamenické Stráni 1935.) Neméně pozoruhodné mi přijde, že v týmu je i Joachim Voelkel, který vikářoval v té době v Podmoklech sotva měsíc a těžko tedy mohl být spolehlivým kádrem sudetoněmeckého Gruppenbewegung. Vedle Prágra a Voelkla v týmu figurují vikář v Jablonci Diez Reichel a Kurt Küchler, vikář v Dubé. Sjezdu se zúčastnilo asi 60 osob. Co se veřejně činných hostů týče, najdeme v seznamu účastníků Rudolfa Poppera, akademického malíře ze Střekova (Schreckenstein)⁴⁸¹, Willi Neuffera, vysokoškolského profesora z Drážďan, Kurta Reinsteina, faráře z Drážďan, Petera Wallera, plukovníka z Vídně. Voelkel sepsal podrobnou strojopisnou zprávu o průběhu středy 12.6.1935, jejíž obsah zde stručně podávám.

Brzy ráno se sešel tým. Společně držel ticho nad otázkou, zda on brání vítězství. (Zřejmě se tedy nedařilo naplnit cíle dle očekávání.) Mnozí pak zmiňovali povinnost chránit se před vší antipatií k některým účastníkům. Také bylo zmíněno jako důležité, aby den měl spád, podobal se útoku.

Po společné snídani nejprve přichází poučení o smyslu ticha. Být tiše neznamená být němý či osamělý. Tak jako sklenice cukrové vody potřebuje čas k rozpuštění, podobně musíme dát čas Bohu, atd. Pak všichni účastníci drží ticho nad Koloským 3,12-17. Den předtím sloužil spíše k seznámení se s průběhem společného ticha pro ty, pro něž to bylo nové. Ve středu zůstalo dost času, aby všichni mohli říci, co si zapsali. (Při tichu totiž

⁴⁸⁰ ASJBJ, Voelklovy poznámky ze sjezdu

⁴⁸¹ o něm např. <http://www.usti-nl.cz/dejiny/1918-38/ul-6-45.htm>

v Gruppenbewegung každý měl po ruce tužku a papír a mohl si dělat poznámky o myšlenkách, které přicházely.) Jen málo lidí zůstalo zdrženlivých. Plukovník Waller, když mluvil, to vzal za nedobrý konec problematizování, vyjadřoval se především o pacifismu. Někteří mluvili velmi krátce. Často zaznívala slova o nedostatku vděčnosti v modlitbách, o složitosti odpuštění, o napomínání atd.

Následovala krátká pauza. Po ní promluva Rudolfa Theinera *O nesprávném vztahu k věcem*. Nic nemáme pojímat jako neomezené vlastnictví, jsme jen správci, probral vztah k tělu, času, penězům, knihám, vzdělání, duši, duchu atd. Prakticky se to hned prozkoušelo, po tichu na téma, kolik dát do jednorázové sbírky ve prospěch sjezdu, se vybralo 300 Kč.

Po obědě a po pauze do 14:45 se sešli na hodinu čtyři skupiny: ženatí muži, vdané ženy, mladí muži, dívky. Jednotliví členové týmu podávali svědectví z oblastí, které se daly dobře prohovorit jen v takové skupině. Mnozí váhají se se tak odhodlati k řeči.

Po kávě pokračovaly promluvy tentokrát na téma *Nesprávný vztah k lidem* a to v kontextu čtyř nepodmíněných požadavků podle Kázání na hoře. *O nepodmíněné čestnosti, čistotě, lásce a obětavosti* ve vztahu k lidem mluvili Heller, Reichel, Traudl Strache. Např. o nepodmíněné lásce bylo řečeno, že existuje falešné a pravé utěšování. Falešné posiluje druhému páteř, správné ho vede ke spojení s Bohem. Kritizovat může jen ten, kdo vidí v druhém to nejlepší atd.

Po večeři promluvila ještě Lotte Riedrich *O nesprávném vztahu k Bohu*. Hřích je špatný postoj člověka k Bohu. Žít s Bohem v nepořádku nazývá Bible hříchem. Teprve když si naše viny dáme do spojitosti s Bohem, pak můžeme poznat hřích. Nejsou malé a velké hříchy, hřích je jen jeden. Nemůžeme se sami vysvobodit. V Kristu je odpuštění skrze kříž. Präger k tomu dodává, že smyslem sjezdu je podívat se z okna vlaku života a zjistit: sedím ve špatném vlaku.

Pak přichází na řadu tři svědectví o moci hříchu a větší moci Kristově. Skládají je bratři Stetz (truhlář), Friedenreich (cukrář) a Parsche (holič). Následuje ticho. Každý má zkoumat, zda chce dnes nastoupit do správného vlaku. Takových, kteří chtějí, se hlásí přes deset, jejich jména jsou napsána na papír. Středeční zprávu zakončuje věta: „So wurde der Mittwoch ein Tag fröhlichen Angriffs für Christus.“⁴⁸²

Opět je tu zřetelný evangelizační charakter. Týden v Maxičkách i den v Kamenické Stráni napovídají, jak obrovský prostor na sjezdech, které byly pro normální lidi, nikoliv pro akademiky, mělo slovo, ať už v referátech,

⁴⁸² ASJBJ, Notizten zu Pfingsttagung 1935. (Tak se stala středa dnem radostného útoku pro Krista)

svědectvích, pastoračních rozhovorech, konec konců i v tichu. Zároveň je ale zřetelné, že se nedostával žádný oficiální prostor diskusi a že tato byla asi i vnímána jako nežádoucí. Dále je myslím zřejmé, že témata sjezdů a referátů se dokázala zaměřovat na životně důležité oblasti a problémy aktuální opravdu pro téměř každého člověka. Také z Voelklových poznámek plyne, že přes Prágrovu völkisch rétoriku, štvání proti Čechům a samozřejmě přitakání připojení Sudet k Říši, politika neměla ani ve vypjatém roce 1938 v programu sjezdu žádné oficiální místo. Kristu a rozhodnému křesťanství náleželo první místo přede vším, i před sudetoněmeckým národnostním bojem.

7.3. Alfred Präger a Jednota bratrská

7.3.1. Přístup Alfreda Prägra k Jednotě bratrské

První kontakty se skupinou v Podmoklech se uskutečnily na podzim 1931 prostřednictvím W.E.Schmidta. Na podzim 1932 pak došlo ke vzniku sboru JB v Podmoklech, pro začátek jako filiálního sboru Dubé. V říjnu 1932 měl tento nový sbor Jednoty již 730 členů, tedy více než měly dohromady Dubá, Herčivald a Jablonec nad Nisou, tři stávající sbory německé části Jednoty v ČSR.⁴⁸³

Sbor Podmokly se ocitl v církevním společenství aktuálně zmítaném otázkou, jak dospět k nějakému kompromisu, když jsou v církvi Češi i Němci, Češi chtějí demokratičnost struktur a samostatnost, Němci pravý opak. Poměry v církvi rozhodně nebyly ideální, nebyla vzorovou probuzenou a misijní církví. Leccos v ní se snadno dalo označit za „landläufiges Christentum“ v Prágrově pojetí. Však také počáteční Prágrovo vyzdvihování JB⁴⁸⁴ postupně vystřídala skepse, pohrdání a odmítnutí. V roce 1935 říká Präger o Ochranově: „Herrnhut ist eine Kirche von Arbeitern, von Helden, von Märtyrern. Wir müssen mit diesem Pfund ganz anders wuchern!“⁴⁸⁵ Tedy velice pozitivní hodnocení ochranovského dědictví. O několik let později, v roce 1940 píše Präger o vedení německé Jednoty a možnosti připojení sboru Podmokly k JB v Říši: „Diese frommen charakterlose Schufte von Herrnhut! Nein unter deren fromm verlogenes Regime zu gehen, vermag ich nicht!“⁴⁸⁶

⁴⁸³ Burckhardt, str. 75f

⁴⁸⁴ Snad hodnotil Präger JB z počátku opravdu pozitivně, včetně její současnosti. Nadšení z Jednoty se mohlo podobat pozdějšímu nadšení z Bund evangelisch-reformierten Kirchen Deutschlands, jak je vyjadřoval v dopisech Voelklovi. Snad měl Präger obecně tendenci se nejprve nadchnout a postupně vychlázdat (až k nenávisti).

⁴⁸⁵ ASJBJ, Verhandlungsschrift, Erster Evangelisch-brüderischer Kirchentag(, 20.Januar 1935. (Ochranov byl církví dělníků, hrdinů, mučedníků, s touhle hřivnou musíme keřasit ještě úplně jinak!)

⁴⁸⁶ ASJBJ, dopis Prägra Voelklovi z 25.a 27.6.1940 (Tihle zbožní bezcharakterní lotři z Ochranova! Ne, přejít pod jejich zbožně prolhaný režim, to nedokážu!!)

Präger a Podmokelští brali v prvních letech Jednotu bratrskou jako asyl, „domov“. Příslušnost k Jednotě mohla ale také ohrozit další rozvoj podmokelské skupiny. Z kruhů k nově vzniklému sboru nepřátelsky naladěných se hned začaly ozývat hlasy, že Jednota bratrská je „česká sekta“.⁴⁸⁷ Tomu Alfred Präger čelil jednak důsledným prosazováním rozdělení Jednoty bratrské v ČSR na českou a německou část, jednak způsobem prezentace Jednoty bratrské. V letáku *Die kommende Kirche, Das wichtigste über die Evangelische Brüderkirche*, se zdůrazňuje sudetoněmecký prvek ve staré i obnovené Jednotě bratrské. O staré Jednotě bratrské se tu sděluje, že v ní byla i německá větev tvořená německými valdenskými, že Jednota bratrská je specifický proud vedle husitských táboritů a umírněných utrakvistů. Dále je řeč o německém zpěvníku Michaela Weiße a o kontaktech s Lutherem. O obnovené Jednotě bratrské se zdůrazňuje, že Ochranov založili sudetoněmečtí vystěhovalci, němečtí Moravané. O českých sborech Niesky a Rixdorf či o česko-německém původu Christiana Davida se taktně mlčí. Proti obvinění, že je Jednota sektou, zdůrazňuje *Die kommende Kirche* státní uznání církve nejen v Československu.⁴⁸⁸

Präger rozhodně nevstoupil do JB s ochotou přijmout ducha v JB panujícího a přiučít se všemu dobrému, nač v JB narazí. Lze souhlasit s Konradem Burckhardtem, že mu JB sloužila spíše jako možnost působit po odchodu z DEKiBMS na půdě státem uznané církve.⁴⁸⁹ Jak uměl Präger podivuhodně skládat prvky z jednotlivých okruhů, k nimž se hlásil, do celku, který nesl pečeť jeho vlastních představ a cílů, ukazuje jeho líčení z první bohoslužby v roce 1936 z DEKiBMS do JB pod vedením faráře Othmara Müllnera přestoupivší skupiny v Hranicích u Aše (Roßbach).⁴⁹⁰ To, že JB chce v Hranicích konstruktivně pracovat, se podle článku v *Der Ruf* projevilo už tím, že tamní bratrská práce se započala bohoslužbami slouženými 1.3.1936

⁴⁸⁷ Gill, str. 28, pozn. 3

⁴⁸⁸ *Die Kommende Kirche, Das Wichtigste über die Evangelische Brüderkirche*

⁴⁸⁹ Viz Burckhardt, *Die Brüder Unität*, str. 79f

⁴⁹⁰ Sbor v Hranicích patřil ke sborům Ašského výběžku s kontinuitou od dob reformace, měl několik tisíc členů. Proč konkrétně měl Othmar Müllner ve své církvi problémy, moje prameny neprozrazují. Podle Prägera bojoval za nezávislost církve na všech politických a světonázorových prouděch doby (viz *Der Ruf* 1936, č.6 str.6). Můžu spekulovat, že odmítl míchání politiky do života sboru a podporu sboru vůči SdP, jak se zřejmě v této době namnoze vyskytovala v DEKiBMS, není vyloučeno, že se i sám aktivně hlásil k levici. Vztahy sboru s Jednotou bratrskou se vyvíjely dobře a v roce 1939 se mohl připojit k JB v Německu. S Prägerem už to bylo horší. Ještě v roce 1936 poslal Präger Müllnera místo odcházejícího Otto Staudeho do Herčivaldu. A to za trest, jak píše Vacovský, protože Müllner s Prägerem nesouhlasil. Po připojení Sudet k Říši Müllner uprchl do Čech, kde žil za podpory českých sborů. (Adolf Vacovský, *Dějiny Jednoty bratrské v Herčivaldě*, vyšlo jako příloha časopisu *Jednota bratrská*). V Hranicích po Müllnerovi působil do odchodu do Dubé Heinz Schmidt, po něm bratr Wyrwa.

Alfredem Prägerem. Nebyla to náhoda, nýbrž milostivé Boží vedení, že počátek práce JB v Hranicích upomínal silně na počátek staré JB 1.3.1457 v Kunvaldě.

„Was damals diese Schar wollte, eine Gemeinschaft von Brüdern zu sein, die sich durch die vier Grundsätze Jesu aus der Bergpredigt: Unbedingte Ehrlichkeit, unbedingte Reinheit, unbedingte Selbstlosigkeit, unbedingte Liebe bestimmen ließ, das ist auch das Ziel der tapfer Schar von Brüdern und Schwestern in Roßbach. Auch sie will eine Familie sein, die eine Arbeitsgemeinschaft für die Sache Gottes in unserer Heimat werden will.“⁴⁹¹

Präger tedy nabízí: Tradice Jednoty bratrské, opletlené hesly Gruppenbewegung, ve službě jeho vize JB jako pravé misijní a společenství poskytující církve Kristovy mezi sudetskými Němci.

7.3.2. Prágerovy představy o církvi a úloze JB z hlediska tradic JB

Opírám se v této kapitole o Prágerovy referáty Co je synod? a Poslání Jednoty bratrské v sudetoněmeckém lidu. Pronesl je na prvním ustavujícím Kirchentagu⁴⁹² německé větve JB v ČSR, který se konal 21.1.1935.

Alfred Präger rozhodně odmítá demokracii v církvi. Církvi sluší christokracie. V církvi se nehlasuje, ale zvažuje před Bohem. Nerozhoduje většina, ale Boží Slovo. Ve všem je třeba se nechat vést Božím Duchem.

V tomto bodě stojí Präger plně v souladu s tradicemi Jednoty bratrské. Používání losu či vyhlášení Krista vrchním starším vycházely z toho, že v církvi vládne Kristus. Z podobných důvodů také nebyli faráři voleni sbory, ale povolávání a odvolávání vedením církve.

Präger zdůrazňuje proti koncepci lidové církve i proti z jeho hlediska bludnému učení o církvi neviditelné misijní a vyznavačský charakter pravé církve. Vyznáním Jednoty bratrské je ono z 13.11.1741: Totální nárok (Totalitätsanspruch) Ježíše Krista. Misie je služba druhým lidem Ježíšem Kristem. Misie, ne propaganda. Metodami misie jsou: starý dobrý duchovní úřad; práce s veřejností, přednášky apod.; svědectví.

Ani v tomto se nedalo z hlediska tradic Jednoty bratrské mnoho namítat. JB samozřejmě byla a to do určité míry i ve 30. letech 20. století misijní církví, složenou z věřících lidí, více či méně uvědoměle vydaných Kristu.

Problém z hlediska tradic Jednoty bratrské představuje Prágerův sice ne příliš explicitně tematizovaný, ale stále přítomný důraz na exkluzivnost pravé církve

⁴⁹¹ Der Ruf 2 (1936), č. 3., str. 4 (To, co chtěl tehdy tento hlouček, totiž být společenstvím bratří, které se nechá určovat čtyřmi zásadami Ježíšovými z Kázání na hoře: nepodmíněnou čestností, nepodmíněnou čistotou, nepodmíněnou obětavostí a nepodmíněnou láskou, to je cílem i statečného hloučku bratří a sester v Hranicích. Také on chce být rodinou, která se chce stát pracovním společenstvím pro věc Boží v naší domovině.)

⁴⁹² Präger zavedl v JB nezvyklou terminologii, z části obvyklou v DEKiBMS. Kirchentag je něco jako synod, sejítí farářů a zástupců sborů. Dovolím si tento pojem nepřekládat

a tedy i Jednoty bratrské v Sudetech a také představa pravé církve jakožto bojové jednotky ve zjitřené době toužebně očekávající průlom pravé církve. Se sudetoněmeckou Jednotou bratrskou má Bůh velké záměry. Jednota bratrská je povolána, aby zvěstovala a ztělesňovala pravou církev Kristovu. Misie je boj a střetnutí, ale zároveň budování existujících sborů. Jednota bratrská je údernou četou v sudetoněmecké domovině, atd.⁴⁹³

Tradice Jednoty bratrské proti tomu trvá na tom, že Jednota bratrská je jen částkou církve Kristovy. Ostatním církvím chce sloužit, ne rozsuzovat kde je a není pravá církev, jak to s oblibou činí Präger. K charismatům JB patřilo i šíření pokoje a hledání smíření. Paradigmaticky působí už požehnaná Večeře Páně v Berthelsdorfu v roce 1727, kdy Zinzendorf vynaložil veliké úsilí na usmíření znesvářených a Bůh tomu požehnal. Myslím, že právě Prägrův důraz na exkluzivitu a bojovnost, spolu s jeho problematickou osobností, patří k hlavním důvodům, proč Jednota bratrská musela Prägra a jeho věrné vyloučit ze svých řad.

7.3.3. Vývoj v něm. větvi JB od 1935 z hlediska ČMK a U.D.

Vývoj v německé větvi JB v ČSR je natolik složitý a nepřehledný, že jsem se rozhodla jej prezentovat jak z hlediska ČMK, jak jej interpretuje Konrad Burckhardt, tak z hlediska podmokelského vedení. A to bez větších komentářů. Vyvážený pohled (umožňující i kritické otázky ohledně mise biskupů Marxe a Shawea) by vyžadoval důkladnější zkoumání.

V roce 1935 se Präger stává dominantní osobou v německé větvi JB v ČSR. W.E. Schmidt totiž odchází na konci roku 1933 do Švýcarska a G.E. Schmidt o Velikoncích 1935 do Gnadenu. V roce 1935 je zvoleno vedení německé větve JB ve složení Schmidt, Präger, Theiner. Po Schmidtově odchodu je vedení doplněno o dalšího člena z podmokelského sboru. Präger začal záhy prosazovat ve všech sborech metody Gruppenbewegung. Ti, kdo nesouhlasili s Prägrovou linií, byli označováni za nábožensky zaostalé a za zrádce národní věci.

V roce 1935 začal konflikt Prägra s dlouholetým správcem sirotčinců v Dubé Johannesem Bayerem. Bayer spolu s Radou starších odmítal prägrovské metody a styl, leč musel strpět, že se Präger stal administrátorem a později i farářem sboru Dubá. Präger začal Bayera vyhánět a rozpoutal proti němu kampaň. Dal Bayerovi výpověď, což vedlo k zásahu ČMK. W.S.Reichel napomenul Prägra, aby jednal citlivěji vůči bratrským tradicím a citlivě zaváděl novinky. Präger ale nedbal a nadále volil cestu sporů.⁴⁹⁴

⁴⁹³ ASJBJ, Verhandlungsschrift, Erster evangelisch-brüderischer Kirchentag

⁴⁹⁴ Podle Voelklových poznámek z jednání s D.U.D. z roku 1939 se zřejmě Marx zmínil o vikáři Bachmannovi, asi až do onoho roku působícím v Podmoklech, že na něj měl Präger vliv podobný démonické moci, z něhož se Bachmann osvobodil v Ochranově během 8 dnů. Je

Präger a jeho příznivci obviňovali ČMK kvůli klíči k rozdělování darů a statních dotací mezi české a německé sbory. Dále útočili na českou Úzkou radu jako na protiněmeckou a prožidovskou. V roce 1936 členové ČMK usoudili, že už nadále nejsou schopni s Prägem spolupracovat. V srpnu 1936 se ČMK rozpustilo. Jako náhrada vznikl Verein zu Unterstützung der sudetendeutschen Brüdergemeinen,⁴⁹⁵ který existoval až do roku 1945 a rozděloval dary pro sbory JB v Sudetech.⁴⁹⁶

V roce 1937 se do sporů kolem německé větve JB v ČSR vložila světová JB. Jako zplnomocněnci nejvyššího orgánu světové Jednoty Unitäts-Direktion (U.D.) jednali v ČSR biskupové C.H. Shawe z Londýna a Theo Marx z Ochranova. Kvůli diktátorskému, nebratrskému stylu podmokelského vedení vyzvali jménem U.D. sbor Podmokly, aby dobrovolně opustil svazek JB. Ostatní německé sbory se měly předběžně podrobit pod vedení české Úzké rady.

Präger ale nemínil v klidu opustit řady JB. V letáku určeném německé bratrské veřejnosti napadá Marxe a Shawea. Na říšská místa přišlo udání upozorňující na spolčení ředitelství Jednoty s protiněmeckými, prožidovskými živly. Vážnějším dopadům tohoto udání pro JB v Německu zabránila jednání Theo Marxe.

Sbor Podmokly byl vyloučen z JB. Problémy ale ani potom nepřestaly. Například v roce 1938 po připojení Sudet k Říši byl Johannes Bayer udán u nacionálně-socialistických úřadů v Dubé jako zrádce národa. Bayer nebyl odsouzen, úřady neměly zájem se vměšovat do vnitrocírkevních sporů.⁴⁹⁷

Ráda bych ještě vypíchla to, co Burckhardt příliš nezmiňuje. Präger a jeho příznivci připravili světové Jednotě bratrské těžko stravitelné sousto, když nejen že Präger se svým sborem dobrovolně nevystoupil ze svazku JB, jak byl vyzván, ale i po vyloučení Podmokel nadále trval na tom, že církevní vedení německé větve JB v ČSR se sídlem v Podmoklech je legitimní, a podnikal všechny myslitelné kroky, aby se prokázalo, že v právu je on a nikoliv U.D. a

možné, že po různých zkušenostech s Prägem u některých lidí v německé JB vyrostlo přesvědčení až o démoničnosti Prägrovy osobnosti. viz. ASJBJ, Voelklovy poznámky z jednání s D.U.D. 16.6.1939

⁴⁹⁵ (Spolek pro podporu sudetoněmeckých bratrských sborů)

⁴⁹⁶ Burckhardt, Die Brüder-Unität, str. 81f

⁴⁹⁷ Burckhardt, Die Brüder-Unität, str. 84f. Johannes Bayer byl podle protokolů zasedání RS jabloneckého sboru povolán nakonec do Gnadau. Místo něj byl jako správce sirotčinců povolán (možná jen na nezbytně nutnou dobu) bratr Hans, dříve působivší v Estonsku. (Viz ASJBJ, zápis RS 20.1.1939) V Dubé působil zřejmě jako farář až do konce války Heinz Schmidt, syn W.E.Schmidta. Prägrovi se nejprve podařilo sbor rozpoltit, ale nakonec se sjednotil a v roce 1939 připojil k německé JB, zřejmě kvůli dlouhým měsícům neklidu ztratil hodně členů. Také Herčivald se připojil k německé JB. V Hečivaldu působil do konce 2. světové války diasporní kazatel v důchodu Wilhelm Schulz. (Viz Vacovský, Dějiny Jednoty bratrské v Herčivaldě)

D.U.D. I když došlo k vyloučení sboru Podmokly ze světové JB a zrušení vedení se sídlem v Podmoklech zplnomocněnci U.D., tedy Generálním synodem pověřeného nejvyššího orgánu světové JB, Präger nadále užíval jméno Jednota bratrská a ještě vytrvale a vehementně tvrdil, že tak činí oprávněně.

7.3.4. Vývoj v něm. větvi JB v ČSR od 1935 z hlediska Präger a spol.

Podkladem pro tuto kapitolku mi je především leták Ein Hilfsschrei der sudetendeutschen Brüder aus grosser Not gerichtet an die brüderliche Öffentlichkeit Deutschlands,⁴⁹⁸ dále protokoly RS a SR jabloneckého sboru a další drobné zmínky. Poznámku o tom, že informace z pražského okruhu je třeba číst nanejvýš obezřetně, snad ani nemusím činit.

Podle letáku podmokelského vedení podepsaného Prägrem, Zaschem a Wutschkem za počátek všech problémů mohou U.D., Úzká rada a jejich pochybení v roce 1934 a 1935. Zplnomocněnec U.D. v roce 1934 nejednal s československým Ministerstvem školství a národní osvěty, čímž by se bývalo dalo některým problémům předejít. Úzká rada si pak počínala zcela nebratrsky, proti církevnímu zřízení a nerespektovala své sliby dané vedení německé větve JB v ČSR. Jednala samostatně bez ohledu na německé sbory a nahlásila ministerstvu, že je jediným řádně zvoleným církevním úřadem JB v zemi, nástupkyní ochranovského vedení, tedy se chovala vůči státu i jako vedení německých sborů. Pravda je ale přeci taková, že v ČSR existují dvě vedení JB, jedno české, druhé německé. Podmokelské vedení zjistilo teprve na podzim 1935, jaké pochybení se událo.⁴⁹⁹ Zkoušelo to na ministerstvu napravit, ale bylo pozdě. Podmokelské vedení urgovalo na ministerstvu, obrátilo se se stížností i na U.D. Zplnomocněnci U.D. Marx a Shawe ale jejich oprávněnou stížnost odmítli jako neopodstatněnou. Potvrdili a legalizovali dokonce na ministerstvu nespravedlnost, které se na podmokelském církevním vedení a sudetoněmeckých bratrech dopustila Úzká rada.

A pak přišla rána dýkou (Dolchstoß) obou zplnomocněnců proti sudetoněmeckým bratrům, konec řetězu nespravedlností zdaleka nebyl u konce. Shawe a Marx vyhlásili za neplatné církevní zřízení německé části, s ním i německé vedení JB v ČSR a vyhlásili, že se sudetoněmečtí bratři mají buď podřídít Úzké radě, nebo opustit Jednotu bratrskou. Jaká to rána dýkou od Shawea, velkého přítele Malé dohody, který před začátkem jednání několikrát

⁴⁹⁸ viz ASJBJ. (Křik o pomoc sudetoněmeckých bratrů z velké nouze na bratrskou veřejnost Německa.)

⁴⁹⁹ V letáku to není zmíněno, ale hodně šlo o finanční otázky. Na jablonecké RS v létě 1936 si např. Theiner stěžuje, že Úzká rada odpírá německým sborům státní příspěvek. viz ASJBJ, zápis RS 19.8.1936

navštívil české sbory, ale sudetoněmecké bratry úmyslně pomíjel. A jaká rána dýkou od biskupa Marxe, který si nedal tu námahu, aby naslouchal naléhavým prosbám sudetoněmeckých bratří!

A pod jakou to církevní vládu nutí Marx s Shawem sudetoněmecké sbory! S podporou Úzké rady vyšla brožura Židé mezi námi se silnými Německu nepřátelskými tendencemi. Zdarma je rozšiřována za peníze mezinárodní Německu nepřátelské židovské ligy. A tuhle brožuru sepsal Bohumil Vančura. Farář JB ve službách mezinárodního židovstva proti německému národu! Podřízení pod Úzkou radu ani vystoupení z JB není pro sudetoněmecké bratry možné, proto prosí o pomoc.⁵⁰⁰

U.D. chtěla jednat s jednotlivými sbory. Podmokelské vedení ale trvalo na protiprávnosti svého zrušení, odmítlo je akceptovat a nadále si nárokovalo, že zastupuje všechny sbory. Chtělo za každou cenu udržet německou větev JB v ČSR. Nabídlo, že rezignuje, pokud to pomůže zachování německého okrsku v ČSR. Rozhodnutí Marxe a Shawea o podřízení sborů Úzké radě padlo někdy na přelomu června a července 1937. Präger pak jednal s prezidentem Wehrenfennigem, zda by on viděl jako možné, že by německé sbory JB v ČSR byly přijaty do DEKiBMS, přičemž by si podržely vlastní církevní řád a tvořily samostatný správní celek. Wehrenfennig to za možné považoval. Během srpna odsouhlasily připojení sbory Podmokly, Jablonec nad Nisou a prý i Dubá. Toto řešení údajně uvítal i Marx.⁵⁰¹ Wehrenfennigův pohled ale v DEKiBMS zřejmě nenarazil na kladné přijetí a plán na připojení k DEKiBMS padl. U.D. prodloužila v září sborům čas na rozhodnutí do 1.12.1937. Podle zprávy z dubna 1938 jedná podmokelské vedení s ministerstvem o uznání německého okrsku JB prostřednictvím právníka Dr. Wien-Claudi. 28.12.1937 se konal mimořádný Kirchentag (synod), na němž bylo zvoleno nové vedení ve složení Gareis, Kliemann a Legler (tedy bez Prägra). Ministerstvu to bylo oznámeno a ono to vzalo na vědomí, což je prý první krok ke státnímu uznání.⁵⁰²

Nejsvízelnější byla situace v Dubé. Johannes Bayer se snažil hned v srpnu získat RS a SR pro podřízení sboru Úzké radě. Podle Voelkla toho nechal až po Marxově otevřeném dopisu.⁵⁰³ Dubá byla rozpolcená tím, že část členů získal Präger na svou stranu a pod svůj vliv, zatímco Bayer s částí členů stál jednoznačně proti Prägrovi. Bayer předal svévolně už v roce 1937 oba dubské sirotčince do správy Úzké rady. Marx vyjednal s podmokelským vedením, že se vrátí sirotčince pod jeho správu za podmínky, že Bayer bude ustanoven v Dubé farářem. Bayer si ale kladl nesplnitelné podmínky, nakonec odmítl

⁵⁰⁰ ASJBJ, leták Hilfsschrei der sudetendeutschen Brüder aus grosser Not gerichtet an die brüderliche Öffentlichkeit Deutschlands

⁵⁰¹ ASJBJ, zápis SR 22.8.1937

⁵⁰² ASJBJ, zápis SR 10.4.1938

⁵⁰³ ASJBJ, zápis SR 22.8.1937

nové vedení uznat, takže vedení pochopilo, že se s ním nedá spolupracovat. 20.3. pak Bayer svolal za zády právoplatného faráře Dubé Pärgra sborovou radu, na níž byla zvolena nová Rada starších a padlo rozhodnutí podepsané 15 členy podřídit sbor Dubá Úzké radě. 3.4. přišel Präger do Dubé vykonat bohoslužby, ale našel zamčený kostel. Shromáždění se tedy konalo v hostinci. Sešlo se asi 50 lidí. V sirotčinci kázal ve stejné době docent Kessler z Ochranova pro 5 lidí. Präger svolal po bohoslužbě sborovou radu, byla zvolena nová Rada starších, vyjádřeno přání zůstat v německém okrsku, někteří odvolali své podpisy z 20.3., vládlo všeobecné rozhořčení proti Bayerovi. Bayer jednal jako zrádce národa, což vyvolalo v Dubé veřejné pohoršení. Odvrátili se od něj i jeho přátelé.⁵⁰⁴

Präger a spol. se pustili v čím dál zjištěnější mezinárodní i vnitropolitické situaci jara 1938 do mediální kampaně proti Bayerovi, U.D. a Úzké radě. Události v Jednotě bratrské byly líčeny v kontextu protičeského sudetoněmeckého boje. Takový článek se objevil i v Gablonzer Tagblatt pod názvem „Nationaler Kampf in der Brüderkirche“.⁵⁰⁵ Někdy do této doby spadá zřejmě denunciaci vůči U.D. na vedoucích říšských místech. Kdy přesně došlo k oficiálnímu vyloučení sboru Podmokly ze světové JB, mi není známo.

V krizových zářijových dnech pověřilo vedení Kleinmannel, Gareis, Legler až do mimořádného synodu 18.10.1938 přechodným vedením Pärgra. Präger poslal v den připojení Sudet k Říši ve jménu sudetoněmecké Jednoty bratrské tři (nejspíš děkovné a blahopřejné) telegramy do Berlína.⁵⁰⁶ Po připojení Sudet k Říši se otevřela možnost připojení sudetských sborů JB k německé JB. Sborny Dubá, Herčivald a Hranice u Aše této možnosti využily. Jablonec nad Nisou trval na tom, že za něj bude jednat podmokelské vedení (JB neuznané), čímž se vydal spolu se sborem Podmokly jinou cestou. O jejich společné pouti za stabilním právním postavením bude ještě řeč.

⁵⁰⁴ ASJBJ, zápis SR 10.4.1938

⁵⁰⁵ ASJBJ, viz článek v Gablonzer Tagblatt 8.4.1938 (narodním boji v Jednotě bratrské)

⁵⁰⁶ ASJBJ, zápis RS 16.10.1938

8. Jablonecký sbor 1935 - 1945

8.1. Sbor mezi odchodem Schmidta a příchodem Voelkla

8.1.1. Jablonec a Gruppenbewegung za Schmidta

Jako oficiální a také jednoznačně vysoce reálný důvod odchodu Gottfrieda E. Schmidta z Jablonce se udávala neudržitelnost stavu, kdy na sboru chudém a hospodářskou krizí těžce souženém setrval farář s rodinou.⁵⁰⁷ Podle Konrada Burckhardta ale dalším důvodem odchodu G.E.Schmidta (stejně jako W.E. Schmidta) byla obtížnost spolupráce s Alfredem Prägem, nestravitelnost jeho stylu a jeho vměšování se a prosazování vlastních představ ve všech sborech německé větve JB v ČSR. Präger Schmidtovi ustavičně mluvil do jablonecké práce a ovlivňoval sbor cestami, o nichž neměl Schmidt přesný přehled, natož kontrolu nad nimi.⁵⁰⁸

Na druhou stranu přineslo Gruppenbewegung do Schmidtova sboru to, po čem tak dlouho prahl. Přineslo duchovní oživení, zvýšený zájem o sborový život, zaktivizovalo některé členy natolik, že se chápali úloh, které dosud víceméně vždycky zůstávaly na faráři. Proti samotným principům Gruppenbewegung Schmidt zřejmě nic neměl. Jinak by se těžko mohl účastnit schůzek „Gruppe“, která vznikla v jeho sboru, a např. předčítat této skupině z knihy z okruhu Gruppenbewegung For Sinners Only, německy Nur für Sünder.⁵⁰⁹ Snažil se touto cestou udržet kontrolu nad děním, přestože mu třeba v novém proudění leccos nesešlo? Kdyby ale na Gruppenbewegung shledával něco teologicky či eticky závadného, snad by to otevřeně dal najevo. V člancích z roku 1934 uveřejněných v časopise Herrnhut neřekne o duchovním kvasu ve svém sboru slova křivého. Ve zprávě sepsané 7.5.1934 referuje o návštěvě faráře Prahy v Jablonci 20. a 21. ledna 1934 se skupinou 13 lidí, kteří vydávali svědectví. Schmidt dále píše:

⁵⁰⁷ Viz např. Herrnhut, 67 (1934), str. 334

⁵⁰⁸ Burckhardt, Die Brüder-Unität, str. 81. Potvrzuje to i korespondence s Direktion der Brüderunität in der Cechoslovakischen Republik. Schmidt postupoval tak, že oznámil, že mu bylo nabídnuto místo v zemské církvi a že odchází ze služeb Jednoty. JB ale samozřejmě nechtěla Schmidta ztratit, proto mu nakonec nabídla místo v Gnadenbergu. Jako důvod pro svůj odchod z ČMD vedle hospodářských důvodů a snahy zajistit svým dětem vzdělání, také obtížnost spolupráce s Prägem kvůli jeho charakteru. W.S. Reichel o tom soudí: „Die Schwierigkeiten, die in seinem Charakter liegen verkennen wir keineswegs. Aber wir meinen, unter Christen und Brüdern müssten sie sich überwinden lassen; man sollte es wenigstens versuchen.“ (Obtíže, které spočívají v jeho charakteru, v žádném případě nepodceňujeme. Ale máme zato, že mezi křesťany a bratry se musí dát překonat; mělo by se alespoň zkusit.) ASJBJ, W.S.Reichel G. Schmidtovi 4.11.1934

⁵⁰⁹ Viz. ASJBJ, Záznamy ze setkání jablonecké „Gruppe“ 1934-1940

„Durch den Besuch der lieben Bodenbacher ist die frische Zug, der seit einigen Monaten durch unsere Gemeinde geht, merklich verstärkt und vertieft worden. Die Gemeinbibelstunden werden viel besser besucht als früher. Und bei manchem ist der ernste Wille zu spüren, in der Nachfolge des Herrn zu stehen und der oberflächlichen katholischen Umgebung gegenüber ein Zeugnis für Christus abzulegen.“⁵¹⁰

Následně se zmiňuje o chystané rekreaci (Freizeit) v Kamenické Stráni u Podmokel, které se zúčastní sedm nebo osm nejhrolivějších členů z jeho sboru. Dostane se jim tak podpory a proškolení pro roli spolupracovníků ve sboru. Konstatuje ale, že polovina těchto lidí je bez prostředků a nezaměstnaná, vyslovuje však naději, že Pán dá, aby se potřebný obnos našel.⁵¹¹

Několik Jabloneckých se skutečně rekreace o svatodušních svátcích 1934 zúčastnilo, po návratu vytvořili „Gruppe“ (možná v nějaké podobě existovala už předtím) a začali se od 18.6.1934 pravidelně každé pondělí večer scházet. Na začátku stáli Augusta Richter, Marie Schneider, Ilse Porsche, Marie Dörner, Kajetan Zochler, jeho syn Otto Zochler a Franz Sluka. Jak jsem již řekla, farář Schmidt se těchto schůzek zúčastňoval. Měly duchovní, vzdělávací a pracovní charakter. Na začátku se obvykle přečetla hesla, pak se mlčelo (několik minut, jeden konkrétní údaj udává 5 minut), následovalo modlitební společenství, dále pak rozhovor nad některým oddílem z Bible či jiným vhodným textem nebo knihou. K večeru patřilo také projednávání konkrétních otázek života sboru a příprava některých akcí.⁵¹²

Ve zprávě uveřejněné v Herrnhut v říjnu zní Schmidtova slova na adresu působení Gruppenbewegung v jeho sboru při vší schmidtovské střízlivosti téměř nadšeně. V duchovním ohledu (ne už tak v hospodářském) se sboru daří dobře, díky působení Gruppenbewegung, které se nyní rozšiřuje i na sever Čech:

„Der Herr hat uns seit Anfang 1934 ein Wehen seines Geistes spüren lassen, wie schon seit Jahren nicht mehr. (...) Verschiedene Mitglieder unserer Gemeinde, die früher lauer und gleichgültig waren, sind zu einer entschiedener Stellung und zu einer freudigen Nachfolge Jesu Christi getrieben worden. Unsere Gemeinbibelstunde am Mittwoch abends weist jetzt einen so zahlreichen Besuch auf wie schon seit vielen Jahren nicht mehr. Mitglieder, welche früher, wie sie sagten, nicht Zeit hatten, in der Gemeinde mitzuarbeiten, stellen jetzt freudig Zeit und Kraft in den Dienst des Reiches Gottes. Am 16. September hatten wir z.B.

⁵¹⁰ Herrnhut 67 (1934), str. 157f (Návštěva Podmokelských ztelně posílila a prohloubila svěží vanutí, které jde několik měsíců naším sborem. Sborové biblické hodiny jsou mnohem lépe navštěvovány než dříve. A u některých je cítit vážná vůle, následovat Pána a svědčit o Kristu povrchnímu katolickému okolí.)

⁵¹¹ Tamtéž.

⁵¹² Viz zápisy z Gruppenabende

ein Gemeinschaftstreffen, bei dem fünf Mitglieder unserer Gemeinde das Wort ergriffen, um von dem zu berichten, was Jesus an ihnen getan hatte.⁵¹³

Jablonecká „Gruppe“ se ujala středečních biblických hodin v létě 1934, kdy měl farář dovolenou. V návaznosti na rekreaci v Kamenické Stráni probralo sedm členů Gruppe následující témata: Cesty k osvobozenému životu (ticho); Vedení; Jak se Bůh představuje člověku; Válka hříchu; O rozhodnutí; Budující síly ve sboru; O přátelství. Těchto biblických se účastnilo kolem 30 lidí.⁵¹⁴ Gruppe se rozhodla podporovat kontakty s bratry a sestrami v Liberci a účastnit se dle možností tamních bohoslužeb a sejití, chce navštěvovat tamní členy též doma. Také chce navštěvovat i jablonecké členy, kteří si to budou přát. Naplánuje rekreaci v Lukášově (Luxdorf) podobnou té, jaké se sama zúčastnila. Alfred Präger přislubuje účast spolu s dalšími z Podmokel. Tato akce se uskutečnila 25.-27.8.1934.

Po pobytu v Lukášově se trochu rozšířil okruh lidí účastných večerů Gruppe o Josefa Dörnera, Christu Rößler, Marii Kretschmer, Doru Jentschek či Reginu Aupelt. Počet účastníků večera se pohyboval v průměru kolem 10. O Schmidtem zmiňovaném 16. září se konal sborový výlet společně s Libereckými k Habelovým do Vesce. O vedení při té příležitosti mluvila Ilse Porsche, Marie Kretschmer o osobním setkání s Kristem, bratr Zochler, když se tento den projednával, nevěděl ještě, na jaké téma promluví, očekával v té věci pokyn shůry.

Tím se zřejmě, aspoň se mi to tak jeví, horečná aktivita v duchu Gruppenbewegung vyčerpala, večery mají nadále poklidný ráz.. Gruppe se do žádných větších samostatných akcí nepouští. V říjnu 1934 se změnila frekvence večerů na jednu za dva týdny. Že se v jabloneckém sboru setkáváme s lidmi namnoze prostými a vyšším vzděláním nepoznamenanými, dosvědčují například někdy komické varianty cizích slov v zápisech či skutečnost, že Schmidt musel vysvětlovat pojmy jako ateismus či sarkasmus.⁵¹⁵

Z hlediska „sudetoněmeckého Gruppenbewegung“, resp. z hlediska Joachima Voelkla a nejspíš i Alfreda Prägera představuje éra pol. světové válce, tedy včetně Schmidtova působení, v jabloneckém sboru čas úpadku, přílišného

⁵¹³ Herrnhut 67 (1934), str. 333f. (Pán nám dal pocítit od začátku 1934 vanutí svého Ducha, jaké už tu po léta nebylo. (...) Různí členové našeho sboru, kteří byli dříve vlažní a lhostejní, byli přivedeni k rozhodnějšímu postoji a k radostnému následování Ježíše Krista. Naše sborová biblická hodina ve středu večer vykazuje nyní tak četnou návštěvu jako už dlouho ne. Členové, kteří dříve, jak říkali, neměli čas ve sboru spolupracovat, dávají teď radostně svůj čas a sílu do služby Božímu království. Např. 16. září jsme měli setkání společenství, při němž se pět členů ujalo slova a vypravovali, co s nimi učinil Ježíš.)

⁵¹⁴ Viz zápisky z Gruppenabende.

⁵¹⁵ Viz zápisky z Gruppenabende 1934 – pol. 1935.

pohlčení svými vlastními problémy, pouhého přežívání. Teprve rok 1934 a vliv Podmokel znamená v tomto úhlu pohledu oživení, novou energii, nové utváření aktivního jádra sboru, lidí, kteří přijímají radikální poslušnost Kristu a chtějí budovat pravý kristovský sbor.⁵¹⁶

Od poloviny roku 1934 se vyjasňovalo, že Schmidt odejde. Jako by se snažil nejen po stránce hospodářské, ale i po stránce duchovní předat sbor svému nástupci v rámci možností konsolidovaný. Nestavěl se proti Gruppenbewegung ve svém sboru, nedopustil vznik konfliktu, nedošlo k rozštěpení sboru jako v Dubé. Zároveň ale ulamoval hroty radikality, horlivosti, zamezoval tak případným výstřelkům členů sboru zasažených vlivem Prágra a Podmokel, možná tím ale také opět utlumoval připravenost k aktivnímu podílu na sborové práci.

8.1.2. 1935/36 Diez Reichel v Jablonci

Dietrich Reichel se narodil 20.12.1905 ve Štrasburku. Jeho otec Walter Siegfried Reichel působil jako farář ve Štrasburku, Zeistu a v Ochranově, byl též v některých obdobích členem ČMK. I Diezova matka Elisabeth Helene pocházela z rozvětveného a v Jednotě po generace sloužícího rodu Reichlů.⁵¹⁷ Diez navštěvoval pedagogium v Nieském, od roku 1924 teologický seminář v Ochranově, posléze působil v letech 1927-32 jako učitel v Königsfeldu a v roce 1932 v Nieském. Od dubna 1933 do jara 1935 zastával vikářský post po boku Alfreda Prágra v Podmoklech. Po ročním působení v Jablonci byl 1936 povolán do Gnadenfeld. 1943 narukoval do Wehrmachtu, v roce 1945 je hlášen jako nezvěstný. Diez Reichel tedy s největší pravděpodobností zahynul v důsledku 2. světové války.⁵¹⁸

24.6.1939 se Reichel v Podmoklech oženil s Gertraud Auguste Hübner, narozenou 26.7.1919 v Erfurtu, dcerou inženýra Franze Hübnera usazeného v Podmoklech. Kvůli Getraud mohl Reichel budít určité pohoršení.⁵¹⁹ Čtrnáct let věkového rozdílu mezi manžely nepředstavuje žádný problém, problematičtější už ale je, že pokud se seznámili v Podmoklech a našli v sobě zalíbení už tam, bylo Gertraud maximálně 16 let.

Proč setrval Diez Reichel v Jablonci pouhý rok a dva měsíce, nemohu s jistotou říct. Jednoznačnou odpověď skrývá jistě archiv v Ochranově. Podle sborové zprávy Joachima Voelkla byl povoláním do Gnadenfeld z 2.2.1936

⁵¹⁶ Viz zprávy vzniklé kolem roku 1940 Zur Entstehung der Brüdergemeinde Gablonz a Das kirchliche Leben der Gemeinde Gablonz in den letzten 10 Jahren.

⁵¹⁷ Jablonecké faráře Schmidta a Reichla pojil příbuzenský vztah, W.S.Reichel a G.E.Schmidt byli totiž bratřenci, jejich matky byly sestry.

⁵¹⁸ viz Dienerblätter

⁵¹⁹ Tak si aspoň vykládám poznámku z dopisu Voelkla Prágrovi ze 7.12.1936, kde se píše o problematickém tématu Reichel – Hübner, aniž by se to rozvádělo.

překvapen jak sbor, tak Reichel sám.⁵²⁰ Snad se za tím skrývala prohlubující se nedůvěra mezi Alfredem Prägrem a vedením německé JB⁵²¹, snad nějaké problémy osobnějšího rázu.

O úklid Reichlova bytu a jeho stravu se v Jablonci starala mladá vdova, členka sboru sestra Marie Hübner, již byla pronajata polovina farářského bytu. Sestra Marie zároveň převzala po Robertu Aupeltovi valnou část kostelnických a domovních povinností.

Reichel přišel tedy někdy na přelomu dubna a května 1935 do Jablonce po dvouleté formaci zbožností pěstovanou v Podmoklech a nic nenasvědčuje tomu, že by vůči této zbožnosti stál v nějaké opozici. Zároveň se ale nedá říci, že by vyvinul významnější misijní úsilí a snad ani že by cíleně pracoval na přetváření sboru podle pražovských představ a přání.

Večery Gruppe se za Reichla přibližují více sejitím v duchu Gruppenbewegung než v období předchozím. Ticho nad nějakou otázkou či biblickým textem slouží opravdu k očekávání Božího promlouvání a následuje po něm sdílení, co kdo přijal, zatímco dříve bylo vnímáno spíše jako prostor k tichým modlitbám všech přítomných. 20.5.1935 se například mlčelo nad otázkou: Jaké překážky ve mně brání Duchu svatému, aby si mě použil? Několik členů se v červnu 1935 opět zúčastnilo spolu s Podmokelskými setkání v Kamenické Stráni. V sešitě večerů Gruppe se ale z Reichlovy éry zachovaly záznamy jen o pěti setkáních v květnu a červnu 1935. Další se tedy buď nekonala nebo nezaznamenávala.⁵²²

Reichlovi se především podařilo ztraktivnit biblickou hodinu a znatelně zvýšit účast na ní. Původně se objevovalo 10-15 lidí a tento počet vzrostl na 35-40 účastníků.⁵²³ Víme ale, že biblické se díky Gruppenbewegung těšily zvýšenému zájmu už v posledních měsících za Schmidta. Reichel tedy spíše znovu podchytil zájem už zaujatých a jistě i řady zaujatých rozšířil. Reichel tento úspěch v článku v Der Ruf přičítá „magnetické“ síle Bible. Bible k sobě přitahuje lidi a už je nepouští, tak jako magnet či bájná magnetická hora. V Bibli vězí Boží síla. Je třeba lidi přivádět k tomuhle magnetu u vědomí, že Boží síla už zapracuje, aby se biblická hodina stala tím, čím má být: místem zrození Božích dětí.⁵²⁴ V biblických hodinách, které se za Reichla konaly ve středu, začal probírat Lukášovo evangelium.⁵²⁵

I bohoslužby se po letním propadu od podzimu těšily slušné návštěvě. Na Radě starších 21.2.1936 si Reichel stěžuje na velkou nedochvilnost

⁵²⁰ ASJBJ, Jahresbericht 1936

⁵²¹ V roce

⁵²² ASJBJ, Gruppenabende

⁵²³ jiný údaj zní 40-50 lidí, buď je pozdější (aktualizovaný) nebo nadsazený

⁵²⁴ Der Ruf 1 (1935), č. 3 str. 3f

⁵²⁵ ASJBJ, Dopis Joachima Voelkla do Podmokel 4.9.1936

návštěvníků bohoslužeb i biblických, ale to je ve sboru letitý problém už od dob Schillerových, který asi neměl řešení.⁵²⁶ Ostatně Reichel sám řadu svých povinností nezvládal včas plnit. Staršovstvo se za 14 měsíců Reichlova pobytu v Jablonci sešlo jen sedmkrát či osmkrát, neproběhla sborová rada. Též Reichlův účetní přehled za rok 1935 nepůsobí příliš přesvědčivě a z Voelklovy korespondence plyne, že mu jeho předchůdce v hospodářských věcech nezanechal zvláště dobré dědictví.⁵²⁷

Reichel vyučoval v Jablonci náboženství a ujal se též výuky 5 konfirmandů. Dětské bohoslužby se nekonaly. Spolek žen se scházel ve středu, asi před biblickou hodinou, čímž mohla faráři odpadnout tradiční povinnost držet spolkovou biblickou hodinu. Spolek „mladých“ dívek od října poslal Reichel dle vlastnoručního zápisu ze staršovstva přes zimu na odpočinek.⁵²⁸ Vůbec se nedařila práce v Liberci. Náboženství zde Reichel nevyučoval. Občasné bohoslužby kvůli organizačním problémům nedopadaly dobře. V době Reichlova působení žádá opakovaně bratr Ludwig, aby sbor našel někoho, kdo by jej mohl zastupovat v hraní na harmonium. Hledání je marné, bratr Pilz slibuje, že se pozeptá své 13 leté dcery Ilse, zda by nebyla ochotna se této úlohy ujmout.

13.8.1935 se uskutečnila tradiční sborová slavnost s Hody lásky. Na konci března se v Jablonci koná 2. Kirchentag, tedy sejití farářů a zástupců sborů německé větve JB v ČSR. Zástupcem za Jablonec zůstává Josef Legler. V té souvislosti se uskutečnil rodinný večer, na němž se setkali jablonečtí členové s účastníky Kirchentagu, slyšeli vyprávění z Podmokel, ale hlavně o vzniku sboru v Hranicích u Aše.⁵²⁹ Na Květnou neděli 5.4.1936 připadla konfirmační slavnost. 14.6.1936 se sbor s Reichlem rozloučil.

8.1.3. Červen až srpen 1936, Ehrenfried Keller v Jablonci

Na zasedání Rady starších 15.6.1936 se rozdělují úkoly pro dobu neobsazenosti sboru. Ještě se zřejmě nevědělo, jak bude dlouho trvat. Jinak si totiž těžko vysvětlit krok podmokelského vedení, které si nechalo zaslat veškeré účetní záležitosti včetně spořitelních knížek, jež měly být uloženy v Podmoklech v sejfu. Staršovstvo nic nenamítá, jen Franz Sluka upozorňuje, že přece vkladní knížky spolků nemají v Podmoklech co dělat a měly by být vráceny zpět.

Až do příchodu misionáře Kellera z Hamburgu, kterého na léto pro Jablonec získal Alfred Präger, se má o biblické hodiny postarat Gruppe.⁵³⁰ O

⁵²⁶ ASJBJ, Zápisy RS 21.2.1936

⁵²⁷ viz např. ASJBJ, Dopis Voelkla Prägrovi z 15.9.36.

⁵²⁸ ASJBJ, Zápisy RS 12.11.1935

⁵²⁹ Der Ruf 2 (1936), č.5, str. 8.

⁵³⁰ A opravdu také biblickou hodinu 24.6. připravila Marie Schneider, o týden později sestra Ludwig. viz ASJBJ, zápisy z večerů Gruppe 22. a 29.6.1936.

bohoslužby, kdyby nepřišel žádný kazatel, se má postarat Rada starších. Staršovstvo si mezi sebou rozděluje odpovědnost za správu pokladny a domu, atd.⁵³¹

19.8.1936 se sešlo staršovstvo za účasti Rudolfa Theinera, člena vedení sudetoněmecké JB. Oznamuje, že od 1.9. přijde do Jablonce na rok jako vikář Jachim Voelkel. Co bude se sborem poté, je zatím otevřeno, snad přijde laický kazatel.⁵³²

Městský misionář Ehrenfried Keller z Hamburku trávil v Jablonci se ženou a dvěma dětmi dovolenou. Zároveň se ujal osiřelého jabloneckého sboru a v červenci konal bohoslužby, biblické hodiny a účastnil se večerů Gruppe. Kellerově návštěvě v Československu předcházela Prägrova návštěva v Hamburku v listopadu 1935, Präger vyprávěl o sudetoněmeckém Gruppenbewegung v domě městské misie. Jeho posluchače zaujalo mimo jiné, že mluvil o mužích, kteří vyznávají Krista jako svého Pána, zatímco v jejich okolí se života církve účastní téměř jenom ženy.

Vzájemné vztahy mezi Kellerem a jabloneckým sborem se i v tak krátkém časovém úseku vyvinuly velmi přátelsky. Jablonecké si získal svým vypravěčským uměním, jím konaná shromáždění a sejití byla pro všechny zážitkem, což si lidé mezi sebou řekli, takže účast v červenci byla velmi dobrá. Keller zase na jabloneckém sboru oceňoval, že je živý, že se lidé ptají a jsou otevřeni pro Krista. A opravdu v lavicích na bohoslužbách seděli také muži všech věkových kategorií.

V květnu 1936 se opět někteří členové zúčastnili akce sudetoněmeckého Gruppenbewegung, tentokrát sjezdu v Jetřichovicích (Dittersbach).⁵³³ 5.7.1936 na sborovém výletě vyprávěl Keller o své práci v Hamburku a Jablonečtí zase o svém sboru a zmíněném sjezdu. Jablonečtí seznámili Kellera i s místním průmyslem a také ho informovali o těžkém údělu sudetských Němců v Československu. Prožívali zázrak spojení ve víře, vzájemné spojení dětí Božích. Kellerův pobyt v Jablonci zakončil rodinný večer 4.8.1936.⁵³⁴

Spojení zůstalo i po Kellerově odchodu nějaký čas zachováno, vnitřní skrze modlitby, ale i vnější, neboť se mezi Kellerem a sborem vyměnilo několik dopisů a Keller sboru zaslal písemně několik svých biblických hodin.⁵³⁵

Bohoslužby v srpnu obstarali bratři z Ochranova (Josua Wagner), Gnadenbergu (Gottfried Schmidt) a Podmokol (Walter Garms, Bachmann). Biblické hodiny vedli členové sboru. Voelkel byl uvolněn D.U.D a povolán

⁵³¹ ASJBJ, Zápis RS 15.6.1936

⁵³² ASJBJ, Zápis RS 19.8.1936

⁵³³ ASJBJ, Jahresbericht 1936

⁵³⁴ Der Ruf 2 (1936), č. 9 str. 5f

⁵³⁵ Viz např. ASJBJ, Voelkel Prägrovi 4.9.1936

podmokelským vedením k 1.9.1936 nejprve na rok Vývoj v německé JB ale umožnil, že D.U.D. proti prodloužení této doby nic nenamítá.⁵³⁶

8.2. Joachim Voelkel

Po Joachimovi Voelklovi na jablonecké faře zbylo mnoho, také mnoho osobního, včetně např. jeho zápisů z let 1921-1934. Domnívám se, že jakožto voják po konci 2. světové války už do Jablonce nezavítal a jeho žena Lotte samozřejmě při vystěhování brala s sebou jen to nejnútnejší. Voelklovi neměli děti, osobní „pozůstalost“ po nich není tedy komu předat. Zůstane nejspíše součástí jabloneckého sborového archivu. Snad Joachim Voelkel odpustí, že používám také materiály z jeho pera, které mají poněkud soukromou povahu a které by on třeba nikdy „veřejnosti“ všanc nevydal.

8.2.1. Voelklův životopis dle jeho vlastních životopisů

Joachim Voelkel se narodil 5.2.1905 v Berlíně jako syn velkoobchodníka Johannese Voelkla a jeho manželky Gertrudy roz. Schwabe. Mezi jejich šesti dětmi byl Joachim v pořadí pátý. Studoval na reálném gymnáziu, což odpovídalo jeho matematicko-přírodovědným sklonům. V roce 1921 přestoupil na gymnázium humanistické, kde v roce 1924 maturoval. K této změně ho vedlo rozhodnutí studovat teologii. Po sedmi semestrech na teologickém semináři v Ochranově složil v roce 1927 1. teologickou zkoušku. Dva roky v Kleinwelce a šest let v Nieském působil Voelkel v roli učitele a internátního vychovatele. Tato léta se pojila i s příležitostnou službou v církvi. Kontakt s teologií neztrácel také díky kolegům Voelkel složil 1932 2. teologickou zkoušku a 12. 5. 1935 byl v Ochranově ordinován. Od května 1935 do srpna 1936 působil jako vikář ve sboru Podmokly. Zde poznal i svoji budoucí ženu Charlotte Riedrich. V září 1936 byl povolán za faráře v Jablonci nad Nisou a o Vánocích 1936 se s Lotte oženil. Charlotte absolvovala v Eisenachu vzdělání pro učitelky mateřských škol pod vedením dcery profesora Rendtorffa a byla tak ovlivněna tamním luterstvím.⁵³⁷

Voelklovo rozhodnutí stát se farářem padlo v období konfirmace o Velikonocích 1920. Bral to jako povolání od Ježíše Krista, k němuž měl důvěrný vztah už od dětství, od konfirmace mu chtěl ale vědomě náležet. Velmi ho ovlivnil farář JB Paul Wunderling, který v té době přesídlil do Berlína z Lodže.

V roce 1921 zemřel Voelklův otec, který vždycky litoval, že se nemohl stát farářem, a Joachima v rozhovorech o jeho budoucím povolání zřejmě utvrzoval

⁵³⁶ ASJBJ, Jahresbericht 1936

⁵³⁷ ASJBJ, viz Voelklův životopis zřejmě z roku 1942 pro Evangelickou luterskou církev Pruska.

v rozhodnutí pro farářskou dráhu. Joachim získal stipendium a začal studovat na pedagogiu v Nieském. Po maturitě už už se rozhodl pro studium matematiky, která ho velmi přitahovala, ale nakonec vyhrála přece jen teologie. V té době se jeden z jeho starších bratrů, který studoval teologii v Berlíně, odvrátil od liberální teologie, vstoupil do Christengemeinde (Obec křesťanů), prostřednictvím faráře Rittelmeyera se začal ve Stuttgartu vzdělávat pro kněžskou službu v tomto společenství. V Ochranově nevládla liberální teologie, ale tamější vědecká práce postrádala jakýkoliv náboj a přitažlivost, takže tehdy Voelkla teologie příliš neoslovila. Přitažlivé pro něj byly ekumenické světové konference a jejich důraz na praxi. Protiváhou k neuspokojivé suchopárné vědě byl Voelklovi život v konviktu. Jeho vlastní zájem se obrátil k sociální práci. Nejen ji studoval, ale aktivně se jí účastnil např. prací s nezaměstnanou mládeží. Vzorem mu byl profesor Siegmund Schultze a po 1. teologické zkoušce směřoval k sociální práci v Hamburku. Jen pod nátlakem nadřízených se tenkrát místo toho stal internátním učitelem. Během své pedagogické činnosti vyučoval chlapce všech věkových kategorií. Ještě jednou se vynořil plán na studium matematiky. Oslovila ho pedagogika baltské luterské pedagožky Marthy von Groot a pokusná škola evangelické pedagogiky. Také jej zaujala teologie krize, ale především ve svém dopadu na pedagogiku. Díky výuce tělocviku získal v roce 1934 stříbrný odznak SA. Tím se započala rozsáhlá sportovní spolupráce v SA, před odchodem do Československa byl pobočníkem v Sturmabteilung, tedy v něčem na způsob vojenského praporu.

Nejobsáhlejší Voelklův životopis, z nějž ponejvíce čerpám, pochází z roku 1940 a sloužil jako příloha k žádosti o připojení k Svazu evangelicko-reformovaných církví. V posledním odstavci proto Voelkel líčí postupné rozvolnění vztahů s Ochranovem. Jeho zaměstnanecké svazky s Ochranovem před nedávnem zcela skončily. S radostí se seznámil s nově se vyvíjejícím sborovým životem v Podmoklech a zapojil se do něj po boku faráře Prägra. Stal se svědkem vznikání sboru Ježíšova. Nepochází ze staré ochranovské rodiny, teprve dědeček z otcovy strany vstoupil do služby Jednoty jako misionář v Americe. (Voelklův otec se narodil v Neu-Herrnhut na ostrově sv. Tomáše). Joachim Voelkel byl dokonce pokřtěn v unionované církvi, protože s ochranovskými v některých obdobích nebylo mnoho kontaktů. Během desetiletého působení ovšem Jednotu v Německu dobře poznal a získal jasný náhled, „dass ich und meine Gablonzer Gemeinde in diesem Rahmen der Herrnhuter Unität nicht die für unsern Auftrag nötige Weite finden können.“⁵³⁸

⁵³⁸ ASJBJ, Voelklův vlastní životopis z roku 1940. (že já a můj jablonecký sbor v tomto rámci ochranovské Jednoty nemůžeme nalézt pro náš úkol potřebnou šíři)

8.2.2. Voelkel jako učitel v pedagogii v Nieském

Pedagogická a výchovná práce, jíž se věnoval v letech 1929-1935, zřejmě nebyla pro Voelkla přehnaně uspokojivá. Vyučoval během působení v pedagogii němčinu, zeměpis, fyziku, matematiku, tělocvik, náboženství a hebrejštinu. Některé předměty učil rád, u jiných se necítil jistě a zápasil s nimi. Vztahy s kolegy se vyvíjely celkem dobře. Výchovně pastorační úkol v internátu narážel na individualismus, nepoddajnost a nedůvěru chlapců. Pedagogium mělo reálné a gymnaziální třídy, mnoho studentů na zvolený typ studia nestačilo a pedagogium předčasně opouštěli. Voelkel bral svou práci zodpovědně, poměry v pedagogii musely ale vlecčems demotivovat. 11.11.1932 složil v Ochranově 2. teologickou zkoušku.⁵³⁹

Situace v pedagogii po nacionálně socialistickém převzetí moci není zrovna přehledná. Velká většina studentů vstoupila do Hitler Jugend (HJ). Voelkel podle všeho důraz na společenství a kamarádství místo individualismu vítá, myšlenku vůdcovství akceptuje, nároky HJ na změny v pedagogii a internátu podporuje, vidí ale malé vůdcovské schopnosti vedení HJ Voelkel se aktivně podílel jako zprostředkovatel na transformaci internátního života prosazované Hitler Jugend, první pokus v listopadu 1933 neprošel, změny se ale prosadily o půl roku později o Velikonocích 1934. Vedení pedagogia je podle Voelkla akceptovalo jen ze strachu z HJ Šlo především o to, aby studenti bydleli nikoliv podle tříd jako dosud, ale podle uspořádání v rámci HJ

Rok 1933 vytrhl Voelkla z letargie a přemohl jeho přirozenou nerozhodnost. Cítil se být hotov ke spolupráci na budování Třetí říše pod Hitlerovým vedením. 9.11.1933 se přihlásil k SA Duchovní práci v roce 1933 téměř nevykonával, úkoly v HJ a SA znovu odsunuly jeho farářské povolání.⁵⁴⁰ Voelkel v SA prodělal nejprve kurz tzv. Geländesport – šlo o pobyt a pohyb v terénu, v krajině. V pedagogii byl Geländesport aktuálně v kurzu, Voelkel chtěl mít kvalifikaci k jeho vyučování a zvýšit tak i svou autoritu před studenty. Záhy se ale ukázalo, že díky změně poměrů v pedagogii tento očekávaný efekt kurzu odpadá.

V roce 1934 po přestavbě internátu se Voelkel práci v pedagogii odcizuje a nevidí nadále žádný úkol, který by činil nutným jeho setrvání. Poměry v pedagogii ho odrazují. Smysl nadále vidí ve své činnosti v SA Účastní se kurzů SA a vojenské přípravy teď již z vlastního zájmu, nikoliv kvůli pedagogii.⁵⁴¹ Podle svých zápisků z roku 1939 mohl Voelkel na přelomu let 1934 a 35 snadno nastoupit vojenskou kariéru. Vzpomíná na tuto dobu takto: „Ich werde wohl nie vergessen, wie damals Lebenslust und Tatendrang und Abenteuerlust in mir wach waren. Ich glaube damals vielen bereit gewesen zu

⁵³⁹ viz ASJBJ, Voelklovy osobní zápisky

⁵⁴⁰ ASJBJ, Voelklovy zápisky, Persönlicher Rückblick auf das Jahr 1933, sešit 3 str. 62f

⁵⁴¹ ASJBJ, Voelklovy zápisky, Überblick über das zweite Halbjahr 1934 str. 1f

sein. Nur keine Spießeratmosphäre!“⁵⁴² Přišlo ovšem povolání za vikáře do Podmokel, neslučitelné s politickou angažovaností, dobrodružství jiného druhu.

8.2.3. Voelkel jako vikář v Podmoklech podle svých zápisků 1939

Voelklovo první kázání v Podmoklech vzbudilo mnoho nadějí. Pak ovšem přišlo, pro ty, kdo doufali, nejedno zklamání. Voelkel měl v Podmoklech také protivníky, většinou ale skryté. Jak píše, udělal nejspíš mnoho chyb, ale celkově stála podmokelská doba pod Božím vedením. Práger mu svěřil práci s mládeží a nechal ho pracovat hodně samostatně. Jejich vztahy ale nebyly zcela projasněné. Voelkel cítil, jak Kristus skrze Prágra působí. K průlomů došlo teprve na sjezdu Gruppenbewegung ve Spandau počátkem března 1936. Voelkel se bál, aby se nestal obětí emoční manipulace. Zpovědníkem se mu na sjezdu stal bratr Schnädelbach. Ten Voelklovi pomohl předat nově život Kristu. Nešlo o radikální zlom. Ale od oné hodiny prochází Voelklovým životem tiché klidné ovzduší. Začátkem srpna 1936 navštívil Voelkel s podmokelskou mládeží olympijské hry v Berlíně. Tam jej také zastihlo povolání do Jablonce.⁵⁴³

Podle tohoto líčení to vypadá, že si Voelkel dlouho uchoval od „sudetoněmeckého Gruppenbewegung“ kritický odstup. Až po 10 měsících došlo k novému obrácení se ke Kristu.⁵⁴⁴ Možná není zcela náhodné, že se tak stalo až na sjezdu Gruppenbewegung v Německu. Oč déle si dokázal udržet odstup, o to důkladněji zřejmě přijal podmokelské důrazy.

8.2.4. Voelklova role ve vývoji v německé větvi JB v ČSR od 1935

Voelklova úloha byla předznamenána tím, že byl zřetelně pod Prágrovým vlivem, od něj dostával především informace, s Prágrovou interpretací událostí vesměs souhlasil, s Prágrovými kroky se víceméně ztotožňoval. Mluví pro to zápisy ze sborových rad a zasedání Rady starších, korespondence i Voelklovy konkrétní kroky.

Voelkel byl ale zároveň od roku 1932 zaměstnancem D.U.D.⁵⁴⁵ a pro působení v Podmoklech a Jablonci byl pouze uvolněn. Zaměstnanecký poměr trval dál. D.U.D to vlastně byla, kdo v roce 1935 Prágrovi jmenoval Voelkla jako vhodného kandidáta pro vikářský post v Podmoklech.⁵⁴⁶ Když o prázdninách 1936 zvažuje Voelkel Prágrovu nabídku nastoupit v Jablonci, píše

⁵⁴² ASJBJ, Voelklovy zápisky, Entscheidung vor Ostern 1935, str. 9 (Nikdy nezapomenu, jak se tehdy ve mně probudily chuť do života, touha po činech a touha po dobrodružství. Myslím, že jsem tehdy byl připraven k lecčemu. Jen žádnou šosáckou atmosféru!)

⁵⁴³ ASJBJ, Voelklovy zápisky, tamtéž str. 14f

⁵⁴⁴ Takové „předání života Kristu“ je typické také pro JB, Voelkel takový krok učinil v předchozím životě možná již vícekrát, zcela jistě o Velikonocích 1920

⁵⁴⁵ ASJBJ, D.U.D. Voelklovi 21.12.1932

⁵⁴⁶ ASJBJ, D.U.D. Voelklovi 27.2.1935

Th. Marxovi o své nejistotě, zda ji má přijmout. Jedním z důvodů je i napětí ve vztahu Ochranova a Podmokel.⁵⁴⁷ Theo Marx byl v inkriminovaných letech členem U.D. i D.U.D. D.U.D. tedy logicky podporovala postup U.D. Marxe a Voelkla pojil dle korespondence vztah poměrně přátelský. Tím, že Voelkel stál na Prágrově straně, ocital se potenciálně neustále v napětí se svým zaměstnavatelem.⁵⁴⁸ V určité fázi musel volit mezi Prägrem a D.U.D. a zvolil si Prägra.

Svou roli sehrálo nejspíš i to, že Voelkla zřejmě neodrazovaly Prágrovy protičeské výpady, které D.U.D. (a tedy snad i další členové německé JB) vnímala velmi negativně. Voelkel se solidarizoval se sudetoněmeckým prostředím (do značné míry protičesky naladěným). Už z Německa zřejmě neměl daleko k nedůvěře vůči Čechům. Když jej SA propustila do „nepřátelské ciziny“, nechal pro jistotu doma svůj zápisník, aby poznámky o jeho „vojenské“ minulosti nepadly do rukou českých úřadů.⁵⁴⁹ Voelklovy vzpomínky na tuto epizodu mají ironický nádech, tím ale myslím neztrácejí vypovídací hodnotu. Ve svých zápiscích ke všemu mluví výslovně o tom, že v Sudetech zažil „Endkampf der Sudetendeutschen gegen ihre jüdisch-tschechischen Zwingherren“, tj. o konečném boji sudetských Němců proti židočeským despotům.⁵⁵⁰

Voelkel se do roku 1937 nejspíš nijak nepodílel na aktivitách podmokelského vedení, jež vedly k zásahu U.D. Jeho korespondence s Johannesem Bayerem je klidná a věcná. Nenarazila jsem na žádný náznak, že by Voelkel jakkoliv figuroval v jednáních s Ministerstvem školství, ve stížnostech na Úzkou radu apod.

Od léta 1937, od mise biskupů Shawea a Marxe, se angažoval více. Uznával vytrvale podmokelské vedení, které si minimálně od oficiálního vyloučení Podmokel nemohlo v očích U.D. a D.U.D. v rámci JB nárokovat už vůbec žádnou autoritu a legitimitu. Podřízení pod Úzkou radu bylo nepředstavitelné pro něj i pro jeho sbor. 10.8. a 14.8. 1937 navštívil Voelkel z pověření sejití zástupců sudetoněmeckých sborů v Podmoklech Marxe, aby jej seznámil s plánem na připojení k DEKiBMS, dále aby Marxe informoval o Bayerově

⁵⁴⁷ ASJBJ, Voelkel Marxovi 21.7.1936

⁵⁴⁸ Voelkel zamotal D.U.D. hlavu už na konci roku 1936, když se oženil. Podle řádů a obyčejně musela D.U.D. sňatek svých zaměstnanců schválit, protože ženatý farář měl nárok na vyšší plat a trochu jiné podmínky než svobodný. Voelkel své zasnoubení a sňatek jednoduše oznámil. D.U.D. si nebyla jistá, zda Voelkel nechce tlačit, aby dostal v Německu místo pro ženatého faráře, uklidnila se, když slyšela, že tomu tak není. D.U.D. se s Voelklem dohodla, že kdyby se vrátil do služby v německé provincii, bude s ním jednat jako se zaměstnancem svobodným, protože sňatek neschválila. Viz ASJBJ, Marx Voelklovi 14.11.1936 a Voelkel Prägrovi 7.12.1936

⁵⁴⁹ ASJBJ, Voelklovy zápisky z 1939, Entscheidung vor Ostern 1935, str. 10 a 11

⁵⁵⁰ Tamtéž

snaze podřídit sbor Dubá Úzké rádě.⁵⁵¹ Podobných jednání s církevními, politickými a úředními místy asi podstoupil více. Uveřejnění článků v Gablonzer Tagblatt v dubnu 1938 určitě zařizoval Voelkel, možná články i psal.

7.4.1938 píše Marx Voelklovi jménem D.U.D., že událostmi poslední doby silně utrpěla vzájemná důvěra mezi Voelklem a D.U.D. Pravá služba ve sboru ale nemůže fungovat bez důvěry. D.U.D. proto vidí Voelklův návrat do služby německé provincie jako ne dost dobře možný. Kvůli pravdě vidí D.U.D. jako nutnost mu to takto jasně sdělit.⁵⁵²

Proč ztratila D.U.D. k Voelklovi důvěru? Voelkel se nějakým způsobem zapojil do upozorňování na kroky a postoje U.D. a D.U.D. na politických místech Říše. Co vlastně Voelkel udělal napovídají jen dvě stručné a ne zcela jasné zmínky. Jednak jde o neoficiální zápis sborové rady založený v protokolech Rady starších, příslušná poznámka zní Verh. H. Pf. V. Gestapo in Berlin 1937 – vykládám si tak, že Herr Pfarrer Voelkel podnikl nějaká jednání na gestapu v Berlíně.⁵⁵³ Dalším zdrojem informací je Voelklův soukromý zápis z jednání s D.U.D. v červnu 1939. D.U.D. naráží na Voelklovy návštěvy na politických místech v Berlíně, pak zaznívá konkrétně jméno Krebs. Voelkel tvrdí, že se byl u Krebse jen informovat. (Jednání s Krebsem se odehrálo až po připojení Sudet k Říši. Jde totiž s největší pravděpodobností o Hanse Krebse, vládního prezidenta v Ústí nad Labem, který měl rozhodnout o právní legitimitě Prágrova vedení, zřejmě zda se Präger a spol. mohou odvolávat na státní uznání JB z roku 1880.) D.U.D. vnímá některé Voelklovy kroky jednoduše jako akce zaměřené proti ní. Zaznívá otázka, zda může D.U.D. důvěřovat, že něco takového neudělá znovu. Dále z rozhovoru vyplývá, že Voelkel věděl o žalobách Prägra a jeho příznivců na D.U.D. Vypadá to, že na vzniku letáků se nepodílel.⁵⁵⁴ Jak moc aktivně Voelkel skutečně jednal proti D.U.D., se nedá z těchto poznámek posoudit. Celkově se mi ale nedůvěra D.U.D. zdá oprávněná, neboť Voelkel pod Prágrovým vlivem ztrácel k D.U.D. respekt, ztrácel schopnost podívat se na události posledních let očima D.U.D. a čím dál víc přejímal Prägrův podezřívavý a nepřátelský postoj k JB vůbec. Po jednáních v červnu 1939 Voelkel ukončil svůj zaměstnanecký poměr s D.U.D.

Nejzřetelnější úlohu Joachima Voelkla ve vývoji německé větve JB v ČSR vidím v tom, se sbor Jablonec nepřipojil po roce 1938 k JB v Německu, ale šel spolu se sborem Podmokly jinou cestou. Voelkel stál natolik vytrvale a aktivně na straně Alfreda Prägra, že narušil své vztahy s německou JB a zkomplikoval až znemožnil svou službu v ní. Narušil tím i do té doby vždy poměrně dobře

⁵⁵¹ ASJBJ, zápis SR 22.8.1937

⁵⁵² ASJBJ, Marx Voelklovi 7.4. 1938

⁵⁵³ Verh. by se dalo vnímat také zkratka od Verhör (Herrn Pfarrer Voelkel), tedy výslech.

⁵⁵⁴ ASJBJ, Voelklovy poznámky z jednání s D.U.D. 16.6.1939

vztahy svého jabloneckého sboru k německé JB. Pilně utužoval svazky Jablonce s Podmokly. Nakonec postavil svůj sbor před volbu mezi ním a D.U.D. A sbor si vybral Voelkla.

8.2.5. Voelklův vnitřní rozchod s Ochranovem

Na téma předchozí kapitoly bych se ráda podívala stručně ještě z hlediska Voelklova vnitřního vývoje ve vztahu k německé JB. Voelklův poměr k JB měl asi téměř vždycky nějaké ty trhliny a stíny. Přesto ale byla JB jeho duchovním domovem, měl v ní řadu přátel, spojil s ní na dlouhé roky svůj život. Vnitřní rozchod s Ochranovem tedy musel být bolestný a složitý. Voelklova osobní rekapitulace z roku 1939 naznačuje, že šlo o rozchod důkladný, duchovní i osobní.

První sada argumentů mluvících proti JB spočívá na přesvědčení, že v ní nevládne a dostatečně nepřichází ke slovu Kristus. Od JB se Voelkel odpoutal „um der Sache Christi willen“⁵⁵⁵ – kvůli věci Kristově. Jinde si zase poznamenává, že má dojem, že D.U.D. tenkrát (tj. 1937/1938, na co přesně naráží, není zřejmo) jednala bez Krista, proto nepovažuje podniknutá protioopatření (asi letáky, žaloby apod.) za špatná.⁵⁵⁶ Ve zmíněné osobní rekapitulaci Voelkel prosí Boha, aby jeho krok „Los von Herrnhut“ – pryč od Ochranova - poželhal jako „Schritt hin zu Gott“ – krok k Bohu.⁵⁵⁷

Další sada argumentů vychází z Voelklovy zkušenosti vzájemného odcizení mezi ním a německou JB. Od léta 1937 často jezdil do Berlína a Ochranova a u německých bratří nikdy nenašel „völkisches, ganz unpolitisches Verstehen für unsere Lage“.⁵⁵⁸ I v roce 1938 viděli pořád v Bayerovi ochranovskou protiváhu proti podmokelskému divokému stylu. Od vzniku napětí už v Ochranově nenašel nikoho, kdo by se o něj staral pastoračním způsobem.

Třetí podoba argumentů zachází do kritiky jednotlivých osob v celém procesu. V zápiscích zmiňuje Shawea. Podmokelskému sboru Shawe řekl: Postavte si svůj kostel sami!⁵⁵⁹ A pak v kavárně Wien udílel dobré rady, že by se sudetští Němci měli v ČSR chovat klidně. J. Langhammer jr. viděl v Praze Shawea sedět s Vančurou v kavárně. Jak často asi byl v Praze! Jaké asi pokyny tam uděloval!⁵⁶⁰

Co k tomu dodat, po rozchodu, zvláště je-li na obou stranách podezření z nevěry, těžko lze zůstat přáteli.

⁵⁵⁵ ASJBJ, Voelklovy zápisky 1939, Meine innere Loslösung von Herrnhut str. 16

⁵⁵⁶ ASJBJ, Voelklovy poznámky z jednání D.U.D. 16.6.1939

⁵⁵⁷ ASJBJ, Voelklovy zápisky 1939, Meine innere Loslösung von Herrnhut str. 18

⁵⁵⁸ Tamtéž, str. 17 (národovecké, zcela nepolitické porozumění pro naši situaci)

⁵⁵⁹ Sbor JB Podmokly někdy kolem roku 1935 vážně uvažoval o stavbě kostela.

⁵⁶⁰ Tamtéž

8.2.6. Voelklův styl práce

Ačkoliv jsem přesvědčená, že Voelkel svým sborem poněkud manipuloval, což mu zrovna neslouží ke cti, přesto se mi jeví jako člověk myslící, bez velkých charakterových vad, jeho styl práce mi připadá v lecčems obdivuhodný. Voelkel se ujal svého úkolu faráře, pastora, účetního a správce domu s maximální zodpovědností, s velkou rozhodností a s plným nasazením. Přišel na sbor s jasnými představami. Podle nich pozměnil koncepci večerů Gruppe a trochu i biblických hodin. Znovu zavedl práci s dětmi a snažil se podchytit mládež. Hned po svém příchodu začal intenzivně korespondovat se školami a úřady o výuce náboženství. Udělal pořádek ve sborových financích, zasloužil se i o zvýšení příjmů sborů ze členských příspěvků a sbírek. Snažil se systematicky školit a vést obzvláště pomocníky a nejaktivnější členy svého sboru, aby dokázali pomáhat faráři udržovat kontakt i se členy na okraji sboru, aby vznikla funkční síť propojující členy i přátele sboru. Mělo k tomu přispívat roznášení časopisů, letáků, pozvánek či měsíční vybírání poplatků pomocníky. Ale také pravidelné návštěvy, třeba i jen krátké. Zkrátka šlo o udržování vnějšího i vnitřního spojení.⁵⁶¹

Obdivuhodné mi též připadá, jak si Voelkel zavedl různé sešity, v nichž sice především pro sebe, ale i pro případného čtenáře srozumitelně zaznamenává vývoj v té které oblasti jeho práce. Jde např. o sešit o práci v Liberci či o sešit o správě domu vedený od konce roku 1937. Sympatická je též důslednost, se kterou se pokusil udělat si jasno o všech v seznamech vedených členech sboru. A ještě sympatičtější je jeho zájem o historii sboru. Vyžádal si např. od Clary Schiller životopis Johannese Schillera, aby byl ve sborovém archivu k dispozici.

6.2.7. Voelkel a ekumena

I Joachim Voelkel měl v sobě celkem přirozeně ochotu učit se od jiných církví a spolupracovat. Prágrofský styl ale příliš směřoval k přísnému posuzování, kde je a není při díle Kristus. Protože většina církevních společenství při tomto soudu propadala, těžko mohla existovat nějaká aktivní snaha o spolupráci. Jedině snaha probudit alespoň některé lidi z ostatních církví. Práger si také nadělal spoustu nepřátel, proto byly např. prakticky znemožněny smysluplné kontakty s DEKiBMS. Za Voelklova působení jsem narazila na velmi málo dokladů kontaktů jeho sboru s ostatními společenstvími ve městě. Nevím, zda to lze plně vysvětlit výše zmíněnými úvahami. Joachim Voelkel se zúčastnil otevření nového sálu jabloneckých baptistů v Neubaugasse 19 v roce 1939, pronesl tam i pozdrav, baptisté mu připadali blízcí, zařadil baptistického kazatele Nischika do řad přátel svého jabloneckého sboru. Lotte Voelkel

⁵⁶¹ viz ASJBJ, Voelklovy poznámky o Helferamt

vyučovala za války starokatolické děti. V roce 1936 vystoupila na liturgickém adventním večeru Singgemeinde, pěvecký sbor, který byl za Schmidta téměř symbolem spolupráce JB s evangelíky.⁵⁶² V řadách přátel sboru byly i lidé z jiných církví, lidé z jiných kruhů se také tu a tam účastnili sjezdů. To je vše, co si vybavuji.

Voelkel měl kontakty na různé skupiny hledajících, jejichž církevní příslušnost je poněkud nejasná. Několikrát posloužil v Polubném. Jakýsi muž tam kolem sebe každý týden shromažďoval kolem 60 lidí k náboženským večerům.⁵⁶³ V Antonínově zase narazil na skupinu mladých mužů, kteří mají nějaké spojení do Švýcarska.⁵⁶⁴ Z tohoto kroužku se k jabloneckému sboru připojil Ernst Kasper, který se přestěhoval v roce 1937 do Lučan.

Ekumenického charakteru paradoxně nabyly po roce 1937 kontakty s Jednotou bratrskou. Zájezd sboru do Kleinwelky či návštěva misionáře Emila Bachmanna patřily k takovým osamělým ekumenickým vlašťovkám. Pro Voelkla hodně znamenal farář berlínské městské misie Erich Schnepel a jeho pravidelně vydávané a rozesílané veřejné dopisy obsahující kázání, biblické studie, zprávy ze sboru či pastoračně laděné odpovědi na různé otázky. Voelkel se i s Lotte 3.-5.4.1940 zúčastnili Schnepelům pořádaných pastoračních dnů pro faráře a jejich manželky v Berlíně Schlachtensee.

Voelkel především v Liberci narážel na velké množství různých sekt na Jablonecku. Sekty neměl rád. Jeho definice sekty spočívá asi především v tom, že sekta klade důraz na nějaké okrajové učení. O tom, že by jeho či podmokelskému sboru mohl hrozit pád do sektářství, zjevně vůbec neuvažuje. Na sjezdu v Pelíkovcích se například objevil jeden takový sektář. Záhy vyrukoval s reinkarnací. Jeden bratr jej docela ostře okřikl a v podstatě odehnal. Voelkel to vidí jako srozumitelné, když si uvědomíme, jak jsou lidé na Jablonecku desítky let ohlupováni všelijakými zvláštními učenými nejružnějších sekt. Umět rozlišit pravé od nepravého je velký dar, soudí Voelkel.⁵⁶⁵

8.3. Rozchod sboru s Ochranovem a hledání právního zaštitění

8.3.1. Informace a stanoviska sboru k vývoji v JB v ČSR 1937 a 38

Následující trochu suché kapitoly zařazují proto, aby se ozřejmilo, jaké oficiální informace o dění v církvi mělo staršovstvo a sbor. Na náznaky nějaké

⁵⁶² pokud se nemýlím, vedl jej evangelický učitel, podílela se na něm hlavně mládež, scházel se jeden čas ve spolkové místnosti ve sboru JB. Sám Schmidt v něm dle možností zpíval.

⁵⁶³ ASJBJ, Jahresbericht 1936

⁵⁶⁴ ASJBJ, Voelkel Prägrovi 7.12.1936

⁵⁶⁵ ASJBJ, Von unserer Gablonzer Urlaubswoche

opozice vůči těmto informacím jsem příliš nenarážela, až pak na aktivitu Franze Simona, kdy už bylo poněkud pozdě. Snad informační toky a průběh událostí příliš nezkrslím.

28.5.1937 sděluje Voelkel staršovstvu, že pokračuje práce na církevním zřízení pro německou větev JB v ČSR (zřejmě za účelem registrace německé větve na ministerstvu). Bratr Zasche z podmokelského vedení a také bratr Shawe a další bratr z U.D. podnikli kvůli tomu různá jednání v Praze.⁵⁶⁶ 29.6.1937 stojí v zápise staršovstva, že bratři Shawe a Marx jednají dále o otázkách církevního zřízení. Nechali si k tomu udělit od zbytku U.D. plnou moc. Voelkel kvůli tomu cestoval do Varnsdorfu, Ochranova, Prahy. Bratr Shawe navštívil 26. a 27.6. 1937 také Jablonec. Se zklamáním vyslechla Rada starších zprávu o snaze U.D. postavit podmokelskou práci a tamní sbor mimo světovou JB. Ostatní sbory se mají buď podřídít Úzké radě či odejít spolu s Podmokly. Zatím ještě neexistuje písemné rozhodnutí, takže se jedná pouze o informaci. Rada starších je zcela jednotná, že sbor se nepodřídí pod správu Úzké rady, protože k Vančurovi, Schillerovi a Reichlovi z Úzké rady nemá vůbec žádnou důvěru.⁵⁶⁷

Oficiální dopis Radě starších od U.D. přišel 1.7.1937. Protože se podmokelské vedení 3.7. odvolalo proti rozhodnutí U.D. zrušit ústavu z roku 1934 k jednateli Generálního synodu JB biskupu Müllerovi z Watertownu, vyčká Rada starších na jeho výsledky, ostatně RS nemá stále pořádný přehled o situaci. Z rozhodnutí U.D. je každopádně zklamána.⁵⁶⁸ 14.8.1937 se RS od Voelkla dozvídá, že odvolání ke Generálnímu synodu nemá bohužel odkladné účinky. RS by tedy měla k nějakému rozhodnutí přistoupit. Bratři Sluka, Pilz a Legler se zúčastnili jednání 8.8.1937 v Podmoklech, na němž bylo schváleno připojení k DEKiBMS. Voelkel měl jednáním s Marxem zjistit, jaké by k tomu zaujala U.D. stanovisko, Marx a U.D. takové řešení vítají. Úzká rada se pokoušela ovlivnit Radu starších v Dubé. 14.8. si proto Voelkel vyžádal od Marxe, aby potvrdil bratru Bayerovi své stanovisko, že U.D. se nyní do dění v německé větvi nebude vměšovat. Jablonecká RS jednohlasně schvaluje a sepisuje kladné stanovisko k připojení k DEKiBMS, které má být předloženo sborové radě.⁵⁶⁹

Sborová rada se sešla 22.8.1937 v oproti minulým dobám rekordním počtu 56 hlasovných členů. Jako hosté se jednání zúčastnili všichni členové vedení německé větve JB v ČSR Präger, Wutschke, Zasche. Bratr Wutschke přítomným předložil průběh událostí a dokumenty o jednáních mezi vedením německé větve JB v ČSR, ministerstvem, U.D. a Úzkou radou. Také mluvil o

⁵⁶⁶ ASJBJ, zápis RS 29.5.1937, zapsal J. Hirschmann

⁵⁶⁷ ASJBJ, zápis RS 29.6.1937, zapsal Voelkel

⁵⁶⁸ ASJBJ, zápis RS 12.7.1937, zapsal Voelkel

⁵⁶⁹ ASJBJ, zápis RS 14.8.1937, zapsal Voelkel

tom, že problémy s Úzkou radou začaly již před vstupem Podmokel do JB a že vedení německé větve zkusilo všechno možné, nabídlo i své odstoupení, aby zachránilo existenci německé větve. Leč marně. Následovaly informace o jednání s prezidentem Wehrenfennigem, s Marxem atd. Wutschke informoval o událostech v Dubé atd. Voelkel jmenoval přednosti spojení s DEKiBMS – zůstanou Jednotou bratrskou, návaznost na tradici zůstane zachována. Navíc by skončilo nepřátelství mezi oběma církvemi. V diskusi pokládá bratr Porsche otázku, zda i ostatní členové vedení DEKiBMS souhlasí se svým prezidentem. Präger odpovídá, že kontakt s nimi ztížily dovolené. Začátkem září by se měl Präger zúčastnit církevního týdne DEKiBMS v Karlových Varech. Bratr Pilz prosí účastníky SR, aby až do vyjasnění situace zacházeli s těmito informacemi jako s důvěrnými. Následuje hlasování o rozhodnutí RS o připojení k DEKiBMS. Pro 55 hlasů, 1 se zdržel, proti nikdo.⁵⁷⁰

15.10.1937 se Rada starších od Voelkla dozvídá, že z připojení k DEKiBMS sešlo a že lhůta k urovnání církevní situace byla U.D. prodloužena do 1.12.1937. Pro případný synod v listopadu 1937 je jako zástupce za sbor zvolen Josef Legler.⁵⁷¹ Zápis z dalšího staršovstva konaného až 18.1.1938 stručně praví, že farář podal RS zprávu, jaký je momentálně vztah mezi německými sbory v ČSR navzájem a jak je to nyní s novou regulací postavení církve před státem a U.D. Existuje naděje na pozitivní řešení. Německé sbory v ČSR mají od 28.12. nové vedení.⁵⁷² Další staršovstvo se koná opět s určitou prodlevou 8.4.1938. Voelkel vypráví o událostech v Dubé a že vedení v Ochránově Bayerovo jednání trpí a podporuje. Líčí, která německy uvědomělá Dubá odhalila v Bayerovi vlastizrádce. Jablonecká RS souhlasí s Voelklem v odsouzení postoje Ochranova. Sborová rada 10.4.1938 by o tom měla být informována.⁵⁷³

Sborová rada se schází 10.4.1938 v počtu 54 hlasovných členů. Voelkel osvětluje situaci. Jednání s ministerstvem o uznání německého okrsku se vyvíjejí uspokojivě. Je sledována cesta samostatného církevního zřízení v rámci světové JB. Následuje líčení Bayerova zrádčovského počínání. Slib Marxovi nevystupovat na veřejnosti nyní neplatí, protože v Dubé už se veřejnost událostmi zabývá. V následné diskusi vyslovuje bratr Aupelt přání, aby se všemi prostředky usilovalo o odstranění Bayera z Dubé, aby nedošlo k dalším škodám. Br. Hugo Rössler se obává, že zveřejněním událostí v Dubé uškodí vážnosti sboru v očích obyvatelstva. Sestra Rößler žádá, aby se vůle německých sborů ozřejmila U.D. písemným stanoviskem, zvláště že se nechtějí

⁵⁷⁰ ASJBJ, zápis SR 22.8.1937, zapsal Voelkel

⁵⁷¹ ASJBJ, zápis RS 16.10.1937, zapsal Hirschmann

⁵⁷² ASJBJ, zápis RS 18.1.1938, zapsal Voelkel. V novém vedení je i člen jabloneckého sboru Josef Legler

⁵⁷³ ASJBJ, zápis RS 8.4.1938, zapsal Hirschmann

podřídít Úzké radě a že by rádi, aby sborům zůstal majetek. Bratr Porsche navrhuje, aby se na podobná jednání jako SR zval zástupce z Ochranova. SR se jednomyslně staví za počínání br. Voelkla jako jednatele nového vedení německého okrsku.⁵⁷⁴

16.4.1938 posílá D.U.D. jablonecké RS dopis.⁵⁷⁵ Jablonecká RS odpovídá dopisem s prosbou, aby bratr Marx přišel do Jablonce a zúčastnil se sborové rady.⁵⁷⁶ Marx je k tomu ochoten, klade si ale podmínku, aby měl možnost nechat nezodpovězené otázky ohledně minulosti. Tím ale podle RS Marxova účast na sborové radě téměř ztrácí svůj účel. RS tedy prosí, aby Marx v možná trochu rozšířeném kruhu Rady starších přece jen vysvětlil své postoje z nedávné minulosti. Tato prosba je odeslána 5.5.1938.⁵⁷⁷ Schůzka se uskutečnila 10.5.1938. Přijeli Theo Marx a H. Renkewitz. Mluvili zhruba s 20 členy sboru. Bylo zdůrazňováno, že D.U.D. nechce narušit jednotu sboru a to ani když se rozhodne JB opustit. Někdy od této doby zřejmě jablonecký sbor v očích světové JB nepatří do jejich řad. 4.8.1938 informuje Voelkel staršovstvo o soudu s Bayerem. Bayer je vinen! Informuje i o stavu jednání o církevním zřízení sborů.⁵⁷⁸

8.3.2. Jednání s D.U.D. od října 1938

Připojení Sudet k Říši změnilo zcela situaci a svým způsobem postavilo německé sbory v Sudetech znovu na začátek. Karty ovšem už byly rozdány z minulosti. 13.10.1938 poslala D.U.D. všem německým sborům JB v Sudetech dopis, v němž všechny vítá v Německé říši, dotazuje se, zda s ní jednotlivé Rady starších chtějí jednat a informuje o sbírce ve prospěch sudetoněmeckých uprchlíků. Voelkel se o možných jednáních s D.U.D. dva dny radil s Prägrem. Rada starších D.U.D. v dopise děkuje za pozdravné psaní a sbírku, přeje si jednání, která podpoří misijní úsilí jabloneckého sboru. Pro jednání jakéhokoliv druhu si Rada starších stanovuje tato pravidla: základem je státní uznání JB z roku 1880. To stojí nad uznáním německé JB jako svobodné církve a propojuje sbory v Sudetech. Proto má jednání s D.U.D. vést společné vedení těchto sborů. Právní postavení sudetských sborů neumožňuje přímé podřízení sborů pod D.U.D. To by ostatně i mohlo ohrozit misijní úkol sboru, který je pro sbor prvořadý.⁵⁷⁹

⁵⁷⁴ ASJBJ, zápis SR 10.4.1938, zapsal Voelkel

⁵⁷⁵ V jabloneckém archivu jsem korespondenci U.D. a D.U.D. s jabloneckou RS nenašla, v ochranovském archivu ale jistě k nalezení bude

⁵⁷⁶ ASJBJ, zápis RS 22.4.1938, zapsal Voelkel

⁵⁷⁷ ASJBJ, zápis RS 28.4.1938, zapsal Voelkel

⁵⁷⁸ ASJBJ, zápis RS 4.8.1938, zapsal Hirschmann

⁵⁷⁹ ASJBJ, zápis RS 16.10.1938, zapsal Voelkel

D.U.D. odpovídá 2.11.1938. Podle Voeklova zápisu ignoruje prohlášení tří Rad starších sudetoněmeckých sborů, které chtějí jednat prostřednictvím svého vedení se sídlem v Podmoklech. D.U.D. vůbec nedbá závěrů Kirchentagu konaného 18.10.1938 v Jablonci, ba ho vůbec nezmiňuje. Takové jednání ještě zhoršuje zakalení důvěry vůči D.U.D. U vědomí odpovědnosti za sbor zůstává RS připravená dál jednat s D.U.D., ale jediná prostřednictvím svého nově pověřeného podmokelského vedení (Präger, Voelkel, Gareis). Dopis v tomto znění poslala RS 6.11.1938.⁵⁸⁰

D.U.D. na tento dopis již neodpověděla. Jen předala informace prostřednictvím Dieze Reichla, že Ochranov chce jednat s jednotlivými sbory.⁵⁸¹ 4.5.1939 sděluje Voelkel staršovstvu, že se chce obrátit na synod německé provincie, aby mu bylo dovoleno zaslat synodu dopis o situaci jabloneckého sboru, případně o tom na synodu promluvit. Rada starších ho v tomto záměru podporuje. V době, kdy Voelkel nebyl v Jablonci, navštívil sbor Gottfried Schmidt se ženou.⁵⁸² Synod neakceptoval, že by jednal s Voelklem jako zástupcem „vedení“, protože toto vedení nepovažuje za právoplatné. Upozornil Voelkla na možnost jednat s D.U.D.⁵⁸³ Na přání jablonecké RS se uskutečnila 16.6.1939 v Ochranově přímá jednání sboru s D.U.D. (tedy bez odvolávek na podmokelské vedení) ohledně budoucnosti jabloneckého sboru.⁵⁸⁴

Jednání trvalo tři hodiny. Za jablonecký sbor se zúčastnili Joachim Voelkel, Josef Legler, Franz Sluka, za D.U.D. čtyři z pěti jejích členů Theodor Marx, Heinrich Renkewitz, Johannes Vogt, Waldemar Reichel. Nepřítomný pátý člen Samuel Baudert po jednání a příležitostně i v pozdějších letech s jabloneckým sborem, jeho farářem a Radou starších koresponduje.

Podkladem pro průběh jednání jsou mi Voelklovy osobní poznámky, které jsou možná poněkud stranické a také ne 100% čitelné.⁵⁸⁵ Nejprve jednala D.U.D. se všemi delegáty z Jablonce. Voelkel uvádí jako hlavní cíl jednání dozvědět se, jaké má Ochranov podmínky pro znovuspojení, aby měl sbor jasno a mohl se jasně rozhodnout. Legler k tomu doplňuje, že pro sbor je důležité, aby i v případě připojení k německé JB mohlo být zachováno spojení s Podmokly, sbor chce pracovat misijně, hlavně prostřednictvím sjezdů, k tomu je potřeba spolupráce s Prägrem. Marx odpovídá, že se není třeba bát nějakého

⁵⁸⁰ ASJBJ, dodatek k zápisu RS 16.10.1938, zapsal Voelkel

⁵⁸¹ ASJBJ, zápis RS 20.1.1939, zapsal Hirschmann

⁵⁸² ASJBJ, zápis RS 4.5.1939, zapsal Voelkel

⁵⁸³ ASJBJ, Vorstand der Synode der Deutschen Brüder-Unität Voeklovi 11.5.1939

⁵⁸⁴ ASJBJ, zápis 7.7.1939, zapsal Voelkel

⁵⁸⁵ viz ASJBJ, Voelklův Gedächtnisprotokoll 16.6.39. Oficiální protokol D.U.D. jsem v jabloneckém archivu nenašla, ač Voelkel zmiňuje, že jej obdržel. Opět nejspíš bude k nalezení v ochranovském archivu.

unifikačního tlaku, každý sbor v JB je jiný. Myšlenka, že by se Jablonec připojil k Ochránovu a prakticky směl spolupracovat s Podmokly, je nová. Marx si ale myslí, že Jablonečtí význam Pražgru pro evangelizační práci přeceňují. Stále platí, že D.U.D. nechce narušovat jednotu sboru. Marx zauvažuje nad tím, že kdyby se Jablonec oddělil od Podmokel, pak by snad Präger ustoupil ze svého tvrzení, že je vedení a tím by byl předmět sporu s Prägrem vyřízený. Pak by nemohl ani používat jméno Jednota bratrská. Také Vogt se vyslovuje v tom smyslu, že by snad mělo být možné, aby se Jablonec po připojení svobodně stýkal s Podmokly. Reichel soudí, že by v tom případě musela D.U.D. s Prägrem komunikovat a to považuje za nemožné. Marx dodává, že by Rada starších musela jasně prohlásit, že pro ni Prägrovo vedení už není směrodatné.

Další otázkou, které se členové D.U.D. dotýkají, je technický průběh. Sboru může přijímat jen synod, ten se bude konat za dva roky, do té doby je možné přijmout jen jednotlivé členy. Se sborem by se uzavřela jakási předběžná smlouva do doby synodu, kde by se vyjasnily podmínky. Do rozhodnutí synodu by zatím D.U.D. neplatila faráře, ale mohla by poskytovat příspěvky, také Rada starších do té doby nemusí D.U.D. svěřit právo povolávat a odvolávat faráře. Otázka je, zda Rada starších přijme takovou podobu spojení i s rizikem, že po rozhodnutí synodu D.U.D. Voelkla odvolá.

Následoval rozhovor jenom s Voelklem především o záležitostech zmíněných v kapitole 8.2.4. Voelklovo jednání s D.U.D. mi připadá docela ostré. Podle svých poznámek měl říci, aniž k tomu dodal bližší vysvětlení: Z části můj podíl na proti vám namířené práci přeceňujete, z části podceňujete... Tím obnovení důvěry asi sotva napomohl. Po rozhovoru s Voelklem mluvili ještě bratři z D.U.D. asi 20 minut s Leglerem a Slukou. Ptali se jich, jaké důsledky by mělo odvolání Voelkla pro sbor. Dostává se jim odpovědi, že sbor by to zničilo. Na závěr jednání vyzývá D.U.D. jabloneckou Radu starších, aby písemně oznámila na pevně a jasně svá přání. Mají také výslovně zmínit, zda chtějí hned předat D.U.D. právo odvolat faráře.⁵⁸⁶

8.3.3. Rozhodnutí RS a SR sboru Jablonec nepřipojit se k JB

Rada starších se po jednáních v Ochránově sešla 7.7.1939. Vypadá to, že při rozhodování vycházelo staršovstvo jen z ústních rozhovorů s delegáty sboru. Legler nebyl starším a schůzky staršovstva se nezúčastnil. Úvodní řeč o jednání s D.U.D. měl Voelkel. Řekl, že sbor ještě nikdy pod D.U.D. nepatřil. Přijetí do německé JB by bylo zcela novým krokem. D.U.D. by obdržela právo povolávat a odvolávat jablonecké faráře. D.U.D. se jasně vyslovila, že k nynějšímu jabloneckému faráři nemá důvěru. Pokud ji znovu nenalezne, odvolá po

⁵⁸⁶ ASJBJ, Voelklův Gedächtnisprotokoll 16.6.1939

připojení sboru k německé JB faráře. Bratři Legler a Sluka vylíčili D.U.D., že by sbor odvolání faráře neunesl. D.U.D. mluvila též s Voelklem samotným. Voelkel narazil u D.U.D. na tak málo porozumění, že se rozhodl neobnovit svůj zaměstnanecký poměr připojením se k německé JB, ale zcela jej zrušit. Nabídl RS svou výpověď, pokud se rozhodne pro připojení k německé JB.

Rada starších pak živě diskutuje. Z Ochranova přišlo sboru leccjaké duchovní požehnání, ale často i chybělo opravdové porozumění. Pro nynější situaci sboru nemá D.U.D. v posledních letech vůbec žádné pochopení. Tak např. trvá dodnes na stanovisku, že od zásahu biskupa Shawea jablonecký sbor nepatří do JB. Práce ve sboru vyžaduje, aby Voelkel zůstal. Situace v Sudetech je jiná než ve staré Říši, takže se ze strany D.U.D. těžko čekat nějaké větší porozumění a pomoc v budoucnu. Peníze na farářský plat sežene sbor i bez Ochranova. V současnosti se nabízí cesta nechat se přijmout spolu s Podmokly do skupiny Dr. Melle svobodně církevního zaměření. Rada starších se následně usnáší, že odstupuje od záměru připojení jabloneckého sboru k německé JB. Chce se dál nechat zastupovat podmokelským vedením a doufá v pozitivní rozhodnutí vládního prezidenta v Ústí. Teprve pak se může začít jednat s Ochranovem o tom, kdo je vlastníkem domu.⁵⁸⁷ 9.7.1939 oznámila Rada starší své rozhodnutí D.U.D. 15.7.1939 odpovídají za D.U.D. Renkewitz a Baudert. Děkují za oznámení rozhodnutí. Po proběhlých jednáních ale D.U.D. opravdu překvapilo. Prosí o oznámení důvodů. Přidávají svůj protokol zasedání, aby jej RS vzala na vědomí. 24.7.1939 odpovídá RS. Příkládá výtah ze svého zasedání na ozřejmení důvodů. Hlavní důvod spočívá jenoduše v tom, že mezi D.U.D. a Voelklem už není žádná důvěra.⁵⁸⁸ D.U.D. odpověděla dopisem z 3.8.1939, na který už RS nereagovala.⁵⁸⁹

Ještě se ale slušelo svolat sborovou radu a nechat ji potvrdit rozhodnutí RS. Ve sboru měla RS opozici, především Franze Simona, který příležitostně jednal s D.U.D. na vlastní pěst. Radě starších v dopise jasně vyslovil svou nedůvěru. Sborová rada se konala 30.7.1939 v počtu 37 účastníků. RS předkládá své usnesení. Chce ho sboru vysvětlit. Bude-li si sbor přát usnesení v opačném smyslu, složí současné staršovstvo své funkce a sbor si zvolí jinou. Následně zazní argumenty podobné těm z RS. Zajímavá je informace podle níž RS schválila všechny Voelklovy kroky, které právě nenašly v Ochranově porozumění a vedly k otřesení důvěry.

⁵⁸⁷ ASJBJ, zápis RS 7.7.1939, zapsal Voelkel. Dům byl zapsán na Direkci JB v Rakousku. Zřejmě tedy kdyby vládní prezident rozhodl, že Prágrovo vedení je právně nástupkyní této direkce, nebylo by o domě třeba jednat s Ochranovem. Tolik moje spekulace.

⁵⁸⁸ ASJBJ, Betrifft: Briefwechsel Ältestenrat – D.U.D. Juli 1939 v knize protokolů RS + Rundverständigung an die Ältestenratsmitglieder

⁵⁸⁹ ASJBJ, zápis RS

V jabloneckém sboru zřejmě řada členů, kterým pražrovský styl nevyhovoval, jednoduše omezila svůj kontakt se sborem a tudíž nebyla o dění řádně informována.⁵⁹⁰ To byl případ Emmy Gutscher, dcery Josefa Simona, a jejího manžela. V diskusi Gutscherovi dali za vzor sbor Dubá a jeho začlenění do německé JB. Na to reaguje Dörner jako rodák z Dubé a říká, že v Dubé je už jen majetek, ale žádný životaschopný sbor. Navíc jsou poměry v Dubé nesrovnatelné s jabloneckými. Sestra Gutscher nechápe, proč by nemohl Jablonec patřit k Ochranovu a zároveň mít Voelkla jako faráře. Diví se tomu, že Jablonec podléhá už od roku 1935 vedení se sídlem v Podmoklech. Nakonec přichází bratr Zochler s návrhem na připojení sboru Jablonec k německé JB. Pro tento návrh hlasují Franz Simon, Kajetan Zochler, Anna Rößler a manželé Gutscherovi.⁵⁹¹ Proti návrhu jsou všichni ostatní přítomní. Voelkel žádá, aby už nikdo proti rozhodnutí RS neagitoval. Komu toto rozhodnutí nevyhovuje, může ze sboru vystoupit. Zápis zasedání SR končí větou: „Wir wollen Christus dienen. Christus zwingt niemand.“⁵⁹² Franz Simon ze sboru také skutečně v roce 1940 vystoupil.

Církevně právní postavení sboru posléze ze zápisů RS mizí až do pokusu popsaného v následující kapitole. Na přelomu června a července 1940 zauvažoval Voelkel ještě jednou o možnosti oslovit Ochranov, zda by nepomohl v nouzi a nepřijal sbory Jablonec a Podmokly s tím, že by se finančně udržovaly samy a D.U.D. by se vzdala práva povolávat a odvolávat faráře.⁵⁹³ Präger zdánlivě nechává Voelklovi volné ruce, ale celkově jeho reakce na tuto variantu vyznívá zcela negativně.⁵⁹⁴ Voelkel tedy žádný krok v tom směru nepodnikl, zvláště když se v Jablonci neohlášen objevil kvůli sborovému domu Baudert z D.U.D. a to podle Voelkla „wie ein Kaufmann, um zu sehen, wann er den Gerichtsvollzieher auf seine zu erhaltende Forderung schicken kann“. Voelkel opatrně sondoval a Baudert neviděl jeho návrh jako pro D.U.D. přijatelný.⁵⁹⁵ V březnu 1942 se údajně Präger s Ochranovem usmířil. O novém spojení ale už nikdo neuvažoval.⁵⁹⁶

⁵⁹⁰ Se sborového života se ztrácela také rodina Karla Wenzla Bernta, příčinou mohl být odpor ke Gruppenbewegung či nemoc či nějaký jiný těžko vysledovatelný důvod.

⁵⁹¹ Zajímavé je, že mezi opozičníky nacházíme Kajetana Zochlera, který patřil k prvním stoupencům Gruppenbewegung v Jablonci. Čirou spekulací z mé strany je myšlenka, že to mohlo nějak souviset s jeho sociálně demokratickým politickým přesvědčením, jak se o něm zmiňuje v jednom dopise G. Schmidt.

⁵⁹² ASJBJ, zápis SR 30.7.1939, zapsal Voelkel. (Chceme sloužit Kristu. Kristus nikoho nenutí.)

⁵⁹³ ASJBJ, Voelkel Prägrovi 29.6.1940

⁵⁹⁴ ASJBJ, Präger Voelklovi 1.7.1940

⁵⁹⁵ ASJBJ, Voelkel Prägrovi 2.7.1940. (jako obchodník, aby se podíval, kdy bude moci poslat na svoje pohledávky exekutora.)

⁵⁹⁶ ASJBJ, zápis RS 24.5.1942

8.3.4. Pokus o připojení k Evangelickému reformovanému svazu⁵⁹⁷

Nejasný statut sborů Podmokly a Jablonec nad Nisou od května 1938 nestihl v Československu způsobovat zásadnější potíže. Stát uznával registraci sborů k JB, i když je JB již nepočítala do svých řad. Připojení k Říši ovšem přineslo s sebou požadavek, aby se všechny církve a sbory v Sudetech připojily k nějakému státem uznanému církevnímu subjektu v Říši. Nejasné postavení sborů Podmokly a Jablonec nad Nisou po rozchodu s Ochranovem se nyní mohlo stát nebezpečím smrtelným. Likvidační komisař (Stillhalterkomissar) z Liberce měl v případě, že zjistí nějaké nesrovnalosti, právo sbor jednoduše zrušit bez jakékoliv možnosti odvolání. 22.6.1940 sdělil Dr. Veits z církevního úřadu v rámci říšského místodržitelství v Liberci, že se likvidační komisař již dvakrát dotazoval na právní postavení obou sborů. Jen s obtížemi zadržel Veits komisaře od okamžitého započetí rušení sborů.

Alfred Präger začal brzy po rozmluvě s Dr. Veitsem jednat. 25.6.1940 navštívil v Drážďanech faráře tamního reformovaného sboru Augusta de Haase, aby se informoval o Svazu evangelických reformovaných církví Německa (Bund evangelisch-reformierter Kirchen Deutschlands) a o de Haasově názoru na možnost připojení sborů Podmokly a Jablonec k němu. Vrátil se nadšen, jak plyne z dopisu Voelklovi. De Haas vidí připojení obou sborů jako možné. Svaz existuje samostatně vedle reformovaných církví, které patří k zemským církvím. Svaz sestává ze 14 větších sborů s dohromady přibližně 50000 členy, sbory jsou velmi samostatné, svaz jim do vnitřních záležitostí nemluví, je určen především, aby zastupoval sbory a hájil jejich zájmy vůči státu. Sbory nejsou úzkoprse ortodoxní jako elberfeldský směr, z části je tvoří vzdělanci, někteří z nich si prošli teologickým liberalismem, nic tu není strunulé. Jako pozitivum vnímá Präger, že Svaz stojí jakožto jen volně připojený k Říšské církvi vně církevního boje.⁵⁹⁸

Volkel 29.6. odpovídá poněkud zdrženlivě, Prägera podporuje, má ale určité pochybnosti a několik doplňujících otázek. Voelkla např. trápí, zda by likvidační komisař mohl třeba jeden z jejich sborů zrušit, druhý ponechat. Dr. Veits přece říkal o sudetoněmeckých baptistech, že jeden sbor byl zrušen, pět se jich přidalo k říšskému svazu. Vzdělanci ve Svazu snad budou mít porozumění pro jeho malý proletářský sbor, atd.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷ Neúspěšný pokus obou sborů o připojení ke Svazu evangelických reformovaných církví Německa je v jabloneckém sborovém archivu dobře zdokumentován. Je tu k dispozici žádost o připojení i se všemi přílohami, příslušná korespondence farářů Voelkla a Prägra, Präger líčí poměrně obšírně většinu jednání, která v té věci podnikl, také máme záznamy Voelklovy ze dvou návštěv u církevního prezidenta Wehrenfenniga v Jablonci.

⁵⁹⁸ ASJBJ, dopis Prägra Voelklovi z 25. a 27.6.1940

⁵⁹⁹ ASJBJ, Voelkel Prägrovi 29.6.1940

1.7.1940, těsně před odjezdem do Göttingen za předsedou Svazu Theorodem Kamlah (1887 –1968) Präger Voelklovy obavy rozptyluje a dotazy zodpovídá.⁶⁰⁰ 2.7.1940 proběhla schůzka Alfreda Prägra s Kamlahem. Trvala něco přes dvě hodiny. Kamlah je pro připojení Podmokel a Jablonce ke Svazu. Jen je třeba navštívit ministerstvo pro církevní záležitosti a vyžádat si souhlas. Kamlah a Svaz mají prý vůči ministerstvu dobrou pozici. Největší problém je tento: Nejen celý Svaz má statut korporace veřejného práva, ale i každý jednotlivý sbor. Snad pomůže státní uznání obou sborů v ČSR.⁶⁰¹

Dalším krokem je tedy cesta do Berlína. Präger má v dopise z 3.7. za to, že by mohl jet i Voelkel. 17.7. píše Präger přímo z Berlína, dříve se cestu uskutečnit nepodařilo. Werner Haugg, zodpovědná osoba na ministerstvu, proti připojení nic nemá.⁶⁰²

31.7. Präger píše Voelklovi, že se neúspěšně pokusil zastihnout církevního prezidenta Wehrenfenniga v Dubí (Eichwald). Proč se o to pokoušel? Kamlah sdělil, že musí otázku připojení projednat s vedením říšské církve a že nejprve napsal prezidentu Wehrenfennigovi, aby se on vyjádřil k připojení sborů, Podmokly a Jablonce. Wehrenfennigův názor je pro něj velmi důležitý, snad i rozhodující. Präger naléhá: je třeba bezpodmínečně promluvit s Wehrenfennigem, dříve než Kamlahovi odpoví! Aby nevydal o sborech a zvláště o Prägrovi samém špatné vysvědčení. Voelkel má Wehrenfenniga okamžitě navštívit a dojednat na nejbližší dny schůzku, jíž by se zúčastnil i Präger.⁶⁰³

Voelkel se skutečně hned 1.8.1940 vypraví za Wehrenfennigem, následně si ne zcela čitelně a srozumitelně poznamenává průběh návštěvy. Prezident Wehrenfennig sám od sebe začal mluvit o dopisu z Göttingen. Ujišťuje se, že Kamlah ví o sporu s Jednotou bratrskou. Neví, zda může napsat svůj osobní názor, nebo musí sdělit názor církevního vedení. Wehrenfennigův postoj vyjadřuje zřejmě poznámka, že Präger je „zu voller Jugend, ohne Hemmungen“.⁶⁰⁴

Pokud tomu dobře rozumím, Wehrenfennig zřejmě má obavy, aby pod záštitou Svazu nechtěl Präger odvádět nespokojence z evangelické církve. Naráží zřejmě také na Ing. Röhlicha z Liberce, který se zúčastnil rekreace na Krömerbaude. Odpověď Voelkla proti této obavě zní, že jde jen o vyjasnění právního stavu, že přírůstek do sborů z řad katolíků a věřících v Boha (gottgläubig) stačí, že Präger a Voelkel nechtějí vpadávat do kruhů DEK, pokud by si to sám prezident nepřál. Präger a Voelkel nechtějí vznik nových

⁶⁰⁰ ASJBJ, Präger Voelklovi 1.7.1940

⁶⁰¹ ASJBJ, Präger Voelklovi, 3.7.1940

⁶⁰² ASJBJ, Präger Voelklovi 17.7.1940

⁶⁰³ ASJBJ, Präger Voelklovi 31.7.1940

⁶⁰⁴ ASJBJ, Voelklovy poznámky z rozhovoru s Wehrenfennigem 1.8.1940 (příliš plný mládí, bez zábran)

sborů přestupem evangelických nespokojenců, ale taková situace už zkrátka může nastat.⁶⁰⁵ Zřejmě došlo ještě pak k setkání Wehrenfenniga s Prägerem. Wehrenfennig po těchto rozmluvách každopádně zaujal k připojení Podmokel a Jablonce ke Svazu pozitivní postoj a snažil se oběma sborům pomoci.

3.8.1940 navštívil Präger opět de Haase v Drážďanech. Šlo spíš o utužení přátelských kontaktů. De Haas je připojení Podmokel a Jablonce velmi nakloněn a vystupuje v jejich prospěch, chystá se navštívit Podmokly. Kamlah žádá zprávy o struktuře a současném životě sborů, statistiku, zprávu o financích, životopisy Voelkla a Prägra atd. Präger se opět vyjadřuje velmi pozitivně a nadějně o Svazu a atmosféře v něm.⁶⁰⁶ 4.9.1940 odevzdávají Podmokly a Jablonce svoji žádost o připojení ke Svazu se všemi přílohami, jak si přál předseda Kamlah.

Den rozhodnutí, 29. září, kdy se má sejít důvěrná rada (Vertrauensrat) Svazu v Lipsku, se blíží. Do Lipska pojedou Wutschke a Garms z Podmokel jako zástupci sborů. Od de Haase se Präger dozvěděl, že se právníci konzistoře lipského sboru staví k přijetí odmítavě. Kamlah je stále pro, nemá ale ještě vyjádření všech sborů. Präger proto navštívil v polovině září faráře sboru Svazu v Erlangen a Norimberku, aby pojistil jejich souhlas. Velmi bratrsky byl přijat farářem Jungem v Erlangen, stejně tak farářem Kleinem v Norimberku. Podmokelský sbor udělal při jeho návštěvě na de Haase velmi dobrý dojem. Präger je 24.9. optimistický, dokonce už plánuje první kroky po přijetí do Svazu.⁶⁰⁷

27.9. se Präger od de Haase dozvěděl, že do celé záležitosti na poslední chvíli nějak vstoupil Ochranov. Téhož dne si pozval Voelkla Wehrenfennig. Dostal dopis od R. Schliera z lipského konzistoře, v němž se píše, že přijetí Podmokel a Jablonce je velmi nepravděpodobné, že ale chtějí oba sbory uchránit před likvidačním komisařem, zda Wehrenfennig nevidí nějaké řešení. Schlier to zřejmě vidí tak, že kdyby Präger jednal věcně, poslal by své lidi zpátky do jejich církví. Wehrenfennig mluví o nemožnosti cesty zpět do evangelické církve. On umí zapomenout a začít znovu, leč má pod sebou církev, která to neumí. Voelkel zase líčí nemožnost návratu do JB. Wehrenfennig chce pomoci, proto odesílá Schlierovi telegram ve znění „Falls Sie ablehnen, weiß ich keinen Weg.“⁶⁰⁸

29.9.1940 zamítla rada v Lipsku připojení sborů Podmokly a Jablonce ke Svazu evangelických reformovaných církví Německa. Voelkel si písemně rekapituluje, kdy a od koho se o tom dozvěděli, spekuluje o rozhodujících důvodech odmítnutí. Vrchní rada Schubert z Lipska oznámil zamítnutí

⁶⁰⁵ ASJBJ, tamtéž. Za správné pochopení zápisků poznámek neručím.

⁶⁰⁶ ASJBJ, Präger Voelklovi 4.8.1940

⁶⁰⁷ ASJBJ, Präger Voelklovi 24.9.1940

⁶⁰⁸ ASJBJ, Voelklův Gedächtnisprotokoll 28.9.1940 (Pokud vy odmítnete, nevidím žádnou cestu)

Garmsovi ještě téhož dne telefonicky. Jako důvod udává, že sbory nejsou reformované a nejsou korporacemi veřejného práva. Distancující se dopisy k tomu napsali de Haas z Drážďan a Jung z Norimberku. Oficiální dopis od předsedy Kamlaha udává jako hlavní důvod, že oba sbory nejsou korporacemi veřejného práva a mohly by Svaz ohrozit. Rozhovory Garmse a Wutschkeho v Lipsku napovídají, že Kamlah inspirován Schlierem byl v týdnu před jednáním v Ochronově a tam dostal velmi negativně vyznívající informace. Zde vidí Voelkel také hlavní důvod odmítnutí.⁶⁰⁹

Po jednoznačné odpovědi, co především rozhodlo o nepřijetí sborů Podmokly a Jablonec, by bylo nutno pátrat v korespondenci vedoucích mužů Svazu, zachovala-li se. Nebylo by divu, kdyby nepřijetí způsobily informace z Ochronova. Pouhé prosté líčení Pragem vyvolaných událostí v německé větvi JB v ČSR v letech 1934 až 1938 z pohledu německé JB muselo působit dostatečně odstrašujícím dojmem.

8.3.5. Spolupráce s metodisty 1940-1942

Kontakty s metodistickým biskupem Dr. Mellem se datují nejpozději od poloviny roku 1939, tehdy ovšem především jako s představitelem německého sdružení svobodných církví. V září 1940 pak navštívil Praha pověřenec Biskupské metodistické církve v Sudetech a metodistický kazatel v Litoměřicích a Karlových Varech W.K. Gläser, který měl na starosti i roztoušené metodisty v Jizerských horách. Vyslovil přání na vytvoření pracovního společenství.⁶¹⁰

27.11.1940 měl zasedat v Berlíně výbor Sdružení evangelických svobodných církví v Německu (Vereinigung evangelischer Freikirchen). Sdružení usilovalo o vznik velké sdružené svobodné církve, kterou by stát uznal, to se ale nepodařilo. Sbory Jablonec a Podmokly doufaly, že by mohly být přijaty jako samostatné sbory do tohoto sdružení. Ministerstvo pro církevní záležitosti proti tomu nic nenamítalo. Kdyby přišla nabídka nějaké konkrétní svobodné církve, vstoupí do ní oba sbory prý až po bližším seznámení.⁶¹¹

Jednání se vyvinula tak, že od podzimu 1940 byly sbory Jablonec nad Nisou a Podmokly volně přiřčeny k Biskupské metodistické církvi v Říši a před státem je zastupoval biskup Dr. Melle.⁶¹² Spolupráce s metodisty vycházela původně z předpokladu, že v Říši vznikne Svobodná církev zastřešující menší svobodné církve, kterýžto plán zůstal nenaplněn.

Jablonečtí spolupracovali s metodisty především v Liberci. Protože tamní bohoslužebná setkání vyžadovala úřední schválení vrchního vládního rady Dr.

⁶⁰⁹ ASJBJ, Voelklovy poznámky

⁶¹⁰ ASJBJ, Präger Voelklovi 24.9.1940

⁶¹¹ ASJBJ, zápis RS 17.11.1940

⁶¹² ASJBJ, zápis RS z 8.2.1942

Veitse v Liberci, požádal 8.9.1941 o toto povolení W.K.Gläser jménem biskupské metodistické církve. A povolení dostal.⁶¹³ Dále Dr. Melle jednal s D.U.D. o jabloneckém sborovém domě. Existoval plán, že by německá JB prodala jablonecký sborový dům Biskupské metodistické církvi, jednáním pověřený Samuel Baudert z D.U.D. jej ale odmítal.⁶¹⁴

Někdy kolem května 1942 odmítl Melle pokračovat v dosavadní praxi a požadoval, aby se oba sbory plně začlenily do Metodistické církve. Podmokelský sbor to odmítl, Rada starších v Jablonci učinila totéž 24.5.1942. Spolupráce s metodisty v Liberci tím neměla být narušena, ale přesto došlo k napětím. Nakonec ona spolupráce zřejmě zcela skončila.⁶¹⁵

8.3.6. Spojení s Evangelicko-luterskou církví Pruska

Na téže schůzi RS 24.5.1942, na níž je odmítnut požadavek Dr. Melle na plné začlenění sborů Jablonec a Podmokly k metodistům, uděluje zároveň RS Alfredu Prägovi plnou moc pro jednání s wroclawským vedením Evangelicko-luterské církve Staropruska. Připojení k této církvi již schválil říšský místodržící.⁶¹⁶

Evangelisch-lutherische Kirche in Altpreußen, (mluvilo se o ní také jako o staroluteránech) spojila luterské sbory v Prusku, které odmítly správní unii luterských a reformovaných sborů z roku 1817. Za rok založení platí rok 1830. Vedení církve sídlilo ve Wroclawi. Nazývalo se Oberkirchenkollegium – Vrchní církevní kolégium. Patřily k ní nejen sbory v někdejší Prusku, ale postupně se připojily i sbory z Nsavska, Badenska, Hesenska a Hannoveru. Roku 1972 se tato církev spolu s dalšími luterskými církvemi nezávislými na zemských církvích spojila v SELK – Selbständige Evangelisch-lutherische Kirche (samostatná evangelicko-luterská církev).⁶¹⁷

Jablonecký sbor posílá do Wroclawi základní údaje o sobě a také prohlášení z 10.6.1942, že Rada starších jabloneckého sboru jednohlasně schválila připojení k Evangelické luterské církvi Pruska a prosí o přijetí. Za celý sbor prohlašují, že se přiznávají k svatým písmům Starého a Nového zákona a k luterskému vyznání, jak je vyjádřeno především v Augsburské konfesi a v luterském katechismu, a že uznávají Oberkirchenkollegium a Generální synod za své vedení.⁶¹⁸

⁶¹³ ASJBJ, Gläser Veitsovi 8.9.1941

⁶¹⁴ ASJBJ, Voelkel biskupu Melle 24.4.1941

⁶¹⁵ ASJBJ, zápis RS 24.5.1942

⁶¹⁶ ASJBJ, zápis RS 24.5.1942

⁶¹⁷ viz [http://de.wikipedia.org/wiki/Evangelisch-lutherische_\(altlutherische\)_Kirche](http://de.wikipedia.org/wiki/Evangelisch-lutherische_(altlutherische)_Kirche)
(17.7.2008)

⁶¹⁸ ASJBJ, RS an OKK 10.6.1942

Přijetí se uskutečnilo 22.6.1942. 7.7. přijel do Jablonce církevní rada Dr. Günther z Waldenburgu, aby vyjasnil otázku, jak se bude jmenovat samostatný celek tvořený sbory Podmokly a Jablonec, jak se bude jmenovat jeho církevní orgán a jak se budou označovat jednotlivé sbory. Dále se měla vyřešit míra finančního připojení a podmínky působení laických kazatelů.⁶¹⁹ O výsledku těchto jednání se sice zpráva nedochovala, ale je zjevné, že bohoslužby dále obstarávali laičtí kazatelé, jablonecký sbor platil ústředí Evangelicko-luterské církve měsíční příspěvek 30 RM. Sbor nesl jméno Evangelisch-lutherische Kirchengemeinde Zajímalo by mě, co si o tom mysleli členové německého evangelického – luterského sboru ve městě. Ale zřejmě byla válka a všichni měli jiné starosti než se rozhořčovat nad dějinnou provokací v podobě nového jména někdejšího sboru Jednoty bratrské.

Zdá se, že v Evangelicko-luterské církvi našel jablonecký sbor, ale snad i podmokelský našel po letech zase klidný církevní domov bez sporů. O dobrých vztazích svědčí např. dopis Lotte Voelkel Oberkirchenkollegiu z 29.8.1944. Wroclavské vedení projevilo na Voelklův podnět upřímný zájem o situaci Lotte, které hrozilo totální nasazení v Říši. Řeší s ní možnost, že by se stala zaměstnankyní sboru.⁶²⁰ Nejvýmluvnější svědectvím o dobrých vztazích mi ale připadá skutečnost, že se Joachim Voelkel stal po válce evangelicko-luterským farářem ve sboru Radevormwald, patřícímu k dnešní SELK, kde působil až do roku 1972.⁶²¹

8.4. Sbor Jablonec a Gruppenbewegung za Voelkla

8.4.1. Setkání kruhu pomocníků (Gruppe)

Voelkel hned na prvním večeru Gruppe po nástupu na sbor představuje svou vizi proměny smyslu a práce Gruppe. Navrhuje snížit dosavadní frekvenci pondělních setkání na zhruba jednou za tři týdny. Setkání by měla nyní fungovat hlavně jako porada sborových pomocníků. Za touto změnou stojí Voelklova představa, že Gruppe, pravá pracovní skupina, je cosi, čemu dává povstat v pravý čas sám Kristus. Měla by být menší a nově vyrůst sama od sebe vedle pondělního kruhu.

Až do konce roku 1936 se frekvence pondělních setkání skutečně snížila. Přípravovaly se na nich bezprostředně očekávané akce a práce. Na závěr patřilo modlitební společenství. Občas přišlo ke slovu školení na základě nějakého článku či knihy. V této době se málokdy drželo společné ticho. Ukázalo se totiž, že napanuje jednota ohledně smyslu a praktickém provádění ticha.⁶²²

⁶¹⁹ ASJBJ, zápis RS 5.7.1942

⁶²⁰ ASJBJ, Lotte an OKK 29.8.1944

⁶²¹ Archiv Herrnhut, Dienerblätter

⁶²² ASJBJ, zápisy Gruppenabende

Scházel se asi 15 lidí. Podle Voelklovy zprávy jsou ochotni k vnější a z části i vnitřní spolupráci a touží po vedení (Führung). Jen jim dělá velké potíže vzájemná otevřenost.⁶²³ Od začátku roku 1937 se kruh scházel opět každý týden. Probíral obsah knihy Sprechstunde mit deinem ich od Ernsta zur Nieden. Voelkel knihu považoval za dobrý úvod do psychologie. Složení účastníků se poněkud proměnilo, zasáhly nemoci či přemíra zaměstnání. Od března do května 1937 se pondělní večery věnovaly biblické práci o Galatským 1-4. Četli se také dopisy Ericha Schnepela.

24.5.1937 přichází průlom. Někteří se opět zúčastnili sjezdu v Jetřichovicích a dojem z něj mocně zapůsobil. Rozkaz Kristův pro tuto chvíli zněl: Zvěstovat Jablonečanům evangelium skrze Jablonečany. Drželo se ticho nad otázkou, zda mají Jablonečtí uspořádat podobný sjezd. Potvrdilo se že ano. Každý měl navíc očekávat pokyn, zda má být v přípravném týmu. Kruh pomocníků se proměnil v tým a v následujících týdnech se podrobil školení. Tým se např. cvičil ve vyprávění o tom, jak se projevovalo Kristovo vedení v posledním týdnu v životě jeho členů. V kontextu přípravy na pelíkovický sjezd zazněly i myšlenky Alfreda Prägra zmíněné v kapitole 7.2.4. Sjezd v Pelíkovicích se konal 5.-10.7.1937. Kromě malého sjezdu v Lukášově v roce 1934 se Jablonečtí do takové akce dosud nepustili. Vždycky se jich jen několik účastnilo sjezdů pořádaných z Podmokel. Pelíkovický sjezd není určen pro celý sbor, nejde o sborovou rekreaci. Pečlivě se zvažuje, kdo má být pozván. I tato otázka má podléhat Kristovu vedení.⁶²⁴

Po proběhnutí sjezdu se setkání vrací opět do klidných kolejí. Nacvičují se nové písně, pravidelně se drží ticho nad různými otázkami, čtou se úryvky z knih či články, pracuje se s Biblí, plánují se akce, nechybí modlitební společenství. Pondělní večery neustále kolísají mezi stereotypem a snahou o akčnost, mezi příjemným společenstvím a přípravou na nasazení „v boji“. Voelkel se snaží svoje lidi formovat, udělat z nich spolupracovníky a misionáře, neustále ale naráží na jejich lidské limity. Od začátku roku 1938 klade Voelkel opět větší důraz na misi a evangelizační nasazení. Mluví se např. o amatérském divadle jako o nové metodě evangelizace, v Podmoklech už s tím začínají. Rodinná odpoledne mají být laděna misijně a ne především zábavná jako dosud, atd.

Od září 1938 vypravují často na večerech účastníci ze svého života, aby se lépe poznali. Také se v tomto roce častěji mlčí nad biblickými texty místo nad otázkami a biblická práce vůbec se stává téměř pravidelnou náplní pondělních večerů. Na setkáních se objevují noví účastníci, noví muži, např. Kasper nebo Machalitzky.

⁶²³ ASJBJ, Jahresbericht 1936

⁶²⁴ ASJBJ, zápisy Gruppenabende

13. a 14.1.1940 proběhl v Jablonci školicí víkend za účasti Pragra a 11 Podmokelských. Od ledna 1940 se ve večerech Gruppe probírá Zjevení. V dubnu a květnu 1940 se na pondělních večerech pokusně předpřipravuje čtvrtetní biblická hodina, jde o nácvik situace, kdyby byl farář povolán k wehrmachtu. V červnu 1940 se vynořilo odhodlání uspořádat znovu rekreaci. V jejím důsledku ovšem pondělí večery skončily. Jednou týdně se začaly scházet každá zvlášť malá skupina mužů a asi dvakrát tak velká skupina žen.⁶²⁵

Skupinu mužů tvořili Kasper, Legler, Reichel, Sluka, Voelkel.⁶²⁶ Zřejmě nebude náhoda, že z tohoto kruhu vzešlo nové staršovstvo zvolené 6.10.1940. Tvořili ho Josef Legler, Ernst Kasper a Franz Sluka. Armand Reichel nebyl zvolen poměrně těsně a vlastně jen proto, že staršovstvo mělo být nadále tříčlenné, nikoliv čtyřčlenné. Bez bližšího vysvětlení se už také na základě rozhodnutí Rady starších nadále nevolily dvě sestry s právem účastnit se zasedání Rady starších jako poradkyně.⁶²⁷

Jak dlouho se scházeli muži a ženy zvlášť, není mi známo. Ženy určitě minimálně do března 1941. Dokud byl v Jablonci, vedl jejich setkání Voelkel. Do této učednické školy Pána Ježíše se mohla zapojit každá žena, která předala svůj život Kristu. Hilda Kasper tak učinila 28.7. a začíná se účastnit, podobně Bertha von Besser.⁶²⁸ V roce 1944 podle zápisů Lotte se opět schází muži i ženy dohromady podle potřeby jako Helferkreis – kruh pomocníků.

Zápisů z večerů je příliš mnoho, na to abych dokázala vysledovat nějaké proměny důrazů a témat, nějaký vnitřní vývoj během oněch čtyř let za Voelkla. Ti, kdo se účastnili pondělních večerů, museli být dosti důkladně zformováni důrazy někdejšího Gruppenbewegung a také Voelklovými. Ticho nad poměrně osobními otázkami a následné sdílení ztěžovaly vnitřní odstup. Musely účastníky také hodně spojovat. Síla skupinové dynamiky (či snad síla Kristova) se pak projevila při rekreaci na Krömerbaude, o níž bude ještě řeč.

8.4.2. Rekreace v Pelíkovcích 1937

Pozvánka na sjezd v Pelíkovcích je řádně sebevědomá. Mluví o tom, že ti, kdo zvou na sjezd, našli vítězný život a cestu z krize. Zváni jsou všichni, kdo se nebojí zodpovědnosti za domovinu. Téma sjezdu zní: Umění žít. Umění žít spolu.⁶²⁹ Oproti tomu pozvánka na rekreaci v příštím roce v Jindřichově mluví pouze o dnech pravé radosti a společného zotavení.⁶³⁰ Sjezd se konal 5.-10.7.

⁶²⁵ ASJBJ, zápisy Gruppenabende

⁶²⁶ ASJBJ, Voelklova zpráva Auf der Krömerbaude

⁶²⁷ ASJBJ, zápis SR 6.10.1940

⁶²⁸ ASJBJ, zápisy Frauenkreis

⁶²⁹ ASJBJ, pozvánka Tagung in Pelkowitz

⁶³⁰ ASJBJ, pozvánka Hennersdorf

1937 v týdnu, kdy měl celý Jablonec dovolenou. Voelkel vidí ve své zprávě sjezd jako ideální příležitost pro nové členy, aby se rychle sžili se sborem, ale i ti dlouholetí mohou znovu zažít opravdové společenství. Sjelo se na 30 lidí. Z Podmokel dorazili tři hosté, včetně Pragra. V pestrém společenství od 14 do 74 let nechyběli lidé studovaní i tací, kteří sotva uměli psát.

V Pelíkovcích čekaly účastníky primitivní podmínky. K dispozici měli prostorný selský dům jedné pelíkovické rodiny, spalo se na slámě. Umožnilo to ovšem rychle se spřátelit s obyvateli vesnice, kteří se účastnili sjezdových aktivit, hlavně večerních.

Podle Voelkla bušil Kristus každý den silněji a silněji na dveře srdce, někteří se přesto neotevřeli. Ale jistě nějaký ten osten Kristův bude v nich dál působit. Mnozí zažili osvobození od dávných vin. Nejdůležitější na sjezdu byly rozhovory od člověka k člověku. Pelíkovická rekreace Jablonecké hodně obohatila. Noví členové zažili Krista jako centrum sborového života. Mnohým dlouholetým členům se otevřely oči pro úkol sboru v regionu. Kolik je kolem lidí vykořeněných a přesazených do průmyslové krajiny. Jaké tvrdé vnitřní boje vedou a jak snadno mohou být zlákáni zástupy sekt na Jablonecku působících. Úkolem sboru je zvěstovat osvobozující cestu Kristovu.⁶³¹ Do Pelíkovíc se pak později konal sborový výlet, pro utužení přátelských kontaktů s lidmi z vesnice.

8.4.3. Rekreace na Krömerbaude 1940

Metody Gruppenbewegung spolu s určitou izolací od zbytku křesťanstva snadno mohly vést k problematickému vývoji. Zpráva Joachima Voelkla o této rekreaci svým duchem, ale hlavně popisovanými událostmi vzbuzuje ve mně otázku, zda se jablonecký sbor, resp. jeho aktivní jádro neocitl trochu na scesti. Zda se za Kristovo působení nevydávala poněkud nebezpečná sektářská skupinová dynamika. Že je na rekreaci strůjcem všeho Kristus, to je už známý motiv. Na rekreaci došlo ale k radikálnímu „očišťování“ pondělního kruhu. A minimálně jeden člověk (Marie Frank) tuhle „očistu“ neunesl, přestal se účastnit setkání jablonecké pracovní skupiny a posléze odešel i ze sboru.

Krömerbaude se nachází v Jizerských horách, pošta Antonínov (Antoniwald). Chata ležela osaměle v lese, bez elektriky, podle Voelkla šlo o vhodné místo umožňující odstup od všednosti. Rekreace (Freizeit) se konala 21.-25.7.1941. Téma znělo: Stará se o mě Bůh? Sešlo se kolem 30 lidí. Opět se účastnil také Praeger se dvěma lidmi z Podmokel, ti se ujali do značné míry vedení, takže Voelkel a jeho pracovní tým, který dorazil téměř v plném počtu, nemusel tolik sám aktivně pracovat a mohl na sobě nechat zapracovat Krista. Přáli si přivést na rekreaci několik Kristu vzdálených lidí, ale Kristus tomu

⁶³¹ ASJBJ, Voelklova zpráva Von unserer Gablonzer Urlaubswoche

zabránil. Dále dorazilo několik Kristových lidí z jiných kruhů, např. Ing. Röhlich či z kapitoly o kazatelské stanici v Liberci dobře známá Frieda Osborne.⁶³²

První půle rekreace sloužila právě k získání kontaktu s těmito novými lidmi. Ing. Röhlich se obával, že Präger a spol. příliš kladou důraz na praxi a zanedbávají dogmaticko-filozofické základy (dogmatisch-denkende Unterbauung). Chtěli mu tedy ukázat, že také umí myslet. Zazněla Prägerova přednáška Revolucionizace základu existence a životních forem a Voelklova Náhoda Osud Prozřetelnost.

Od úterního poledne hrál rozhodující roli jiný motiv: Kristus pracující na účastnících samých. V rámci rekreace přišla vícekrát ke slovu důkladná práce s Biblií. Po Jan 9 a Marek 6,7-13 rozhodujícím způsobem zaúčinkovala práce se začátkem Jan 15. Konala se v úterý odpoledne v přírodě, bylo třeba využít jediný den, kdy nepršelo. Ve středu ráno pokračovali v Jan 15,1-8, 16 a kladli si otázku: co je ovoce. Následovalo ticho nad otázkami: Jsem venku nebo uvnitř? Jsem-li venku, chci za všech okolností dovnitř? Jsem-li uvnitř, chci za všech okolností zůstat? Kde a jak jsem byl dnes dopoledne zneklidněn ve svém svědomí? Jsem ratolest nesoucí ovoce? Kde a jak se to ukazuje? Nebo jsem uschlá, zakrnělá ratolest, případně jen bujný výhonek (geile Triebe) a listí. Jsem ochotný, nechat se pročistit vinařem? Kde to mám obzvláště zapotřebí?

Z Voelklova líčení „soudu“ nad prací jabloneckého pracovního kruhu si dovolím obsáhleji citovat. O těchto věcech mluvili dotčení po dvakrát v uzavřeném kruhu. Dle Voelkla přitom bez předsudků Jabloneckým k sebereflexi posloužili Präger a lidé z Podmokel. Ne všichni Jablonečtí ale tuhle službu přijali. Mnozí se cítili uraženi, ale většina po rekreaci postupně pochopila smysl událostí a přijala vše kladně. Kristus pročistil své ratolesti, aby nesly hojnější ovoce. A nyní slíbený citát.

„In besonderer Weise spürten wir im Lauf der Tagung die Arbeit unseres Arbeitskreises gerichtet. Wir hatten uns an den Montagen an eine unehrliche Haltung gewöhnt, ohne gegen sie Front zu machen. Wir sahen aneinander verschraubte Haltung, Unechtheit und schwiegen. Wo die Christumenschen aber nicht mehr zueinander ehrlich sind, schweigt Christus. (...) Da merkte ich, wie viele Male ich die Arbeitskreisleute an den Montagen hätte schon von Christus her angreifen müssen. Immer wieder hatte ich es gemerkt, aber aus Angst und Feigheit hatte ich geschwiegen. (...) es wurde uns klar, wie lieblos und ungerecht in Gablonz über eine angebliche Bodenbacher Art gerichtet worden ist. Wir merkten, dass hinter der Ablehnung einer solchen sogenannten Bodenbacher Art sich der Teufel versteckt. Vor allem aber wurde uns unsre verantwortungslose und zutiefst lieblose Art klar, mit der wir auch einander richten und unehrlich zueinander sind; natürlich haben wir das wie alle Pharisäer nicht selber gemerkt. In dieser Nachtsitzung gaben manche schon

⁶³² Tito dva jsou evangelíci, zázemí pánů Biena, Edera či slečny Weidlich neznám, ale snad je podobné.

Zeugnis von dem, was ihnen Christus jetzt abnimmt an Heuchelei; aber die Mehrzahl wurde hier erst Dolchstoß gegen das fromme Gift geführt.⁶³³

8.5. Život sboru 1936-1945

8.5.1. Statistika

Za Voelkla byl zdůrazňován misijní charakter práce sboru. Před 2. světovou válkou a částečně i během ní bylo vyvinuto mnoho cíleného úsilí jednak k probuzení stávajících členů, jednak k získání nových. Do sboru vstoupilo přibližně 60 lidí. Většinou přicházeli z římsko-katolické církve. Za války se připojilo k bývalému sboru JB v Jablonci několik evangelíků (Röhlichovi, Hedwig Wallesch, Bertha von Besser).

Ze sborových seznamů ubyli Češi, kteří odešli v roce 1938 ze Sudet, na druhou stranu Voelkel zařadil do sborového katalogu rodinu Halamových z Turnova, která v Jablonci zůstala. Ze sboru také dost lidí vystoupilo, někteří z Liberce do evangelické církve, rodina Franze Simona snad přestoupila k Jednotě bratrské, někteří také využili možnosti, kterou nabídl nacionálně socialistický režim, a přihlásili se jako „gottgläubig“, tedy věřící v Boha.

8.5.2. Bohoslužby

Voelkel při svém příchodu do sboru zavedl dvě novinky. Jednak začal používat při bohoslužbách talár, zatímco dosud faráři v souladu s obyčejem v JB nosili talár jen při pohřbech a sňatcích. Dále se přestala používat litanie z bratrského zpěvníku. Voelkel vypracoval nový liturgický pořad, který vycházel částečně z liturgie používané v Podmoklech. Obě novinky byly podle Voelklovy zprávy přijaty kladně.

Průměrná účast na bohoslužbách se v roce 1936 pohybovala kolem 50 lidí. Voelkel odhaduje, že v pravidelném či občasném kontaktu se sborem je v tomto roce v Jablonci zhruba 110 lidí, 20 se jich ke sboru vůbec nehlásí.⁶³⁴ Za Voelkla se v knize bohoslužeb zaznamenává pravidelně nejen počet

⁶³³ ASJBJ, Voelklova zpráva Auf der Krömerbaude. (Zvláště jsme v průběhu sjezdu cítili, jak je souzena práce našeho pracovního kroužku. Zvykli jsme si o pondělcích na nepoctivý postoj, aniž bychom se proti němu postavili. Viděli jsme na sobě navzájem pokroucený postoj, faleš a mlčeli jsme. Kde k sobě ale Kristovi lidé už nejsou upřímní, tam mlčí Kristus (...). Tehdy jsem si uvědomil, kolikrát bych již býval musel zasáhnout proti lidem z pracovní skupiny z pohledu Kristova. Stále znovu jsem si toho všiml, ale ze strachu a zbabělosti jsem mlčel (...) bylo nám jasné, jak nelaskavě a nespravedlivě se v Jablonci soudilo o tzv. podmokelském stylu. Uvědomili jsme si, že za odmítáním tzv. podmokelského stylu se schovává ďábel. Především jsme si ale ujasnili náš nezodpovědný a hluboce bezcitný způsob, jakým se navzájem soudíme a jsme k sobě neupřímní; samozřejmě jsme to jako všichni farizeové sami nepozorovali. V tomto nočním sezení už někteří svědčili, v čem je Kristus zbavil pokrytectví; u většiny byl ale teprve veden zásah proti zbožnému jedu.)

⁶³⁴ ASJBJ, Jahresbericht 1936

účastníků, ale i podíl mužů a žen. V roce 1937 se bohoslužeb účastnilo průměrně 18 mužů.⁶³⁵ 21.8.1938 proběhly bohoslužby v přírodě, konkrétně v lese. V roce 1937 dosáhla průměrná účast na bohoslužbách a návštěva při slavnostních shromážděních za Voelkla svého maxima. Málokdy klesla pod 50. V neděli o Velikoních se sešlo 80 lidí, na shromáždění Květné neděle, při kterém byly confirmovány tři děti, si našlo cestu asi 110 lidí. Návštěva bohoslužeb v následujících letech poněkud klesá, ale až do roku 1939 se u běžných bohoslužeb pohybuje mezi 40 a 60 lidmi. S vypuknutím války kolísá většinou mezi 30 a 50.

Když byl Voelkel povolán v lednu 1941 k wehrmachtu, museli se kazatelny ujmout laici. Střídali se Franz Sluka, Josef Legler a Josef Dörner, později se k nim přidal Armand Reichel. Nevím, zda směli sboru předložit i vlastní kázání, standardem byla určitě spíše kázání čtená. A účast na bohoslužbách nezadržitelně klesala. Nejspíš kvůli menší atraktivitě čtených kázání, ale snad i jako důsledek pokračující války. V roce 1941 se ještě návštěva držela kolem 30, v roce 1942 již jen kolem 20. Zvyšovala se jen v případě, že kázal nějaký host, zvláště Präger či Voelkel na dovolené. Občas se také objevili podmokelští Garms či Gareis. Za Voelkla, i za války byla Svatá Večeře Páně vysluhována většinou 3x až 4x v roce.⁶³⁶ V roce 1938 bylo opatřeno nové načiní pro vysluhování Večeře Páně.

8.5.3. Biblické hodiny

Za Voelkla se konala biblická hodina ve čtvrtek. Voelkel definitivně ukončil tradici spolkových biblických hodin a pokusy o jejich oživení. Nadále byla ve sboru jen jedna biblická hodina. Voelkel hned na začátku vyhlásil, že si nepřeje, aby se při ní ženy obíraly ručními pracemi jako dosud, snižuje to jejich pozornost a to je škoda. Dále se začaly stavět židle do řad jako při přednášce. Začal v září 1936 Lukášovým evangeliem, výklad kteréžto knihy započal již Diez Reichel a pokračoval v ní i Ehrenfried Keller. V roce 1936 se biblických účastnilo průměrně 30 lidí,⁶³⁷ v roce 1937 průměrně 20 lidí. Kromě jádra pravidelných návštěvníků se skoro na každé biblické hodině objevovaly nové tváře. K Voelklovu potěšení začala na ně trochu více chodit i mládež. Biblická hodina nabyla podle Voelklovy zprávy z roku 1937 misijního charakteru. Sloužila k uvedení do Bible a tak trochu i k uvádění do křesťanství. Hodně místa v ní připadlo vzdělávání, tj. zřejmě hodně mluvil Voelkel sám. Tento charakter biblické hodiny má podle Voelkla své opodstatnění a zůstane zachován.⁶³⁸ A skutečně i v roce 1940 si čtvrteční biblická hodina, již se

⁶³⁵ ASJBJ, Jahresbericht 1937

⁶³⁶ ASJBJ, Gottesdienste Buch 1936-1939 + Gottesdienste – Buch 1939-1943

⁶³⁷ ASJBJ, Jahresbericht 1936

⁶³⁸ ASJBJ, Jahresbericht 1937

účastní průměrně 15 lidí, uchovává misijní nádech. Uskutečnila se série přednášek Ježíš, jak ho ještě neznáme. Podle Voelkla je Ježíš v jeho době mužem, kterého nikdo nezná. Jedni si říkají, že Ježíše znají a tak jak ho znají, s ním nechtějí nic mít. Jiní si libují ve zbožném soukromém společenství se Spasitelem. A proto jsou biblické hodiny věnovány lepšímu poznání Ježíše, též spolu s novými hosty, kteří stále přicházejí.⁶³⁹

Voelkel si dělal na biblické hodiny poctivé přípravy, které si řádně ukládal v obálkách. Na nich z části čteme i jména autorů, o něž se opíral: S. Jones, H. Lhotzky, R. Luther. Voelklovy poznámky jsem jen zběžně prolétla. Charakter biblických hodin se zřejmě lišil podle tématu, poznámky se někdy podobají spíše kázání, někdy jde víc o přednášku. Kontinuální výklady biblických knih se samozřejmě neobejdou bez objasnění dobových reálií. Historicko-kritický výklad Písma ale přichází ke slovu je okrajově. Exegetický rozbor textů si Voelkel nedělá. Důležité je aktuální vyznění a živý jazyk s živými příklady a příklady.⁶⁴⁰

Přehled témat biblických hodin:

září 1936 až léto 1937	Lukáš
červen až září 1937	Amos, Ozeáš
podzim 1937 až březen 1938	Pavel (dle Skutků a epištol)
březen až srpen 1938	Kázání na hoře (dle Stanley Jonese)
září 1938 až březen 1939	Biblické pojmy (nejen dle Ralfa Luthera)
březen až září 1939	Kristovo hnutí v prvních stoletích
září až listopad 1939	Biblické večery dle Lhotzkyho
leden až březen 1940	Marek – texty 4letého plánu čtení Bible
květen až červenec 1940	Listy Korintským
od září 1940	cyklus Ježíš, jak ho ještě neznáme

Po Voelkově povolání k wehrmachtu nesla hlavní zodpovědnost za biblickou hodinu Voelklova žena Lotte spolu s kruhem sester.⁶⁴¹ Biblické hodiny, resp. biblické večery se konaly až do poloviny roku 1943.⁶⁴² Pak je zřejmě nahradila Nachbarchaften – sousedstva, konaná v Jablonci a v Lučanech, která se stala vedle bohoslužeb zřejmě jedinou společnou pravidelnou sborovou aktivitou.⁶⁴³

⁶³⁹ ASJBJ, Gemeindebrief, Mitte November 1940

⁶⁴⁰ ASJBJ, Voelklovy přípravy na biblické hodiny 1936-1940

⁶⁴¹ ASJBJ, zápis RS 24.5.1942

⁶⁴² ASJBJ, kniha zápisů o bohoslužbách 1939-1943

⁶⁴³ ASJBJ, Lottiny záznamy o týdenní práci

8.5.4. Dětské bohoslužby. Výuka náboženství

Dětské bohoslužby se konaly pravidelně 1936 – 1940 po bohoslužbách. V roce 1941 ustaly, což snad souviselo s válkou, snad s tím, že klesal počet účastníků bohoslužeb.⁶⁴⁴ Nedělní škola patřila k aktivitám sboru, které se nejméně dařily. Účastnilo se jí obvykle do 10 dětí, často i jen kolem pěti dětí. V roce 1936 k tomu občas přibylo 10 dětí z městského dětského domova.⁶⁴⁵ Ve vedení dětských bohoslužeb se střídali Voelkel, jeho žena a Marie Schneider. Lotte Voelkel navíc v roce 1937 začala pořádat pro menší děti v sobotu hravá odpoledne, která si některé děti velmi oblíbily.⁶⁴⁶ Na vánoční a jiné dětské slavnosti zavítalo 20-35 dětí. Na dětských bohoslužbách se zpívali písničky, vyprávěli se příběhy a biblické příběhy.⁶⁴⁷

Náboženství vyučoval až do roku 1940 Voelkel, poté je převzala Lotte. Lotte se navíc na konci roku 1942 ujala výuky náboženství starokatolických dětí, v němž zřejmě vytrvala až do konce války. Voelkel vyučoval kolem 20 dětí ze sboru. Z jeho „třídní knihy“ je zřejmé, že s dětmi z obecné a měšťanské školy většinou probíral biblické příběhy ze Starého i Nového zákona. Občas došlo na výklad Desatera, občas na nějaký exkurs z církevních dějin, např. o Lutherově životě. Lotte vyučovala v roce 1944 4-7 hodin náboženství týdně a to v Jablonci, v Proseči, v Lučanech a v Tanvaldě.⁶⁴⁸ Probírala s dětmi biblické příběhy, případně Desatero, učila je písně a modlitby. V dopise z prosince 1942 líčí svou druhou hodinu náboženství se starokatolickými dětmi. Z celkově 17 dětí přišli jen 3 asi dvanáctiletí kluci. Vyprávěla jim o Janu Křtiteli, pozorně naslouchali a bylo to prima. Ve školním roce 1943/44 vyučovala látku odpovídající větším dětem jen starokatolíky ve škole v Schulgasse, kde měla jednu hodinu měsíčně. Témata zněla např. zvěst o Kristu mezi Germány, význam Ježíše pro nás dnes, vznik církve, otázka smrti.⁶⁴⁹

8.5.5. Konfirmační cvičení. Mládež

Ke konfirmační výuce se Voelkel snažil shromáždit všechny chlapce a dívky v příslušném věku, které ve sboru měl, včetně těch, jejichž rodiče se sborového života příliš neúčastnili a také včetně Libereckých a dalších, kteří nebydleli přímo v Jablonci. V roce 1939/40 přizval mezi konfirmandy také Češku Dagmar Halamovou (či Faltovou). Konfirmandů se v daných letech scházelo 3-8. Voelkel měl vypracovaná témata, jichž se částečně držel, těžko říci, zda je odněkud převzal či byla jeho vlastním dílem. Vycházela z Apoštolského

⁶⁴⁴ ASJBJ, kniha bohoslužeb 1936-1939

⁶⁴⁵ ASJBJ, Jahresbericht 1936

⁶⁴⁶ ASJBJ, Jahresbericht 1937

⁶⁴⁷ ASJBJ, kniha bohoslužeb 1936-1939

⁶⁴⁸ ASJBJ, Wochenberichte

⁶⁴⁹ ASJBJ, Religionsstundenheft 1943-1944

vyznání, začínala otázkami ohledně Boha, největší část byla věnována Ježíši, určitý prostor patřil Duchu svatému a církvi. Voelklova konfirmační výuka ale rozhodně nebyla strnulá a neustále se vyvíjela. Zřejmě měla spíše charakter podobný setkáním mládeže než „školní“. V 1936/37 a 1940/41 se četlo téměř každou hodinu na pokračování v jednom případě Markovo, v druhém Janovo evangelium. Voelkel zařazoval také témata z okruhu Gruppenbewegung, ticho, správcovství, vedení, čtyři nepodmíněné požadavky. Ve školním roce 1939/40 se objevuje téma ticho či vedení už ve 3. hodině. Voelkel zřejmě mladým uložil, aby si zkusili držet pravidelné ticho a v 5. hodině kontroluje, jak to zvládli. Mezi témata patřilo také vydání života Ježíši.⁶⁵⁰ Setkání konfirmandů tedy zjevně měla evangelizační podtón. Míra tlaku na přizpůsobení se mladých zbožnosti kořenící v Gruppenbewegung se ze zápisů vyčíst nedá, ale myslím, že nebyla zrovna malá. I hodiny pro konfirmandy převzala Lotte, postupovala víceméně podle zmíněných vypracovaných témat.

Práci s mládeží, tedy s konfirmovanými dívkami a chlapci, věnoval Voelkel od začátku velkou pozornost. Situaci mu ovšem komplikovalo, že mládeže ve sboru nebylo mnoho a navíc bydlela dost roztroušeně a daleko od sebe. Voelkel shromažďoval mládež k tzv. Heimabende, což se těžko překládá, zkrátka k příjemným večerům. V roce 1936 se konaly čtrnáctidenně. Jen pomalu se stabilizovaly, tak aby se pravidelně scházel větší počet mladých. Někdy v roce 1939 dosáhla návštěva zřejmě maxima 15-20 lidí, kvůli válce, která mladé hodně odváděla z Jablonce, posléze opět klesala. Po Voelkově odchodu k wehrmachtu zřejmě scházení mládeže v této podobě ustalo. Někteří mladí, obzvláště Christa Rößler a Erdmuth Legler, se se sborem ztotožnili a patřili ve válečných letech k jeho oporám. V roce 1937 podnikla mládež výlet do Bílého Potoka (Weissbach) v počtu 12 účastníků. Ve zprávě z roku 1937 zmíněná Heimabendbuch, kniha ze setkání mládeže, se v archivu nenachází. V roce 1938 uvedla mládež divadelní kousek Apostelspiel od Maxe Mella za účasti 90 diváků.⁶⁵¹

8.5.6. Další sborové aktivity

K dalším sborovým setkáním patřily sborové výlety, sborová odpoledne a mužské večery (Männerabende). O aktivitách spojených s Gruppenbewegung již byla řeč v příslušné kapitole. Sborové výlety vedly nejčastěji opět k Habelovým do Vesce, dále do Kunratic (Kunnersdorf) či Pelíkovc. 26. a 27.3. se vypravilo 15 lidí na pozvání Paula Wunderlinga do Kleinwelky. Sborová odpoledne se konala kolísavě, nejčastěji asi v roce 1937. Jako hosta přivítala v roce 1937 Hanse Hartiga, syna Josefa a Berthy Hartigových, který

⁶⁵⁰ ASJBJ, Voelkel, Konfirmandenstunden

⁶⁵¹ ASJBJ, Jahresbericht 1936, 1937 a 1938

v té době již tři roky pobýval v Kongu a pěstoval tam kávu. V roce 1938 navštívil Jablonec misionář Emil Bachmann. Jinak na sborových odpoledních vyprávěl Voelkel, např. o evangeliu na Ukrajině či o Toyohiko Kagawovi. Zpívalo se, jednou jsou zmíněny společenské hry, několikrát zazněla sborová recitace. Po Voelklově odchodu k wehrmachtu se rodinná odpoledne konala velmi zřídka. 21.9.1941 mluvil např. Alfred Präger na téma: Osud lidí v naší době.⁶⁵²

13.10.1936 uspořádal sbor velkou akci a sice veřejnou přednášku Alfreda Prägra v domě okresní správy na Podhorské ulici (Gebirgsstraße) na téma Ehe zu Dritt, tedy manželství ve třech. Záměrně byl zvolen provokativní název. Tím třetím ve svazku manželském Präger samozřejmě mínil Boha. Jablonečtí členové přednášku hodně propagovali pomocí plakátů a letáků, velmi se snažili, byť si podle Voelkla nepočínali vždy zrovna šikovně. A tak se objevilo přes 500 lidí, většina musela stát. Podle Voelkla se především ukázalo, kolik je v Jablonci hledajících.⁶⁵³ V novinách se posléze objevila nevybíravá kritika, zpochybňující dokonce mravní a náboženskou vážnost Prägrovu, až se Voelkel obrátil do Švýcarska na W.E. Schmidta, aby zjistil, kdo za touto kritikou stojí.⁶⁵⁴ Schmidt potvrdil, že ve Švýcarsku existují kruhy spojené s hnutím Pryč od Říma, které mají kontakty i s některými v DEKiBMS a jsou vůči Jednotě bratrské velmi nepřátelsky naladěné.⁶⁵⁵

8.5.7. Pastorage

Voelkel se snažil ze svých spolupracovníků, z neaktivnějších členů vychovat schopné laické pastorační pracovníky. Již byla řeč o tom, že tato pastorage měla evangelizační podtón a tudíž i mnohá nebezpečí. Voelkel ale samozřejmě chodil také sám na pastorační návštěvy. Na základě toho, co na nich viděl, např. sepsal v roce 1939 dopis o neutěšených bytových podmínkách v Sudetech. Nejhorší situaci našel v Liberci u Fiebigerových, kde v prostoru 20 m³ spí šest lidí, na jedné posteli rodiče, na druhé dva synové, na gauči nemocná teta a dcera na zemi. Voelkel vyjadřuje naději, že nacionálně socialistické hnutí s tím něco udělá.⁶⁵⁶ Zda tuto zprávu někam odeslal, není zřejmé.

Také Voelkel narážel u svých oveček na mnoho utrpení tělesného i duševního. Jeden ze členů dokonce spáchal sebevraždu. Pro Hanse Wawerische, jedno ze sborových dětí, zajistil místo v sirotčinci v Dubé, protože jeho matka a otčím vedli život bez mála na hranici kriminálu a k Hansovi se chovali nepěkně.

⁶⁵² ASJBJ, Gottesdienste-Buch

⁶⁵³ ASJBJ, Voelklova zpráva pro Der Ruf, korespondence 28.10.1936

⁶⁵⁴ ASJBJ, Voelkel W.E. Schmidtovi 18.1.1937

⁶⁵⁵ ASJBJ, Voelkel Prägrovi 26.1.1937

⁶⁵⁶ ASJBJ, Bericht 14.1.1939

Když se stal Voelkel vojákem, nahradila jej Lotte. Týdně vykonala několik návštěv a to nejen v Jablonci, ale i v Liberci a okolí.⁶⁵⁷ Tak chodila např. za Marií Dörner, která porodila v srpnu 1942 zdravého syna, sama ale po vytrpění velkých bolestí někdy v 2. pol. roku 1943 zemřela ve věku 37 let.

8.5.8. Hospodaření. Sborový dům

Toto období existence sboru přineslo v hospodářském ohledu veliké změny. Zatímco dosud se hospodaření v žádném případě neobešlo bez darů, nyní se bez nich obejít muselo. V prvních letech nebylo kvůli devizovému embargu vůbec možné dostat peníze z Německa do ČSR, po rozchodu s Ochranovem pak samozřejmě dary z Jednoty bratrské již nepřicházely.⁶⁵⁸ Sbor tuto situaci zvládl a to díky dvěma okolnostem. Jednak konečně přestal být zátěží sborový dům. Ochrana nájemníků byla zrušena, nájemy mohly být zvýšeny a dům dokázal uhradit náklady s ním spojené a to včetně oprav. Dále se příchodem Voelkla velmi snížily náklady. A protože manželství Voelkových zůstalo bezdětné, relativně nízkými také zůstaly.

Z počátku to nebylo vůbec jednoduché a Voelkel musel sáhnout až na dno sborových rezerv. Postupně se ale zvyšovaly sborové příspěvky a výnosy sbírek. Bylo zavedeno pro větší přehlednost měsíční placení příspěvků.⁶⁵⁹ Celková obětavost členů se zvýšila, ale proti Schmidtovým časům ne až zase tak závratně, což potvrzuje, že obětavost byla vysoká už tehdy. Od poloviny roku 1939 přispíval sbor Podmokly Jablonci 40, později 50 marek měsíčně. Tyto příspěvky snad ustaly, když Voelkel narukoval a náklady jabloneckého sboru se tím opět snížily. Lotte nedostávala plat. Sbor ji platil náklady na bydlení a i nějaký příspěvek jako odškodnění za výdaje. Jaký plat dostával Voelkel u wehrmachtu, zda tolik, aby z toho mohl žít i Lotte, na to jablonecký archiv odpověď asi skýtá, nebyla jsem se však schopna v příslušných materiálech zorientovat. Z výše příspěvků členů v průběhu války se zdá, že se aspoň některým z nich dařilo po finanční stránce celkem dobře.

Byty ve sborovém domě pronajímal sbor již téměř jen svým členům. Bydleli zde ze členů vdovy M. Krikorka, A. Aupelt, J. Porsche a M. Hübner, dále rodiny Rudolfa Aupelta (bratr Roberta) a Kajetana Zochlera. Jen vdova Anna Bienert byla katolička, ale ke sboru patřila její dcera. V domě bydlelo 22 lidí. Jistě i důsledek bytové krize.⁶⁶⁰

Když přišel Voelkel do Jablonce, našel tam při práci řemeslníka spravujícího a natírajícího všech 97 oken sborového domu (to včetně přístavku

⁶⁵⁷ ASJBJ, Wochenberichte

⁶⁵⁸ ASJBJ, zápis SR 1937

⁶⁵⁹ viz např. ASJBJ, zápis RS 12.7.1937

⁶⁶⁰ V roce 1907 ale spočítal Johannes Schiller, že v domě (tedy i v přístavku a vedlejší budově) bydlí dohromady neuvěřitelných 30 osob, jen farářova rodina se služkou = 7 osob.

a vedlejší budovy) a také všechny dveře. Děsil se, kolik to asi bude stát a stálo to samozřejmě hodně. Ještě více peněz spolykaly úpravy farářského bytu pro novomanžele Voelklovi. Vyšplhaly se na 6100 Kč.⁶⁶¹ Pak nastaly klidnější časy a dům si dokázal vydělat na opravu střechy v roce 1943. Ta se vynacházela již ve velmi havarijním stavu.⁶⁶² Ještě dodejme, že na jaře 1936 Franz Sluka zdarma renovoval spolkovou místnost a leccos v ní opravil.⁶⁶³

Jablonecký sbor přestal být v roce 1939 definitivně součástí Jednoty bratrské a D.U.D. v neměla v úmyslu budovu Jabloneckým např. bezúplatně přenechat. 22.8.1941 došlo v katastru nemovitostí ke změně jména vlastníka nemovitosti z JB v Rakousku na Evangelische Brüder-Unität in Deutschland mit dem Sitz in Herrnhut, tj. na německou JB.⁶⁶⁴ Samuel Baudert viděl jako nejlepší řešení, že by jablonecký sbor platil nájem. Sbor to samozřejmě jako dobré řešení neviděl. Žádný doklad podobného znění jsem nenašla, ale korespondence Lotte Voelkel s D.U.D. z roku 1943 naznačuje, že muselo dojít k dohodě, že sbor žádný nájem platit nebude, bude se ale o dům starat, včetně hrazení oprav.

Během války vznikl společný provozní plán protiletcecké ochrany pro sborový dům a dále pro dům Liny Leubner v Mühlfeldgasse 25 (Máchova) a dům Franze Sitta v téže ulici č. 27.⁶⁶⁵ Sborový dům poskytl v roce 1940 prostor pro konání kurzů protiletcecké ochrany. Pár perliček: problémy s vodou ve sklepě přes všechny snahy za Schmidta nepřestaly. Na konci roku 1939 probíhal ve sborovém domě boj s krysy. V zahradě bychom v této době našli čtyři hrušně, jednu jablono a rybíz.⁶⁶⁶

8.5.9. Válka

Nejdříve bych ráda zmínila, že sborový archiv jednoznačně dokládá nadšení panující také ve sboru po připojení Sudet k Říši. Za všechny zápis někoho z účastníků pondělního setkání kruhu pomocníků z 11.10.1938: „Wir waren heimatlos geworden und fremder Willkür preisgegeben. Nun sind wir frei und das große Deutschland hat uns aufgenommen, wir haben wieder ein Vaterland. Tiefe Dankbarkeit bewegt unsere Herzen.“⁶⁶⁷ Nikde jsem také nenarazila na jakoukoliv výraznější kritiku nacionálně socialistického režimu. Byť samozřejmě přinášel i jabloneckému sboru nemalé potíže. Ale nenarazila

⁶⁶¹ ASJBJ, Voelkel an Leitung Bodenbach 18.12.1936

⁶⁶² ASJBJ, Lotte Voelkel an die Finanzdirektion der Deutschen Brüder-Unität 29.5.1943

⁶⁶³ ASJBJ, zápis RS 7.5.1936

⁶⁶⁴ ASJBJ, výpis z katastru nemovitostí

⁶⁶⁵ ASJBJ, Betriebs-Luftschutz-Plan der Evangelischen Brüdergemeinde

⁶⁶⁶ ASJBJ, Hausverwaltung des Hauses der Evangelischen Brüderkirche - Tagebuch

⁶⁶⁷ ASJBJ, Gruppenabende (Stali jsme se bezdomoci a byli jsme vydáni napospas cizí zvlí. Teď jsme svobodni a velké Německo nás přijalo, máme znovu vlast. Hluboká vděčnost naplňuje naše srdce.)

jsem ani na známky větší politické angažovanosti někoho ze sboru ani v „sudetoněmeckém boji“ či v duchu nacionálního socialismu.

Joachim Voelkel se v rámci své vojenské služby na konci 1942 nacházel v Göppingen ve škole pro leteckou válku. Víc o jeho osudech ve wehrmachtu nevím. Na Lotte Voelkel připadly po jeho odchodu ne zrovna jednoduché úkoly. Stala se správkyní domu, vedla sborové účetnictví, o jejím podílu také na duchovních úkolech ve sboru již byla řeč. V záznamech své týdenní činnosti od ledna do srpna 1944 kromě výuky, návštěv a pravidelných setkání se Lotte zmiňuje i o dalších činnostech: vybírá nájem, distribuuje hesla, čerpá vodu ze sklepa, nosí uhlí, vyhazuje sníh, pracuje na zahradě, rozesílá sborový dopis, dělá výpisy z matrik, zpracovává sborovou statistiku. Občas také zajela do Podmokel.⁶⁶⁸ V letech 1941-1945 administroval sbor v Jablonci Alfred Präger. Lotte se v rolích, které převzala, cítila dost nejistě. V jednom dopise líčí, jak jí ještě více znejistěl Alfred Präger. Zjistil, že Lotte v inzerátu do novin nesprávně uvedla název církve. Velice ho to rozlítilo a zakázal jí pro příště do novin cokoli dávat.⁶⁶⁹ Trpělivost s chybami druhých zřejmě nepatřila k jeho silným stránkám.

Smrt během války chodila do sboru poměrně často, v roce 1943 zemřelo pět nebo šest lidí, na bojištích ovšem podle knihy členů brala jen dvakrát. 1940 padl Wilhelm Pilz jr., 1944 Kurt Röhlich. Zakončím tento oddíl stručným shrnutím Voelklovy řeči při vzpomínkovém shromáždění na Willyho Pilze, který se narodil 12.6.1919 v Jabloneckých Pasekách v rodině patřící k jabloneckému sboru od počátku práce v Jablonci. Padl 18.6.1940 ve Francii po přechodu Loiry.

Voelklova vzpomínková řeč se samozřejmě opírá o křesťanskou naději. Willy sedával pravidelně v neděli v modlitebně. Chválil Boha, naslouchal jeho vůli. Bohoslužby JB byli částí Willyho vnitřního domova. Jistě mu to pomohlo i být připraven na smrt. Smysl pro věčnost získal především v rodině. Necht' je pro rodinu útěchou, že Ježíš, kterého Willy poznal skrze ni, nenechal Willyho v hodině smrti samotného, vzal ho za ruku a přivedl jej do domu Otcova. Willy nebyl žádný pobožnůstkář, moc o víře nemluvil, byl to veselý mladý muž se spoustou plánů do budoucna. Teď je to všechno pryč. Ale Voelkel vyzývá posluchače, aby se na to podívali Willyho vlastníma očima. Zda přijde konec rychle či později, to nerozhoduje o tom, zda je život šťastný. A Willy vděčně přijímal naplněný, radostně žitý život z Boží ruky. 6 dní před smrtí napsal: Děkuji Bohu, že mě dneska nepotkala nepřátelská kulka. Už jsem mohl být padlý. Je důvod k vděčnosti za všechno, co Bůh Willymu v životě daroval, za všechno co Bůh daroval shromážděným skrze Willyho. A také za to, že Bůh

⁶⁶⁸ ASJBJ, Wochenberichten

⁶⁶⁹ ASJBJ, Lotte Voelkel Joachim Voelklovi prosinec 1942

dal jablonecký sbor Willymu jako směrovku. Protože proč chodil Willy do sboru? Nikdy to jasně neřekl, ale musel ve sboru cítit při díle toho jediného, který vítězí nad smrtí, který je Vzkříšení a Život, totiž Krista.

Vedle tohoto hlavního proudu se ve Volklově řeči najdou i odkazy na smysl Willyho smrti. Což nepochybně patřilo k folklóru a nutnosti v pohřebních řečech i v tak nesmyslné válce, jako byla ta 2. světová. Willyho smrt byla hrdinská. K wehrmachtu se přihlásil dobrovolně krátce po návratu Sudet do velké německé vlasti. Chtěl tím získat čas pro své vzdělávání. Netušil ovšem, jak brzy od něj bude milovaný Vůdce, národ a Říše požadovat nasazení mladého života. Voelkel vyjadřuje vděčnost Bohu, že daruje Němcům plody téhle oběti: velkou silnou vlast. Willy dal svůj život, abychom mohli dále žít, říká Voelkel.⁶⁷⁰

8.5.10. Po válce

O tom, co se dělo po válce ve sboru a hlavně co se dělo s lidmi, součástí jejichž identity a částí jejichž domova byl také sbor Jednoty bratrské v Jablonci nad Nisou, mnoho nevím. Někaké informace skrývá snad ještě část archivu z české éry, v roce 2008 zatím zcela neutříděná.

Lotte Voelkel vedla až do poněkud hořkého konce záznamy o příjmech a vydáních sboru i sborového domu. 14.5.1945 dostává církevní rada Kiunke, zástupce pruských luteránů 350 marek a 28.5. dalších 100. Nadále členové platí příspěvky a vykonávají se sbírky na bohoslužbách i na sousedstvech. 11.6. dostává Lotte 100 marek, zřejmě něco jako plat. 3.8.1945 skládá sbor na finančním úřadě 825 marek, dostává za ně 20.8. 2150 Kč. 2.8. je odeslán telegram Červenému kříži do Ženevy, 17.8. následuje další telegram do Ženevy. 20.8. dostává Lotte 1000 Kč jako plat, 600 dostává Christa Rößler jako sborová pomocnice. Nikde předtím o sborové pomocnici není zmínka, takže jde zřejmě o funkci zřízenou kvůli vnějším okolnostem. Podobné sumy dostávají Lotte (pokud tedy se právě jí dostává položka Pfarrergehalt – plat faráře) i Christa na začátku září. 3.9.1945 zápisy končí.⁶⁷¹

V sešitě správy domu se od května 1945 nevyskytuje celkem nic mimořádného. Přijímá se nájemné a platí se poplatky. Jen podle jedné poznámky Marie Hübner zaplatila nájem na říjen na konto 3250 patřící Jednotě bratrské. Zúčtovat to má farář Brixí v Dubé. Sešit Hausverwaltung končí na začátku října 1945.⁶⁷² Lotte vybírala nájmy až do října 1945. Nájem za listopad a prosinec vybrala jakási paní E. Králová. Následně se nájmu ujímá Farní úřad Jednoty bratrské v Liberci, podpis nečitelný, někdy od února 1946 úřaduje ve

⁶⁷⁰ ASJBJ, Voelkel, Gedächtniswort Willy Pilz, 7.7.40

⁶⁷¹ ASJBJ, kniha příjmů a výdajů sboru od ledna 1943

⁶⁷² ASJBJ, Hausverwaltung NC. 766 1939 - 1945

sborovém domě již farář Vladimír Habr za Farní úřad Jednoty bratrské v Jablonci.⁶⁷³

Dalším poválečným svědkem jsou nedatované papíry, na nichž je jednak německý seznam věcí v jednotlivých zavazadlech pro odsun, jednak jeho český překlad. Na jednom seznamu je výslovně napsáno Anni Ludwig. Jeden musí patřit Lotte, protože mezi věcmi se nachází také talár.⁶⁷⁴

Tot' vše, čím mohu zatím o těsně poválečném vývoji sloužit. Probrala jsem se zběžně kartotékou zemřelých a vyřazených členů z české éry. Našla jsem tam několik jmen z éry německé. Např. Armanda Reichla, rodinu Ernsta Ullmanna z Lučan, Marii Schneider, dceru Richarda Schneidra a Anny Veit.

Epilog: V letech 1953-1968 se ve sboru Jednoty bratrské v Jablonci konaly německé bohoslužby. Sbor měl pro německé členy vlastního pracovníka Gerharda Kailera. Na bohoslužby přicházeli i členové z někdejšího evangelického sboru, snad i starokatolíci. V roce 1968 většina těchto lidí odešla za svými příbuznými do Německa.

⁶⁷³ Viz ASJBJ, Mietsquittungsbuch

⁶⁷⁴ ASJBJ, papíry

Závěr

Jablonecký sbor Jednoty bratrské představoval po celou dobu své existence ve městě státem uznanou, relativně stabilní, ekumenicky otevřenou evangelicko-„probuzeneckou“ alternativu. Po celou dobu se v něm pěstovala zbožnost soustředěná na Bibli a na Krista. Politika či nacionalismus nikdy nezastínily vlastní duchovní smysl existence sboru. Sbor JB se tak nacházel na půl cesty mezi velkými sbory ve městě a mezi menšími skupinami balancujícími z části na hranici sektářství. Na jedné straně stály velké a bohaté (či alespoň bohaté na bohatší členy) obce katolická, starokatolická a evangelická. Spjoval je lidový typ členství, s relativně malým podílem aktivních členů a domnívám se, že také duchovní vlažnost značné části členstva. Na druhé straně stáli baptisté a adventisté. Počet jejich příznivců zůstal poměrně malý, jejich církev nebyla státem uznána a charakter členství byl výrazně vyznavačský.

Sbor Jednoty bratrské měl velký ekumenický potenciál. Když vezmu v potaz, že někteří členové spolků nikdy neopustili katolickou církev, že někteří členové sboru měli mezi adventisty přátele, a když pojmu dovolení vzniku vegetariánské jídelny jako vstřícný krok směrem k vyznavačům východní filozofie, pak bych mohla tvrdit, že z určité vstřícnosti ze strany Jednoty bratrské nebyl nikdo vyloučen. Samozřejmě ale oficiální kontakty a spolupráce s římsko-katolickou církví, s adventisty a se skupinami za hranicemi židovství a křesťanství byly vyloučeny. Vrcholem aktivní mezikonfesijní spolupráce se stala alianční setkání v roce 1931 a ekumenická bohoslužba v lednu 1932. Za Joachima Voelkla byla ekumenická otevřenost oslabena pokušením přesvědčení o mimořádném Božím příklonu k vlastní skupině. Na druhou stranu právně nejisté postavení vedlo ke spolupráci s metodisty a posléze se staroluterány.

Už první členové sboru patřili mezi ne příliš majetné drobné řemeslníky. A působení Schillerovo přitahovalo nejvíce právě tuto vrstvu. I z řad mladých lidí se na spolkové činnosti podíleli především různí řemeslničtí učni, prodavačky a služebné, málo děti z „lepších rodin“. Chudým bylo zvěstováno evangelium. Na začátku platila pro přijímání do sboru přísná pravidla. Měl se skládat ze samých aktivních členů. Počet členů tedy nemohl příliš narůst. A po 1. světové válce, kdy snad tato přísnost poněkud polevila, už zase sbor Jednoty bratrské neměl takovou přitažlivost a musel čelit konkurenci ostatních náboženských společenství. Nedostatečná finanční síla sboru zároveň vždycky také poněkud podvazovala možnosti evangelizace. Ze sociálního složení členů sboru a jeho nepočtenosti plynula ovšem dlouholetá hospodářská nesoběstačnost. Dokud se nacházelo dost dárců, kteří viděli malé jablonecké dílo jako smysluplné a požehnané, musel sbor jen platit daň v podobě nepřítomnosti faráře během jeho přednáškových cest. V době hospodářských krizí, zvláště té ve 30. letech

odstartované krachem na New Yorkské burze, se ovšem nabízela otázka, zda duchovní smysl existence sboru, tj. pastorační péče o jednotlivce, vedení ke Kristu a rodinný charakter sboru (sborová praxe samozřejmě za ideálem vždycky pokulhávala) dostatečně ospravedlňuje jeho samostatnou existenci při hospodářské nesoběstačnosti a tedy z hospodářského hlediska neživotaschopnosti. Určitou odpověď přineslo období za Joachima Voelkla, kdy sbor prokázal, že za určitých okolností je hospodářské soběstačnosti schopen. Myslím, že tato otázka je vysoce aktuální i dnes.

Jeví se mi to tak, že v době před 1. světovou válkou se postupně ve sboru zavedly a vyzkoušely téměř všechny možnosti sborového setkávání a práce s mládeží, které nabízel tehdejší svět. Za Schillera ani Schmidta nedocházelo k žádným velkým experimentům s bohoslužbami, liturgií, biblickými hodinami, výukou náboženství či konfirmačními cvičeními. Tyto měly svou zavedenou tradiční podobu, která nějak fungovala. Joachim Voelkel snad vlivem generačního posunu, díky své dlouholeté pedagogické praxi a vlivem Alfreda Prágra měl tendenci i v těchto základních formách sborového života zkoušet a hledat co nejlepší a adresátů co nejvíce oslovující tvar. U dětských bohoslužeb, spolkovým setkáním, rodinných večerů apod. se hledala průběžně ideální podoba i za Schillera a Schmidta. Snad proto, že zatímco bohoslužby, biblické hodiny, náboženství a konfirmační výuka sloužily hlavně vzdělávání a křesťanské formaci, ostatní aktivity byly určeny k utužování společenství a evangelizaci. Snad lze říci, že novinky, které přineslo do sborového života Gruppenbewegung, opravdu lépe vyhovovaly mentalitě lidí po 1. světové válce. Gruppenbewegung ale přinášelo spolu s vnějšími novinkami i vyhraněný vnitřní obsah. Když přemýšlím, v čem se vlastně lišila schillerovská zbožnost a evangelizační strategie od zbožnosti a evangelizační strategie Gruppenbewegung, pak rozdíl není zas až tak v učení, i Gruppenbewegung je christocentrické a na Bibli rozhodně nestavělo málo. Rozdíl je nejspíš v tlaku, který Gruppenbewegung vyvíjelo na jednotlivce. Oproti schillerovskému a snad i typicky bratrskému pozvolnému růstu (pod vlivem vychovávajícího Božího Slova), oproti celoživotnímu zápasu, klidnému a vytrvalému, chce sudetoněmecké Gruppenbewegung vidět výsledky, chce aktivizovat lidi, burcovat jejich svědomí, dělat z nich ne dělníky na vinici Páně, ale vojáky.

Co se týče míry „bratrskosti“ sboru Jednoty bratrské v Jablonci nad Nisou, jistě platí, že většina členů na počátku o historii a současnosti Jednoty bratrské ve světě i v českých zemích mnoho nevěděla a neměla k této tradici žádný vztah. Ten musel být teprve postupně budován. A míra jeho vřelosti u jednotlivých členů se jistě hodně lišila. Netroufám si ovšem jednoznačně tvrdit, že definitivní rozchod jabloneckého sboru s Jednotou bratrskou v roce 1939 představuje důkaz, že ono pouto sboru k Jednotě bratrské nikdy nemělo opravdovou sílu. Pro většinu členů jabloneckého nesdílela ideál národnostně

smíšené Jednoty bratrské v ČSR, v níž víra bude překonávat rozpory. Řekla bych, že většina členů vnímala soužití s Čechy pod jednou církevní střechou jako nutné zlo. Co se týče jednotlivých farářů, zjednodušeně bych řekla, že zatímco Schiller a Voelkel stavěli sborovou práci spíše na určitém typu teologie a zbožnosti, pro Gottfrieda Schmidta měla větší důležitost tradice i současnost Jednoty bratrské ve své rozmanitosti a přece jednotě a že tuto šíři a přece jednotu chtěl zprostředkovávat i svému sboru.

Setkávání s minulostí, na níž v mém okolí nemá kdo vzpomínat, ačkoliv ještě není tak dávná a stále na ní svým způsobem stavíme, mi bylo potěšením i zdrojem inspirace. Sbor Jednoty bratrské v Jablonci nad Nisou ve své německé éře poskytl přes všechny stíny a přes všechny obtíže mnohým duchovní domov a orientaci. Jsem ráda, že jsem mohla připomenout houfec členů jabloneckého sboru i jeho duchovní pastýře. Stali se mi totiž během práce velmi milými.

Seznam zkratek

ASJBJ – Archiv sboru Jednoty bratrské Jablonec nad Nisou
BMB – Böhmisoh-Mährische Blätter
CVJM – Christlicher Verein junger Männer
ČMD – Českomoravské dílo
ČMK – Českomoravské komité
ČSR – Československá republika
DEKiBMS – Deutsche evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien
DNP – Deutsche Nationalpartei
DNSAP – Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei
D.U.D. – Deutsche Unitäts-Direktion
GAV – Gustav Adolf Verein
HJ – Hitler Jugend
JB – Jednota bratrská
OČMK – Obecná českomoravská konference
OKK - Oberkirchenkollegium
SdP – Sudetendeutsche Partei
U.D. – Unitäts-Direktion (ředitelství světové Jednoty)

Seznam pramenů a literatury

1. ČASOPISY

Böhmisch-Mährische Blätter

Der Brüder Bote

Der Ruf

Herrnhut

Jednota bratrská

Mitteilungen aus der Brüder-Gemeine zur Förderung christlicher Gemeinschaft

Nachrichten aus der Brüder-Gemeine

2. PRAMENY Z ARCHIVŮ

a) Unitätsarchiv Herrnhut:

BMK 58 (Protokoly Rad starších 1914, 1917-1923)

TRÄGLER, Richard; TRÄGLER-GROSSE, Charlotte, *Dienerblätter. Biographische Übersichten von Personen, die im Dienst der Brüdergemeine standen*

b) SOA Jablonec nad Nisou:

Zprávy o činnosti evangelického sboru z let 1937-1945

c) Archiv sboru Jednoty bratrské v Jablonci nad Nisou (výběr):

Osobní:

Seznam členů

Seznam členů – Weiterer Kreis

Geburts- und Taufscheine

Trauungsakten

Totenbeschauzettel

Přihlášky do JB

Ein- Aus- und Übertrittserklärungen

Sborové zprávy a dopisy:

Diarium

Jahresberichte 1925-1932

Jahresberichte 1936-1938

Gemeindebriefe 1939 - 1940

Zápisy:

Gottesdienste in Grottau 1893-1899

Versammlungsbuch 1896-1919

Versammlungsbuch 1919 – 1935

Gottesdienste Buch 1935-1939
Gottesdienste Buch 1939 - 1943
Protokoll des Gemein-Rates (1910 – 1942)
Sitzungsberichte des Ältestenrats (1934-1942)
Kinderstunde (1907-1926)
Wochenberichte (1944)
Gruppenabende (1934-1940)
Frauenkreis (1940-1941)
Reichenberg (1936 – 1940)

Hospodaření, dům, statistika:

Statistické formuláře 1910 – 1939
Jahresrechnungen 1910-1945
Hausrechnungen 1907-1945
Hausverwaltung Tagebuch 1938 – 1940
desky Grundbuch. – Bezirksgericht (Bewertung, Kaufvertrag...)
Kniha příjmů a výdajů od ledna 1943

Korespondence, osobní poznámky:

Schmidtova příchozí 1924-1935
Voeklova odeslaná 1936-1939
Voelkel sešit č. III. zápisky 1932 – 1934
Voelkel zápisky osobní přehled 1934-1939
několik dopisů Lotte Voelkel manželovi přelom 1942/43
Voelklovy přípravy na biblické hodiny (1936-1940)
Voelklovy Begräbnisansprachen
Voelklovy poznámky z Tagungen (1935-1940)

Spolky:

Wanderbund: Unsere Nestabende (1926-1928)
Kirchenbauverein: Protokollbuch (1905-1937)
Kirchenbauverein: seznam členů (1907-1937)
Kirchenbauvereien: Spenderverzeichnis
Mädchenverein: seznam členů (1913-1932)
CVJM: Zahlungsliste (1914-1915)
CVJM: Protokollbuch 1901-1906
CVJM: Protokollbuch 1906-1937
CVJM: Mitgliederverzeichnis 1901-1906
CVJM: Mitgliederverzeichnis 1906-1931

Další:

Otto Uttendörfer: Die Lage der Deutschen Brüderunität – strojopis
letáky Podmokly
Akten des Ältestenrats seit 1925
Klassenbuch für Religionsunterricht (1936-1941)
Die Deutsche Zeitung Bohemia 18.10.1936
atd. atd.

3. TIŠTĚNÉ PRAMENY

Adreßbuch und Wohnungs-Anzeiger für die Stadt Gablonz a.N., Gablonz : Emil Böhme 1921
Brüder-Kalender. Statistisches Jahrbuch der evangelischen Brüderkirche und ihrer Werke 23 (1916)
Ein Festtag in Gablonz, Sonder-Abdruck aus Böhmischem-Mährischen Blättern Nr. 71/72 1907
Evangelische Gemeinde A.B. Gablonz a. N., Jahres Bericht 1905, 1907, 1908 und 1909, 1910, 1912
Leitfaden zum Unterricht für die Gemein-Jugend über Geschichte, Zweck und Wesen der Brüder-Gemeine. Gnadau : Unitäts-Buchhandlung 1889
Satzungen des Christlichen Frauenvereines in Gablonz a.N., Gablonz : Im Selbstverlage des Vereines 1909
Satzungen des Christlichen Verein junger Mädchen „Luise“ in Gablonz a. N., Gablonz : Im Selbstverlag des Vereins 1904
Satzungen des Kirchenbauvereines der evangelischen Brüderkirche für Gablonz a.N. und Umgebung, Gablonz : Emil Böhme 1905
Statuten des Christlichen Vereines junger Männer in Gablonz a. N., Gablonz : Emil Böhme 1901
Šematismus evangelické cirkve Augburského a helvetského vyznání v Rakousku 1913, Vídeň : vlastním nákladem c.k. evang. vrchní církevní rady 1913

4. LITERATURA:

ADLOF, Alois. *Nástin dějin svobodných církví křesťanských, zvláště pak svobodné reformované cirkve české*. Praha: 1905 (Citováno 19.5.2008)
Dostupné z: <http://etspraha.cz/adlof/nastin-dejin-svobodnych-cirkvi-krestanskych-zvlaste-pak-svobodne-reformovane-cirkve-ceske-1/>
BARTON, Peter F., *Evangelisch in Österreich*, Wien, Köln, Graz : Böhlau-Verlag 1987
BĚLINA, P., POKORNÝ, J. (red.), *Dějiny zemí Koruny české II. Od nástupu osvícenství po naši dobu*, Praha, Litomyšl : Paseka 1995

- BENDA, Adolf, *Feschichte der Stadt Gablonz und ihrer Umgebung*. Gablonz an der Neisse : Commissions-Verlag von Josef Rößler 1877
- BRUNNER, Emil, *Die Kirchen, die Gruppenbewegung und die Kirche Jesu Christi*, Berlin : Im Furche-Verlag, 1936
- BRUNNER, Emil, *Meine Begegnung mit der Oxforder Gruppenbewegung*, Basel : Druck von Friedrich Reinhardt. 1932
- BURCKHARDT, Konrad, *Die Brüder-Unität und die erste Tschechoslowakische Republik*, wissenschaftliche Hausarbeit, Jena: 2006
- ERBE, Hans Walter, *Die Auswärtigen : Vortrag von Br. Hans-Walter Erbe gehalten bei der Bibelfreizeit in Gnadenfrei*. Sonderdruck aus den Mitteilungen aus der Brüdergemeinde. 3. Heft Jahrgang 1939
- Evangelische Pfarrer im völkischen Freiheitskampf der Ostmark und des Sudetenlandes. Erlebnisse und Berichte*. Berlin : Verlag des Evangelischen Bundes, rok neznámý (cca 1938)
- FILIPÍ, Pavel, Die Erweckungsbewegung in Ostmitteleuropa, in: *Geschichte des Pietismus. Band 3, Pietismus im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht 2000
- Gablonz an der Neiße., Die sudetendeutscher Selbstverwaltungskörper, Band 6*, Berlin-Friedenau : Deutscher Komunal-Verlag G. m. b. 1930
- GILL, Benigna, *Die Brüderunität in der ČSR – das Geschick ihrer Verfassung von 1931*, Berlin : Kirchengeschichtliche Hauptarbeit 1983
- HAUG, Th., *Die deutsche Gruppenbewegung*, Stuttgart-Zuffenhausen : Verlag Evangelischer Weg 1934
- HEINKE-PROBST, Maria, *Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien 1918 –1945. Auf der Suche nach einem Weg im sich zuspitzenden Nationalismu*, 2000 (citováno 19.6.2008). Dostupné z: <http://www.volny.cz/mathesius/051n.shtml>
- Jednota bratrská. Unitas fratrum. Informativní knížka o historii, učení a životě Jednoty bratrské*, Praha : Úzká rada Jednoty bratrské 1989
- KAŠPAR, Jan, *Jablonec nad Nisou : Stručný průvodce sedmi stoletími města*, Jablonec nad Nisou : Informační centrum Městského úřadu v Jablonci nad Nisou, 2006
- KOŘALKA, Jiří, *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815-1914, Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha : Argo 1996
- LILIE, Adolf (ed.), *Der politische Bezirk Gablonz (Gerichtbezirke Gablonz und Tannwald). Eine Heimatskunde für Schule und Haus*, Gablonz a. N. : Verlag des Gablonz-Tannwalder Lehrervereines 1895
- MEYER, Dietrich, *Zinzendorf und die Herrnhuter Brüdergemeinde 1700-2000*, Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht 2000
- MOELLER, Bernd; JAHN, Bruno (ed.), *Deutsche Bibliographische Enzyklopädie der Theologie und der Kirche*. München : K.G. Saur 2005

- MOESCHLER, Felix, *Alte Herrnhuter Familien : Die mährischen / böhmischen und österreichisch-schlesischen Exulanten : Anlässlich des 200 jährigen Jubiläums der Brüdergemeinde am 17. Juni 1922, Herrnhut : Commissionsverlag der Missionsbuchhandlung 1922*
- NOVÝ, Petr; NOVÁ, Jana, *Otcové města Jablonce, Jablonec nad Nisou : Muzeum skla a bižuterie 2007*
- PFEIFFER, Johannes, *Die Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien. Sonderdruck aus dem Jahrbuch 1936 „Auslandsdeutschtum und evangelische Kirche. Berlin : herausgegeben von D. Dr. Ernst Schubert 1936*
- ŘÍČAN, Rudolf, *Mladá léta Karla Eduarda Lányh, několik pohledů, do dějin českého evangelictví v minulém století, Praha : Horák a spol. 1935*
- ŘÍČAN, Rudolf, *Životní dílo Karla Eduarda Lányho. K historii českého luterství devatenáctého století, Praha : V. Horák a spol. 1938*
- SAKRAUSKY, Oskar, *Die deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien 1919-1935 I-V, nach dem Tagebuch ihres ersten und letzten Kirchenpräsidenten D. Erich Wehreffennig, Heidelberg- Wien : rok neuveden*
- SCHMIDT, Arthur, *Das Evangelium in Gablonz und Umgebung, Wien : Verlag des Evangelischen Buchhandlung 1896*
- SCHMIDT, Eugen, *Die ersten zwanzig Jahre der evangelischen Brüdergemeinde Dauba, Separatdruck aus dem Brüderboten, Herrnhut : 1892*
- SCHMIDT, Eugen, *Fünf Jahre Geschichte der evangelischen Brüdergemeinde Dauba von 1892 bis 1897, Herrnhut : 1897*
- SCHULZE, Adolf, *200 Jahre Brüdermission. Das zweite Missionsjahrhundert, Herrnhut : Verlag der Missionsbuchhandlung 1932*
- ULLRICH, Paul, *Sie Deutsche Evangelische Kirche in Böhmen, Mähren und Schlesien. Sonderausdruck aus dem Jahrbuch 1936 „Auslandsdeutschtum und evangelische Kirche, neuvedeno : herausgegeben D. Dr. Schubert 1936*
- VACOVSKÝ, Adolf, *Do země Otců. Vyprávění o obnovené Jednotě bratrské v Čechách, Jednota bratrská 36 (1959), 6-8; 26-30; 40-43; 62-63; 70-71; 88-89; 99-101; 114-115; 128-129*
- WEHRENFENNIG, Erich, *Mein Leben und Wirkung, 1952. (Citováno 16.5.2008) Dostupné z: <http://www.volny.cz/mathesius/052n.shtml>*

5. DALŠÍ ZDROJE:

www.mapy.cz

<http://maps.google.de/>

<http://www.zanikleobce.cz>

de.wikipedia.org hesla:

Die Evangelisch-lutherische Kirche (Citováno 17.7.2008). Dostupné z:
[http://de.wikipedia.org/wiki/Evangelisch-lutherische_\(altlutherische\)_Kirche](http://de.wikipedia.org/wiki/Evangelisch-lutherische_(altlutherische)_Kirche)
Gemeinschaftsbewegung (Citováno 25.6.2008) Dostupné z:
<http://de.wikipedia.org/wiki/Gemeinschaftsbewegung>

